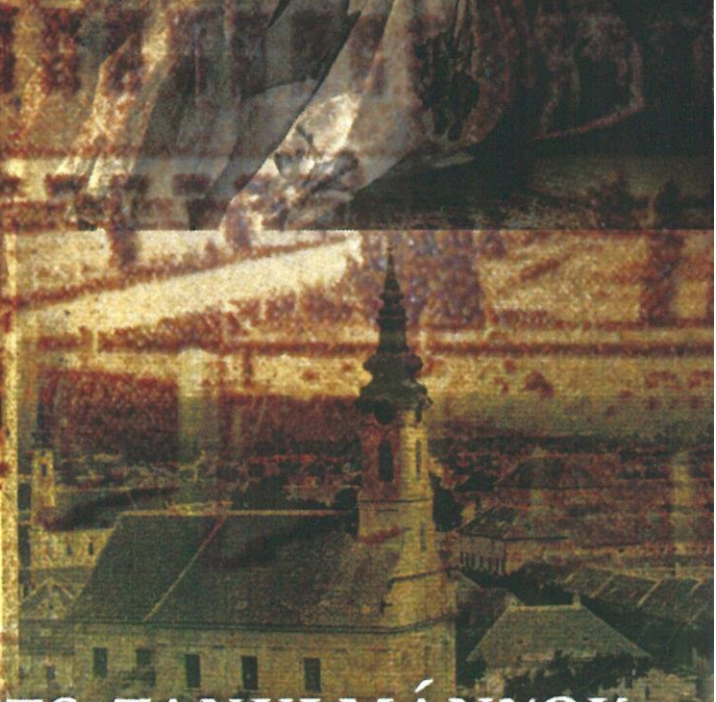
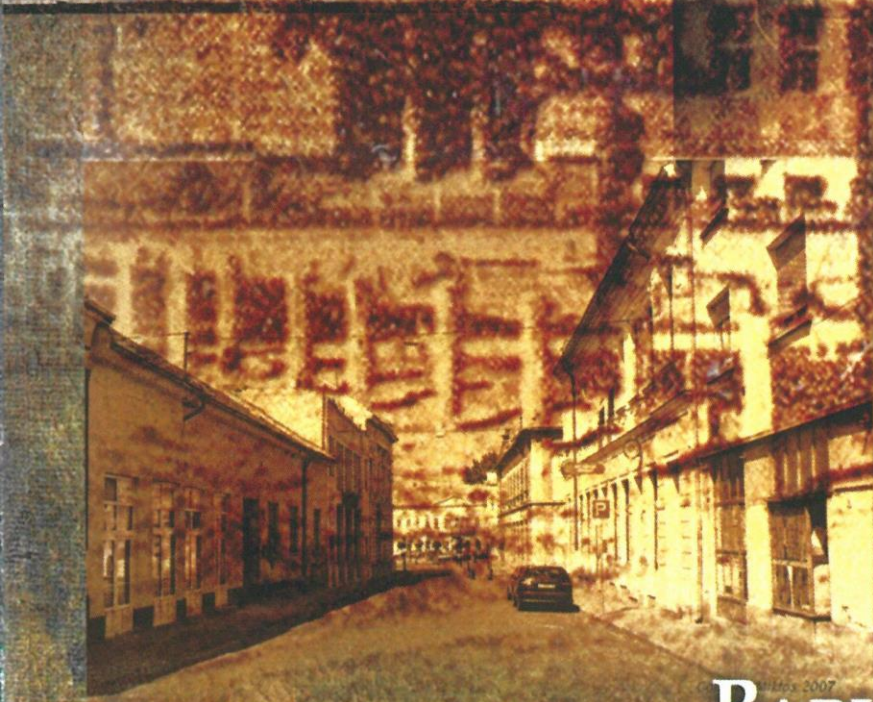

DANUBIUS NOSTER

2014/1-2.

BABITS-TANULMÁNYOK

AZ EÖTVÖS JÓZSEF FŐISKOLA TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

DANUBIUS NOSTER

2014 tavasz-nyár II. évfolyam 1-2. szám

AZ EÖTVÖS JÓZSEF FŐISKOLA TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévente

Főszerkesztő:

Tóth Sándor Attila

Szerkesztők:

Bordás Sándor, Mátrai Ildikó, Melicz Zoltán,
Hárs György Péter (vendégszerkesztő)

Szerkesztőbizottság:

Heinrich Badura (Bécs, Ausztria)
Erdélyi Margit (Révkomárom, Szlovákia)
Andrew C. Gross (Cleveland, USA),
Guzsvány Valéria (Újvidék, Szerbia),
Mohos Mária (Pécs, Magyarország),
Patay Ilona (Nyitra, Szlovákia),

Lapalapító: Majdán János

Lapterv: Horváth Csaba Árpád

Grafikai szerkesztés: Gyórfi Tamás

Tördelés: Medveczky Bertalan

Kiadja: Eötvös József Főiskola, Baja

Felelős kiadó: az Eötvös József Főiskola rektora

Szerkesztőség: 6500 Baja, Szegedi út 2.

Telefon: (79) 524-624

HU ISSN 2064-1060

A folyóiratszám digitalizációja az MKA-FIT-SN 2023/1-000002
azonosítószámú az

„Eötvös József Főiskola tudományos folyóiratának, a *Danubius Noster*-
nek további nyomdai és online megjelentetése 2023/2024 évben”

című pályázatból valósult meg.

A Támogató: Magyar Kultúráért Alapítvány

A Kezelő: Petőfi Kulturális Ügynökség Nonprofit Zártkörűen Működő
Részvénytársaság

**Petőfi
Kulturális
Ügynökség**

Eötvös József Főiskola

Előszó

BABITS ÚJRA BAJÁN

2014. november 12-én Baján az Eötvös József Főiskola *Babits Mihály nemzetközi emlékkonferenciát* rendezett az Ady Endre Városi Könyvtár és Művelődési Központban, a volt zsinagóga épületében és a Főiskola Szegedi úti Campusában.

Tavaly november 26-án ünnepeltük Babits 130. születésnapját. 1904-ben a Bácskai Hírlap közölte először Babitstól az *Adonis* című novellát. Babits Mihály tanári munkásságát Baján kezdte meg 1905 őszén, ennek jövőre lesz 110 éve. Magyar és latint tanított, heti 16 órában. „Veszekedem a gyerekekkel, iszom a papokkal” – írja egyik bajai levelében. A Baján töltött egy év emlékei, tapasztalatai megjelennek a *Tímár Virgil fia* című regényében és a *Hatholdas rózsakert* című elbeszélésében is. A III. Béla Gimnázium falán elhelyezett emléktábla is jelzi, hogy az iskola és a város a magáénak is tudja a költőt.

Babitsnak voltak szerbiai kapcsolatai is: Babits *Halálfiái* című regényét és *Hatholdas rózsakertjét* lefordították szerbre is. A fordító Aleksandar Tišma. A szerb írók közül pedig Jovan Dučić szerb szimbolista költővel, Jugoszlávia budapesti nagykövetével volt kapcsolata életében, Kosztolányi lehetett köztük a közvetítő. Egy másik szerb kapcsolat Todor Manojlović, s erről a jelen kiadványban is olvashatunk.

A konferencia főbb témakörei Babits költészete, prózája, levelezése, tanulmányai és esszéi, irodalmi kapcsolatai és pedagógusi tevékenysége voltak.

A konferencián harminckét előadás hangzott el, a konferencia harminchárom előadója a következő intézmények oktatója vagy kutatója volt: Andrassy Egyetem, Eötvös József Főiskola, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Károli Gáspár Református Egyetem, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet, Miskolci Egyetem, Országos Széchenyi Könyvtár, Pannon Egyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Petőfi Irodalmi Múzeum, Szekszárdi Babits Mihály Általános Iskola, Újvidéki Egyetem, Szabadka.

A konferencia szervezésében részt vevő együttműködő intézmények a következők voltak: Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, PPKE BTK Babits kutatócsoportja, Budapest, Türr István Múzeum, Baja, Ady Endre Városi Könyvtár, Baja, III. Béla Gimnázium, Baja, Szekszárdi Babits Mihály Általános Iskola. Konferenciánkat megtisztelték a szekszárdi múzeum (Babits Mihály Emlékház) munkatársai is.

A konferencia és kiadványunk támogatói: Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, Baja Város Önkormányzata és a Bajáért Közalapítvány.

Én magam sokat tanultam az előadásokból. Kívánok az Olvasónak is hasznos és élvezetes olvasást.

Hárs György Péter

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

Klossy Irén munkája

Sipos Lajos¹

A BABITS-KUTATÁS HELYZETE MA

Babits Mihály életművének elismertsége, az általa írt vagy hozzá köthető szövegek kiadása és az életmű kutatása aszinkron és ellentmondásos folyamat.

Az életmű *elismertsége* maga is sokágú, messze vezető kérdés.

Kosztolányi Dezső már 1905 februárjában, a Négyesy-féle stílusgyakorlatokon és a kettőjük levelezésében hozzá eljutott Babits-versek ismeretében „irodalmi társaság”-ot akart alapítani vele, Juhász Gyulával és Zalai Bélával. 1906 augusztusában, Ady Endre *Új versek* című kötete után jó félévvel, a Budapesti Naplóban és a Magyar Szemlében megjelenésre váró versek ismeretében ezt írta Babitsnak: „Versei hatalmas visszhangot keltettek Budapesten. A Magyar Szemlének egész szerkesztősége valósággal szerelmes Önbe. [...] Mindenütt általános elragadtatással beszélnek önről. Márkus László [...], Hevesi Sándor, Gergely József nagyon sokat várnak öntől. Én a magyar poézis jövőjét, az új magyar költészetet...”. Pár nappal később, talán nem függetlenül Kosztolányi előző levelétől, Babits ezt írta Juhász Gyulának: „Mit gondol: meg lenne-e alapítható, rövid időn belül (minden más nemzet modern lyrájától különböző) modern magyar lyra?”² A *Holnap* antológiáról szólva, Osvát Ernő – Kemény Simon írásához – ezt írta lábjegyzetbe: „A B. Mihály nagy tehetsége csodálatos jeleinek felmutatása oly érdeme A *Holnap*nak, mely említetlenül nem hagyható.”³ Babits pedig két hét múlva már szerzőként megjelent a Nyugatban.

1909 májusában a folyóirat könyvsorozatának második darabjaként kiadták a *Levelek Iris koszorújából* című verseskötetet. A versértők körében felfokozott figyelemmel várt könyvről méltató bírálatot közölt Ignotus a Nyugatban, Szilágyi Géza az Új Időkben, Schöpflin Aladár a Vasárnapi Újságban, Bresztovszky Ernő a Népszavában. Lukács György a Huszadik Században, 1909-ben, az *Új magyar líra* című cikkében így írt Babitsról: „Babits Mihály talán a legnagyobb nyelvművész és legtudatosabb nyelvvirtuóz költőink között. Ő ezer színben csillogó képei az egész világot magukba képesek zárni; szavainak csodálatosan simulékony ereje nem érez határokat sehol sem [...]. A legtöbb költő élményképességének vannak tematikus határai: bizonyos dolgok nem léteznek számára; Babits számára nincsenek idegen dolgok sehol sem.”⁴ Az 1911-ben megjelent *Herceg! hátha megjön a tél is!* című második Babits-kötetről Kosztolányi az Aurora április 8-i számában leírta: „1911-ben magyarul ő fejezi ki legmegrendítőbben a modern lélek ideges, beteges hánykódását, harmóniával a disszonanciát és mindazt, ami örökkévaló bennünk [...].” Sík Sándor június 15-én az Életben így vélekedett: „Kevés költőnk van, aki annyira tudná éreztetni a mai ember vívódásait, annyira mélyükben látná a problémáit, annyira egészen,

¹ A szerző a PPKE Magyar Irodalomtudományi Tanszékén működő Babits Kutatócsoport tagja. A Kutatócsoport e tanulmány megírásának idején OTKA K 105283-as jelű támogatásban részesült.

² *Babits Mihály levelezése 1890-1906* s. a. r. ZSOLDOS Sándor, Historia Litteraria Alapítvány-Korona, Bp., 1998, 152, 270, 275.

³ A Fogarason nem kapható Nyugatban lévő szerkesztői megjegyzést Kún József, Babits egykori szegedi tanártársa írta meg a költőnek. Vö. *Babits Mihály levelezése 1907-1909* s.a.r. SZŐKE Mária, Akadémiai, Bp., 2005, 135.

⁴ LUKÁCS György, *Magyar irodalom – magyar kultúra*, szerk., vál. FEHÉR Ferenc, KENYERES Zoltán, Bp., 1970, 54–55.

szinte viharosan érezné és éreztetné érzéseit, mint a hidegnek látszó formaművész.” A méltató szavak nem maradtak el az életmű további kötetének megjelenése után sem.

Halálakor egyedülvalóságát foglalta szavakba a *Babits Emlékkönyv*-ben hetvennégy kortársa. Szabó Lőrinc, akivel életében nem mindig volt harmonikus a viszonya, a következőképpen méltatta:” Az emberiségnek néhány évezred során csak húsz-harminc olyan költősenije született, mint ő. Örökké meg fog maradni költészete. Ez a hihetetlenül komplex, magasrendű és ritka költészet. Az élő idegek, az élő értelem, az élő látás együttes költészete. Mindig lesz benne felfedezni való.”⁵

Az életmű folyamatos jelenlétét jelzik különben a későbbi gesztusok is. Téglás János 1983-ban és 1984-ben két kötetben adta közre a Babits Mihályt idéző ötvenkilenc költő művét, többek között Nemes Nagy Ágnes, Lászlóffy Aladár, Kovács András Ferenc, Nagy Gáspár, Orbán Ottó és Tandori Dezső verseit.⁶ Báthori Csaba 2006-ban, *A lírikus 123 epilógja. Babits parafrázisok* címmel megjelent kötetében, az első verseskönyv záró darabját 123 változatban bővítette-szűkítette-megforgatta-újraírta, a szöveg szavait szétdobálta, a síkban geometrikus formára szétszórta, redukálta, írt a szövegből halandzsa verset, magán- és mássalhangzó szonettet, balladát, dalt, *Multikulti* címen egy újabb változatot. „Át-te-remtette”, „át-alkotta” a szöveget, „új légzőnyílást vágott rajta”. S ezenközben – írta – „egyre mélyebbre” jutott a vers és a szerző ismeretében.⁷ 2008-ban, a szekszárdi Babits Emlékház megnyitásakor Juhász Ferenc ezeket mondta: „[...] már tizenkét éves korom óta Babits Mihály szellemének és erkölcsi szigorának mágneses terében éltem, a Szent Gravitációban, működésének szépsége, gyötrelme, győzelme, kínjai, jajgatása és imája magára szívta, ráragasztotta létemet dicsőséges szellemtarajára. Minden könyvét olvastam [...]. Ő aranyozta be Danteval az agyamat, Az ő fényes, oltáriszentségtiszta, fehér liliumkehely-szép, édes, édes mustostök-illatú, felvágott torokvérbugyogású, az ólomgömb-sugárzástól kopasz vigyor-csillagú költészete és összművészete volt iránytűje ifjú szívemnek.”⁸ Parti Nagy Lajos 2009-ben így emlékezett rá: „Babits Mihály a legnagyobb magyar irodalmárok egyike, költő [...], esszéíró, író [...]. Ha életműve valamely nagy nyelvben születik meg, [...] evidens része lenne a század világirodalmának.”⁹

Voltak és vannak, akik másként vélekedtek-vélekednek Babits Mihály életművéről. Paulovics István 1911. április 3-án feladott levelében, Adyt Babits mellé vonva, ezt írta: „Ami Önök produkálnak, nem költészet; beteg agynak beteg szüleményei. [...] csodálkozni fognak az utódok azon, hogy hogyan tudott a magyar (?) olvasóközönség egykor annyira eltévelyedni, ízlésben annyira degenerálódni, hogy az Önök verseit szeresse, az Önök irányát s tobzódását megtűr-

⁵ *Babits Emlékkönyv*, szerk. ILLYÉS Gyula, a Nyugat kiadása, 1941, 9.

⁶ *In memoriam Babits Mihály*, szerk. TÉGLÁS János, 54. sz. Nyomdaipari Szakközépiskola és Szak-képző Intézet, Bp., 1983; „Lobbanj föl, új dal, te mindenható” (*In memoriam Babits Mihály II.*), szerk. TÉGLÁS János 54. sz. Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet, Bp., 1984. (a továbbiakban: TÉGLÁS 1984. 81.)

⁷ BÁTHORI Csaba, *A lírikus 123 epilógja. Babits parafrázisok*, Napkút, Bp., 2006, 7-9.

⁸ JUHÁSZ Ferenc, *Babits! Babits!*, Élet és Irodalom, 2008. dec. 12.

⁹ PARTI NAGY Lajos, *Zenit és radír = Engem nem tudtak eloltani*, szerk. SZÉKELY SZ. Magdolna, Ilyés Gyula Megyei Könyvtár, Szekszárd, 2009, 51.

je.”¹⁰ Burján Károly a Magyar Kultúra című „társadalmi és tudományos szemlé”-ben 1917-ben „ügyes verselő”-nek, rutinos verstechnikus”-nak nevezte.¹¹ Komlós Aladár 1922. július 2-án a Bécsi Magyar Újságban kétségbe vonta Babits költői-írói nagyságáról szóló híreket. A *Halálfi* megjelenésekor Szabó Dezső vitriolos, Kassák Lajos megsemmisítő kritikát írt a műről. Az *istenek halnak, az ember él* című verseskötet megjelenésekor József Attila „nyákos, üres”lelkű „anyagformáló”-nak, „műveletlen”, a kortársai között „a legrosszabb verseket” író költőnek nevezte Babitsot, megkérdőjelezve nem csak a tehetségét, de még „tehetség kifejlődhetését” is.¹² A Baumgarten-díj irodalmi kurátoraként 1929-től minden évben ellen fordultak azok, akik maguknak remélték az éves támogatást, meg azok, bármely politikai oldalról, akik keresték az alkalmat, hogy személyes ügyükből politikai tőkét kovácsoljanak. Féja Géza például, egyetlen s nem is akármilyen példát idézve csak, az 1934. évi díjosztás után, amikor mellesleg Gelléri Andor Endre, Gellért Oszkár, Illyés Gyula, Tersánszky Józsi Jenő kapta az írói- költői kategória díjait,¹³ reményvesztett szerzőként így írt az általa „roncsolt idegzetű”-nek tekintett költőről: „Az ítélőképesség soha sem volt erős oldala Babits Mihálynak, ítéletei mindig a zsenialitás ellen szóltak, hogy a maga kitűnő középszerűségének elsőrangú voltát bebizonyíthassa.”¹⁴ Marnó János, nagyot ugorva az időben, 2007-ben egy interjúban ezt mondta: „Ma, ennyi év után sem értem a Babits-királyságot. [...] A prózáját egyszer sem sikerült elolvasnom, [...] verseit azonban több ízben is végigvizslattam, s néhány korai, még kevesebb kései sikerdarabokon kívül nem találtam bennük semmit. Unalmasak, áporodottak, erőltetettek [...]. Mindannyiszor ez csapott meg: kínesság, az üresség érzete. Valami borzasztó akarnokság, agyon kompenzált kultúr-hübriszség, szorongó és zsarnoki tetszelgés [...] Nekem sajnos, a *Jónás* is ilyen.”¹⁵

Az életmű elismerése vagy elutasítása nem egyszerű axiológiai vagy irodalomszociológiai kérdés. Tágabb összefüggés-rendszerben értelmezhető ez, melyben szerepe lehet az egyénenként váltakozó *irodalmi ízlésnek*, az okkal vagy ok nélkül támadt *személyes indulatnak*, a *társadalomtörténeti kontextusnak* és az *irodalomfogalom változásának*. Feltehetően az utolsó két szempont releváns igazán.

A 19–20. század fordulóján bekövetkezett *társadalomtörténeti kontextusváltás* legerőteljesebben és leglátványosabban Babits életidejében és a halálától eltelt hetvenhárom évben valósult meg.

Tizenhat éves korától jelentek meg versei és fordításai. Tizennyolc éves korától ambiciózusan tájékozódott a magyar- és a világirodalomban. Műfajokat tanult (1903-tól például szonetteket írt, gyakran cím nélkül; az egyikben utóbb néhány helyen szavakat cserélt, majd címet adott a szövegnek, végül *A lírikus*

¹⁰ Babits Mihály levelezése 1909-1911, s.a.r. SÁLI Erika, TÓTH Máté, Akadémiai, Bp., 2005, 158-159.

¹¹ *Harcok az új „világnézet” körül. Katolikus irodalomszemlélet 1890-1920*, s.a.r. RÓNAY László, Argumentum, Bp., 2007, 365. [A továbbiakban: RÓNAY, 2007.]

¹² JÓZSEF Attila, *Az Istenek halnak, az Ember él. Tárgyi kritikai tanulmány Babits Mihály verseskötetéről* = J.A., *Tanulmányok és cikkek 1923-1930*, s.a.r. HORVÁTH Iván, BARTA András, GOLDEN Dániel, HEGEDŰS Orsolya, KISS Zsuzsanna, SERÉNY Zsuzsa, Osiris, Bp., 1995, 216-236.

¹³ BASCH Lóránt, *A Baumgarten Alapítvány történetéből*, vál., szerk., az adatokat összegyűjtötte TÉGLÁS János, Argumentum, Bp., 2004, 176.

¹⁴ *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok 1917-1941*, s.a.r. TÉGLÁS János, Argumentum, Bp., 2003, II, 434.

¹⁵ MARNÓ János, „A pokol nem kitaláció”, *Marnó Jánossal Bedecs László beszélget*, Parnasszus, 2007/1, 11.

epilógja címmel az első verseskötete végére tette). Valójában 1906-ban, igazában 1908-ban „lépett be” az irodalomba, s azonnal a tíz hónappal korábban indult Nyugat költője lett.

Ezzel a helyzet-hozta döntéssel szembekerült a millenniumi időszakban a hivatalos történelmi-, társadalom- és kultúratudományi felfogással, a korszak irodalmi kánonjával, melyet legmagasabb szinten az Új Idők és az Élet képviselt. 1908 végétől, még inkább 1909-től a Nyugat sokat foglalkoztatott vezető alkotójaként bekerült a „zsidó, szabadkőműves kontra tradicionális történelmi, társadalmi, esztétikai értékeket képviselő” két tábor ütközőzónájába. A Nyugatot ugyanis a hivatalos Magyarország irodalmat figyelő része az első körhöz kapcsolta.

A Nyugatban egyszerre és koncentráltan jelentek meg az irodalmi modernizáció alapelvei, melyek korábban lapkezdeményekben vagy rövid életű irodalmi fórumokon bukkantak fel. Osvát Ernő, aki az 1890-es évektől jósolta „az új nagy irodalom eljövételét”, a Magyar Géniuszban „az esztétikai értéket állította középpontba, és határozottan, a jó ízlés nevében utasította el a politika gyámkodását”. A Figyelőben „a tehetségek felkarolását és megóvását tűzte ki célul”. Ambrus Zoltán a Szerda „első lapjain a szépirodalom függetlenségéért szállt síkra”.¹⁶ A Nyugat vezető költője Ady Endre lett, aki Osvát Ernő és Ambrus Zoltán ideájához hozzákapcsolta az európai tájékozódású irodalom- és nemzetszemléletet.¹⁷

A Nyugat megosztotta a magyar értelmiséget. A folyóiratot támadta az uralkodó irodalmi kánon felfuttatott szerzőgárdája, a hivatalosság, a Kisfaludy- és a Petőfi Társaság. Tisza István korábbi miniszterelnök és hamarosan a parlament elnöke Magyar Figyelő címmel lapot alapított a Nyugat (és a Huszadik Század) ellensúlyozására. A folyóirat elleni fellépés pedig a lap anyagi bázisát adó Hatvany Lajos és Fenyő Miksa, valamint az utóbbi által megszervezett mecénások révén a modernizációt támogató zsidó nagypolgárok és a kultúraterjesztésben, a polgári állam kialakulásában tevékeny szabadkőművesek elleni fellépést is jelentette. Az Új Idők, a Magyar Hírlap és a Magyar Figyelő mellett fellépett a „zsidó és szabadkőműves” Nyugat és Babits ellen a Katolikus Szemle is. 1910-ben Babits szemére hányt a Párizs-rajongását, a verseiben megjelenő érzékiséget és a helyenkénti érthetlenséget. A Magyar Kultúra 1915-ben és 1917-ben még erőteljesebben támadta a költőt, aki – szerintük – „katolikus poéta[ként] beállott a Nyugat göndör fürtű, csupasz állú új magyarjai közé házi kereszténynek”, s akinek a *Fortissimo* című verse pusztán „hideg kiszámított káromkodás”, melyből „hiányzik” „a spontaneitás és erőteljesség”, s amelyben „[l]egfeljebb annyi erő van [...], amennyi a front mögötti életkényelmükből felriasztott cinikusok kávéházi megjegyzéseiből kicsendül.”¹⁸

¹⁶ KENYERES Zoltán, *A Nyugatról = A Nyugat párbeszédei: a magyar irodalom modernizáció kérdései*, szerk. FINTA Gábor, SIPOS Lajos, Argumentum, Bp., 16.

¹⁷A folyóirat első négy számában *A magyar Pimodán* címmel folytatásokban közölt, *Vallomások és tanulmány* alcímmel közreadott írás első részében szavakba is foglalta ezt, amikor „veszettül európaiatlan magyarnak”, „Csokonai Vitéz Mihály unokájá”-nak nevezte magát, „aki kacagtató fanatizmussal és komolysággal él-hal Európáért”. Vö. ADY Endre, *A magyar Pimodán: vallomások és tanulmány*, I., Nyugat, 1908/1, 22.

¹⁸ Vö. TORDAI János, *A modern líra*, Katolikus Szemle, 1910, 596-623; [BURJÁN Károly], *Babits Mihály versel*, Magyar Kultúra, 1917, 268-270. = RÓNAY, 2007, 257, 265, 273, 361, 364.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

A *Játszottam kezével* című verse miatt 1915 októberében Rákosi Jenő indított ellene hírlapi hajszát, kétségbe vonva a szerző hazafiságát. Az országossá dagadt rágalomhadjárat nyomán Babitsot felmentették a tanári állásából, szolgálatlétre berendelték a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóságra. November 14-én a Külügy-Hadügy névtelen cikkírója kilátásba helyezte az ő és hozzá hasonló „hazaárulók” fizikai megsemmisítését is. Ezzel a verssel és az ezután írt antimilitarista alkotásaival: a *Húsvét előtt*-tel, a már idézett *Fortissimo*val, a *Veszedelemes világnézettel*, a *Kant és az örök békével* és más művekkel a Babits Mihály ellenében megfogalmazott esztétikai fenntartások végleg politikai-ideológiai síkra tértek. Amikor pedig szervezett kapcsolatba került a háború mielőbbi befejezéséért szót emelőekkel, köztük Szabó Ervinnel, a Fővárosi Könyvtár igazgatójával, a Népszava kulturális rovatának irányítójával, Jászi Oszkárral, a szabadkőműves Budapesti Nagypáholy vezetőjével, a Radikális Párt elnökével, Kassákkal, a Nyolcak festőcsoport tagjai közül Kernstok Károllyal, meg Lukács Györggyel, a későbbi népbiztossal és másokkal, Babits bekerült „a hazáért harcolók és defetista árulók” ütközőzónájába is.

Ez az antimilitarista kör a háború befejezése után mindenképpen jobb korszakot várt. Ezt várták 1918. november 1-jén megalakult Nemzeti Tanácstól, a november 16-án kikiáltott „népköztársaság”-tól. Ebben a reménykedésben sokan osztoztak velük: a hadviselésben kimerült magyar lakosság, a köztársaság kikiáltásán megjelent Ady Endre, a korábbi országgyűlés több vezetője, egykori miniszterek, főrendiházi tagok és arisztokraták.¹⁹ Az antimilitaristák nagy részének a reménykedése tovább élt a Tanácsköztársaság kikiáltása után is, melyről nem tudták, hogy az 1918 decemberében Moszkvából hazaérkezett egykori hadifogolyok: Kun Béla, Rákosi Mátyás, Szamuely Tibor, Münnich Ferenc, az itthon hozzájuk csatlakozott Lukács György és mások politikai puccsal (és az orosz-szovjet Állami Banktól kapott hatalmas összeg segítségével) szereztek meg a hatalmat. Április végére, május elejére a katonai puccs ténye és részletei még nem kerültek nyilvánosságra. A korszak emberei nem tudták, hogy eredetileg az 1919. április 13-ára kiírt választások után megalakuló nemzetgyűlés küldöttsége részt vehetett volna a háborút lezáró béketárgyalásokon, ahol a leendő magyar határookra vonatkozóan sokkal jobb eredményeket érhetett volna el. A vörös és fehér terror miatt a magyar küldöttség azonban csak 1920. január 5-én utazhatott el Párizsba, amikor a Kárpát-medencében államaikat már megalapítottnak tekintő nemzetiségek, a franciák erőteljes támogatásával, véglegesíteni tudták – a magyarság harmadának önrendelkezési jogát megsértve – a korábban megállapított határokat.²⁰

1918 ősze és 1920 között Babits Mihály egy újabb ütköző zónába került. A Nyugatban 1918. november 1-jén *Az első pillanatban* című cikkével köszöntötte a politikai változást. A köztársasági kormány idején és a Tanácsköztársaság első másfél hónapjában, amikor a vele egy antimilitarista közösségben fellépett Kunfi Zsigmond volt előbb a munkaügyi és népjóléti, aztán a közoktatásügyi miniszter, majd közoktatásügyi népbiztos, sokszorosan közel állónak érezhette magához a politikai változásokat. Megerősítette az új rendszerrel való kapcsolatát Kunfi Zsigmond bejelentése egyetemi tanári kinevezéséről, az egyetemi katedra elfogla-

¹⁹ SALAMON Konrád, *Az őszirózsás forradalomról és az első köztársaságról – harag és elfogultság nélkül*, Éghajlat, Bp., 2013, 39–59. (A továbbiakban: SALAMON 2013.)

²⁰ Uő., 147–152

lása, részvétele a különböző irodalmi és oktatásügyi bizottságokban, mindeneke-
lőtt a heti egyetemi órák megtartása.²¹

Azok, akik a köztársaság kikiáltásakor nagy reményeket fűztek a jövőd-
höz, 1919. március 21-én és 21-e után folyamatosan elvesztették hitüket. Búza
Barna földművelésügyi miniszter március 21-én visszavonult a politikától, Ga-
rami Ernő, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségi tagja ugyanazon a
napon elhagyta Magyarországot. Hock János, a Magyar Nemzeti Tanács alapító-
ja, majd 1918. november 1-jétől elnöke még márciusban emigrált. Jászi Oszkár
májusban, a köztársasági elnökségtől március 21-én megfosztott Károlyi Mihály
júliusban távozott az országból.²²

Babits Mihály május elejétől-közepétől nem vett részt a szakmai szerveze-
tek munkájában. Csak az egyetemi feladatait végezte. A Szekszárdról kapott csa-
ládi levelekből értesült a lakásrekvirálásokról, a hozzájuk betelepített családok
viselkedéséről, az ottani Vörös Őrség túlkapásairól, az 1918 decemberétől szer-
vezkedő ellenforradalmi csoportokról, köztük a Magyar Asszonyok Nemzeti Szö-
vetségének helyi szervezetéről. A számára vállalhatatlan események, a lakosság-
gal szemben alkalmazott belső terror, az ország feldarabolása, mindenfajta köz-
szerepléstől visszalépésre készítették. Ugyanígy elutasította az 1919. augusztus 1-
je után Szabó Dezső vezetésével és Kosztolányi Dezső aktív részvételével megal-
kult Magyar Írók Szövetségében való részvételt is. Szeptemberben eltávolították
az egyetemről. Ekkor fogalmazta meg a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben*
című vallomását. A tépett hangú esszé, mely az etika belső törvényei által irányí-
tott ember, Kassák kifejezésével: az autonóm ember igazságát fogalmazta meg a
politikai érdekek szerint viselkedőkkel szemben, mindkét oldalról rendkívül éles
elutasítást váltott ki. Szamuely Tibor özvegye visszafelé kevesellte Babits politikai
bátorságát. Levelét, bizonyára a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című
esszére utalva, így kezdte: „Te felkínálkozó, »senki által meg nem értett szegény
költő mimóza!« magyarul írva mindenféle mázzal magad szépíteni akaró jelle-
mtelen kutyadisznó!” Majd így folytatta: „Finomnak akarsz látszani, pedig gyöngé-
trottyos gyáva vagy! Nem bírtad ki gyáva lelkeddel a forradalom felelősségét
célját magadra vállalni – visszabújtál borzlyukadba [!] és a költői gyönyörűsé-
gekkel képzelegve elfordulsz az emberi nyomorúságtól.” 1920 januárjában egy
nevét nem vállaló pedig sokallta Babits politikai szerepvállalását 1918 őszén,
1919 tavaszán. Ezt írta: „Kedves jó Uram, térjen az eszére! [...] Önök nem ma-
radhatnak meg kommunistáknak. Agitálni, beszélni fogunk a Nyugat ellen [...].
Nagyon mélyen beszívódik a köztudatba, hogy Ön egy szennyes gárdának volt a
főkolomposa, akik [...] tönkre tettek egy országot.”²³

Babits Mihály 1920-tól egészen a haláláig viselte az 1918 végén, 1919 elején
volt történésekhez kapcsolódó igaztalana vádakat. Számon tartották „a nemzet-
hűség elleni vétség”-ét (erre hivatkozva zárták ki a Petőfi Társaságból), *Az igazi
haza. Cikk a Szóatról* című írása, az egyetemi tanárság elfogadása és a „kom-
mün támogatása” miatt vonták meg középiskolai tanári nyugdíját (melyet aztán
megalázó meghallgatások és tanúkihallgatások után Klebelsberg Kunó személyes

²¹ SIPOS Lajos, *Babits Mihály és a forradalmak kora*, Akadémiai, Bp., 1976, 62–70; *Babits Mihály
levelezése 1918-1919*, s.a.r. SIPOS Lajos, Argumentum, Bp., 2011, 313, 460–464, 449–458, 468–475.

²² SALALMON, 2013, 153–160.

²³ *Babits Mihály levelezése 1919-1921*, s.a.r. MAJOROS Györgyi, TOMPA Zsófia, ARGUMENTUM,
Bp., 2012, 45–46; 49–50.

utasítására 1927-ben visszakapott). Nem részesült semmiféle állami elismerésben.

Elismerést, leszámítva a főváros Kazinczy-érmét, csak külföldön kapott. 1929 februárjában Berlinben, a Collégium Hungaricumban tartott előadása után, a német közoktatási miniszter ebédet adott a tiszteletére. 1931-ben Bartók Bélával együtt a budapesti francia nagykövetségen átvehette a Becsületrend lovagja kitüntetését. 1933 márciusában megkapta a Pen Club Rothermere-díjat. 1940 márciusában Olaszországban kitüntették a San Remo-díjjal, „az olasz szellem külföldi megismertetése terén szerzett érdemeiért”.

Temetésén, a francia nagykövetség képviselője mellett, csak barátai búcsúztatták. A kormányt nem képviseltette magát a gyászszertartáson.

A két világháború közti magyar kormányzat Babitscal szembeni rokonszenv-hiányához az 1938-ban Moszkvában megalapított Új Hang című „társadalmi és irodalmi” folyóirat hivatalossá váló ellenszenvre társult.

Az emigránsok, akik között ott volt *A Holnap* szerzői és Babits egyetemista társai közül Balázs Béla, az egykori Tanácsköztársaság középvezetői közül Rákosi Mátyás, Révai József, Münnich Ferenc, Gerő Ernő, Lukács György, továbbá Gábor Andor, Gergely Sándor, 1945 és 1951 között a Magyar Írószövetség későbbi elnöke, először a mindenkori emigránsok bizodalomával, később a visszatelepülés és hatalomba kerülés vágyával kialakították az általuk elgondolt kultúrpolitikai rendszert. Három kérdésben kellett állást foglalniuk: ki legyen az az író, mi legyen az az irodalmi hagyomány, akit és amit a középpontba állítanak? Elutasítják vagy bevonják a kulturális életbe a „népies”-nek elnevezett írótabort? Milyen legyen a viszonyuk Babits Mihályhoz?

Az Új Hang 1940-es évfolyamának 9-12. és az 1941-es évfolyam 1-2. számában közölték Révai Józsefnek, az 1948 utáni hatalmat közvetlenül gyakorló „négyesfogat” kultúrpolitikájának Adyról szóló, sok esetben meglepő tájékozottságot mutató cikksorozatát. Ebben „a demokrata forradalmár” Ady Endréről írt, „a polgári demokrácia bírálója”-ról, a „néppel összeforrt demokratikus forradalmár”-ról, aki végül a munkásságban „találta meg” azt az osztályt, amelyik „a maga céljait követve [Petőfi „baloldali plebejus népiességét” folytatva] vállalni tudja a nagy nemzeti feladatok megoldását.”²⁴

Az Új Hang legfőbb célbázisát a „népies írók” tábora alkotta. A folyóiratban nyomon követhető az emigráns kommunisták azon törekvése, hogy megszűssék ezt az írói és eszmei közösséget. Azokat tekintették közülük potenciális szövetségesnek, akik nem csak a falvak népeinek gazdasági, kulturális, politikai felemelését kívánták, de élesen szembefordultak a konzervativizmussal, a korszak „neo-barokk” társadalmával. Ugyanakkor elutasították azokat a szerzőket, akik a jövőt „paraszti demokrácia”-ként, „paraszt szocializmus”-ként, vagy „harmadik utas” változatban gondolkodtak, elutasítva a munkásosztály „vezető szerepét”-t.²⁵

²⁴ RÉVAI József, *Ady*, Kossuth, Bp., 1965, 5, 28, 59, 136. (Ady mellett József Attila életműve, a Kommunisták Magyarországi Pártjával való „tiszttáztalan” viszonya miatt nem merült fel a szocialistának elgondolt magyar kultúrában. Vö. TVERDOTA György, *József Attila fogadtatása 1945–1949 között* = T.Gy. *Ihlet és eszmélet*, Gondolat, Bp., 1987, 107-127.

²⁵ Vö. VÖRÖS Sándor, *A magyar népiesekről (tanulmány a falukutatókról)*, Új Hang, 1939. ápr.; Üö, *A magyar népiesek viszonya a proletár szocializmushoz (irodalmi és politikai tanulmány)*, Uo., 1939. máj.

A halott Ady életművének politikai célzatú interpretációjához képest bonyolultabb ügy volt a Babitshoz és a Nyugathoz való, jelenben értékelő, jövőre gondoló viszony szavakba foglalása. Ady primátusának rögzítése mellett nyilvánvalóan a másodlagosság megfogalmazás-módjának a kialakítása volt a kérdés. Az azonos korban működő írói párok együtt emlegetésére, esetleg szembeállítására Voltaire és Rousseau, Goethe és Schiller, Shelly és Byron, Tolsztoj és Dosztojevszkij, nálunk Petőfi és Arany óta több példa kínálkozott. Az Ady és Babits kontraverzió felszínre kerülésének a lehetősége megvolt az életmódban, a társadalomfejlődés kérdésében, az evolúció-revolúció vitában, a világirodalmi horizontban és a poetológiai különbségben.

Az Új Hang azonban nem ezeket az érveket mozgósította. Felhozta mindegyiknél Babits „proletárdiktatúra” alatti és utáni álláspont-változtatását. Az irodalomtudományban értelmezhetetlen „szocialista realizmus” kelléktárából idézte a „realizmus – antirealizmus” és a modernizmus ellenesség, a romantika poétikájából az „eszmeiség és társadalmiság” hivatalos érveit.²⁶ Ezeket aztán megtoldotta a „protestáns államfő – katolikus költő” hasznosnak mutatott példájával, s Babits irodalmi pozícióját ebből vezette le. A *Babits Mihály életműve* című írás szerzője, Kerékgyártó Kálmán úgy vélte, mivel „a 19. és 20. század magyar költészetében nemcsak a mindenkori legnagyobb[ak: Petőfi, Arany, Ady], de a második garnitúra is: Berzsenyi, Csokonai, Tompa protestánsok voltak”, az egyetlen[í]gazán kimagasló, klasszikus magyar katolikus költő [...], Vörösmarty [...] mellé kellett találni egy 20. századi katolikus szerzőt. „Sokkal kisebb veszély a magyarországi katolikus konzervativizmus számára – tette hozzá – egy protestáns államfő vagy miniszterelnök, mint egy ízig-vérig és mélységesen protestáns világnézetű költő, mint Ady. Ezzel az élő Adyval szemben Babits katolicizmusa sohasem lehetett volna elegendő világnézeti egyensúly. Ezt tudva, tudattalan olyan tekintéllyel kellett megtámasztani, amelynek elvitázhatatlan költői és kritikusai érdemei nagyobb súllyal esnek a latba [...]”²⁷ Legrészletesebben Lukács György ítéli meg a Nyugat vezéralakjának életművét. A tanulmány érdekes kettősséget mutat. Filozófiai magyarázatot keres Babits számára az „apolitikusság” igazolására. Ebből a szemléleti pozícióból nézi a legrepresentatívabbnak tekintett művét, a *Jónás könyvét*, melyet vallomásnak tekint, amennyiben a címszereplőt azonosítja a biográfiai „én”-nel, s a próféta történetét a szerző (és az általa reprezentált polgári csoportok) „kiutat nem találás”-ával, „az istenre bízás”-sal, „a zsákutcába jutott fejlődés”-sel.²⁸

Az Új Hang köré csoportosulók, mindenekelőtt Révai József és Lukács György intenciói alapján kanonizálták 1945, főleg 1948 után a magyar irodalmat. Herczeg Ferenc maga lépett ki a közéletből, meg kellett válnia az Új Idők szerkesztésétől, és visszavonult hűvösvölgyi villájába, Nyíró József, Tormay Cecilé, Csathó Kálmán, Molnár Ferenc és sokan mások kiszorultak az irodalomból, könyveiket nem adták ki, nem egy esetben értelmetlenül bezúrták a korábban

²⁶ Vö. KERÉKGYÁRTÓ Kálmán, *Babits Mihály életműve*, Új Hang, 1938.máj. 53; (továbbiakban: KERÉKGYÁRTÓ, 1938.) GÁBOR Andor, *A magyar költészet a világháború esztendeiben* Uo., 1938. aug. 124; LÁNDOR Béla, *A magyar irodalom frontjai*, Uo., 1940. okt. 58–71; ORONDY György, *Babits Mihály válasza*, Uo., 1938. szept. 117; BALÁZS Béla, *Levelek a távolból (Babits Mihálynak küldöm)*, Uo., 1938. dec. 95.

²⁷ KERÉKGYÁRTÓ 1938, 53.

²⁸ LUKÁCS György, „*Babits Mihály vallomásai*” (*Babits Mihály: Keresztül kasul az életemen, Jónás könyve*), Uo., 1941. jún., 34-35.

megjelent példányokat. A Petőfivel és Adyval szemben háttérbe szorult Arany János, Babits Mihály, Kassák Lajos, Dsida Jenő, a Nyugat harmadik nemzedéke: Weöres Sándor, Rónay György, továbbá az Újhold köré csoportosult Nemes Nagy Ágnes, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Pilinszky János, Örkény István. A korszak „realista-nem realista”, „valóságot vállaló – valóságot nem vállaló”, „haladó – nem haladó”, „gondolatkifejező – csak szövegalkotó” ellentétekben gondolkozott.

A Babits-ellenesség igazában az 1977-ben beindult tíz kötetben összegyűjtött alkotások megjelentetésével megszűnni látszott. Ekkortól úgy tűnhetett, hogy – az akkor már öt-hat éve megjelenő interpretációs kísérletekkel együtt – a költő „visszaépül” az irodalmi kánonba, s – ami ennél is fontosabb – az olvasói köztudatba.

Babits Mihály életművének elismerését vagy elutasítását az egyénenként változó *irodalmi ízlés, a személyes indulatok, a társadalomtörténeti kontextus* mellett befolyásolta az *irodalomfogalom változása*.

A költő pályakezdése ebből a szempontból még szerencsés is volt. A 19. század második felében a nép-nemzeti irány poetológiailag már csak önismétlésre szorítkozott. A korszak társadalmi státust adó folyóirata, az Új Idők, bár időnként közölt Ambrus Zoltántól Krúdy Gyulától, Bródy Sándortól, Kosztolányitól, egy ízben Adytól is kapott kéziratot, a legnagyobb példányszámban megjelenő szórakoztató jellegű hetilap volt. A lap szerkesztője azonban nem akarta megújítani az irodalmat. A Hét szerkesztőjének, Kiss Józsefnek volt ilyen ambíciója, újítása azonban nem a versnyelv megváltoztatását, a líra és a bölcsélet nyelvének egyesítését, a képszerűség megújítását tűzte ki célul. Az 1906-ban kötetten debütáló Ady, az 1907-ben első verseskötetével jelentkező Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső, az 1909-ben a *Levelek Iris koszorújából* című könyvével az irodalomba belépő Babits így nem egyszerűen üres kulturális térbe érkezett. Mivel mindegyikük másfajta versbeszédrel, líratörténeti horizonttal indult, eltérő módon viszonyultak a hagyományörzéshez, a bölcsülethez és a nyelvhez, a versek lírai „én”-je is másképpen formálódott a szubjektív, az objektív és a lételméleti alkotásokban, ezért a Nyugat első nemzedékét jelentő költők polgárjogot szereztek a maguk sokféle irodalom-fogalmának, egyáltalán a törvényszerűen sokhangú költészetnek.

1915 után, A Tett és az *Eposz Wagner maszkjában* megjelenését követően Kassák és köre szembehelyezkedett a Nyugatosok esztétizmusával. Elutasították az irodalom autonómiájának fogalmát, az ember teljes autonómiáját kívánták, s az alkotást teremtésként fogták föl. Az irodalom fogalma ettől kezdve rövid időközökkel tovább változott. Szabó Lőrinc dialógikus versmodellje, József Attila életművének sokfélesége, Radnóti klasszicizálódása, Weöres Sándor nyelvi teremtése az irodalom más és más útjait próbálták. A vers ebben a folyamatban rákérdezett a megszokott költői eljárásokra, utat talált saját kísérletének poétikai előzményeire, de az is előfordult, hogy a beszéd énszerűsége már nem háttére volt a szövegnek, s az alkotásban a banalitás is helyet kapott.²⁹

Az irodalomfogalom sűrű és ilyen tendenciájú változása, az új alakzatok szinte azonnali kanonizálása, valamint az egymás után következő, elméleti alapoottságú irodalomelemző irányok: a recepció esztétika, a késő heideggeri nyelvfilozófia nyomán kialakult hermeneutika, a nyelvközpontú hermeneutika

²⁹ GINTLI Tibor–SCHEIN Gábor, *Az irodalom rövid története*, Jelenkor, Pécs, 2007, 684, 687, 690.

után a média központú kommunikációs elmélet tovább csökkenti az ember szubjektív értelmének szerepét a műalkotásokban folytatott diskurzusokban.

Az 1945, még inkább az 1948 utáni időszakban Babits Mihály befogadásában is több recepciótörés következett be. 1950-ig jószerivel csak műfordításai jelentek meg. A *Hét évszázad magyar verseinek* első kiadásában, 1951-ben alig néhány versét közölték. Az 1980-as évek átmeneti fellendülése után az 1990-es évektől neki is, és azoknak a szerzőknek is csökken a „tözsdeindexe” (Orbán Ottó *Vojtina recepció esztétikájából* szedve a szavakat), akik az „éneklészet”-et művelik, nem felelnek meg „a korszak elvárásainak” nem reflektálnak „egymás textusára”.³⁰

Babits népszerűsége tovább csökkent. „A hazai irodalomtudományban mindinkább fölerősödtek azok a hangok, amelyek meglehetősen határozottan vonták kétségbe e költészet esztétikai teljesítményét, sőt olykor irodalomtörténeti jelentőségét is.”³¹ A költő szemére hányták „esztétikai konzervatizmusát, megpróbálták és megpróbálják kijátszani Kosztolányival szemben, időnként már Weöres Sándor ellenében is.

Miközben a Babits-életmű sokak szemében ma is leértékelődni látszik, azon közben készen van kéziratának katalógusa, bibliográfiája, készül a versek kritikai kiadása, kritikai kiadásban megjelentek prózai és drámai alkotásai, tizenegy kötetben mintegy 3600 levele, a költő és a korszak kutatásához megjelent a Babits Könyvtár tizenöt és a Babits Kiskönyvtár hét kötete, párhuzamosan dolgoznak a tanulmányok és a levelek gyűjteményein.

Az eredeti életmű leértékelődése és az életmű feltártsága és kutatása közti ellentétre gondolva érdemes felidézni Geoffrey Galt Harpham *Language Alon. The Critical Fetish of Modernity* című könyvének megállapításait, továbbá Kulcsár Szabó Ernő 2008-ban írott tanulmányának zárómondatát: „Babitsot [...] még akkor sem kell művileg »visszahozni« a jelenbe, ha most éppen kevésbé beszédes is. Mert a hordozó hagyomány nem feltétlenül akkor szól hozzánk, amikor mi szeretnénk. S mégis ez a hagyomány az egyedüli, ami az újítást akár önmaga ellenében is képes megvédeni a permanenciában való alaktalan feloldó-
dástól.”³²

³⁰ ORBÁN Ottó, *Lakik a házunkban egy költő*, Magvető, Bp., 1999, 45–46.

³¹ GINTLI Tibor, *A Babits líra viszonya a modernséghez = G.T., Irodalmi kalandtúra*, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Bp., 2013, 82.

³² KULCSÁR SZABÓ Ernő, „Nincs benne tűz ...?” – *Babits 125 – = Közelítések ...Babits Mihály életművéről születésének 125. évfordulóján*, szerk. NÉDLI Balázs, PIENTÁK Attila, SIPOS Lajos, Savaria Universiti Press, Szombathely, 2008, 507.

Téglás János

„CSAK MOST ÉRZEM, MILYEN KEVESET MONDTAM EL ABBÓL, AMIT ELMONDANI RÁM BÍZATOTT”

Néma interjúk Babits Mihállyal

„Hozzám már hűtlen lettek a szavak”

1938. február 10-én Rudolf Nissen, az isztambuli egyetem német sebész-professzora átmenetileg megszabadította Babitsot a torkát fojtogató „orv betegség”-től. A Park-szanatóriumban eltávolította a légső felső részére nehezedő daganat nagy részét, a levegővétel megkönnyítésére pedig a légsőbe egy metszett nyíláson át kanült helyezett. A műtét sikeres volt, de nem hozott teljes gyógyulást, a következő években gyakran voltak nyelési nehézségei, és többször elvesztette a hangját is. A sajtó hírt adott az operációról, a felépülés folyamatáról, interjúkérési szándékkal azonban egyetlen lap sem zavarta. Március második felétől javult az állapota, a kanül nyílásának befogásával, előbb suttogva egy-egy szót ki tudott mondani, majd május elejére teljesen visszanyerte beszédképességét. A következő két évben – bár egészsége gyakran megromlott – már ő köszöntötte a Baumgarten-díjasokat, újságíróknak nyilatkozott, 1940 februárjában Cs. Szabó Lászlóval beszélgetett a rádió mikrofonja előtt az elnyert San Remo-díjról (megírt szövegét olvasta fel!), az itáliai városban pedig rövid olasz nyelvű beszédben köszönte meg az elismerést. Babits Mihályhoz 1940. október 12-én másodszor is „hűtlen lettek a szavak”, december 15-ig csak néha-néha tudott halkán, nehezen érthetően megszólalni. Ez idő alatt már találkozott a lapok munkatársával, „néma” interjúkat adott a Film Színház Irodalomnak és a pozsonyi Esti Újságnak. 1940. december 15-én késő este nagy fájdalmak fogták el, torkából vér ömlött, mely a némaságot okozó vérrögöt kimosta, és szóra nyitotta száját. Másnap délután az őt meglátogató Szabó Zoltánnak, Zrínyi híres hasonlatával így jelentette örömét: „Megszólaltam, mint Krózus király fia.” Ezután, 1941 áprilisáig beszélt, mindent el tudott mondani, majd újra részlegesen néma, csak hörögve és nagy erőfeszítéssel volt képes néhány szót vagy mondatot kiejteni. – A gégeproblémán (fájdalmas kanülcserre, sugárkezelés) kívül más bajok is gyötörték: vesekő, katéterezés, mesterséges táplálás, gyomorműtét (sipoly készítése), idegzsába. Ezek nemcsak fizikai fájdalmat, hanem pszichés megterhelést is jelentettek számára.¹

Babits teljes, illetve részleges némaságának mindhárom időszakában – 1938-ban három hónapig, 1940-ben több mint két hónapig és 1941-ben közel négy hónapig – környezetével írásban érintkezett. Gondolatait, kéréseit, telefonüzeneteit, egészségi állapotáról szóló beszámolóit, a Baumgarten Alapítvány ügyeivel kapcsolatos észrevételeit, döntéseit, az Ildikónak tartott latinórák anyagát, sőt még a vicceket is a keze ügyébe eső különböző méretű cédulákra, de leg-

¹ BABITS MIHÁLY, *Beszélgetőfüzetei 1938-1941*, I-II, a szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta BELIA GYÖRGY, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980, I, 12-15. ; GYENES GYÖRGY, *Babits Mihály daganatos betegsége*, = „... kínok és álmok közt...” szerk. SIPOS LAJOS, Bp., Akadémiai Kiadó, 2004, 171-184.; SZÁLLÁSI ÁRPÁD, *Babits Mihály belgyógyászati kórtörténete* = „... kínok és álmok közt...” i.m., 140-154., SIPOS LAJOS, *Babits Mihály*, Bp., Elektra Kiadóház, 2003, 200-206.

többször pepitafedelű sima lapú spirálfüzetekbe írta rövid ceruzájával, sebes mozdulatokkal, fáradhatatlanul. A betegágyban vagy az íróasztalnál lejegyzett, néha kusza sorai a beszélgetést helyettesítették, gyakran odavetett szavakból, mondatrövedékekből állnak, amelyeket jelbeszéddel kísérhetett, esetleg a beszélgetőtárs (családtag, barát, író, orvos) jelezhetette, hogy érti az üzenetet, nincs szükség a mondat befejezésére. A *Beszélgetőfüzetekben* rögzített kommunikációs folyamat a jelenlevők számára eredményes lehetett, hiszen a „beszélő” és a „hallgató” – a ceruzával és hanggal megfogalmazott gondolatok segítségével – állandó kölcsönhatásban volt egymással. A mai olvasó a közlésfolyamatnak csak az egyik (leírt) részét ismeri, a hallgató véleményét csupán sejtheti, kikövetkeztetheti. Az újságírókkal szintén ceruzája segítségével beszélgetett. Ez nem volt szokatlan számára, mert korábban is készített jegyzeteket az interjúkhoz. Ignótus Pál 1927-ben megjegyezte, hogy „Babits Mihály nem jó nyilatkozó [...] tétovázva válaszol, szinte lámpalázás alázattal a témája iránt.” Bálint György pedig 1933-ban azt írta, hogy az „interjúadás nem szokása Babitsnak, nem áll hozzá közel a lírai megnyilatkozásnak e meglehetősen laza és kevésbé fegyelmezett formája.” A költő egy interjúban megerősítette ezeket az észrevételeket: „Rögtönző sohasem voltam – nyilatkozta – Zavarba jövök, mint egy diák, ha két szót kell készületlenül elmondanom, talán én vagyok az egyetlen ember Magyarországon, aki sohasem mond tósztot.”² A rögtönzéstől való idegenkedés és a precizításra való törekvés miatt sokszor előre elkérte az interjúvolóktól a kérdéseket, hogy nyugodt körülmények között átgondolhassa a válaszokat. Vázlatokat készített, és ezek alapján beszélgetett, néha a teljes mondanóját leírta. Ezekből a feljegyzésekből többet a riporttereknek is átadott. Babits legtöbbször ragaszkodott ahhoz, hogy a cikket megjelenés előtt átnézze. Több mint 150 interjút, körinterjút, nyilatkozatot adott a lapoknak, ebből megközelítőleg 50-nek megtalálható a fogalmazvány, ill. töredéke az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, de valószínűleg a régi szerkesztőségek és hajdani újságírók hagyatékában is lappanghat néhány. – A betegség tehát most olyan interjúadási módszerre kényszerítette, amit korábban pontosságra való törekvése miatt gyakorolt.

„... erről a témáról nem nyilatkozom.”

A néma interjúk sora váratlan közjátékkal indult. Az Ünnep című képes családi hetilap 1940 őszén sorozatot indított, melyben az írókat társaikról akarta megszólaltatni. Thury Zsuzsa három-három alkotó kortárs (Zilahy Lajos – Hunyady Sándor, Kodolányi János – Bókay János, Illyés Gyula – Szabó Lőrinc) egymásról kialakult véleményét vetette papírra, melyeket Pérely Imre portréi alatt, párhuzamos hasámban közölt a lap. A negyedik páros interjú Szabó Dezsőt és Babits Mihályt szerette volna szembesíteni. Pérely Imre grafikusművész elkészítette az ő arcképüket is: szeptember 18-án *Az elsodort falu*, három nappal később pedig a *Halálfi* íróját rajzolta le. Szabó Dezső szeptemberben fogalmazta meg Papp Antalnak Babitsról szóló, nagyrészt negatív észrevételeit.³ Elmond-

² BABITS MIHÁLY, „Itt a halk és komoly beszéd ideje”, *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, s.a.r. TÉGLÁS JÁNOS, Celldömölk, Pauz-Westermann Kiadó, 1997, 202, 322, 287. – Babits és az újságírók kapcsolatáról: TÉGLÁS ANDREA, *Interjúk Babits Mihállyal*, Szakdolgozat, PPKE, 2009.

³ PAPP ANTAL, *Írók, akik nem beszélnek egymásról, Szabó Dezső Babits Mihályról*, Ünnep, 1940, december 15, 56.

ta, hogy már a húszas évek közepén a *Filozopter az irodalomban* című gúnyírá-
tában „nem éppen hízelgő kritikát” írt a *Halálfiáról*. Költészetéről elismerte
ugyan, hogy „szép nyelvet, ragyogó rímeket, ritmusokat” teremtett, de lekicsiny-
lően hozzátette azt is, hogy versei csak a „könyvekből átvett életet adják vissza”.
Amikor pedig a riporter megkérdezte, hogy mi a véleménye Babitsról, az ember-
ről s a magyarról, akkor így válaszolt: „Ő annyira irodalmi személy [...], hogy
mint a humanizmus legtöbb rajongójánál, szinte nem is lehet nála nemzetiségről
beszélni.”

Babits korábban nyilatkozott a lapoknak Szabó Dezsőről, fenntartásokkal
értékelté írói működését, azt mondta, hogy „kétségtelenül kitűnő – szónoki s
agitatív tehetség, azonban mint író sohasem szerettem, [...] eredeti egyéniség, –
folytatta később – de nem tisztán irodalmi tehetség.”⁴ A magazin munkatársa –
akinek nevét a *Beszélgetőfüzetek*ben áthúzással olvashatatlanná tette⁵ – október-
november folyamán többször felkereste, megpróbálta rávenni, hogy vállalja az
interjút, beszéljen Szabó Dezsőről, de ő következetesen elutasította, most, bete-
gen nem akart a személyeskedő visszaemlékezésekbe bekapcsolódni. November
16-án ezt írta látogatójának a füzetbe: „Már mondtam multkor [október 12.-e
előtt, amikor még tudott beszélni!] hogy erről a témáról nem óhajtok nyilatkoz-
ni. [Valószínűleg az újabb kérésekre határozottan megismételte:] Nem. Ha más
kérdés van, szívesen.”⁶ Erre, Babits szavai szerint, így reagált Papp Antal, mert ő
lehetett a kihúzott nevű személy, ő akarta a költőt is meginterjúvolni: „Köszö-
nöm, más nem érdekel és zordon távozott.”⁷ (Szabó Dezsőről végül Németh László
fejtette ki gondolatait, róla viszont a több mint két évtizeddel idősebb író nem
akart beszélni.) A negyedik interjú Babits tartózkodása miatt nem a szerkesztő-
ség tervei szerint alakult, ezért a sorozat utolsó része *Írók beszélnek egymásról*
helyett, *Írók, akik nem beszélnek egymásról* címen jelent meg az Ünnepből.
(Pérelly Imre grafikáját csak Babits halála után – Szabó Zoltán emlékező cikké-
nek mellékleteként – közölte a magazin.)⁸ A *Beszélgetőfüzetek* íróját nagyon
bánthatta az újságíró tapintatlan, kissé tolagódó, erőszakos magatartása, mert
ezt az esetet elpanaszolta (nov. 17-én) a nála tartózkodó Illyés Gyulának és he-
tekkkel gyomorműtete után (dec. 11-én) Bóka Lászlónak is.

„Hazavágyom a szépirodalomba”

Később megbékélhetett Papp Antallal. Néhány hét múlva (december 11-
én) ugyanis, amikor egy másik magazin munkatársaként jelentkezett – a riport
szerint –, már „házigazdás szívességgel” fogadta, de kérdéseire beteg toroka miatt
csak „fürgén szaladó tollának percegése válaszol”. A Film, Színház, Irodalom
munkatársa kilenc egymástól távoli témákat érintő kérdést adott át,⁹ melyekben
könyvélményeiről, a fiatal irodalomról, a közönség érdektelenségéről, az iroda-
lom kettészakadásáról, az irodalmi dilettantizmusról, a háborúknak a szellemi
életre gyakorolt hatásáról, a San Remo-díj miatti támadásokról és irodalmi ter-

⁴ *Interjúk*, i.m., 54, 161.

⁵ B.M. *Beszélgetőfüzetei*, II, i.m. 246.

⁶ I.m., II, 139.

⁷ I.m., II, 149.

⁸ SZABÓ ZOLTÁN, *Utolsó látogatás*, Ünnepből, 1941, szeptember 1, 6-7. = *Interjúk*, i.m., 443–449.

⁹ PAPP ANTAL, „Csak most érzem, milyen keveset mondtam el abból...” Film Színház Irodalom, 1940,
december 20-26, [2.] = *Interjúk*, i.m., 429-432.

veiről faggatta. A költő a kérdések sokasága láttán kedvetlenül említette meg látogatójának, Bóka Lászlónak a rá váró feladatot, és fáradtan tette hozzá: „Semmi a világon nem jut eszembe.”¹⁰ Végül huszonnégy rövid, tömör, néha sebtében odavetett mondattal válaszolt. Véleményét külön lapra írhatta le, ennek átadását szombatira ígérte, Papp Antal azonban csak december 15-én vasárnap – egy pozsonyi hírlapíró távozása után – jelent meg a Logodi utcai lakásban az írásért. Ekkor már közvetlenebb kapcsolat alakulhatott ki köztük, hiszen a költő együttérzéssel érdeklődött a húszéves fiatalember ifjúkorától meglevő sántaságáról, s a maga korábbi, 1932 őszén átélt hasonló betegségébe is beavatta a következő sorokkal: „Nekem is volt izületi gyulladásom. Ha az ember elhanyagolja, sánta marad.” A találkozásról és a társalgásról csak az idézett mondatok maradtak fenn a *Beszélgetőfüzetekben*, de Papp Antal láthatta még azokat a sorokat is, melyeket egy nemrég ott járt riporternak írt le búcsúzóul Babits. Ennek hatása alatt fogalmazta meg a cikkének idézőjelbe tett címét: „*Csak most érzem, milyen keveset mondtam el abból, amit elmondani rám bízott...*”

Az interjú a szekszárdi születésű Escher Károly fotóriporter „Babits Mihály újra dolgozik” aláírású fényképével jelent meg. A házigazda az íróasztalnál ül, mögötte a mennyezetig érő könyvespolc, előtte az írógép fehér lapokkal. Sötét öltönyt, fehér inget, nyakkendőt visel, tekintete fáradt, megtört, haja kissé gondozatlannak tűnik, egy fűrt a homlokába lóg. Előnytelen megjelenését így magyarázta a *Beszélgetőfüzetekben*: „Az interjúban megmondtam hogy beteg vagyok, hát talán annak tulajdonítják a rendetlen állapotomat.”¹¹

1940. december 15-én a pozsonyi Esti Újság munkatársa kereste fel a költőt, kérve, hogy szóljon néhány szót „a szlovákiai magyar társadalomhoz”. Kalotai Gábor¹² nem először látogatott el a Logodi utcába, ez év áprilisában már hosszan beszélgetett az „elefántcsonttorony” lakójával. Találkozásukról és kettőjük párbeszédéről így írt a korábban már Einsteint és Tagorét is megszólaltató újságíró: „Az interjú írásban folyik, helyesebben szólva én kérdezek, Babits pedig, aki már harmadik hónapja nem tud beszélni, a válaszokat leírja.”¹³ Aztán cserélődtek a szerepek, mivel a beteget „szerfölött érdeklik a szlovákiai állapotok, a magyarság helyzete, az irodalom, a művelődés, és hamarosan ő az, aki írásban kérdez, én pedig fennhangon válaszolok.” A beszélgetésről részletesebb és őszintébb feljegyzés maradt fenn a 13. számú füzetben, ahol olyan részeket is olvashatunk, melyek nem kerülhettek be a pozsonyi újságba.¹⁴ A szerkesztő – a Nyugatban folyó *Egységes magyarság* című anketra gondolva – nagyon óvatosan megkérdezte a riportert: „A magyarság szellemi és kulturális egységéről szabad szót ejteni?” Feltehetőleg megnyugtató választ kapott, mert utána rögtön

¹⁰ B.M. *Beszélgetőfüzetei*, II, i.m., 246.

¹¹ I.m., II, 262.

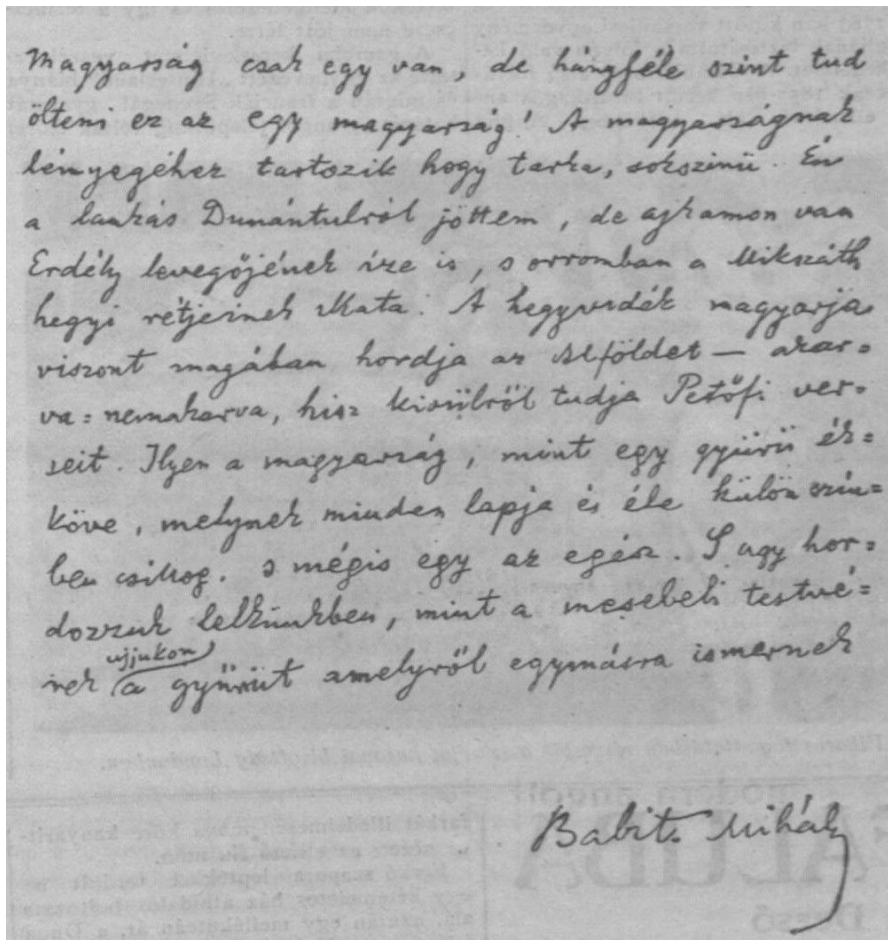
¹² Belia György (B.M. *Beszélgetőfüzetei*, II, 273.) Szalattai Rezsőt, Turczel Lajos (*Csehszlovákiai magyar írók Babitsról 1918-1945 között*, Irodalmi Szemle, 1983, november, 777-778.) Kalotai Gábort tartja a lap munkatársának. A tények Kalotai Gábor szerzősége mellett szólnak. – KALOTAI GÁBOR, *Költő az elefántcsonttoronyban*, Esti Újság, 1940, április 14. = *Interjúk*, i.m., 423-425. – Kalotai Gábor *A Magyar Szellemiség üzenete a szlovákiai magyarsághoz* címen interjúsorozatot készített 20 magyar íróval, mely beszélgetésből és az író kézzel írt üzenetéből állt. Ez a terjedelmes anyag az Esti Újság 1940. karácsonyi mellékletében jelent meg.

¹³ [KALOTAI GÁBOR], *Babits Mihály utolsó üzenete a szlovákiai magyarságnak*, Esti Újság, 1941, augusztus 6, 5. – A cikket, mivel az OSZK-ban nincs meg, a Pozsonyi Egyetemi Könyvtárból kaptam meg dr. Bóka László segítségével.

¹⁴ OSZK Fond III/2363/13. = B.M. *Beszélgetőfüzetei*, i.m., II, 273-274.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

magyarázkodott: „A kérdést a cenzúrára gondolva tettem föl.” Ezután fesztelenül beszélt, nagy érdeklődéssel faggatta vendégét a szlovákiai magyar újságokról, a cenzúráról, a német szellem ottani hatásáról, a nácizmusról, a magyar zsidóságról, Tisó államának önállóságáról, s ezekre a kérdésekre valószínűleg részletes választ kaphatott. A költő talán azért, mert látogatója nem lehetett ismeretlen számára, maga is őszintén „beszél”, németellenes kijelentéseket tett (pl. „Hát itt most nem szeretik a németet.”), sőt betegségéről, november 18-i gyomorműtétéről is szót ejt. Elmondta még, hogy a Nemzeti Színház számára elkészítette a „Kolónosi Oedipus” fordítását, melyet az Oedipus királlyal együtt akar színpadra állítani Németh Antal. Ezt a közvetlen hangú, bizalmas „társalgást” váratlanul ezzel a mondattal zárta: „Természetesen, amit eddig beszélgettünk, az nem interjú?”. A „beszélgetés” a füzetbe leírt, a riportert testamentumra emlékeztető, következő három mondattal fejeződött be: „De sok tervem van, s remélem, nemsokára komolyabban dolgozhatok. Az ember holtig reménykedik. És mikor ilyen beteg, akkor veszi észre, milyen keveset mondott még el abból amit elmondani rá bízott.” (Az utóbbi két mondatot idézi az Esti Újság, és ezeket a sorokat láthatta a Film Színház Irodalom később érkező újságírója is.) Babits írásáért másnap, hétfőn ment el Kalotai Gábor, akinek örömmel újságolta, hogy a társalgáshoz már nem kell füzet, csoda történt, újra tud beszélni. Az üzenet ceruzával írt, többszörösen javított, beszúrással kiegészített fogalmazványa a 13. számú füzet 29-30. lapján maradt fenn. A 14 mondatot tartalmazó feljegyzésből született meg az alábbi 6 mondatból álló, 13 soros üzenet, melynek utolsó két mondatában olvasható „gyűrű” hasonlat Babitsnak a Nyugat ankétját lezáró írásából köszön vissza. Az interjúhoz csatolt kézzel írt üzenet eredetijének lelőhelye ismeretlen, de hasonmása megjelent az Esti Újság karácsonyi számának irodalmi mellékletében, majd a költő halálakor újra közölték.

„Magyarság csak egy van, de hányféle színt tud öltetni ez az egy magyarság! A magyarságnak lényegéhez tartozik hogy tarka, sokszínű. Én a lankás Dunántulról jöttem, de ajkamon van Erdély levegőjének íze is, s orromban a Mikszáth hegyi rétjeinek illata. A hegyvidék magyarja viszont magában hordja az Alföldet – akarva-nemakarva, hisz kívülről tudja Petőfi verseit. Ilyen a magyarság, mint egy gyűrű ékköve, melynek minden lapja és éle külön színben csillog, s mégis egy az egész. S úgy hordozzuk lelkünkben, mint a mesebeli testvéreink ^{ujjukon} a gyűrűt amelyről egymásra ismernek.

Babits Mihály”

1940 végén vagy a következő év legelején – amikor már ismét tudott beszélni – született meg a harmadik interjú. Egyed Zoltán képes hetilapja, a Film Színház Irodalom születésnapját azzal akarta megünnepelni, hogy körkérdezt intezett 20 magyar íróhoz: mondják el, min dolgoznak jelenleg. A válaszokat

*Irodalmi helyzetjelentés*¹⁵ címmel, 1941 márciusában kezdte közölni a magazin. A Babits-interjú keletkezésének idejét maga az újságíró árulja el, aki úgy mutatja be a nyilatkozó költőt, mint akit „ebben az évben két nagy kitüntetés ért”, megkapta a San Remo-díjat és az akadémia is levelező tagjává választotta. Ez a két esemény 1940. március 30-án, illetve április 26-án volt (bár betegsége miatt akadémiai székfoglalójára csak 1941. március 3-án került sor). Az interjút megelőző felkérésről, találkozásról Török Sophie naptárbejegyzéseiben nincs utalás. Babits ezúttal is írásban felelhetett Papp Antal kérdéseire. Tízmondatos válaszána lényege: a betegség miatti kényszerű szünet után „Hazavágyom a szépirodalomba – írja –, regény, novella, vers, még színdarab is, minden, amit elmulasztottam, ha a sors még egyszer erőt ad. Az aktualitással nem gondlok. Ez a kor olyan változó és bizonytalan, folyóvízre nem lehet építeni.” Jelenleg azonban még csak arra van ereje, hogy íróársairól szóló régebbi tanulmányait kötetbe gyűjtse.

„Veszélyes időket élünk!”

Az utolsó budapesti interjút¹⁶ a P.M. szignót használó Pálcs Miklós készítette 1941. április 7-9. között a költő Várhegy tövében lévő lakásán. Ekkor már érvényben voltak – a háborús légkör és a Jugoszláviával való feszültség miatt – a honi légvédelmi készültség szabályai. Az elsötétítési utasítást Török Sophie is végrehajtotta, fekete papírt ragasztott az ablakokra.¹⁷ Babits 6-án délután (éppen riadó volt!) tért haza öt napos kezelés után a János-szanatóriumból, és négy nappal később már – orvosai és barátai tanácsa, kérése ellenére – az esztergomi levegő gyógyító hatásában reménykedve, Szent István városába utazott (itt szintén a légvédelmi szirénák hangja fogadta!), budai otthonába többé nem tért vissza. Gyors távozását később a hadi helyzettel is magyarázta, április 29-én ezt írta füzetébe: „Pesten a nagy szirénázások folytak és én nem tudok hirtelen leszaladni az óvóhelynek kinevezett mosókonyhába, s ott órákat eltölteni ebben az állapotban.”¹⁸ Ilyen körülmények között, a készülődés lázában, találkozott a Híd munkatársával, aki „legjobb barátai”-ról, a könyveiről faggatta a – Bojár Sándor fotóriporter három képén kipihentnek látszó – házigazdát. Nehezen érthető, hörgő hangon beszélt, mondanivalójának nagy részét néhány rövid, hiányos mondatban vázolta. Közben egy-két értékes kiadványt is levett a polcokról és megmutatta, majd azt ajánlotta neki kétszer is, hogy a legegyszerűbb az lenne, ha *Az én könyvtáram* című 1927-es esszéjébe „belenézne és kiírna belőle néhány mondatot ami érdekl, többet nem igen tudnék mondani”. A riporter Babits legfontosabb útmutatásait elfogadta: írt az ötezer kötetes könyvtár eredetéről (de címet, kívánságára, nem említett), egyes kötetek régiségét bizonyító bejegyzésekről

¹⁵ PAPP ANTAL, *Irodalmi helyzetjelentés*, Film Színház Irodalom, 1941, március 7-13, 3. = *Interjúk*, i.m., 438. - A magazin három számában sorrendben a következők válaszoltak a kérdésekre: Csathó Kálmán, Harsányi Zsolt, Herczeg Ferenc, Ignác Rózsa, Kodolányi János, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Szabó Lőrinc, Babits Mihály (10.sz.), Bókay János, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Tersánszky Józsi Jenő, Veres Péter (12.sz.), Babay József, Bibó Lajos, Nagy Lajos, Sik Sándor, Zilahy Lajos (14.sz.).

¹⁶ P.M. [PÁLCS MIKLÓS] *Látogatás Babits Mihálynál és könyveinél*, Híd, 1941, április 15, 13. = *Interjúk*, i.m., 439-440.

¹⁷ TÖRÖK SOPHIE *Naptárai 1921-1941*, I-II, s.a.r. PAPP ZOLTÁN JÁNOS, Bp., Argumentum Kiadó, 2010, II, 906.

¹⁸ B.M. *Beszélgetőfüzetei*, i.m., II, 303.

(pl. az egyik hajdani tulajdonos beírta az első lapra gyermeke születési évet: 1749, máshol rovások találhatók, melyek a szüretkor felhordott puttonyok számát jelentik), egy értékes szép imakönyvről. A cikk végén felbukkan a beszélgető lapon említett „nagyon csintalan” Ildikó, akinek százkötetes könyvtárát lelkesen mutatja a papa. A költőnek volt még egy kívánsága, arra kérte vendégét, hogy „amit mint interjut a szájamba ad, mutassa meg nekem.” Majd udvariasan hozzátette „Lehet ezt?”

A huszonöt mondatot tartalmazó, ceruzával írt két fóliós beszélgető lap a dolgozószoba íróasztalán maradt (talán felhasználás után az újságíró hozta vissza), Török Sophie 1941 őszén találta meg, és csak ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „nyilván egy utolsó interjú vagy beszélgetőírás”. Nem tudjuk, hogy az egyeztetés, a cikk megtekintése megtörtént-e, látta-e Babits a 36 mondatos írásnak azt a 20 rövid mondatát, amit Pálcs Miklós a szájába adott. Az interjú április 15-én jelent meg, a költőt az előző napon vitték fel az esztergomi Vaszary Kolos Kórházból az előhegyi házába.

Közel három hónap múlva Deák Zoltánnak¹⁹ adja az utolsó interjút. Az írás születésének hátteréről, a hírlapíróval való „beszélgetésről” csak három apró feljegyzés található: Török Sophie naptáraiban²⁰ kétszer szerepel a látogató neve (egyszer áthúzva, ami a téves beírásra utalhat), a füzetben pedig egy, a cikkben is idézett mondat van. A látogatás idején a költő már ágyban fekszik, súlyos beteg, sorai nagy fájdalomról, kiszolgáltatottságról szólnak, embertelen szenvedései még az öngyilkosságot is eszébe juttatják.²¹ A „csendes és fájdalmas beszélgetés” történetét Deák Zoltán két írása, elsősorban a „riport kísérő körülményeit” bemutató emlékező cikke alapján képzelhetjük el.²²

A Film, Színház, Irodalom munkatársa, aki nevét már korábban felírta a tornácon lévő autogramfalra, Simándi Béla esztergomi újságírótól, a tanyai élet fáradhatatlan kutatójától kapta a riasztó hírt a költő egészségi állapotáról. Június 21-én kapaszkodott fel Martsa Alajos helybeli fényképész társaságában a földcsuszamlás miatt nehezen megközelíthető nyári lakba, mely a sok megrongálódott ház között épen maradt. A fotón is megörökített díszes kapun – rajta fehér zománctábla a tulajdonos nevével – belépve, először a tizenhárom éves Ildikóval találkoznak, azután látják, hogy a pipacsokkal és margarétákkal tarkított füvesgazonos kertben Tündér, a komondor játszik két kölykével, Burkussal és Morgóval, távolabb pedig egy apró fehér kecske legelészik. Az autogram falas tornácon – a migrénje miatt gyengélkedő Török Sophie helyett – Mari cselédlány és a városi rendházból jött apáca, Centula nővér, az ápoló fogadja őket. Deák Zoltán kis papírlapra írt néhány sorral jelzi érkezését a költőnek (és feltehetőleg azt a témát is, amiről „beszélgetni” szeretne vele), mire a cselédlány közvetítésével a követ-

¹⁹ DEÁK ZOLTÁN, „Ezen a földön nem fog az erőszak!...”, Film, Színház, Irodalom, 1941, június 27-július 3, 3. = *Interjúk*, i.m., 440-443.

²⁰ T.S. *Naptárai*, i.m., II, 913. – A naptárban szereplő két dátum június 21. és 23. Belia György szerint (B.M. *Beszélgetőfüzetei*, II, 399.) az interjúra – Babits rosszullete miatt – csak a második napon került sor. Feltételezhetnénk azt is, hogy a költő (mint Papp Antal és Kalotai Gábor esetében is) a leírt szöveget csak később, június 23.-án adta át. – Deák Zoltán azonban mindkét írásában egyszeri találkozásról beszél. Három eltérés található a cikkeiben. 1941:Martsa Alajossal együtt lépnek be a betegszobába, a költő a jelenlétükben írja le a közölt mondatot, töltőtollal ír. 1942: egyedül megy be, Mária viszi az üzenetet, ceruzát használ.

²¹ B.M. *Beszélgetőfüzetei*, i.m. II, 397.

²² DEÁK ZOLTÁN, *Az utolsó Babits-interjú*, Film Színház Irodalom, 1942, augusztus 7-13, 32. sz., 21.

kező üzenetet kapja egy cédulán: „Olyan fájdalmaim vannak hogy most igazán lehetetlen”. Ez az egy mondat megtalálható a 16. számú beszélgető füzetben, de a magazinban is megjelent a hasonmása. Hosszú, mintegy félórás várakozás után léphetett csak be a magyaros bútorokkal berendezett betegszobába, melynek nyitott ablakán – a szerző egy évvel későbbi visszaemlékezése szerint – „egy fa smaragdzöld lombjai hajolnak be”. Látja, hogy az ágyban fekvő Babits „rettenetesen sovány, a nyaka be van kötve, élesen kirajzolódnak szemei, melyekben halálosan fáradtan ülnek az ijesztően nagy szemek.” Ezt a tekintetet rögzíti az egyik utolsó fénykép is, melyet Martsa Alajos készített a lap számára. A beteg suttogva üdvözölte őt, kezét fognak. Deák Zoltán azt kéri, hogy üzenjen valamit a fiatal írónak, de fáradtságra hivatkozva ezt nem vállalja. Politikáról, háborúról nem esik szó, a riporter azonban felfigyel az asztalon, a Vörösmarty kötet mellett fekvő napilapokra, melyek „a világtörténelem torlódó eseményeivel”, „öklömyi betűs háborús hírekkel” vannak tele. Vörösmartyról, a Szózatról, a megcsonkított, de az emberek lelkében mégis egységes hazáról „beszélgetnek”. Babits néhány rekedten elsuttogott szó után írásban fejti ki véleményét – ennek a *Beszélgetőfüzetek*ben nincs nyoma, s a magazin sem közölte (a pozsonyi lappal ellentétben!) a szöveg fotokópiáját. A Film Színház Irodalom szerkesztője azonban 1942-ben azt írta, hogy megőrizte azokat a „blokkról leszakított cédulákat”, melyekre a költő saját kezével másolt le egy régebbi Vörösmarty-tanulmányából szó szerint, illetve tömörítve és kissé átszerkesztve néhány gondolatot. Ez az állítása igazolható, mert a találkozás idején használt 16. számú füzet a borító szerint eredetileg 100 lapos lehetett, de csak 90-et őrzött meg a spirálrugó, tehát a több kitépelt lap közül a szöveget tartalmazó két lap Deák Zoltánhoz kerülhetett. Az interjú teljes címe: *„Ezen a földön nem fog az erőszak! Elvehető vagy megcsonkítható, s mégis egységes és oszthatatlan!”* – Csendes és fájdalmas beszélgetés Babits Mihállyal, a nagy költő esztergomi betegágyánál, sorsunkról, szabadságunkról, méltóságunkról, kultúránkról”.

Az utolsó interjúban – egy héttel Magyarország hadba lépése és hat héttel a halála előtt – Babits a következőket emelte ki az 1936-ban írt *A Szózat ünnepére* című írásából:

„Vörösmartyban – amint ezt egy tanulmányomban már megírtam – a magyarság leggyötrelmesebb kérdései vívódnak: mi a helyünk a világban, rangunk és sorsunk, jogunk és kötelességünk a népek között? S hol van, s mit ér, és mit jelent a Haza, a hazánk, amelyért, keservben annyi hű kebel szakadt meg? Az a haza, melyről a Szózat költője zeng, nem a pusztai föld, a földrajzi terület, a fizikai határ, amely változásoknak van kitéve és amely elvehető vagy megcsonkítható, hanem ezt a hazát magunkban hordozzuk éppannyira, mint ahogy ő hordoz bennünket, általa vagyunk és benne vagyunk. Ezen a földön nem fog az erőszak! Ez a haza egységes és oszthatatlan: őseink emléke, szabadságunk megszokása, jogaink méltósága, kultúránk hagyománya, nagy költőink szava, mind benne van és vele értődik.

A ‚népek hazája’ igazában nem is hazája még a népeknek, csak küzdőtere. Kicsi nép vagyunk, nagy, idegen érdekek útjában és keresztútjában. A mi tragikumunk és dilemmánk ez: olthatatlanul vágyunk a nemzetek társaságára s az igazságra, amelynek uralkodnia kell éppúgy a népek, mint az egyes emberek közt. Ugyanekkor mégis érezzük, hogy egyedül vagyunk, magunkra hagyva, s amikor kilépünk otthonunkból, még a nyelvünket sem érti meg senki. Hiába kiáltunk és vágyakozunk, ’a nagy világon e kívül nincsen számunkra hely.’

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

Veszélyes időket élünk! Soha még a nemzetek létét fenyegető végzet nem volt oly igazi és kézzelfogható, mint napjainkban. Goethe írta egy helyen, hogy 'egy város, egy tanya pusztulása valódi katasztrófa, de egy nemzet pusztulása frázis'. Goethe mondhatta ezt. Vörösmarty, Mohács népének költője, önnön idegeivel élte át nemzetének katasztrófáját, mely éppenséggel nem volt frázis."

BAJA, Zsidó iskola, 1915-16

Németh Ferenc

BABITS MIHÁLY SZERB BARÁTJA: TODOR MANOJLOVIĆ

A Bega menti megyeszékhelytől a „Körös-parti Párizs”-ig

Manojlović 1907 őszétől 1910 tavaszáig alig három évet töltött a „Körös parti Metropolisban”, de ez az irodalmi közeg, az Ady-rajongók társasága, a Holnaposok bohém köre, meg természetesen az Adyval való találkozások egy életre megihlették. A hajnalba nyúló irodalmi viták után mindig volt annyi türelme, hogy szűkszavúan ugyan, de naplójában napról-napra dokumentálja a történeteket.²³ Manojlović nagyváradi éveiben német nyelven vezette naplóját. Ezek egyszerű noteszek voltak, amelyekbe grafitceruzával jegyezte be az aktuális nap történéseit, az Adyval és a többi íróval-költővel való találkozásait. Távirati stílusa ellenére is, Manojlović már ismert, meg újonnan előkerült feljegyzései – a folyóiratokban közölt emlékező prózájával egyetemben – fontos és hiteles dokumentumai a nagyváradi történéseknek, Adyval és a holnaposokkal való barátságának. Annak a kapcsolatnak, amelyre Lökös István meghatározása szerint úgy kell tekinteni, mint „az Ady-líra egyik legjellemzőbb s leghosszabban ívelő, [...] hatvan esztendőn át szakadatlanul tartó vonzására” (LÖKÖS, 1969: 20–23), mert „Ady vonzásának folytonossága” Manojlovićnál „egy életre szóló programnak bizonyult” (Uo.) Ugyancsak helyénvaló megállapítása, hogy Ady gyakori váradi látogatása „egy életre szólóan meghatározza Manojlovićnak Ady személyéhez és költészetéhez való viszonyulását”, olyannyira, hogy a fiatal váradi joghallgató „Ady Endre vihart kavará és forradalmi vihart jövendőző [...] költészetének ígézetében lett lírikussá” (Uo.)

Todor Manojlović, a költő, prózaíró, irodalmár, művészettörténész, kritikus és műfordító 1883. február 17-én egy tekintélyes nagybecskereki ügyvédcsaládban született. Nagybecskerek Torontál vármegye székhelye volt, s ott édesapjának, Nikolának ügyvédi irodája volt. Manojlovićéknak két gyermekük született: Todor (1883) és Ivan (1891) (LEKSZIKON, 1971: 297–298; ĐUKANOV, 1992: 145–148; SOLAROV, 1992: 13–30; BOŠKOV, 1997: 94–96).

A fiatal Todor Manojlović 1888 és 1892 között Nagybecskereken elvégezte a szerb nyelvű általános iskolát, majd 1892 és 1900 között az ottani piarista gimnáziumot (Uo.).

Miután 1900 júniusában leérettségizett, felmerült a pályaválasztás problémája. Származása és családi körülményei kapcsán kézenfekvő volt, hogy a családi hagyományt folytatandó, jogi pályára lép (Uo.). Csakhogy az őt nemigen érdekelte. Végzős gimnazistaként sokat olvasott, igen vonzódott a színház iránt, de szerette a képzőművészetet is: sokat rajzolt (SOLAROV, 1992: 13–30). Miután azonban néhány hónappal az érettségi vizsga előtt szülei elhaltak, gyámjának és rokonainak nyomására mégis a jogi pálya mellett döntött: beiratkozott a budapesti jogi egyetemre (Uo.). Látszólag eleget tett tehát a rokonság elvárásának, ám

²³ Ismeretlen nagyváradi naplójegyzeteit lásd: Németh Ferenc: *Ady vonzáskörében*. Todor Manojlović Nagyvárad, Temesvár és Arad között 1907–1910. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012

a jog nem érdekelte, s ezért tanulmányaival sem haladt: Budapesten bohém életet élt, esztétikai értékek meg érdekes olvasmányok után kutatott, s nagy elragadtatással látogatta a színelőadásokat – különösen az operettek kedvelte (Uo.). Fedák Sári játéka tett rá mély benyomást, akinek fényképeit szorgalmasan rasztgatta albumjába (Uo.).

Közben sokat olvasott (Schiller, Shakespeare, Goethe, Heine, Flaubert, Balzac, Anatole France, Baudelaire, Verlaine, Rimbaud műveit), szabad idejében pedig rajzolgatott, akkori újságkivágásai pedig arról tanúskodnak, hogy figyelme hatványozottan az irodalom, a művészettörténet, a történelem és a színház felé fordult (Uo.). 1906-ban egy időre megszakította amúgy is sikertelen jogi tanulmányait, és bevonult katonának (Uo.). Egy ideig Temesvárott, Karlovácon és Fehértemplomon szolgált (Uo.)

Katonáskodásának legnagyobb élménye egy német költővel, bizonyos Ernest Bürgerrel való ismerkedése volt, aki figyelmét Stefan Georg, Rilke és Hofmannsthal műveire irányította (Uo.). A katonai szolgálat után 1907-ben újra visszatért Budapestre, de érdeklődése ekkor sem a jog, hanem a modern irodalom és művészet felé irányult (Uo.). Miután látta, hogy budapesti jogi tanulmányai hajótörést szenvedtek, figyelme fokozatosan a művészettörténet felé fordult (Uo.). Hozzá is fogott a művészetek tanulmányozásához, ám rokonsága kitartóan azon volt, hogy a sokfelé tájolódo egyetemista folytassa, illetve fejezze be jogi tanulmányait. Így került csakhamar a nagyváradi jogi akadémiára.

Ady Endre (1877–1919), a 20. századi magyar költészet forradalmi megújítója s a legnagyobb magyar költők egyike Manojlović érkezésekor már nem volt Nagyváradon: oda csak kedves vendégként járt, akit barátai és tisztelői mindig szeretettel, rajongással vettek körül. Manojlović is előbb csak nagyváradi kultuszával meg költészetével találkozott, s csak később ismerte meg személyesen.

Egyik becskerekai barátjának, gimnáziumi társának rábeszélésére döntött úgy, hogy sikertelen pesti tanulmányai után 1907 őszén Nagyváradon folytatja jogi tanulmányait.²⁴ Ennek körülményeit 1962-ben így mesélte el levélben egyik gyerekkori barátjának, Fülep Lajosnak: „Miután (1900) lematúrázván, rokonaim és gyámom (1899 óta árva voltam) akarata szerint felmentem Pestre jogot hallgatni, amihez semmi kedvem és hajlamom nem volt, és amiben jó pár évi nagyvárosias bumlizásom (kávéházazás, színház és tömeges lektúra) alatt nem is vittem többre másfél alapvizsgánál, én [...] egy praktikusabb régi egyetemi, sőt még gimnáziumi pajtásom sürgős tanácsára végre egészen komolyan elhatároztam, hogy majd a tiszteletreméltó nagyváradi Jogakadémián fogom bevégezni jogi tanulmányaimat, szépen leszállított áron. S így aztán 1907 őszén tényleg felmerültem a ‚körösparti Párizsban‘ – ahol ugyan megint csak nem lettem doktorrá avatva, de ahelyett, megismerkedvén mihamar Emőd Tamással, Dutka Ákossal, az ugyanakkor Váradra (a Premontreiek gimnáziumába) került Juhász Gyulával, aztán Nagy Mihállyal, Hegedűs Nándorral és még néhány érdekes, szellemes és értékes emberrel, belekerültem én is az épp akkortájt induló Holnapmozgalomba, amelynek vezére Ady Endre volt – és ez nekem többet ért minden doktorátusnál és diplománál. Majd három felejthetetlenül szép, napsütéses esztendőt éltem át Váradon, amely idő alatt Ady, megérezvén őszinte szimpátiámat

²⁴ Todor Manojlović Fülep Lajosnak. Zrenjanin, 1962. szeptember 16. Ms 4588/302. Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára.

és csodálatomat iránta, mindég valami kedves, pajtásos spontánsággal jó barát-ként kezelte.”²⁵

Egyik visszaemlékezésében joghallgatónk első nagyváradai élményeit is ecseteli, 1907 őszén²⁶: „Magáról Váradról [...] tudtam annyit, hogy valami egészen kellemes vidéki város és hogy van egy jó öreg jogakadémiája. Mert eredetileg épp eme kitűnő jogakadémia miatt mentem fel Bihar székvárosába, egy derék jogász-kollégám atyai tanácsára, aki úgy vélte s remélte, hogy ott befejezhetem majd mégis a túlzajos budapesti egyetemen konokul megakadt jogi tanulmányaimat.

Persze, hogy semmi sem lett a dologból. [...] Mindjárt első vagy másodnap, hogy megérkeztem és szerencsésen lakást is találtam már, kötelességszerűen nekiindultam a híres jogakadémia felkeresésére. Lézengvén így az idegen város napos utcáin, egy diákinézésű fiúval találkoztam, aki kezében valami szürke füzetecskét tartott, amelyben tényleg egy 'indexre' ismertem rá. Megszólítottam tehát a 'kolléga urat' mutatná meg nekem az utat az akadémia felé. A kolléga barátságosan útbaigazított, tudtomra adván azonban mindjárt azt is, hogy ott most senki sincsen és hogy ezért inkább holnap reggel menjek el oda. Tudomásul vettem a dolgot minden külön sajnálkozás nélkül és azután indultunk együtt vissza a Bémer-tér felé. Ott leültünk az ilyen délutáni órákban »uzsonna-időben« már nagyon népes Emke Kávéház elé, és kollégám okosan és elég unalmasan mesélni kezdett az akadémiai viszonyokról, a tanárokról, a vizsgákról stb. Erre valaki még messziről, úgyszólván a tér közepéről leszervuszozta társamat, azután pillanatnyi tétovázó megállás után elhatározta magát és asztalunkhoz jött. 'Sietek a szerkesztőségbe, de két percre mégis leülök... Mi az, beiratkoztál már?...' fordult élénken barátjához, azután kíváncsian, barátságosan reám nézett és, minthogy a másik ezt elmulasztotta volt, röviden, gyorsan maga mutatkozott be, jobbát felém nyújtván.

Nyurga, vékonypénzű, füрге mozgású és beszédű fiú volt, diákosan közvetlen, keresetlen modorú; arca még gyerekes és mégis már markáns is nagy zöldes szemével, kissé kampós orrával és duzzadó, húsos piros ajkaival. Szinte látszott rajta, hogy csak a múlt nyáron érettségizett le és most pár napja iratkozott be elsőéves joghallgatónak. Emellett riporterkeskedett is a Nagyváradai Naplónál. Nem értettem meg a nevét a bemutatkozásnál, csak úgy, beszélgetés közben hallottam, hogy a másik kolléga – mert hát mind a hárman jogászok voltunk – Ernőnek szólította. Ő különben meglepődött és érdekesnek találta a dolgot, amikor megmondtam neki, hogy a messzi Vajdaságból jövök és szerb vagyok (Mintha ez valami ritkaságot jelentett volna ott fönt, Biharban).

Másról akkor nem is beszélhettünk nagyon, mert a fiatal jogász és újságíró mihamar el is búcsúzott tőlünk és futott tovább, a szerkesztőség felé. A csicseróném, akivel így ismét kettesben maradtunk, elmondta aztán róla, hogy nagyon jó és nagyon tehetséges fiú, költő, akinek egynémely versét már hozta a Napló, sőt épp nemrég egy igazán szépet a Hét is, és hogy ez alkalmából Kiss József Emőd Tamásnak keresztelte el az új poétát akit valójában Fleischer Ernőnek hívnak. Meg sem kérdezte tőle, hogy beleegyeznek-e a névváltoztatásba, egészen egyszerűen, mindjárt ez új név alatt közölte le versét és megvolt a dolog –

²⁵ Uo.

²⁶ Manojlović, Todor: Emlekezés Ady Endrére és a „Holnap” Váradára. = *Híd*, 1960. 2. sz. 133–138.

Erre aztán nemsokára elment az Emőd barátja is, akivel később, nem lévén ő sem bohém, sem kávéházi ember, alig találkoztam még kétszer-háromszor futólagosan. Emődöt azonban már másnap viszontláttam az Emkébe. Ahogy észrevettem, mosolyogva, mint valami régi barát, odajött asztalomhoz és letelepedett mellém. Épp az Illustration meg a Le Figaro volt előttem és ő persze rögtön megkérdezte tudok-e franciául? És miután erre igenlőleg feleltem, még sürgősebben akarta megtudni ismerem-e Verlaine-t meg Baudelaire-t? Ő csak Ady gyönyörű fordításaiból ismeri őket némileg – de hogy milyen csodások lehetnek csak eredetiben!... És ezután: hogy hallottam-e már Adyról? Nagyon megörült, hogy erre is igennel válaszoltam és rögtön hévvel mesélni kezdett róla, legújabb dolgairól, amelyek még nagyszerűbbek mint az Új versek, terveiről, készülő új kötetéről, küzdelmeiről, mely az egész modernség küzdelme, ellenségeiről, akik 'mindannyiunk közös ellenségei' stb. stb.

Szóval, egy lázas és mélyreható irodalmi beszélgetésbe merültünk bele, melynek se vége se hossza nem lett volna, ha Emőd Tamásnak ezúttal is nem kellett volna sietnie a szerkesztőségbe, de amelynek befejeztével aztán már tényleg mint jó pajtások váltunk el. Vacsora után aztán már újra az Emkében voltunk együtt, de akkor Emőd magával hozta már a nála pár évvel öregebb naplóbeli kollégáját, Nagy Mihályt is, akivel szintén úgy 'első ülésre' és szintén Ady jegyében barátkoztunk meg. A mindig derült, mosolygó arcú és tréfálkozó Nagy Miska a legfanatikusabb Ady-rajongó volt. Valami egyszerű és közvetlen de csodásan bensőséges szuggesztív módon recitálgatta ott, a kávéházi asztalnál, a szebbnél-szebb Ady-verseket és úgyszólván belénk diktálta őket. És ha azután észrevette rajtunk a hatást, szívélyesen, kajánul nevetni kezdett mint valami sikerült tréfán, elnevette a miénkkel együtt a maga meghatottságát is – és folytatta verses monológját, halkán, ellenállhatatlanul. – Később, színház meg lapzártá után egyszerre csak népesedni kezdett a társaság: jöttek az előadásról és a szerkesztőségekből az újságírók. Marton Manó, Dutka Ákos költő, Hegedűs Nándor és mások; némelykor egy-két színész is és Tibor Ernő, a festő. Ilyenkor a társalgás élénkebb, hangosabb és általánosabb lett: hírek, esetek, pletykák, adomák, viccelődések, de gyakran komoly és tüzes viták is irodalmi, szépművészeti meg színházi kérdésekről. Így ment ez napról-napra, estéről-estére. – Én csakhamar bekapcsolódtam ebbe a társaságba, állandó vendége lettem az újságíró – vagy 'bohém' – asztalnak.²⁷

A fiatal joghallgató, – ezt fennmaradt levelezésének címzéséből tudjuk –, 1907–8-ban Nagyváradon a Szigligeti utca 13. lakott, 1909-ben pedig előbb a Szilágyi Dezső u. 29., majd a Szent János u. 22. alatt albérlősködött, azzal, hogy 1909-ben már leveleinek nagy részét az Emke kávéházra címezik barátai és ismerősei, tekintettel arra, hogy törzsvendégként ott naponta több órát töltött (NÉMETH, 2012: 27).

A Holnap Irodalmi Társaság megalakulása után²⁸ többféleképpen szándékozott közönség elé lépni: irodalmi rendezvényekkel, közös antológiákkal, sőt egy alapítandó folyóirattal is. Hét poétáján kívül (Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka) akkor már volt egy irodalmi potenciálja, amelyet írók, költők, lapszerkesztők, értelmiségiek alkottak. Az irodalmi matinék mellett két Holnap-antológiát jelentettek meg

²⁷ Uo.

²⁸ Hivatalosan 1908. október 14-én alakult meg az EMKE különtermében.

1908-ban és 1909-ben. A Holnap jelentőségéről szólva Juhász Gyula egyik írásában nyomatékosította, hogy az „adta költészetünknek Babits Mihályt, és ez maga is irodalomtörténeti fontosságot adna e két kötetnek. A Holnap új olvasókat és híveket szerzett az új verseknek: divatba hozta a versolvasást. A magyar vidék megmutatta oroszlánkörmeit, és Várad az irodalom decentralizálása körül több érdemet szerzett A Holnap révén, mint az összes többi magyar városok” (LAKATOS 1986:251–272)

Manojlović annyira beleélte magát a nagyváradi irodalmi életben, A Holnap mozgalmába, hogy az 1909. évi aradi irodalmi matinét is ő vezette be, programszerű írásával, amelynek szövegét az aradi lapok is megjelentették.²⁹ Egy ideig újságíróként is dolgozott Temesvárott és Aradon, de budapesti lapok is közölték írásait (NÉMETH, 2012: 8).

Babits és Manojlović

Babits Mihályt Juhász Gyula vezette be a nagyváradi írók körébe, 1908-ban, amikor odakerült gimnáziumi tanárnak. Manojlović is tőle értesült először Babits költészetéről, később kerülhetett sor, feltételezésünk szerint valamikor 1908 elején Babits és Manojlović személyes ismeretségére.

Kapcsolatukat legalább három vonatkozásban vizsgálhatjuk: kettőjük levelezésének, valamint Manojlović naplójegyzeteinek és tanulmányainak tükrében.

Manojlović naplójegyzeteiben Babits 1909 januárjától bukkan fel, részben olvasmány-élményként, részben Manojlović levelezőlapjainak címzettjeként:

Január 1. „Adyt, Babitsot es Dehmelt olvastam.”

Február 7. „Babits új versét olvastam. Gyönyörű!”

Február 14. „Képeslapot küldtem Babitsnak meg Franyónak.”

Február 25. „Babits verseit olvastam.”

Március 8. „Képeslapot küldtem Babitsnak.”

Április 9. „Babitsot olvastam.”

Április 20. „Babits és Ady költeményeit olvastam.”

Június 7. „Adyt, Babitsot meg Rilke *Stundenbuch*-ját olvastam.” (NÉMETH, 2012: 84–91).

A holnaposok gyakran váltottak levelet egymással és egyik felismerhető jellegzetessége ennek a „társas” levelezés volt: egy-egy lapot, levelet tízen-tízenötten is aláírták. A nagybecskereki Manojlović-hagyatékban is több ilyen levelezőlap található.³⁰ Csattanós, humoros, a tenniakarástól lüktető, nekibuzdult sorokat írtak egymásnak a holnaposok. Az egyikben, amelynek címzettje Manojlović volt, s melyet Babits is aláírt (de amelyet nem ismer a Babits-szakirodalom), Emőd Tamás fogalmazta meg 1910. február 22-én:

„Kedves Theodorom – a Független Magyarország márc. 15-én 10 éves fennállásának évfordulójára 300 oldalas nagy lapot ad, amelyben 100 oldal a Holnapé. Ady, Babits, Juhász, Balázs, Dutka, Miklós J., Marton, Horváth Henrik már küldtek csomó verset, prózát stb. Írj Franyónak, hogy szállítsa be legszebb dolgait azonnal. Nagy ügy lesz. Te is ami tőled telik. Küldd el legszebb 3 versed

²⁹ Manojlovitch Theodor: A Holnapról, lényege, céljai. *Függetlenség*, 1909. november 12. Ugyanezt a szöveget lásd Manojlovitch Theodor: A Holnapról. *Független Magyarország*, 1909. november 21.

³⁰ Ott található a *Danaidák* német fordításának kézírata is.

expressz nekem. Nyomban fordítom. Balogh gyönyörű fejléce és finist rajzol a ciklusainknak. Pogánynak nagyszerű ötletei vannak. Kérlek, ne késs, lépj munkába, segíts nekem és mozgatom az ügyet és izgatok. Csókol Tamásod.”³¹

Egyébként a Babits-levelezésből 1908-tól kezdődően gyakran bukkan elő Manojlović neve:

1908. február 24.: Juhász Gyula Nagyváradról ír Babitsnak és sorolja neki ottani barátait és tisztelőit, többek között Todor Manojlovićot, „Ady német fordítóját” (RÓNA, 2011: 416)

1908. augusztus 2. után: Manojlović Babitsról érdeklődik Juhász Gyulának írt levelében: „Bizonyosan sokat vagy Babitscsal. Mit csinál ő?” (Uo. 443)

1908. november 7. Manojlović és néhány barátja Temesvárról lapot küld Babitsnak az alábbi szöveggel: „Kedves Babits Mihály! A szívünk legmelegebb üdvözlését küldjük Neked” (Uo. 492–493).

1908. november 14. előtt: Babits Juhász Gyulának írja, hogy Manojlovićtól és másoktól képeslapot kapott Temesvárról, de nem tudja hová kellene viszozni (Uo. 495).

1908. december 14. Franyó Zoltán, Todor Manojlović és Szávay Zoltán tréfas lapot írnak Temesvárról, amelyben üdvözlük Babitsot (Uo. 513).

1909. február 15. A holnaposok üdvözlőlapja Babitshoz (Manojlović is aláírja) (RÓNA, 2013: 58).

1909. március 9. Manojlović Nagyváradról elragadtatott hangú lapot ír Babitsnak *Szagokról, illatokról* c. tanulmánya kapcsán (Uo. 65).

1909 márciusának végén Babits levelet ír a nagyváradiaknak, többek között Todor Manojlovićnak is (Uo. 70).

Manojlović emlékező prózájában is fel-felbukkan Babits neve. Az egyik helyen így ír róla: „[1908] nyarán megjelent végre a várva várt első A Holnap-antológia is, amely külön meglepetésként, szenzációként a mindaddig teljesen ismeretlen Babits Mihály verseit is tartalmazza. Ezek a mind formailag, mind tartalmilag is annyira egyéni és merész költemények friss vörös posztóként hatottak az ellenséges táborra, különösen annak orfeumban nevelkedett ifjú parodistáira és rossz viccelőire” (NÉMETH, 2012: 115–117).

Manojlović 1921–22-ben egy terjedelmes tanulmányt írt a modern költészet alapjairól és fejlődéséről, európai kitekintéssel, s abban Babits költészetét is méltatta (MANOJLOVIĆ, 1998: 123, 365–366). „Babits a nyelv mestere, annak csodálatos orchestrátora a versformák, képek és minden lehetséges stíluseszköz szakértője – aki a magyar nyelv legművészeibb verseit írta. Eredeti művei mellett, számos, kitűnő versfordítás szerzője is, melyek közül a legkiválóbbak: Dante Isteni színjátéka, Svinbern Atalantája és egy gyönyörű Edgar Alan Poe versantológia. Manojlović [...] A Holnap antológiában jelent meg Babits Mihály nagyszerű verse, amely már bevezető soraiban oly csodálatos, látnoki módon varázsolja eléink Párizst. (...) Babits Mihály minden kétséget kizáróan, Ady mellett a legnagyobb újabb kori magyar költő, amelyet a Holnap felszínre hozott” (Uo.)

Babits-élményét a legszebben talán a Juhász Gyuláról szóló visszaemlékezésében adja: „Babits Mihály is csak szerény, kis vidéki legénylakásán álmodta és énekelte meg csodásan zengő himnuszát a 'Messze szőke Szajna partján feketéllő híres városról'.”

³¹ Lásd a képeslapot a Nagybecskereki Levéltárban őrzött Manojlović-hagyatékban.

Nem véletlenül említettem itt Babits Mihályt. Közte és Juhász Gyula között mély emberi és egyúttal fontos, irodalomtörténeti hatású kapcsolat is volt. Még Budapesten, mint filozopterek kötöttek barátságot, s ez azután sem szakadt meg, amikor mint fiatal tanárok mindketten elkerültek fővárosból – az egyik Fogarasra, a másik Szegedre –, hanem lelkesen erősödött fiatalos-poétás, rajongó és tudós levelezésükben. Mindkettő poeta doctus és mélyen magányos ember, mintegy szükségszerűen tárták fel hát egymásnak, hévvel, hittel, gyönyörűen fejlődő, gazdagodó gondolatvilágukat, amelynek akkor még – különösen az ifjú korában teljesen remetelelkű és pesszimista Babits – alig reméltek „kívül” is találkozni valaki megértőt. Küldözgették egymásnak baráti bírálatra új verseiket – amelyek után rövid pár év múlva nyilvánosságra kerülve, annyira őszinte bámulatot és lelkesedést váltottak ki rohamosan gyarapodó olvasóikból.

Babits Mihály verseit Juhász Gyula hozta először nyilvánosságra, amelyben már 'nyilvánosságnak' lehet nevezni azt a néhány fiatal nagyváradi író, költőt, akik elsőként hallották őket tőle ott, az Emke kávéház híres újságíróasztalánál, vagy valami napsütötte tavaszi délutánon, a Köröspart egy padján. Ez a Köröspart egyetlen hosszú öreg fasor, kis folyómenti parkkal, amelynek abban az évadban nyíló különös, sápadt-lilás és rózsaszínű virágai valami kábítóan édes illatot árasztottak. Gyula sajátosan szuggesztív, skandáló, elringató recitálásában csodásan csengett, zengett és ellenállhatatlanul lelkünkbe hatolt a Babits-versek titokzatos varázsa. Hallgattuk őket ámulattal, visszafojtott lélegzettel – és (talán megbocsátható hiúsággal) mindannyian valamiképp az új nagy költő fölfedezőinek éreztük magukat. Juhász Gyula persze tényleg az volt, csalhatatlan finom ízlésével és nemes, önzetlen baráti szívével. Mikor azután szóba került az első Holnap-antológia megjelentetése, megint Gyula volt az, aki mindnyájunk kérésére rábeszélte, rávette Babitsot, hogy álljon a Holnaposok közé és küldje el néhány versét antológiájuk részére. Babits Mihály tehát mint Holnapos jelent meg, hirtelen, váratlan a magyar Helikonon és a Holnap jegyében indult nagyszerű, dicsőséges útjára. A Nyugat csak *ezután*, mint már beérkezett nagy modern költőt vonta magához. És, hogy a dolog ilymódon alakult, abban döntő szerepe volt Juhász Gyulának. Nekem örök drága emlékem marad, hogy Juhász Gyula szájából hallhattam, és Babits Mihály eredeti ceruzás kézírataiból olvashattam először 'A Golgotai csárdát', a 'Vérivő leányokat', a 'Párist', az 'Emléksorokat egy régi bécsi uszodához'" (MANOJLOVIĆ, 1957: 953–959).

Babits szerb barátja 1910-ben hagyta el Nagyváradot (NÉMETH, 2012: 9), néhány évvel később kitört az első világháború s élete teljesen más irányt vett. Babits neve a későbbiek során csupán emlékező prózájában bukkan fel, a holnaposokkal kapcsolatosan.

Irodalom

BOŠKOV, Živojin (gl. urednik)(1997): *Leksikon pisaca Jugoslavije IV. (M–NJ)*. Novi Sad, 1997, 94–96.

ĐUKANOV, Milan (1992): *Roditelji, smrt*. Prilozi za biografiju Todora Manojlovića. = *Ulaznica*, 1992. 131–133. sz. 145–148.

LAKATOS István (1986): *A Holnap és utókora*. = Téglás János szerk.: *A Holnap*. Hasonmás minikönyv. Budapest, 1986, Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet – Szikra Lapnyomda, 251–272.

LEKSZIKON (1971): *Jugoslovenski književni leksikon*. Novi Sad, 1971, 297–298.

LÖKÖS István (1969): *Ady és Todor Manojlović*. = *Alföld*, 1969. 1. sz. 20–23.

MANOJLOVIĆ, Todor (1957): *Az ifjú Juhász Gyula*. Várad emlékek, 1908. *Híd*, 1957. 11. sz. 953–959.

MANOJLOVIĆ, Todor (1998): *Osnovi i razvoj moderne poezije*. Priredio: Gojko Tešić. Gradska Narodna Biblioteka Žarko Zrenjanin, Zrenjanin, 1998 [Izabrana dela Todora Manojlovića knj. br. 4.]

NÉMETH Ferenc (2012): *Ady vonzáskörében*. Todor Manojlović Nagyvárad, Temesvár és Arad között 1907–1910. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012.

RÓNA Judit (2011): *Nap nap után*. Babits Mihály életrajzi kronológiája 1883–1908. Doktori disszertáció. Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Doktori Iskola, 2011

RÓNA Judit (2013): *Nap nap után*. Babits Mihály életének kronológiája 1909–1914. Balassi Kiadó, Budapest, 2013

SOLAROV, Milan (1992): *Prve tri decenije*. Nacrt za jednu biografiju. = *Ulaznica*, 1992. 131–133. sz. 13–30.

Káposztay János

KITEKINTÉSEK A BABITS LEVELEZÉSŐL

Kapcsolatok a magyar irodalom kárpátaljai ágával

Doktori disszertációm témája a két világháború közötti magyar irodalom Kárpátalján. Már a téma megválasztásánál is rögtön akadályokba ütköztem, mivel több definíciós problémát kell kiküszöbölnöm. Doktori kutatásom megtervezésekor első formájában a „kárpátaljai magyar irodalom” korai szakasza, valamint ennek a fogalomnak és a Nyugat folyóiratnak a kapcsolata volt előtérben. Kezdetben a két világháború közötti időszak kárpátaljai magyar irodalmát vizsgáltam, különös tekintettel azokra a kárpátaljai kötődésű szerzőkre, akik a Nyugat folyóirat szerzői köréhez tartoztak. A téma aktualitása az, hogy ezen korszak alkotói és munkásságuk szinte teljes egészében hiányzik a köztudatból, az irodalom- és művelődéstörténetből, elsősorban Kárpátalján, ahol pedig a kisebbségi helyzetből fakadóan a kulturális gyökerek és kulturális hagyaték ismerete kiemelten fontos identitásjelölő és identitásörző eszköz is.

A kárpátaljai magyar kultúra és művelődéstörténet gyökerei messzire nyúlnak vissza, sok olyan alakja volt a régió kulturális életének például a 20. század első felében, akik mára már kikoptak a kárpátaljai magyar köztudatból, illetve sok esetben nem tudjuk azt se, hogy mely, az egyetemes magyar kultúrához tartozó művészek kárpátaljai születésűek vagy kötődésűek, pedig sokan indultak el régióinkból is a hírnév, az ismertség felé az egyetemes magyar irodalom és kultúra viszonylatában is. Amennyire fontos a régió történelmi múltjának ismerete, tradícióinak őrzése, olyannyira fontos része lehet a kárpátaljai magyar identitás megőrzésének a vidék irodalmi múltjának az ismerete is.

Igen ám, de ekkor definíciós problémák adódtak. Elsősorban magának a kárpátaljai magyar irodalom fogalmának a definiálása, illetve másodsorban pedig, hogy mi alapján lesznek „kárpátaljaiak” azok az alkotók, akiknek munkássága kimutatható a modern magyar irodalom legkiemelkedőbb lapjában, a Nyugatban? A kárpátaljai származás önmagában nem elég, mert munkásságuk sok esetben nem köthető Kárpátaljához (pontosabban nagyon minimális számú alkotónál). Sőt, a vizsgált korszakban a terület irodalmi élete még csak nem is a „kárpátaljai magyar irodalom” definíciót használja önnön magára. A jelzett terület megnevezése a korban: „szlovenszkói” és „ruszinszkói” magyar irodalom, a Nyugatban is így említik az egyes kapcsolódó írásokban.¹ Vagyis felmerül egyrészt a terület, másrészt a művészek hovatarozásának definíciós problémája.

A kárpátaljai magyar irodalom fogalmának meghatározásával, létének és létjogosultságának kérdéseivel számos, a ma Kárpátaljának nevezett, viszonylag új, 20. századi társadalom-politikai és territóriális képződmény irodalmi életének kanonizálását megkísérlő munka foglalkozott.² A kárpátaljai magyar iroda-

¹ <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00555/17341.htm>,

<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00555/17342.htm>

² BALLA D. Károly: *A hontalanság metaforái*, Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2000.

BERTHA Zoltán: *Fiatal nemzedékek a kárpátaljai magyar irodalomban*, Együtt, 2010/1.

CSORDÁS László: *A felkészüléstől a szétszóródásig (A fiatal nemzedékek helyzete a kortárs kárpátaljai magyar irodalomban)*, Együtt, 2012/1.

lom mint olyan a történelem és a nagypolitika színpadán egymás után több államfordulatot megélni kénytelen régió sorsának, az azt irányító ideológiáknak (vagy az azokkal szembeni helytállásnak és/vagy menekülésnek) a lenyomata is.

Az az elszigeteltség, elzártság, mely a területnek a Szovjetunióhoz csatolása után jelentkezett, melynek hatására a kárpátaljai irodalom lekerült az „összmagyar” avagy nemzetközi palettáról – nem mindig létezett. Ha a mai Kárpátalja területi tagolódását vesszük alapul, akkor számos olyan író, költő, művészt láthatunk, akik a 20. század eleji magyar kulturális világban magától értetődő módon tevékenykedtek, illeszkedtek és kivívták a kor elismerését.

A Nyugat című folyóirat szerepe és hatása a modern magyar irodalom kialakulásában és fejlődésében elvitathatatlan: produktumai elősegítették, előre lendítették a korabeli magyar szép- és szakirodalmi világ életét, felkarolta a 19. század végén kialakult premodern stílusirányzatokat, támogatta a nyugati eszmék, filozófiák, új tudományos megközelítési módok meghonosodását a magyarországi kulturális közéletben.

Tágabb tudományos kontextusba helyezve, nyelvi tervezési szemszögből vizsgálja például a Forrás Irodalmi Stúdió tevékenységét és jelentőségét disszertációjában Beregszászi Anikó, s megállapítja, hogy a helyi magyar nyelvű irodalomnak az esztétikai vonatkozásokon túl a kisebbségi létből fakadóan nyelvpolitikai szerepe is volt, nem véletlenül hangsúlyos a korszak költőinek munkásságában az anyanyelv témaköre. Szól a nyelv és az irodalom identitásőrző szerepéről is a kárpátaljai magyar közösség tekintetében. Ennek részeként ír a Forrás Stúdióról, Kovács Vilmos szerepéről a térségben, s arról, hogy ezek együttvéve milyen nagy szerepet tölthettek be nemcsak az irodalomban, hanem a nyelvi tervezésben, a közgondolkodásban, valamint a magyar polgárjogi mozgalom alakulásában is Kárpátalján.³

A régió magyar irodalmának monografikus feldolgozásával foglalkozó legátfogóbb kísérlet Eperjesi-Penckófer János *Tettben a jellem* című könyve (2003), mely lényegében 1945 utántól kutatja Kárpátalja magyar irodalmát, az előzményekről, a magyar irodalom korai történetéről a két világháború közötti időkben csak érintőlegesen szól.⁴ A monográfiában Penckófer is felveti a régió irodalmának „kárpátaljai” jelzővel való ellátásának problémátságát, a probléma lényegét pedig abban látja, hogyan viszonyul egymáshoz a régióban született irodalmi alkotásoknak a kisebbségi létből fakadó sajátossága, illetve az esztétikum prob-

ELEK Tibor: *Fordulóponton: összegzés és újat kezdés*, Bárka 1996/3-4.

EPERJESI PENCKÓFER János: *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében*, Budapest, Magyar Napló, 2003.

GÖRÖMBEI András: *A kárpátaljai magyar irodalom főbb sajátosságai, Miskolc Létértelmezések, Felsőmagyarország, 1999.*

GÖRÖMBEI András: *A kisebbségi magyarság és az irodalma az ezredvégen*, Debrecen, Nemzetiségi irodalmak az ezredvégen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000.

KOVÁCS Vilmos-BENEDEK András: *A magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*, Tiszatáj, 1970/10, 1970/12.

PÁL György: *A magyar irodalom Kárpátalján 1945-1990*, Nyíregyháza, Szabolcsi téka 1990.

TAKÁCS Lajos, M. (szerk.): *Vergődő szél. A kárpátaljai magyar irodalom antológiája (1953-1988)*, Budapest-Ungvár, Magvető-Kárpáti, 1990.

³ BEREKSZÁSI Anikó: *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák, feladatok*. Doktori értekezés, ELTE, Bp., 2002.

⁴ EPERJESI PENCKÓFER János: *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében*, Bp., Magyar Napló, 2003, 9-15.

lémája. Megközelítésében a továbbiakban fontos elv a régió irodalmának értékelésében, hogy „a sajátos sors sajátos hozzáférést igényel magának”.⁵

A régió irodalmának értékelését a kisebbségi léthelyzetből levezető, azzal szoros összefüggésbe hozó szemléletnek régi hagyományai vannak Kárpátalján. Az első jelentős munka, amely ezt a nézőpontot érvényesíti Kovács Vilmosnak és S. Benedek Andrásnak 1970-ben, a szegedi Tiszatáj folyóiratban megjelent Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában című tanulmánya, amely (amellett, hogy az anyaországban ritkaság számba menő módon, egy határon túlra szakadt nemzet-rész anyanyelvű irodalmáról számolt be) a történelmi múltban, a hagyományban mint létszemléletben látja és láttatja a régió magyar irodalmának lényegét. A tanulmány mellett, hogy a maga idejében politikai tett is volt, identitásformáló hatással volt például a helyi költőkre, elsősorban a Forrás Stúdió nemzedékére. A tanulmány szemlélete kimondatlanul ugyan, de a kárpátaljai magyar irodalom fogalmának a megteremtését sürgeti, mert ez szolgálja a helyi magyar közösség túlélését, megmaradását, melynek önmaga számára kell megteremtenie az intézményeit és a felemelkedését.⁶ A Tiszatáj-tanulmány a két világháború közötti korszakban született műveket, például Tamás Mihály vagy Sáfári László munkásságát inkább kárpátaljai kultúrtörténeti jellegzetességnek tekinti, semmit élő hagyománynak, folytonosságnak.

Görömbei András 1982-ben a csehszlovákiai magyar irodalom történetét feldolgozó monográfiájában ellenben azt állítja, hogy a két világháború közötti kárpátaljai magyar irodalom a felvidéki irodalom része, azzal mutat hasonlóságokat.⁷ Ez a fajta szemlélet azonban, mondhatni hidegen hagyta a kárpátaljai magyar irodalommal foglalkozókat. Dupka György 1992-ben készített válogatásában, mely *Kisebbségi ének a beregi rónán* címen kárpátaljai magyar írók műveiből készített antológia, az 1919-1941 közötti időszak terméséből válogatva⁸ a Tiszatáj folyóirat szemléletét követte. Azt leírja a könyv ajánlójában a szerkesztő, hogy a helyi magyar irodalom az egyetemes magyar irodalom része, de leszögezi azt is, hogy „a gyűjtemény mindamelllett megcáfolja ama irodalompolitikusok nézeteit, akik úgy vélték, [...] hogy ennek a területnek soha nem volt önálló irodalma.”⁹

A Tiszatáj-tanulmány rakta le a kárpátaljai magyar irodalom korszakolásának, generációk szerinti felosztásának alapjait is, amit a mai napig kisebb-nagyobb módosításokkal sokan követnek¹⁰, Eperjesi Penckófer monográfiája is. A generációk szerinti tárgyalásban a régió két világháború közötti magyar irodalmára leginkább a „*nulladik nemzedék*” kifejezés használatos.

Eperjesi Penckófer monográfiájában, ami a régió magyar irodalmáról a legátfogóbb munkának számít mind a „kárpátaljai magyar irodalom” szókapcsolatot, mind pedig (pl. munkájának alcímében is) „a magyar irodalom Kárpátalján” kifejezést használja. Elemzéseiben és az alkotók és életművük értékelése

⁵ U.o. 16.

⁶ KOVÁCS Vilmos-BENEDEK András: *A magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*, Tiszatáj, 1970/10, 1970/12.

⁷ GÖRÖMBEI András: *Napjaink kisebbségi magyar irodalma*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1984.

⁸ DUPKA György (szerk.): *Kisebbségi ének a beregi rónán. Kárpátaljai magyar írók antológiája*, Ungvár-Bp., Intermix, 1992.

⁹ U.o. fiűszöveg.

¹⁰ BALLA D. Károly: *A hontalanság metaforái*, Bp., A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2000.

során azonban, mint azt a könyv címe – Tettben a jellem – is mutatja, nem választja külön az esztétikumot és a kisebbségi sorsban játszott személyes szerepvállalás kérdését.

Az 1990-es évektől magyarországi és jórészt a kisebbségi léthelyzetből (nem pedig az esztétikumából) kiindulva értelmezték a kárpátaljai régió magyar irodalmát, M. Takács Lajos antológiájának (1990) már a címe, *Vergődő szél*, is erre utal, 1999-ben Görömbei András is kárpátaljai magyar irodalomról beszél, amikor a régió magyar irodalmának főbb sajátosságait vizsgálja¹¹, igaz ezt a kifejezést csak a régió 1945 utáni irodalmára alkalmazza.

A „kárpátaljai magyar irodalom” kifejezés jogosságának a megkérdőjelezésére majd csak a Szovjetunió széthullása után jó tíz évvel, a 2000-es évek elejétől kerül sor. Az 1990-es években jelentkeznek új írónemzedékek (Cséka György, Bagu László, Lengyel Tamás, Pócs István), akik már nem a kisebbségi léthelyzetből kiindulva határozzák meg önmagukat és költészetüket, új nyelvi magatartás, a hagyomány felrúgása jellemzi munkáikat és az általuk létrehívott Véletlen Ballett folyóiratot. Cséka György irodalomszemléletében például mindaz, ami a régió irodalmában a hagyomány ereje volt, egyszerűen folytathatatlan, a művek esztétikai hatása jelen idejű érvényesítése mellett érvel.¹² Ezzel nagyjából egy időben jelentkezik Balla D. Károly is azon nézeteivel, miszerint a kisebbségi hagyomány a 2000-es évekre a kárpátaljai magyar irodalom kerékkötője, visszahúzó ereje lett, és a művek esztétikai lényegét másban kell keresni. A további években Balla D. Károly, Elek Tibor, Pécsi Györgyi, Lengyel Tamás tanulmányaikban az egyetemes magyar irodalomban kívánja elhelyezni, esztétikai értéküknek megfelelően, a magyar irodalom Kárpátalján született alkotóit és alkotásait.¹³ Balla D. Károly a Magyarul beszélő magyarok című tanulmányában regionális irodalmunk meghatározásában utal arra, hogy ez az egységes magyar irodalom kárpátaljai ága.¹⁴ Címkezett irodalom fejezetében azon irodalomtörténeti szakaszokat taglalja, melyek, ha nem is hivatalosan, de jellemezték a vidék irodalmának fejlődéstörténetét. Az 1960-as éveket „kétírósnak” titulálja, utalva arra, hogy a kor két kiemelkedő alakja Balla László és Kovács Vilmos. A '70-es években terjedt el a „költészetközponitú” jelző, mely leginkább az akkoriban megjelent fiatal költőket jellemezte, hisz ők a rendszer által előírt valóságban kevésbé találhatták meg magukat, mint a metaforák világában. A József Attila Stúdió megjelenésével a „józsefattilások” kifejezés fedte le a '80-as éveket, ez időben az irodalmi élet jelentős része az ő működésükhöz fűződik. Ugyancsak ebben az időben jelenik meg a kettős kötődés problematikája: a „szovjet magyarok” elve alapján az írókra aggatott korábbi címke – „magyarul alkotó szovjet író” - egy újabb kiegészítése ez lett: „formájában nemzeti, tartalmában szocialista”.¹⁵ Ezt az elméletet kezdte gyengíteni az a vélekedés, miszerint amennyire a szovjet nép kultúrájának, lega-

¹¹ GÖRÖMBEI András: *A kárpátaljai magyar irodalom főbb sajátosságai*, Miskolc, Létértelmezések, Felsőmagyarország, 1999.

¹² EPERJESI PENCKÖFER János: *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében*, Bp., Magyar Napló, 2003, 66.

¹³ PÉCSI Györgyi: *Mi vész el az egységben?*, Kortárs 2000/10-11, 101.

BALLA D. Károly: *A hontalanság metaforái*, Bp., A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2000. ELEK Tibor: *Fordulóponton: összegzés és újat kezdés*, Bárka 1996/3-4.

¹⁴ <https://sites.google.com/site/balladkaroly/koenyvek/magyarul-beszelo-magyarok>

¹⁵ <https://sites.google.com/site/balladkaroly/koenyvek/magyarul-beszelo-magyarok/cimkezett-irodalom>

lább annyira a magyar nemzeti örökségnek is részesei vagyunk. A Szovjetunió felbomlásával a fent jelzett kettősségnek az egyik része megszűnt létezni, így ettől kezdve „*kárpátaljai magyar irodalom*”-ként határozza meg magát a helyi magyar nyelvű irodalom

A határon túlra került magyar területek társadalmi-politikai-irodalmi önérzete szándékosan jelöli meg magát speciális jelzőkkel, amelynek eredete az erdélyi nemzeti/kulturális öntudat. Pomogáts Béla a Magyar irodalom Erdélyben¹⁶ c. kötetében szándékosan használja a jelzett jelzőt, az irodalmi előzményeket pedig a kiegészítéstől kezdi taglalni, vagyis a terület újbóli Magyarországhoz (Osztrák-Magyar Monarchiához) való visszacsatolásától. Viszont a terület korábban is önálló fejedelemségként létezett egészen az 1526-os két részre szakadás óta. Így az „erdélyi magyar irodalom” fogalom jogosultsága megalapozott. Ennek a mintának az alkalmazása a többi (Felvidék, Vajdaság, Muravidék, Kárpátalja) területekre – annak háttér-történelmi hiánya miatt – meglehetősen indokolatlan, holott sejthető, hogy gyökereiben innen ered. Balla D. Károly gondolatát továbbgördítve ily módon a magyar irodalom kárpátaljai ágáról beszélhetünk, hasonlatosan a Móricz által megteremtett tiszaháti irodalomhoz, avagy a Mikszáth-féle palóc irodalomhoz. Annak sajátosságait pedig nem a kisebbségi létben, provincializmusban, hanem az esztétikumban kell keresni, mely szükségszerűen nagyobb gátat emel az irodalmi élet képviselőinek, hisz az irodalmi érvényesüléshez nem elegendő a „*kárpátaljiság*”, de az így létrejött szűrő színvonnal ellensúlyozza ezt a „*hiányt*”.

Bonyolultabb kérdés annak eldöntése, hogy a Nyugat folyóiratban publikáló szerzői kör tagjai közül ki és milyen alapon minősíthető „kárpátaljai kötődésű”-nek. Első lépésben kutatásom során pontos megjelenési adatokat tartalmazó filológiai összefoglalót készítettem a Nyugatban 1908 és 1941 között megjelent minden olyan írásról (szépirodalom, kritika, tanulmány)¹⁷, melynek szerzője kárpátaljai kötődésű. A jelenben törekszem e szerzők életrajzi adatainak és munkásságának a vizsgálatára, elhelyezésükre a két háború közötti irodalom kánonjában, megtalálva helyüket a magyar irodalom kárpátaljai ágának viszonylatában is. Kevesen tudják pl., hogy Nagy Endre, a magyar kabaré atyja Nagyszőlősen született, hogy Szép Ernő Huszton látta meg a napvilágot, s kevés beregszászi hallotta már Reichard Piroska, Baumgarten-díjas költő nevét is.

Reichard Piroska (költő, műfordító), Szép Ernő (költő), Nagy Endre (író, újságíró, konferanszié), Pásztor Árpád (újságíró, író), Bonkáló Sándor (szlavista filológus, műfordító), Rácz Pál (író, újságíró), Vedre Márk (szobrász), Pikler J. Gyula (statisztikus, közgazdasági író), Tamás Mihály (író, építész-mérnök) – mind gazdagították a Nyugat oldalait, és valamennyien rendelkeznek kárpátaljai kötődéssel. Sajnos a jelenben keveset szól róluk a közbeszéd, a mai kárpátaljai magyar irodalmi kánonból, az oktatásból, az ismeretterjesztésből, a közös „emlékezetből” szinte teljesen kitörlődtek. Elhelyezésük a kánonban ezért érdekes kihívás.

Közben a Babits kutatócsoport munkatársaként érdekes adalékokkal gazdagodtam a kutatási témámat illetően, még ha ezek eldönteni nem is segíte-

¹⁶ POMOGÁTS Béla: *I. Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944). II. Irodalmi dokumentumok*, Csík-szereda, Pallas Akadémia, 2008.

¹⁷ KÁPOSZTAY János: *Egyetemesség és regionalitás*, Beregszász, Acta Academiae Beregsasiensis, 2012/2, 89–105.

nek a felvetett definíciós problémákat, művelődéstörténeti szempontból érdekesek és árnyalhatják a megrajzolandó képet. A Babits kutatócsoportban a levelezéseket vizsgálok 1931 és 1933 között. Párhuzamot vonva a kutatásommal igyekszem a Babits levelezésekből olyan fejezeteket bemutatni, melyek előrébb segítik a disszertációm megírását. 1930 júniusában Babits és Gellért Oszkár levelezésében Reichard Piroska Figyelőjét, annak elhelyezését tárgyalják meg. A június 13-án keltezt levélben Gellért értesíti Babitsot, hogy Reichard Piroska Figyelőjét ki kellett hagynia, mivel Babits cikke 1 1/2 oldal helyett 2 1/2 terjedelmű lett.¹⁸ Június 17-én a következő levélváltás zajlott: „Kedves Mihályom! Bizony nem felejtettem el, hogy a két Piroska figyelőjének egyszerre kellett volna megjelenni|:e|, de semmiképpen sem tudtam megoldani a dolgot. Vedd elő a Nyugatot s látni fogod, hogy a Reichard-figyelőt csak úgy szoríthattam volna be, ha más kettőt hagyok ki helyette. Nem hagyhattam ki a Hevesi-figyelőt, a Révay-figyelőt /utóbbit éppen az előbbi miatt/, a két Illyés-figyelőt. Már most arra gondoltam, hogy az eredetileg tervezett összefoglaló cím: 'Amerikai riportregények' valóban enyhítette volna a túlzott jelentőséget, amit a két könyv a tulbecsülő kritika révén kapott; de Te ezt az összefoglaló címet utóbb elejtetted s helyébe ezt irtad: 'Amerikai nőírók', ami már csak technikai összekapcsolást jelenthetett. Meg aztán arra is gondoltam, hogy ha nem is lesz egyhamar amerikai rovatunk, a Reichard figyelő esetleg az angolban is jöhet...”¹⁹ Reichard a Nyugat egyik női írójaként több mint hetven saját művet publikált a lapban, ill. számos Figyelőt – tartalmukat tekintve a 'kárpatáljai' kötődésűekről szóló száma minimális. Munkássága jelentős részét tették ki az angol-amerikai irodalmi fordítások, kritikai munkák, valamint saját lírai munkássága. Osváték a besorolását tekintve nem sorolták a szlovenszkói vagy ruszinszkói magyar irodalom alakjai közé, leginkább ők maguk sem találták a helyét. A levél tartalma alapján munkássága felől közelítették meg, hogy amerikai vagy angol vonatkozásúnak tartották-e a levél alapján jelentéktelen különbségnek tűnik. Az, hogy élt-e Amerikában, hogy ez lett volna az alapja a besorolásnak jelenleg még nem tisztázott számomra, olyan szakirodalmat, ami ezt taglalja még nem volt alkalmam forgatni.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a magyar irodalom kárpatáljai ágának tanulmányozása, főleg annak korai szakasza esetében számos akadályba ütközik. Ezek egy része definíciós problémákból fakad, más részének oka pedig az a sok fehér folt, ami a jelzett régió művelődéstörténetét jellemzi a vizsgált időben. Ezen fehér foltok kiküszöbölése csak aprólékos, filológiai pontosságú kutatómunkával lehetséges, hogy szemenként hordhassuk össze az egészet. Ehhez próbált hozzájárulni ez, a Babits Mihály levelezésének vizsgálatából származó néhány adalék is.

Irodalom

BALLA D. Károly: *A hontalanság metaforái*, Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2000.

BEREGSZÁSZI Anikó: *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák, feladatok*. Doktori értekezés, ELTE, Bp., 2002.

¹⁸ OSZK KT FOND III/498/46

¹⁹ OSZK KT FOND III/498/49

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

- BERTHA Zoltán: *Fiatal nemzedékek a kárpátaljai magyar irodalomban*, Együtt, 2010/1.
- CSORDÁS László: *A felkészüléstől a szétszóródásig (A fiatal nemzedékek helyzete a kortárs kárpátaljai magyar irodalomban)*, Együtt, 2012/1.
- DUPKA György (szerk.): *Kisebbségi ének a beregi rónán. Kárpátaljai magyar írók antológiája*, Ungvár-Bp., Intermix, 1992.
- ELEK Tibor: *Fordulóponton: összegzés és újat kezdés*, Bárka 1996/3-4.
- EPERJESI PENCKÓFER János: *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében*, Budapest, Magyar Napló, 2003.
- GÖRÖMBEI András: *Napjaink kisebbségi magyar irodalma*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1984.
- GÖRÖMBEI András: *A kárpátaljai magyar irodalom főbb sajátosságai*, Miskolc Létértelmezések, Felsőmagyarország, 1999.
- GÖRÖMBEI András: *A kisebbségi magyarság és az irodalma az ezredvégen*, Debrecen, Nemzetiségi irodalmak az ezredvégen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000.
- KÁPOSZTAY János: *Egyetemesség és regionalitás*, Beregszász, Acta Academiae Beregsasiensis, 2012/2,
- KOVÁCS Vilmos-BENEDEK András: *A magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában*, Tiszatáj, 1970/10, 1970/12.
- PÁL György: *A magyar irodalom Kárpátalján 1945-1990*, Nyíregyháza, Szabolcsi téka 1990.
- POMOGÁTS Béla: *I. Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944). II. Irodalmi dokumentumok*, Csíkszereda, Pallas Akadémia, 2008.
- TAKÁCS Lajos, M. (szerk.): *Vergődő szél. A kárpátaljai magyar irodalom antológiája (1953-1988)*, Budapest-Ungvár, Magvető-Kárpáti, 1990.
- <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00555/17341.htm>
- <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00555/17342.htm>
- <https://sites.google.com/site/balladkaroly/konyvek/magyarul-beszelo-magyarok>
- <https://sites.google.com/site/balladkaroly/konyvek/magyarul-beszelo-magyarok/cimkezett-irodalom>

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

Klossy Irén: *Patchwork*

Tompa Zsófia*

**BABITS MIHÁLY ISMERETLEN ISMERŐSE.
FELJEGYZÉSEK BABITS MIHÁLY ÉS TOMPA LÁSZLÓ
„KAPCSOLATÁRÓL”**

Ismeretlen ismerőség

„1920-ban történt. Este 10 óra felé még vacsoraasztalnál ültünk, amikor a külső ajtón kopogtatott valaki. Tessékelő szavunkra egy megnyerő külsejű, nyulánk, nevetőszemű fiatal uriember lépett be és elmondta, hogy Tompa Lászlóval szeretne beszélni. Nyomba elébe léptem és befelé invitáltam. Vendégem bocsánatot kért, hogy ilyen késői órákban alkalmatlankodik, de az idejéből nem futja másra: ‚Kuncz Aladár vagyok’ – mondta –, azért jöttem, hogy személyesen megismerjelek.’ Néhány évvel Kuncz Aladár látogatása után György Dénes barátom, az országszerte ismert verselőadó látogatott meg. Elmondta, hogy egy éjszakát egy kiránduló társasággal, pásztorház mellett, a havason töltött. A pásztorház barátságos fényében ültek szótlánul. Egy középkorú, harisnyás székely pásztor élesztgette a tüzet. Ebben az intim hangulatban György Dénes megszólalt és erdélyi verseket adott elő. Köztük az én verseimből is néhányat. Napokkal később korán reggel azzal ébresztettek föl, hogy egy harisnyás székely szeretne velem beszélni. Betessékeltük, mire elmondta, hogy arról a bizonyos havasról jött az apostolok lován, meg akart ismerni. Es szórul szóra elbeszélte ugyanazt, amit már György Dénestől hallottam. Hozzátette, hogy verseim erősen megtetszettek neki, különösen az, amelyik a ‚magányos fenyőről’ szól. Kinyomozta, hogy én vagyok a vers írója és verses kötetemet kérte, [...] a derék székely meleg kézszorítással elbucszott, hogy visszagyalogoljon huszonöt-harminc kilométerre fekvő havasi őrhelyére.”¹

A helikoni vagy transzszilvanista triász Áprily Lajos és Reményik Sándor mellett harmadik tagjaként számon tartott Tompa Lászlót, akihez egy éjjel Kuncz Aladár váratlanul bekopogtatott, és aki egy kora reggelen arra ébredt, hogy egy havasi pásztor átgyalogolt a hegyeken az éjszakában azért, hogy megszerezhesse verseskötetét, ma már alig tartja számon az irodalmi emlékezet – így többszörösen is okkal mondhatjuk, hogy a költő Babits Mihály *ismeretlen ismerőse*. Ismeretlen, mert Tompa László költészetére lassan az irodalmi feledés homálya borul, és mert mindezidáig feltáratlan az a kapcsolat, amely e két költőt *titkos lánc*tal összefűzi, egymás *ismerőségévé* teszi: „Milyen furcsa füstünk árnya / a túlsó tető haván: / mintha távol emlék szállna / rokon szívbe tétován. / Ki gondolhat ránk e csöndben, / míg körülvattáz a hó? / Titkos lánc nyúl át a földön / összekötte aki jó.”² Tanulmányomban e két költőt összekötő *titkos lánc* néhány szálát

* A szerző a PPKE BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszékén működő Babits Kutatócsoport tagja. A Kutatócsoport e tanulmány megírásának idején az OTKA K-105-283-as jelű támogatásában részesült.

¹ Kovács Péter, *Tompa Lászlónál, az erdélyi irodalom „magányos fenyőjénél”*, Székely Szó, 1943. nov. 14., 7.

² BABITS Mihály, *Halavány téli rajz* = B. M., *Összegyűjtött versei*, szerk. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Osiris, 347–348. (A Babits-vers idézett sorai a Tompa-líra legkedveltebb képeire emlékeztetnek: hegytetőre, hóra, csöndre, magányra.)

szeretném megmutatni, nem felfejtve e szálakat, csupán utalni létezésükre – e két életút és e két költői életmű egymáshoz kötődésének lehetséges valóságára.

Életrajzi szálak

Tompa László Babits Mihály születése (1883. november 26.) után csupán bő két héttel, 1883. december 14-én látta meg a napvilágot a Hargita megyei Betfalván. Míg Babits szülőháza a Séd-patak kanyarulatánál fekszik, addig Tompa László szülőházának kertvégeiben a Küküllő folydogált. „*Muzsikál a napsugár ma s ragyogva tükröz a Séd: / olyan símán gyűri lejjebb vizei halk hűsét, / mint titkos mángorlóból gördülne selyem lepedő. / Kanyarg a mély szakadéokban, s locsolja arany csepegő. // (Te se bújhatsz el a naptól, vízmosta vad szakadék: / zord lelke is élvez és áld, / szabad ég! szabad ég!)*”³ – írja Babits metaforikus belső megfeleltetést teremtve lelke és a szekszárdi szülőház közelében kanyargó patak között. Az otthonába hazatérő Tompa pedig így vall a Küküllő ölelte kertről, egészen-övének érzett kis folyójáról: „*Már tudom én: itt volt a mese-erdő, / Melyet, bent élve, másfelé kerestem [...]*”⁴; „*[...] ez a kis folyóvíz ezüstszalagként fűzi át szülővármegyém hegyek közé szorult, többnyire szűk völgyeit, s úgy látszik, ugyanígy kellett elrendelésszerűen átfűződnie sorsom egyes szakaszain is.*”⁵

A két költő életútjában szintén közös szál, hogy mindketten évtizedeken át, egyazon történelmi-politikai időben az irodalom időtlenségébe és idők felettiségebe kapaszkodva szerkesztették mindennapi, virrasztó munkával a rájuk bízott folyóiratot. Tompa László a székelyudvarhelyi *Székely Közélet* szerkesztőjeként dolgozott, ahol a szerkesztéssel járó feladatok mellett a lap *Irodalomtörténeti naptár* című rovatában kritikáival rendszeresen ismertette kora erdélyi magyar irodalmának alkotásait, *könyvről könyvre*. Természetesen Babits és Tompa munkájának nagysága, a *Nyugat* és a *Székely Közélet* irodalmi és irodalomtörténeti értéke semmiképp sem rokonítható egymással – csupán egy halvány, óket összekötő életrajzi szálra, két azonos korú, azonos korban élő ember hasonló szellemi helyzetére szerettem volna rámutatni ezzel. E szálaknál azonban léteznek erősebb kötődések is a két költő között.

Irodalomtörténeti szálak

A Babits és Tompa közötti valóságosabb kapcsolatokat részben levélhagyatékukban, részben az erdélyiségről, az erdélyi irodalomról tett vallomásaikban kell keresnünk.

A kortársak visszaemlékezései szerint és a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban található levélhagyaték alapján elmondható,⁶ hogy Tompa László

³ Uő, *Téltutó a Séd-pataknál* = B. M., *Összegyűjtött versei, i. m.*, 306.

⁴ TOMPA László, *Őszi látogatás Csipkerózsza erdejében* = T. L., *Ne félj!*, Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1934, 45.

⁵ Uő, *A Küküllő mellett* = *Séta bölcsőhelyem körül: Erdélyi képeskönyv*, szerk. KOVÁCS László, Bp., Révai, 1940, 29.

⁶ Tompa László hagyatékát a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum kéziratára, valamint a Múzeum gondozása alatt álló, a költő egykori házában található Tompa László Emlékszoba őrzi, mely annak idején a költő dolgozószobája volt. A hagyatékban több száz verskézirat, és közel kétezer, kortársak

befelé fordul, hallgatag, magától nehezen nyíló és magáról nehezen író ember volt⁷ – talán hasonló ebben (is) Babits Mihályhoz. A Babits-levelezésben leg- hangsúlyosabban akkor találkozunk Tompa László nevével, amikor Kuncz Aladár, a költőhöz a már említett éjszakán váratlan betoppanó, „nevetőszemű fiatal uriember” 1931 februárjában így ír Babits Mihálynak⁸: „Kedves Barátom, már hosszú ideje készülök írni neked levelet egy ügyben, de sajnos betegségem s mindenféle utazások megfosztottak attól a lehetőségtől, hogy szabad időt találjak e levél megírására. Most írom hát meg, amikor nem tudom, hogy aktualitása nem veszett-e el? Ugyanis arról volna szó, hogy figyelmedet Tompa László barátomra hívjam fel, erre a székelyudvarhelyi, meglehetősen nagy elvonultságában, anyagi és lelki mizériában élő erdélyi lírikusra, akit én nagyon sokra tartok s akiben talán a legtöbb ízt, igazi nedvet találok abból a bizonyos transylvánisztikus forrásból, amelyet annyiszor szeretünk hangoztatni. Azt hiszem, hogy szerencsésebb körülmények között talán egyenes folytatója lehetne annak a népköltészeti zseninek, amely a székely népballadákban mutatkozott. Elismerem, hogy formailag talán nem olyan tökéletes, egyenetlensége mellett is azonban sokszor tud igazán [...] művészettel kifejezni, amilyenre itteni társai nem igen képesek. De azt hiszem, hogy ismered őt verseiből, talán forgattad is költeményeit. [...] Tompa a legszerényebb emberek közé tartozik s bizonyára nem juttatott el Hozzád hírt nagy anyagi bajairól sem, hacsak valakinek, mint nekem, tőle teljesen függetlenül nem jutott eszébe, hogy felhívja rá figyelmedet. Úgy tudom, hogy Ti az év folyamán is szoktatok kisebb nagyobb Baumgarten-segélyeket kiosztani. Arra kérek nagyon, hogyha egy ilyen segély kiosztásánál lehetne rá gondolni, akkor ne feledkezzetek meg róla. Mindenképpen jó helyre érkeznek ez a segély, nemcsak betegsége, anyagi bajai miatt, hanem azért is, mert ettől a poétától még sokat lehet várni s tudom, hogy nagyobb koncepciókat forgat elméjében, amelyeket bizonyára megírna és kidolgozna, ha egy kicsit szabadabban fel tudna lélegezni. Ne haragudj, hogy ilyen kéréssel zavarlak, és szaporítom bizonyára óriási tömkelegét azoknak a leveleknek, melyekben hasonló esetekre hívják fel figyelmedet. De azt hiszem, hogy ez legalábbis itt Erdélyben, egészen speciális. S ha talán arra gondoltátok, hogy attok erdélyi írónak segílyt, akkor igazán méltán elsősorban jöhetne számításba. Ezt a levelet természetesen teljesen bizalmasan

írta levél található többek között Áprily Lajostól, Benedek Elektől, Dsida Jenőtől, Kemény Jánostól, Kós Károlytól, Kuncz Aladártól, Nyíró Józseftől, Reményik Sándortól és Tamási Árontól. E levelek hí tanúságtevőkként beszélnek Tompa László kortársaival való, részben szakmai–szellemi, részben személyes, baráti kapcsolatairól. (Köszönettel tartozom a Haáz Rezső Múzeum igazgatójának, Miklós Zoltánnak, a Múzeum valamennyi munkatársának, valamint a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktor Iskola vezetőjének, Szelestei Nagy László professzor úrnak, továbbá készülő disszertációm témavezető tanárának, Sipos Lajos professor emeritusnak, hogy egy 2012 augusztusára szóló megbízási szerződés keretében elvégezhettem Székelyudvarhelyen Tompa László kézíratos hagyatékának a későbbi filológiai munkákat megalapozó áttekintését és rendszerezését, valamint megkezdhettem a hagyaték digitalizálását.)

⁷ Tompa László „töprengő költő, [...] noha részt vesz [...] a transzszilvanizmus körüli ádáz vitákban, úgy tűnik, csak az összecsapások peremén, roppant magányos.” (VERESS Dániel, *Tompa László = Erdélyi panteon 3.: Művelődéstörténeti vázlatok*, Marosvásárhely, Mentor, 2011, 34.)

⁸ A levélre a *Babits Mihály levelezése* című kritikai kiadássorozat egyik készülő kötetének szerkesztője, Káposztay János hívta fel figyelmemet, amit ezúton is köszönök. (*Babits Mihály levelezése 1931–1933*, szerk. KÁPOSZTAY János, Bp., Argumentum, megj. előtt.)

írom és bárhogy is döntenél ebben a kérdésben, rajtam kívül senki sem tudna róla semmit.”⁹

Tompa László kéziratos hagyatéka szerint szűk tíz esztendő múlva, 1940 novemberében a székelyudvarhelyi magányba levél érkezett a *Nyugat* szerkesztőségéből Babits Mihály, Schöpflin Aladár és Illyés Gyula aláírásával: „Kedves Barátunk, felhívjuk szíves figyelmedet arra a körkérdésre, melyet folyóiratunk az *egységes magyar szellemről* rendezett novemberi számában. Nagyon örülnénk, ha decemberi számunkban a Te hozzászólásodat is közölhetnők.”¹⁰

Az udvarhelyi költő hozzászólását a *Nyugat* 1941-es első száma hozta, közvetlenül Babits Mihály azonos címmel megjelent írása előtt.¹¹ A két szöveg figyelemre méltó szellemi egyezéseket mutat, s Tompa László gondolatai más, az erdélyi magyar irodalomra kérdéséhez kapcsolódó Babits-esszével is szellemi rokonságban állnak.¹² „Hogyan, kire, mire, milyen vonatkozásban, milyen mélységben és szélességben értsük azt, hogy egység?” – írja Tompa az *Egységes magyarság* kérdéséről. – „Mást jelent ez a szó, ha vele földrajzi, politikai, területigazgatási egységet, [...] mást, ha szellemben, művészetekben, irodalomban való egységet akarunk kifejezni. [...] Kívánunk minél kevesebb frázist és halandsabeszédet, ezzel szemben azonban minél több, a józan kritika előtt is helytálló, teremtő eszmét és teremtő munkát.”¹³ [...] ezekben kell látnunk az alapjait, a tartószervezetét az egész magyarság közös szellemi magatartásának, egységesítő együttérzésének. Nem lehet azonban kifogásunk az ellen, hogy egy ilyen nagy építményben [...] az alap, az összetartó szerkezet mellett külön tagolt formái, ívei, kiugrásai legyenek a részleteknek is. Testvérek vagyunk, de vonásaink egymástól sokban különböznek.¹⁴ Vagy [...] kívánunk-e olyan orgonát, amelyiknek minden billentyűje csak ugyanazt az egy hangot tudja megszö-

⁹ Kuncz Aladár levele Babits Mihályhoz, Kolozsvár, 1931. febr. 3. (A kézirat lelőhelye: OSZK Fond III/810/17.)

¹⁰ A levelet monográfiája mellékletében Kicsi Antal közli (KICSII Antal, *Tompa László*, Bukarest, Kriterion, 1978.).

¹¹ TOMPA László, *Egységes magyarság*, *Nyugat*, 1941/1, 26–27.; BABITS Mihály, *Egységes magyarság*, *Nyugat*, 1941/1, 28–29.

¹² Azokat a pontokat, ahol Tompa László szavai egy másik – nem a *Nyugat* 1941/1. számában megjelent – Babits-írással is kapcsolatba hozhatók, a Tompa-idézetbe szűrt lábjegyzetekkel jelölöm.

¹³ „Az első cikk amit az erdélyi irodalomról irtam, a regionalizmus tulásaitól és veszélyeitől óvott. Az igazi veszély nem a 'helyi színek' tultengésében, vagy egy sajátos erdélyi hagyományhoz való ragaszkodásban állott. Eszem ágában sincs hogy kritika tárgyává tegyem az ugynevezett 'transzilvánizmust'. Ezt történelmi szükségszerűség hozta létre, és nemes lelkesedés fűti. Kényszerűség szülte azokban a szomorú években mikor [...] az erdélyi magyar kultúra magára maradt. [...] Így alakult ki az a közszellem, amelynek természetes szerepe és feladata kezdetben csak egy lehetett: egymást bátorítani és gyámolítani. Minden költő vagy író küldetését teljesített, akármilyen szerény volt is tehetsége. Nekem erről mindig az jut eszembe, mikor kis hegyi kertemben töltést csináltam: mennyire örültem amint az első eső után a friss földtermést fölverte a gaz! Ez erősítette a töltést, s a sivár, csupasz talajt az élet színébe öltöztette. Ahol a pusztaság fenyeget, ott öröm a fű, akármilyen alacsony, s még a kórót is virágszámba vesszük. Ezek az idők elmúltak már; de a 'mentalitásuk' valahogy megmaradt. [...] Az erdélyiség maga félmjelzésnek és irodalmi nemeslevélnek számít [...] de a kritika nagy hibát követne el, ha engedne annak a szuggesztiónak, amely ebből a gondolkodásból árad. Maga az erdélyi irodalom sem köszönné meg ezt az engedékenységet!” [...] irodalmon kívüli erők hozták létre, de csak irodalmi erő, a saját belső gazdagsága tarthatja fenn az elfáradás és a közöny veszélyei ellen. Csak az irodalmi érték tarthatja fenn.” (BABITS Mihály, *Az én erdélyiségem*, *Nyugat*, 1935/8, 71–75.)

¹⁴ „Az erdélyi magyar irodalmat én sohasem mint külön 'autonóm' kis literatúrát néztem és méltányoltam. Számomra ez az egységes magyar irodalom része. [...] Magyar irodalom csak egy van, egyetlen föld, melynek termő talaja a magyar nyelv. Ebből a talajból hajtottak ki az erdélyi magyar írók és a magyarországiak egyformán.” (BABITS Mihály, *Az én erdélyiségem*, *Nyugat*, 1935/8, 71–75.)

laltatni? Mennyivel szebb, teljesebb himnusza az életnek zendülhet meg, ég felé szállva, azon az orgonán, amelyiknek minél több hangja van, hangszínben minél gazdagabb változatul! És végül – nyugodjunk is meg ebben – az életben mindaz, ami van, nem éppen csak azért van így vagy úgy, mert mi így vagy úgy akarjuk. Természeti folyamatok dolgoznak ezen örök időn szakadatlanul.”¹⁵ „Az erdélyi irodalmat csak az irodalmi érték tarthatja fenn” – olvassuk Babits sorait. – „Az erdélyi író, mikor erősebb székely vagy kalotaszegi színekent kent festéktáblájára, csak az egységes magyar irodalom színskáláját gazdagította. Csakhogy ez az erdélyi különszín hozzátartozik az egységes magyarság színéhez. Ez már rég elválaszthatatlanul beleszövődött a magyar kultúra szövegeibe. Három évet töltöttem Fogarasban. Ennek az emlékei lényeges részévé váltak lelkemnek, nélkülük nem lennék az, aki vagyok. És épenígy nem lenne az erdélyi színek és hangulatok nélkül a magyar kultúra az, ami. De mégiscsak egyetlen s szétdarabolhatatlan kincs ez. Minden, ami lélek, egységes és oszthatatlan.”¹⁶

Tompa László e két írás születésének évében, Kuncz Aladár levele után tíz esztendővel, 1941-ben megkapta a Baumgarten-díjat.

Poétikai szálak

Az életrajzi hasonlóságok és az irodalomtörténeti kapcsolódások mellett talán Babits Mihály és Tompa László verseit is egymáshoz fűzi egy-egy halvány poétikai szál.

Bezártságok I. Szövegbe zárva

A Babits-líra egyik emblemikus verse, *A lírikus epilógja*, kötet szerkezeti helyzetét tekintve epilógus egyrészt úgy, mint a költő első verseskötetének zárлата, másrészt úgy, mint a végső le- és bezáródás, a felismert és megváltoztathatatlan végső zártság hordozásának verse, szellemi és poétikai formája, hol a szonettforma maga meg is testesíti ezt a zártságot. „Figyelemre méltó, hogy a vers első, cím nélküli változatában Babits ’műfajpróbaként’ határozta meg versét. [...] Minden szonettben ott a nyitány pontos jellemzése és a feloldásra törő zárótétel, a kóda. [...] A szonettnek ez a kötöttsége olyan intenzív és ambivalens érzelmeket képes kifejezni, amely indokolttá teszi, hogy sokan a szonetról mint műfajról beszélnek, és benne látják a szabadság foglatát, mert ’minden szonett egy szabadság-óhajtás, egy kitörési kísérlet a dolgok és determinációk rabságából.’ A korlátok ellenére, vagy talán éppen a korlátok között megélhető szabadság vágyának így válik metaforájává maga a szonettforma.” Babits verse ezért „– Kulcsár-Szabó Ernő által ajánlott terminussal – önreprezentációs alakzatként mint önmagát tematizáló költemény” is elemezhető, melyben „egyre fokozódik mind a lírai én, mind a szerep-én zártságára önmagába, illetve a szövegbe és annak formájába. A vágy és a valóság

¹⁵ TOMPA László, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 26–27.

¹⁶ BABITS Mihály, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 28–29.

közi feszültségnek [...] a szonettforma is hordozójává válik a Babits-versben, az önprezentáció a formában is testet ölt, azaz a szonett metaszonetté válik.¹⁷

Tompa László életében megjelent tíz verseskötetének¹⁸ tanúsága szerint a helikoni költőnek is kitüntetetten kedvelt műfaja a szonett: versei figyelemre méltó változatossággal variálják a hagyományos szonett-típusokat.¹⁹ Különösen hangsúlyos, metapoétikai vetülete lehet e ténynek annak tükrében, hogy Tompa László lelki alkatára, sorsára és költészetére fokozottan jellemző a zárkózottság és a bezártság: „Tompa [...] a végzet teljhatalma alól szól, [...] belesulykolódott ebbe az elkárhozott tájba, színei sötét héjak és kopár sziklák burkában maradtak, lehetőségei belerévedtek vagy körékeményedtek”;²⁰ a költőt „paradox módon egy idő után az kezdti felemelni, ami másokat talán maga alá temetett volna: az egyedülmaradottság, amelyből szenvedés árán, de vértet kovácsol magának.”²¹

Poétikai izgalmakat rejtegethet Tompa László első verseskötetének, az 1921-ben megjelent *Erdély hegyei közt* című kötetnek a nyitóverse is: „*Rejtve lelkem rejtekébe / Öreg-öreg fűz tövébe / Kincsek-kincse van elásva, / Nagy, fekete kutya őrzi. // Senki meg nem kapja, lássa, / Csak, aki a szót kimondva / – Óráját is eltalálva! – / A varázst le tudja győzni.// [...] Múlnak hamar szakok, évek – – / De csak baglyok, denevérek / Surrognak a holdvilágnál, / Melynek mélyén mohos fám áll. // Múlnak hamar szakok, évek – – / Fent elúszik egy-egy felhő. / De más erre senkitem jó. / S minden évvel mind alábbra / Hajlik a fűz egy-egy ága. / Ha lombjával holdfény játszik: Már-már gyászfűz gyanánt látszik. / Lent a kincs meg elfeledve / Csak kallódik, pusztul egyre. / Talán soha ritka fénye / Nem vetődik föld színére, / Úgy múlik el, meg se látva –”.*²² A *Rejtett kincs tudója* a lírai én magába (szövegbe) zártságát, e magába (szövegbe) zártságából való szabadulás vágyát, s végül e vágy

¹⁷ MIHÁLYI Anikó, *A babitsi szonettforma és annak továbbélése Borbély Szilárd Halotti pompa című kötetében = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPÓS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Napkút, 2015, megj. előtt).

¹⁸ Az *Erdély hegyei közt* 1921-ben Kolozsvárott, az *Éjszaki szél* 1923-ban Székelyudvarhelyen, a *Ne félj!* először önálló kötetként 1929-ben Kolozsvárott, majd ugyanezen a címen – addig megjelent verseinek legjavát összegyűjtve – 1934-ben, az Erdélyi Szépmíves Céh tízéves jubileumának esztendőjében látott napvilágot, két évvel később pedig, 1936-ban – ugyancsak *Ne félj!* címmel – a Révai Kiadó is megjelentette a versválogatást. Az Erdélyi Szépmíves Céh a költő *Hol vagy, ember?* című kötetét 1940-ben adta ki – majd néhány évvel később a két kiadó még egyszer összefogott az akkor már több díjban, kitüntetésben részesült Tompa műveinek közzététele ügyében: *Válogatott versei* 1944-ben az Erdélyi Szépmíves Céh és az anyaországi Révai Kiadó gondozásában láttak napvilágot. Tompa Lászlónak ezt követően még három, régebbi és újabb verseket is tartalmazó gyűjteményes kötete jelent meg: a *Régebbi és újabb versek* 1955-ben, a *Legszebb versei* 1962-ben, a *Versek* pedig a halála előtti esztendőben, 1963-ban.

¹⁹ A formát először alkalmazó Jacomo da Lentino (12. század vége – 13. század közepe) *abab abab cdc dcd* rímképletű strófászerkezetben írta költeményeit. Az ő szonettformáját fejlesztette tovább *Daloskönyvében* Francesco Petrarca (1304–1374), aki a versforma rímképletét *abba abba cdc dcd*-re változtatta, gondolatilag pedig úgy tagolta szonettjeit, hogy a háromsoros strófákat a négysorosakkal ellentétes (vagy azokhoz képest valamiféle változást jelentő) érzelmi–szellemi tartalommal töltötte meg. A Petrarca által kialakított formát alakította tovább William Shakespeare (1564–1616), aki 154 szonettjében mind a formai, mind a gondolati tagoláson változtatott. A shakespeare-i szonett rímképlete – a versszakok sorszámának átrendeződése után –: *abab cdcd efef gg*, gondolatilag pedig az utolsó két sor az előzőekhez képest nem ellentétes töltetű, hanem az addig elhangzottak összefoglalását adja. (A szonett = <http://www.wikipedia.org/wiki/szonett>)

²⁰ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskötetéről*, Híd, 1940. nov. 22., 13.

²¹ KICSÍ Antal, *Tompa László*, i. m., 63.

²² TOMPA László, *Rejtett kincs tudója* = T. L., *Erdély hegyei közt*, Minerva, Kolozsvár, 1921, 3–4.

beteljesülhetlenségének félelmét fogalmazza meg.²³ E kötetnyitó vers ráadásul egy a költői életmű egészére kiterjeszhető autopoetikus gesztussal is bírhat, hiszen annak nyitányaként (mondhatnánk: a lírikus *prológiaként*) úgy is értelmezhető, mintha a teljes életmű volna maga a kincs, amely arra vár, hogy az olvasó a mélységből kiásva megfejtse azt – ám a versszöveg a megfejthetőség, a szövegbe zártságából való szabadulás lehetlenségét elővételezi.

Bezártságok II. Sztereotípiák

Finta Gábor és Szénási Zoltán Sipos Lajossal készült interjúkötetében²⁴ hosszan olvashatunk a Babits Mihállyal kapcsolatos, évtizedek óta rögzült és ezért nehezen feloldható sztereotípiákról: „kevés, egyszerűsítő, félrevezető információból állította össze az utókor a maga Babits-portróját. Sem az alkotót, sem a szerkesztőt, sem az irodalommal és a hazájával szemben különös felelősséget érző művészt nem reprezentálják a forgalomban lévő 'tények'.”²⁵

Tompa László alakjának és költészetének megítélése hasonlóképpen sztereotípiák, vagy – szelídebb szóval élve – árnyatlanságok foglya. A határainkon túlra szakadt erdélyi magyar líra történetét vizsgáló kutatások benne mindenekelőtt az erdélyi magyarság és a székelység helytállásának költőjét vagy – a transzszilvanista vagy helikoni poétikai jellemzőkhöz hűen²⁶ – az erdélyi táj verssé teremtőjét látják.²⁷ Így Tompa Lászlónak ma már csupán néhány emblematikus versét ismerjük (*Magányos fenyő*, *Lófürösztés*): olyan verseket, melyek az erdélyi táj jellegzetes elemeit a versszövegbe, a versszövetbe szöve mindenekelőtt a helytállás lelki, szellemi parancsát fogalmazzák meg. Ez a Tompa-líráról kialakított kép természetesen helytálló és igaz, de talán árnyalni,

²³ Vö. a Babits-verssel: „Bűvös körömből nincsen mód kitörni, / csak nyílám szökhet rajta át: a vágy – / de jól tudom, vágyam sejtése csalfa. // Én maradok: magam számára börtön [...]” (BABITS Mihály, *A lírikus epilógja* = B. M., *Összegyűjtött versei*, i. m., 57.)

²⁴ *Közös múltunk: Sipos Lajossal beszélget Finta Gábor és Szénási Zoltán*, Bp., Kairosz, 2014.

²⁵ *Uo.*, 99.

²⁶ A transzszilvanizmus két fő szála – Tompa László veje, a költő és egyetemi tanár Szabédi László fogalomhasználatával élve – a „tájtranszszilvanizmus” és az „országtranszszilvanizmus” volt. A „transzszilvanista”-nak vagy az *Erdélyi Helikon* folyóirat költőinek köréről „helikoni”-nak nevezett lírában e két szál összeöltődésére figyelt fel Kuncz Aladár, aki „a helikoni költészet fokozatos kialakulását a szülőföld, majd a történelmi múlt egymást követő nagy élményével magyarázta.” Kuncz Aladár úgy látta, hogy „a romániai magyar költészet – mint költészet – az erdélyi táj mély benyomást keltő festői szépségének leírása révén született, [...] amely a versben jelképes erőt kapott. [...] Többnyire a magányos érzés, a lélek borongó fájdalma, a végzetel szembenéző ember szorongása öltött alakot az erdélyi természet költői ábrázolásában. [...] A táj ábrázolásának mögöttes terében gyakran megjelent az erdélyi történelem, az erdélyi sors komor eszméje”, a történelmi és a művészi tudat összefonódása. „Ez a nemzetiségi költészet a kérlelhetetlen történelmi végzet tudatában született”, és ennek az erdélyi végzetnek a tudatát váltotta fel az „erdélyi hivatás” tudata. (POMOGÁTS Béla, *A helikoni költészet* = P. B., *Transzszilvan hősköltemény: Az erdélyi irodalomról*, Bp., Krónika Nova, 2001, 96–97.)

²⁷ A Küiküllő ezüstszalagja mellett élő költőről úgy tartják, hogy „költészete az erdélyi, a székelysors és magatartás verssé válása.” (TÓTH Béla, *Tompa László élete és költészete: A költő 60. születésnapjára*, Sepsiszentgyörgy, Jókai, 1943, 3.) Hivatását Tompa László maga is ekképpen határozta meg: „az örök Erdély, és az örök székelysors magyar lélek hangját igyekeztem megszólaltatni.” (KOVÁCS Péter, i. m., 7.) Tompa és költészete tehát mind saját hitvallása, mind a kortársak, mind pedig a korszak alkotásaira elsősorban mint az erdélyi magyarság történelmi sorshelyzetére adott válaszokra tekintő irodalomtörténeti hagyomány szerint „keserű daccal, a sorsnak szembeszegülve” (TOMPA László, *Lófürösztés* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 209.) áll helyt az erdélyi végzet alatt (utalás a költő *Erdélyi végzet alatt* című versére: TOMPA László, *Erdélyi végzet alatt* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 24.).

gazdagítani lehet – s talán méltó is e gazdagításra és árnyalásra: Tompa László költészete mélyén ugyanis eddig még feltáratlan, élő poétikai erők is rejlenek.

Bezártságok III. Belső kert – szerelmi líra

Az irodalmi vizsgálódások és poétikai elemzések során életművüknek más részeihez képest talán kevesebb hangsúly helyeződik mind Babits Mihály, mind Tompa László szerelmi poézisére. A *Nyugtalanság völgye* (1920) és az *Erdély hegyei közt* (1921) nagy verseinek udvarában mint belső kertben rejtőznek e két költő szerelmi lírájának darabjai.²⁸

Az antik-keresztény gyökerű babitsi költészethez hasonlóan Tompa László ismeretlen poézisének is fontos forrásául szolgált a mitológiai–bibliai szöveg-hagyomány és motívumkincs. Ebből táplálkozik *A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből* című verse is, mely 1920-ban jelent meg a *Zord Időben*: „Szulámith, hajh, a te nagy ifjúságod, / Mint rózsák szirma pereg vén szívemre // [...] Napom helyett, mely már bukásnak indul, / Hajad korongja ragyog, mint arany nap [...] // Oh szeress, ringass karjaidban, ápolj, / S rejtj el, védj meg a rámleső haláltól!”²⁹ Ugyanebben az esztendőben, mindössze egy hónappal később közölte a *Nyugatban* Babits Mihály az *Énekek éneke* parafrázisát, *Salamon király könyvéből* alcímmel: „Bal kezed a fejem alatt, jobb kezeddél megölelgetsz, megcirógatsz, édes; / nyakad mint a karcsú torony kimagaslik hasonlóan Libanon hegyéhez. // [...] Tégy engem mint egy pecsétet a te kebeledre, mint egy bélyeget karodra, / mert kemény a szerelem mint a koporsó és erős mint nagy vizeknek sodra.”³⁰

A két vers az átköltést különböző utakon valósítja meg, ám izgalmas rokonságuk újabb szállal köti egymáshoz Babits Mihályt és ismeretlen ismerősét – mindez azonban már egy másik tanulmány alapja lehet.

²⁸ Néhány példa a teljesség igénye nélkül Babitstól: *Emlékezés, Szerelmes vers, Dal, prózában, Két nyári vers, A régi kert* – és néhány példa Tompatól: *Noémi Senki-szigetén, Tavasz vihar, Szánkázás, Noémi és az ősz, Öreg faun, Mindig együtt!*

²⁹ TOMPA László, *A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből*, *Zord Idő*, 1920/11, 458. (A vers az 1921-ben megjelent *Erdély hegyei közt* című kötetben is szerepel: TOMPA László, *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, 1921, 33.)

³⁰ BABITS Mihály, *Énekek éneke: Salamon király könyvéből*, *Nyugat*, 1920/23–24, 1079. (A vers az 1920-ban megjelent *Nyugtalanság völgye* című kötetben is szerepel: BABITS Mihály, *Nyugtalanság völgye*, Bp., Táltos, 1920, 55–56.)

Sebők Melinda:

BABITS MIHÁLY ÉS GYÖRGY OSZKÁR PÁRBESZÉDE*

„György Oszkár az átlagon jóval felülemelkedő költő, s hogy a népszerűség húsz hosszú év alatt makacsul elkerülte, arra nem elég ok vidéki elvonultsága, [...] s nem elég súlyosbító körülmény, hogy nem a vadzszenik, hanem a kulturált, öntudatos, magukon-munkáló költők sorába tartozik”¹ – Sárközi György jó érzékkel mutatott rá György Oszkár pályájának alakulására 1931 márciusában a Nyugatban *A végtelen fasor* című harmadik verseskötetének méltatásakor.

Annak ellenére, hogy György Oszkár 1901 és 1906 között a budapesti bölcsészkaron Babits Mihállyal, Kosztolányi Dezsővel, Juhász Gyulával és Oláh Gáborral együtt indult el a költővé válás útján, a Nyugat első nemzedékének lírikusaival egyszerre jelentek meg első szárnypróbálgatásai; később az irodalmi élet perifériájára került. Baudelaire–Verlaine fordítójaként, három megjelent verseskötet (*In memoriam*, *Titkok*, *A végtelen fasor*) ellenére életében sosem kapott igazi elismerést. 1920-tól Székesfehérváron lelt otthonra, az Ybl Miklós Reáliskola tanáraként is rengeteget írt és fordított. Számos íróval, költővel levelezésen keresztül tartotta a kapcsolatot. Kortársaihoz küldött írói-költői hagyatékokban fellelhető soraiból kirajzolódik művészi fejlődése, érdeklődési körének sokfélesége. Ezek a többnyire kiadatlan, kéziratos dokumentumok árnyalják pályaképét, újszerű információval szolgálnak poétikai-filozófiai tájékozottságáról, műfordítói gyakorlatáról, kulturális kapcsolatairól. Több hagyatéka is tartalmaz György Oszkár-leveleket: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc és Jankovich Ferenc legszorosabb baráti köréhez tartozott. Ezen költőbarátok mellett levelezett az Ungváron megismert Szabó Dezsővel; a Nyugatot szerkesztő Gellért Oszkárral; a székesfehérvári Várban gyakran publikáló Weöres Sándorral és Takáts Gyulával; a fiatalabb költők közül Erdélyi Józseffel és Berda Józseffel; tanítványával, a nyelvész Kovalovszky Miklóssal; a műfordításokkal foglalkozó Gyergyai Alberttel, Térey Sándorral és Havas Józseffel; a francia irodalom professzorával, Echaradt Sándorral; irodalomtörténész kollégájával, Kardos Lászlóval. Minden bizonnyal írt levelet Illyés Gyulának, aki *Sarjűrendek* című kötetéről dedikált példányt küldött. Az 1920-as években levélben kereste fel volt tanárát, Négyesy Lászlót és a Széphalom szerkesztőjét, Zolnai Bélát. Több francia nyelvű levelet küldhetett kortársai közül a Párizsban megismert Duhamelnek, akinek számos művét le is fordította. A dokumentumok között lappanghat egy-egy kéziratban maradt vers vagy műfordítás. A Fejér Megyei Levéltár György Oszkár-hagyatékának legértékesebb dokumentumai között tarthatjuk számon a Babitsról szóló írásokat, illetve azokat Babitshoz írott György Oszkár-leveleket, amelyek az OSZK Kézirattárának Babits-hagyatékában találhatók.

György Oszkár és Babits Mihály 1901-ben a budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetemen: magyar-francia szakára iratkoztak be. A két fiatal hallgató talán még az év őszén megismerkedhetett: a kis létszámú francia szakon vagy valamelyik szemináriumon. A francia irodalom iránti rajongás, a dekadens

* A szerző a PPKE BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszékén működő Babits Kutatócsoport tagja. A Kutatócsoport e tanulmány megírásának idején OTKA K 105 283-as jelű támogatásban részesült.

¹ SÁRKÖZI György, *A végtelen fasor, György Oszkár versei*. Nyugat, 1931. 3.

költészet, a klasszikus modernitás poétikája közös érdeklődési köre volt a két kezdő poétának. A Négyesy-stílusgyakorlatok szabad légköre, pezsgő szellemi élete is lehetőséget adott a költőknek, hogy kibontakoztathassák tehetségüket. Mindketten tudatosan választották a bölcsészkart a családi hagyományok ellenére. Babitsot nem vonzotta a jogi pálya, Györgyöt sem a kereskedelmi tanulmányok: költők akartak lenni. Már gimnazista korukban lelkesedtek Baudelaire-ért, Verlaine-ért, a 19. századi francia szimbolistákért. Györgynek meghatározó élménye volt édesanyja korai halála, ezért a századvégi dekadens költészetre amúgy is jellemző magányosság és halálsejtelem visszatérő témája lett verseinek. Az esztétizált értelemben vett halál gyakori témája lett korai verseinek. Babits „introvertált, szorongó, kényszeres depresszióra hajló, ugyanakkor mindig tökéletességre törekvő költő”² volt, aki állandóan félt a kudartól, ezért világirodalmi elődeihez fordult segítségért, hogy versei elég érdekesek és a klasszicista igényesség elve mellett újszerűek legyenek. A hasonló lelki alkatú és érdeklődési körű egyetemi évfolyamtársak egy életre szóló barátságot kötöttek.

György Oszkár 1903-ban küldte el első levelét pályatársának. Feltehetőleg 1903 nyara és 1940 júliusa között leveleztek. Kettejük levélváltásából csak György Oszkár levelei maradtak fenn. György költőbarátja értékes kéziratait agárdi nyaralójában őrizte, Babits levelei valószínűleg a második világháborúban veszttek el. A székesfehérvári költő 37 év alatt összesen 51 alkalommal írt Babitsnak. Már az 1900-as évek elejétől igen sok verset küldött évfolyamtársának elmarasztaló vagy dicsérő szavakra várva. Mivel a levelek párdarabja elveszett, nem lehet minden esetben tudni, mely költemények ezek, de a György-kéziratokból bizonyosan kiderül, hogy elküldte *Halál, Éj van, Rózsavél, Vihar, Perdita* című verseit, az 1920-as években *Az életből a halálba, Mint fecskeszárny* című műveket, Ady halálára írott verseit, a kéziratban maradt *Vajda-* és *Vörösmarty*-szonetteket valamint megjelent versesköteteit.

1901 és 1903 között a két költő rendkívül szoros munkakapcsolatban volt, kölcsönösen számítottak egymás kritikai megítélésére. Az egyetemen különböző irodalmi korszakokkal, költészetelméleti irányzatokkal bővítették ismereteiket. Egyetemi tanáraik közül Beöthy Zsolt irodalomtörténész a nemzeti érzés kifejezését tekintette a vers feladatának. Babits és György azonban szakítani kívánt ezzel a hagyománnyal. A költészetnek semmilyen nemzeti funkciót nem tulajdonítottak: egy a modernebb, dekadens, világirodalmi mintákból táplálkozó, az esztétikai minőséget előtérbe helyező verseszményt képviseltek. A 19. századi francia líra hatása érződik nyomtatásban először megjelent, még az egyetemi évek alatt keletkeztek verseiken. Költői gyakorlatukban ekkor még nem volt nagy eltérés, mindketten a dekadens világirodalomból kaptak ösztönzést a versíráshoz. György Oszkárnak 1904-ben a Pesti Naplóban jelent meg négy verse: *A találkozó, Örvények, A fecskéhez, Ott vannak* címmel. *Én* című szonettjét egy budapesti lap, a Nap közölte 1905. június 9-én. A századelőn számos versfordítását lehetett olvasni a Pesti Naplóban (*Esti harmónia, A repedt harang // A kísértet, Idegen illat*), a Magyar Szemlében (*Fölemelkedés, A szépség, Idegen illat, De profundis clamavi, Az albatrosz, Esti harmónia*) és a Hétben (*Előbbi élet Gyöngyházzsín ruhának, Arcképek, Mit mondasz ma este, A víg halott*). Babits már az egyetemi évek előtt 1898-ban megjelent a Szekszárd és

² SIPOS Lajos, *Babits Mihály: A lírikus epilógja és az In Horatium*. Tiszatáj, 2007. 11. 11.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

Vidéke című lapban egy Heine- és Sturm-fordítással, majd 1902-ben a Tolnavármegye közölte Lenau-fordítását. Saját versekkel 1904-ben a Pápai Hírlapban (*A tudomány*) és az Új Században (*Induló*) jelentkezett.

A György Oszkár-hagyaték kéziratos feljegyzéseiből tudható, hogy György több versét is bírálta Babitsnak a Négyesy-stílusgyakorlatokon. Ezek közül négyet – *Sírvers*, *Álom*, *Téli vers*, *Petita repetita* – kéziratban őrzött. 1903 nyarán a vakációt versírással töltötték, költeményeket és fordításokat küldtek egymásnak. György Oszkár „színszegény”-nek vélte Babits néhány versét, s a következő sorokat írta neki Szekszárdra: „amellett, hogy színszegény nagyon kizökkenti az embert a hangulatból”. De ezek a versek már eredetiek, sokkal inkább, mint az a két hosszú vers, amit utoljára láttam, amiken csak az eredetiség után való kínos törekvés látszik. Különösen a frissességük kapott meg”.³ Másik levelében Leconte de Lisle-fordítások időmértékét kifogásolja: „csak a cezúrát hagyod el néhol, ami kissé kellemetlen, meg trocheust írsz jambus helyett”.⁴ Babits is különféle megjegyzéseket írt György egyetemi hallgató korában keletkezett verseihez. Az *Öregek* című alkotásról úgy vélte: „kosztolányis, de jó”, *Fogantatás* című költeményről, hogy „a végén szép, de nem tökéletes”. Kiváltotta tetszését *A könyűdal*, *Szerelem a baj*, de áthúzott pár sort vagy szót *Érted*, *Őszi napok*, *Szüzek*, *Hajnal*, *Ébredj*, *Duse* című György-költeményekből.⁵ György Oszkár Babits halála után az özvegynek a következő levelet küldte 1943. november 20-án: „Megvan még az a bíráló is, amelyet én írtam első verseiről, s az egyetemi stílusgyakorlat órán olvastam fel; megvan az ő kézírásában az a bíráló is, melyet ugyanott ő olvasott fel az én fordításaimról”.⁶ A század elején még nagyjából azonos szinten írtak verseket, s kölcsönösen kikérték egymás véleményét.

A műalkotások mellett leveleztek korabeli folyóiratokról (Jövendő, Pesti Napló), német irodalomból Heine-, Nietzsche-, Lenau-művekről, a francia költészetből Baudelaire-, Verlaine-, Leconte de Lisle-, Sully Prudhomme- és Maupassant-fordításokról. 1903-ra barátságuk annyira elmélyült, hogy 1904 januárjában György még Párizsba is magával hívta barátját. Babits azonban itthon maradt, magyar-latin szakon folytatta tanulmányait. György párizsi magányában depresszívebb lett, munkakedve csökkent. Mikor újra hazatért egyetemi hallgatótársaihoz, továbbra is Baudelaire–Verlaine költészetéből kapott ihletést a versíráshoz, a 19. századi dekadens–szimbolista úton haladt tovább. Az 1911-es *In memoriam* verseskötetének legmeghatározóbb darabjai (*Az életből a halálba*, *Halottak napján*, *Halál és szerelem*, *Együtt a halállal*, *Gyászruhás asszony*) nem csupán címükben, hanem metaforáikban, motívumaikban, költői képalkotásukban a dekadens világgöltészet Magyarországot is elérő század eleji hangulatát idézik. A francia szimbolizmus költői beszédmódja mellett (Baudelaire, Verlaine, Mallarmé) más költői modernizációs modellek is döntő szerephez jutottak (Heine, Lenau, Komjáthy, Reviczky, Ady) lírájában. Elsősorban ezek a költők valósították meg azt a líramodellt, ahova György Oszkár költészete is elmerészkedett. Verseinek alapvető jellegzetessége a titokzatos, sejtelmes

³ GYÖRGY Oszkár – BABITS Mihálynak küldött levele 1903 nyarán. OSzK, Fond III/ 532 / 39.

⁴ GYÖRGY Oszkár – BABITS Mihálynak küldött levele 1904 nyarán. OSzK, Fond III/ 532 / 41.

⁵ A kéziratban olvasható megjegyzésekre vonatkozó részt György Oszkár Fejér Megyei Levéltárban található hagyatéka valamint a György Oszkár-monográfia alapján készítettem: SEBŐK Melinda, *A Nyugat árnyékában, György Oszkár pályája*, Argumentum Kiadó, Bp., 2011, 32.

⁶ GYÖRGY Oszkár – BABITS Mihálynénak küldött levele. OSzK Fond III/ 533.

metaforikusság a tudatosan fenntartott homályosság, valamint a hiány élménye. A befelé forduló század eleji lírikus meghatározó élménye korán elvesztett édesanyja emléktelen emléke.

Babitsot a franciák mellett a 19. századi angol és amerikai költészet is vonzotta. Az amerikai Henry Wadsworth Longfellow költészetére épp György Oszkár hívta fel figyelmét 1904-ben küldött levelében: „Megvettem Longfellow műveit; meglátja, milyen érdekes”.⁷ Babitsnak Swinburne, Longfellow vagy E. A. Poe zeneisége, verstani bravúrja éppoly inspiráló volt, mint a francia költészet modernitása. Míg György Oszkár később is – széleskörű világirodalmi érdeklődése ellenére – a francia szimbolisták nyomán kapott ihletést, Babits a világirodalom változatosabb színeit ízlelgette: nem csupán a görög-latin (Homérosz, Szapphó, Vergilius, Horatius vagy a mitológia közvetítette) kultúrkincset építette be verseinek poétikájába, hanem a világirodalom széles palettáját tanulmányozva (Baudelaire, Verlaine, Bergson, Rilke, Nietzsche, Dante, Wilde, Swinburne, Shakespeare, Byron, Burns, Keats, Meredith, Poe és Whitman nyomán) a szövegalkotás új lehetőségeit próbálgatta. Mindennek hatására költészete György Oszkáréhoz képest más irányt vett. 1904-től verseinek bírálója György helyett inkább Kosztolányi lett. 1906-ban Babits és György Oszkár útjai elváltak: György Oszkár Budapesten maradt, s a *Revue de Hongrie* belső munkatársaként dolgozott, Babits magyar-latin szakon Baján kezdte el gyakorlóéveit. A két költő barátsága azonban nem szakadt meg: 1940-ig leveleztek, és néha személyesen is felkeresték egymást.

1906-ban, mikor György Oszkár Baudelaire *Les Fleurs du Mal* kötetének fordítását tervezte, akkor először Kosztolányihoz fordult, aki levélben számolt be a hírről Babitsnak: „György Oszkár – a derék, a kedves – azt vetette a múltkoriban föl, hogy álljunk össze mi hárman s fordítsuk le az egész Baudelaire-t. Azt hiszem könnyen nyélbeüthetjük a tervet, hisz valószínűleg csak kiválogatásról s nem munkáról lesz szó”.⁸ A kötet fordítását tehát hármásban tervezték. Baudelaire *Les Fleurs du Mal* kötetének teljes lefordítása és kötetben való megjelentetése György Oszkár ötlete volt, melyet először Kosztolányival, majd Babitscsal próbált megvitatni. Minderre bizonyítékul szolgálnak az írói hagyatékban fennmaradt levelek. A következő levelet küldte Babitsnak 1906 februárjában:

„Kedves Barátom!

Bocsáss meg, ha tanári, vagy költői munkádban zavarlak ezzel a levéllel, de, ha nem akarsz, ne felelj rá. Azért írok, mert szeretném tudni: akarsz-e Kosztolányival és velem egy Baudelaire-fordítást kiadni.

Kosztolányi szívesen beleegyezne talán te is. Nem kellene egyéb, csakhogy mind a hárman még néhány verset fordítsunk a meglevőkhöz. De hogy haszontalan munkát ne végezzünk, írjuk meg egymásnak, mi van készen és melyiket vállaljuk. Én eddig 13 verset fordítottam. ...”⁹

Babitsot komolyan foglalkoztatta a közös Baudelaire-fordítás terve, mikor György sorait olvasta, a következő válaszlevelet kezdte el fogalmazni bajai gyakorlóévei alatt 1906 februárjában:

⁷ GYÖRGY Oszkár – BABITS Mihálynak küldött levele 1904 telén. A levél lelőhelye: OSZK Fond III/532/46.

⁸ KOSZTOLÁNYI Dezső – BABITS Mihálynak. MTA Kézirattár, Ms. 4621/ 43.

⁹ GYÖRGY Oszkár levele – BABITS Mihálynak. OSZK Fond III /532/29.

„Kedves Barátom!

Kedves levelezőlapodat – melynek lakonikus rövidege megérdemelt szemrehányás az én levélírásbeli kriminális lustaságomra – a múlt héten megkaptam. Kosztolányi írta tervedet Baudelaire-fordításra nézve; azonkívül olvastam a Magyar Szemlében tökéletesnek mondható Baudelaire-fordításaidat, melyeket részben már ismertem is. Ennyi impulzió szükséges nekem arra, hogy végre megragadjam azt az ólomsúlyu tollat és ismét nyélbeüssök neked egy levelet.

Hogy először az üzleti ügygel végezzünk: ami a Baudelaire-fordítást illeti én mindenesetre igen örülnék neki: Baudelaire most egyik legkedvesebb költőm: s ha van Magyarországon ember aki ezt a kényes és finom munkát megcsinálhatja: akkor te vagy az és Kosztolányi. Más kérdés az én közreműködésem. Jól tudod, hogy én nehézkes verselő és kevésbé szabadkezű műfordító vagyok; bár újabb gyakorlatom tán valamivel ügyesebbé tett e téren, mint voltam. Mindenesetre átdolgozom és elküldöm kész Baudelaire-darabjaimat: néhány újabbal is megpróbálkozom: ha használhatjátok, használni fogjátok; ha egészségben nem megfelelők, esetleg egyes soraik, egyes szavaik segítik a végleges szövegezést: egyszóval teljesen rendelkezésekre bocsátom őket. Műfordításoknál sohasem felesleges mennél többet átnézni és összehasonlítani –”.¹⁰

Török Sophie kézíratos feljegyzéséből tudható, hogy Babits a levelet nem küldte el pályatársának. Mivel György Oszkár Babits biztató szavait nem olvashatta, Kosztolányihoz fordult segítségért. Fordítói terveiben inkább Kosztolányi támogatta. Elképzelése, (vagyis a hármas fordítás: Babits – Kosztolányi – saját közreműködése) azonban nem valósulhatott meg. Ennek oka Babits tartózkodásában és kiadó hiányában keresendő. Babits – aki maga is fordított Baudelaire-verseket 1904 és 1906 között (*Áldás, A nap vége, A szerelem, A vámpír metamorfózisa, Az utazás, A sötétség, Az illat, A keret, Az arckép*; később 1907-ben a Szeged és vidékben megjelent a *Spleen és az Egy pogány imája*) – inkább szintén az egyetemi évek alatt megismert Tóth Árpád, majd a későbbi barát, Szabó Lőrinc támogatására számított. 1923-ban *A romlás virágai* címmel ők hárman jelentették meg a teljes Baudelaire-kötetet. György Oszkár fájdalmit – aki közben fáradhatatlanul dolgozott francia műfordításain – csak némiképp enyhítette, hogy az előszóban az első fordítónak, vagyis neki ajánlották a kötetet. 1905-től tizenkét éven át csiszolgatta, finomított Baudelaire-verssorait, míg elég jónak találta ahhoz, hogy az összes költemény mintegy felét 1917-ben *A rossz virágai* címmel megjelentesse kötetben is. Második, *Jóság* című Verlaine-fordításkötetét 1926-ban sikerült kiadnia. Baudelaire-fordításait Kosztolányi méltatta a Nyugatban, Verlaine-verstolmácsolásairól több Fejér megyei lapban jelent meg pozitív kritika. György Oszkárnak, aki jól ismerte a 19. századi francia irodalom minden mozzanatát: inkább műfordításai kaptak elsimerést; eredeti költeményei visszhang nélkül maradtak.

Az 1920-as évek elején a György–Babits-levelezés hangneme megváltozott: György Oszkár néhol sértődött hangvételi, bocsánatkérő levelei

¹⁰ BABITS Mihály levélfogalmazványa – GYÖRGY Oszkárnak. OSzK Fond III/80. A levéltörédket szövegűen közöltem: SEBŐK Melinda, *György Oszkár Baudelaire-fordításai – egy el nem küldött Babits-levél nyomában*, Vár, 2011, 5. 103.

valamint Babits tartózkodása igazolja kettejük eltávolodását. György-írásokból kiderül, hogy tartott Osvát kritikai megítélésétől, ugyanakkor már Babits támogatásában sem volt teljesen biztos. Talán épp kellő pozitív kritika hiányában, az 1920-as években is folyamatosan ostromolta leveleivel egykori évfolyamtársát. Nem is sejtette, hogy Babits és Osvát kapcsolata 1917 végétől – mikor Babits átvette Fenyő helyét a szerkesztőségben – feszültségekkel volt terhes. Babits és Osvát felfogása a lap szerkesztési elveiről különbözött. Osvát „kvalitás-tévedésekkel tartott sokra szerzőket. Ugyanakkor határozott stíluseszménye volt; kérlelhetetlen volt az alkotókkal, akik ennek nem feleltek meg”.¹¹ Az 1920-as évek elején jelentéktelen költők (Álgya Zoltán, Kovács Mária) tűntek fel a Nyugat hasábjain, ugyanakkor József Attila és a Babits-tanítvány Szabó Lőrinc költészete háttérbe szorult. Osvát ellentmondott Babitsnak a versek, kritikák megjelentetésében. Babits az Est-lapoknál talált menedéket, a *Halálfiái* című regényét a Pesti Napló közölte. Bár György Oszkár is küldött a Pesti Naplónak és az Est-lapoknak verseket, bízott a Nyugatban való megjelenés lehetőségében. Továbbra is Babits bírálatára számított eredeti költeményei valamint Lenau-, Laconte-, Verlaine-, Baudelaire-, Mallarmé-, Claudel-fordítások esztétikai-stiláris megítélésében. Az 1930-as években már Valéry valamint Claudel-fordításokkal és több mint száz versből álló modern francia antológia összeállításával foglalkozott. Kritikáinak megjelentetésében is Babitstól várt segítséget, aki – bár több levelére nem válaszolt – mégis küldött tiszteletpéldányt megjelent műveiből pályatársának. György Oszkár *Levelek Iris koszorújából*, *Herceg, hátha megjön a tél is!*, *Recitativ*, *Nyugtalanság völgye*, *Sziget és tenger* című Babits-verseskötetek, *A gólyakalifa* és a *Kártyavár* című regények dedikált példányát legértékesebb könyvei között őrizte.¹² Mivel Babitsnak szinte az összes kötetét jól ismerte 1925-ben megírta *Babits, a költő* című tanulmányát, amelyet a Nyugat pályázatára adott be. Mái kiadatlan írásában Babitsot Ady mellé állítja, érzékeltetve kettejük különbségét: „Ady a szenvedély, a vér, az élet; – Babits a gondolat, tudás, művészet. Az ősz-zsenivel szemben ott áll a poeta doctus” – majd megjegyzi – „Babitscsal egyidőben jelentkeztek, hogy csak a legkiválóbbakat említsem Kosztolányi és Juhász Gyula, bár egyik sem oly készen, mint Babits, [...] aki ma kortársai közül egyedül áll a magyar líra csúcsán...”.¹³ György Oszkár tanulmányáról értesíti költőtársát, s a következő sorokat küldi 1926. március 6-án:

„Kedves Barátom!

Székesfehérvár, 1926. március 6.

Több dologban írok levelet. Talán sejtet, ha ugyan olvastad, hogy a Babits a költő c. [...] Nyugatbeli pályaművet én írtam. Szeretném, ha ezt egelőre más nem tudná rajtad kívül.

A tanulmány jó kritikát kapott, de sajnos, még csak nem is közölték. [...]

Én igen kérlek, ha lehet, szerezd vissza nékem a Nyugattól. [...] Az volt az

¹¹ SIPOS Lajos, *A Nyugat „csendes válsága” 1923-ban*. In: Kenyeres Zoltán, Szabó B. István (szerk.): *A Nyugat-jelenség*, Anonymus Kiadó, Budapest, 1998, 165.

¹² A művek dedikált példányait a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban őrzik.

¹³ GYÖRGY Oszkár, *Babits, a költő*. Fejér Megyei Levéltár György Oszkár-hagyaték.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

ambicióm, hogy az első könyvet én írjam rólad; pályaművem is csak ennek a leendő könyvnek egy részlete volt”.¹⁴

György Oszkár jelíges tanulmányát a bíráló bizottság tagjai: Osvát, Fenyő és Schöpflin a kritikai érzéket mutató munkák közé sorolták: mivel mégsem tartották a legjobbnak – a Babits-tanulmány sosem jelenhetett meg a Nyugatban. Az írás azóta sem került nyilvánosság elé.

Az 1920-as évek végén megváltoztak Babits szereplehetőségei a Nyugaton belül: Osvát halála után, 1929 decembere és 1933 februárja között – Móriczsal közösen – a Nyugat főszerkesztője lett. A fehérvári költő több levelében is bevallja Babitsnak, hogy Osvátot hibáztatta meg nem jelent verseiért. György Oszkár az 1929-ben bekövetkezett szerkesztőváltás után verseinek kiadását sürgette. Babits a Nyugat főszerkesztőjeként lehetőséget adott székesfehérvári költőbarátjának. 1930 – 1938 között nyolc költeménye és több kritikája, ismertetése jelent meg a Nyugatban. Babits 1930-ban közölte *Parasztaszobákban* című költeményét. Ezt követően többször lehetőséget adott pályatársának. 1934-ben a Nyugatban jelent meg *A csalás* és az *Árnyékok*, 1936-ban a *Te vagy*, majd 1938-ban a *Röpke szénnel*-ciklus. Mivel Babits György Oszkár rövidebb verseit tartotta sikerültebbnek, így azokból válogatott a Nyugat számára. György Oszkár kiváló ötsorosa a kötetben sosem publikált *Árnyékok*:

*Kora-tavaszi kert: árnyéka alig van.
Körülöttem a fény szűz sugara reszket.
Halvány ceruzával rajzolt arabeszek
a faárnyak. Köztük árnyék ugrál mintha élne:
árnyék-madár árnyék-kalitban.*¹⁵

A Nyugatban megjelent ciklus költeményeiben misztikus szimbólumok játszanak. A költészetének utolsó korszakára jellemző sugár-, fény-, ég- és árnyékmotívumok különös jelentést kapnak, s Babits ezekből a versekből válogatott. György Oszkár a folyóirat Figyelő rovatában közölte kritikáit is. 1932-ben kecskeméti költőkről; 1933-ban a székesfehérvári Palágyi Lajosról; 1934-ben Vér Andor fordításában megjelent Stefan Zweig *Jeremiás* című drámai költeményéről írt ismertetést. A Nyugatban György Oszkár hívta fel a figyelmet Brett László, Donáth György és Halasy Sándor verseire, valamint ő lett Jankovich Ferenc Párizsban megjelent *Kenyérszegés* című kötetének első méltatója.

György Oszkár nem indulhatott nemzedéktársaival együtt költői útján. Ennek több oka lehetett: egyrészt „modern költészet példáján túlértékelt a magányosság, a fájdalom, a halál megsejdtetését”.¹⁶ másrészt már 1907-től elszakadt a főváros kulturális életétől, s egész életét vidéki elszigeteltségben töltötte. A Nyugatban való szereplés csak némiképp enyhítette fájdalmát, a folyóirat soha nem közölte műfordításait – noha a modern külföldi irodalmat is figyelemmel kísérő lapban méltán lett volna helye francia-magyar

¹⁴ GYÖRGY Oszkár – BABITS Mihálynak. A kézzel, tintával írott levél lelőhelye: OSzK Fond III/532/30.

¹⁵ GYÖRGY Oszkár, *Árnyékok*. Nyugat, 1934. 12-13. 56.

¹⁶ SIPOS Lajos, *György Oszkár, Babits és a századelő költészete*. Árgus, 2003, 5. 46.

tolmácsolásainak. 1942-ben egy közel 140 verset tartalmazó kötetet szeretett volna kiadni, de tervét a történelmi viszonyok megghiúsították. A kéziratban maradt kötet az életmű összegzését adta volna, számos új költeménnyel, melyeknek egy része bizonyosan *A végtelen faszor* című kötet után, az 1930-as években keletkezhetett. A versek nagy része kézzel írott szöveg. A tervezett kötet összesen öt ciklust tartalmaz: *Csönd, Harc, A magyar temetők, Ó emberek, Fogantatás*. A *Csönd*-ciklus az élet őszen végzett számvetés. György Oszkár „őszikéi” (*Őszi napok, Őszi dal*) a halál közelségének tudatát, a halálsejtelem rezignált fájdalmát juttatják kifejezésre. Ezeknek a költeményeknek egy részét bizonyosan elküldte Babitsnak: az 1930-as években nem csupán néhány verset mellékelte, hanem személyesen is felkereste költőbarátját:¹⁷ egy-egy budapesti útja alkalmával egész kötetnyi verscsomagot hagyott lakásán – bízva Babits megjegyzéseiben, javításaiban, válogatásában. Pár lappangó költemény található a Babitsnak küldött levelek között, ezek közül azonban csak azok maradtak fenn, amelyeket a levél szövegébe átmásolt, s nem külön lapon vagy csomagban küldött.

Babits és György Oszkár párbeszéde – a levelek sorai között fellelhető kiadatlan költeményeken kívül – három irodalomtudományi szempontból is lényeges információra hívja fel a figyelmet: a századelőn keletkezett Baudelaire-fordításokra, a kézíratos hagyatékban lappangó *Babits, a költő* című tanulmányra valamint György Oszkár Nyugatban való megjelenésének körülményeire. A századelőn a dekadens világművészet olvasása és fordítása révén a francia szimbolizmus költői beszédmódját próbálták elsajátítani. Kölcsönösen számítottak egymás kritikai megítélésére: Baudelaire *Les Fleurs du Mal* kötetének fordítását is együtt tervezték. Az 1910-es évektől egy időre eltávolodtak egymástól, de kapcsolatuk nem szakadt meg. György Oszkár az 1920-as években a Nyugat pályázatára beküldött tanulmányában Babits költészetének 1925-ig tartó szakaszát rendkívüli részletességgel elemzi. Az 1930-as években kortársaihoz képest megkésve, egy fiatalabb nemzedékkel együtt szerepelhetett a Nyugatban. Mire a Nyugat befogadta, addigra a történelmi viszonyokból fakadó fenyegetettség árnyékolta be pályáját.

György Oszkár egész életében gyűjtötte a Babitsról szóló írásokat, még a német nyelvű sajtó cikkeit is megőrizte. 1937 decemberében a következő sorokat küldte barátjának: „Egy fehérvári lap karácsonyi száma [...] sok levelet közölt Kosztolányitól [...] Téged is sokszor emlegetnek. Az utókor, amely majd ezt az egész levelezési kört [...] megismeri, sok mindenről másképp fog itélni, mint az az olvasó, aki most egy-egy részletet ismer csak”.¹⁸ György Oszkár vágya sosem válhatott teljesen valóra, a 21. századi olvasó is csak a részleteket ismerheti. A pusztító háború vihara elsodorta a költő verssorait, értékes hagyatékának és páratlanul gazdag irodalmi gyűjteményének nagy részét. A töredékes hagyaték bizonyos darabjai azonban mégis újabb mozaikként szolgálnak a György Oszkár-

¹⁷ Az 1930-as években többször találkoztak Budapesten is. 1935-ben Babits *Az élő Vörösmarty* című előadását Szarka Géza és György Oszkár felkérésére Székesfehérváron tartotta. György Oszkárék vendégül látták a költőt és feleségét. 1936-tól a betegeskedő Babitsot Esztergomi nyaralójában látogatta meg.

¹⁸ GYÖRGY Oszkár levele– BABITS Mihálynak. A kézzel, tintával írott levél lelőhelye: OSZK Fond III/532/22.

pályakép megismeréséhez, sőt a Babits-életmű egyes részeit is árnyaltabbá teszik.

Irodalom

György Oszkár költő és műfordító iratai. Fejér Megyei Levéltár György Oszkár-hagyaték.

György Oszkár levelei – Babits Mihálynak. Babits-hagyaték, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond III / 532.

György Oszkár levele – Babits Mihálynénak. Babits-hagyaték, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond III / 533.

Kosztolányi Dezső levele – Babits Mihálynak. MTA Kézirattár, Ms. 4621/ 43.

Sárközi György: *A végtelen faszor (György Oszkár versei)*. Nyugat, 1931, 3.

Sebők Melinda: *A Nyugat árnyékában – György Oszkár pályája*. Argumentum Kiadó, Bp., 2011.

Sebők Melinda: *György Oszkár Baudelaire-fordításai – egy el nem küldött Babits-levél nyomában*. Vár, 2011, 5.

Sipos Lajos: *A Nyugat „csendes válsága” 1923-ban*. In: Kenyeres Zoltán, Szabó B. István (szerk.): *A Nyugat-jelenség*, Anonymus Kiadó, Bp., 1998.

Sipos Lajos: *György Oszkár, Babits és a századelő költészete*. Árgus, 2003, 5.

Sipos Lajos: *Babits Mihály: A lírikus epilógja és az In Horatium*. Tiszatáj, 2007, 11.

Stauder Mária – Varga Katalin (összeállította): *Babits Mihály bibliográfiája*. Argumentum Kiadó – Magyar Irodalom Háza – MTA Irodalomtudományi Intézete, Bp., 1998.

Zsoldos Sándor (sajtó alá rendezte): *Babits Mihály levelezése 1890 – 1906*. Historia Litteraria Alapítvány – Korona Kiadó, Bp., 1998.

Klossy Irén: *Organikus szerkezet*

Mórocz Gábor

PÉTERFY ÉS BABITS: KÉT ESSZÉÍRÓ TALÁLKOZÁSA

Péterfy Jenő színvonalas esszéírói és kritikusi tevékenysége – ahogyan nehezen megfejthető személyisége is – alighanem a 20. század első évtizedeiben, a klasszikus modernség korában váltotta ki a legnagyobb érdeklődést az eszmetörténeti megközelítések iránt fogékony értelmezők körében. Számtalan kisebb-nagyobb cikk, esszé, tanulmány született ebben az időszakban Péterfy munkásságáról. Többek között olyanok írtak az esszéistáról, mint az irodalomtörténész Riedl Frigyes,¹ a szerkesztő-kritikus Osvát Ernő,² a történész Angyal Dávid,³ a filozófus Szilasi Vilmos,⁴ az író Oláh Gábor⁵ (vagy említhetném az ímént felsorolt szerzőknél jóval fiatalabb író-gondolkodót, Németh Lászlót⁶ is).

A korszak Péterfy-recepciójából vitathatatlanul a humán polihisztorként jellemezhető (irodalmárként, könyvtárosként, muzeológusként, színháztörténészként egyaránt tevékenykedő) Rédey Tivadar doktori disszertációja⁷ tekinthető a leginkább időtálló alkotásnak. Széleskörű kutatásokon alapuló, mind filozófiai-eszmetörténeti, mind irodalomtörténeti szempontból átlagon felüli felkészültségről tanúskodó, jól felépített munkáról van szó, amely ráadásul viszonylag olvasmányos stílusban is íródott. Rédey tanulmánya átfogja a teljes Péterfy-életművet; s azon belül különösen nagy hangsúlyt helyez az esszéíró kevésbé ismert fiataalkori publicisztikai írásainak értelmezésére. Az 1870-es évekbeli, kis terjedelmű cikkeket, kritikákat – teljes joggal – a későbbi esszék előtanulmányainak tekinti, s mint ilyeneket, megbecsülésre és elemzésre méltóaknak tartja. Majd külön fejezetben foglalkozik az érett Péterfy hazai és világirodalmi tárgyú esszéivel, kritikáival; feltárja a közöttük lévő eszmei kapcsolódási pontokat, emellett valamelyest törekszik arra is, hogy az esszéíró – elvontabb értelemben vett – személyiségével összefüggésben tárgyalja ezeket a változatos tematikájú műveket. Könyvének zárófejezetében pedig Péterfy harmadik korszakának – viszonylag kevesek által olvasott, azóta is ritkán emlegetett – görög tárgyú írásait elemzi avatott módon, mintegy rekonstruálva az esszéista töredékben maradt ógörög irodalomtörténetét az elkészült szövegrészek alapján.

Rédey művének egyik legkiválóbb részlete az, amelyben a szerző a Taine-féle pozitivistista kultúra-és irodalomértelmezés hatását mutatja be Péterfy gondolkodására, esszéire.⁸ Azóta sem múlták felül ezt az értelmezői teljesítményt – ami nyilván nemcsak Rédey tehetségét dicséri, hanem a századfordulón még eleven Taine-recepció 20., illetve 21. századi beszűkülésével is magyarázható.

¹ RIEDL Frigyes, *Péterfy Jenő*, Bp., 1900.

² OSVÁT Ernő, *Riedl Frigyes Péterfy-émlékbeszéde = Esszépanoráma I.* (szerk. KENYERES Zoltán), Szépirodalmi, Bp., 1978, 385-390.

³ ANGYAL Dávid, *Péterfy Jenő élete = P. J. összegyűjtött munkái I.*, Franklin, Bp., 1902, V-LX.

⁴ SZILASI Vilmos, *Péterfy Jenőről*. Nyugat, 1909, 378-384., 418-430.

⁵ OLÁH Gábor, *Péterfy Jenő = Esszépanoráma I.*, 845-854.

⁶ NÉMETH László, *A Nyugat elődei = N. L., Az én katedrám*, Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1983, 678-682.

⁷ RÉDEY Tivadar, *Péterfy Jenő*, Bp., 1909. (A továbbiakban RÉDEY, 1909)

⁸ RÉDEY, 1909, 86-89.

Szintén egyedinek és igen meggyőzőnek mondható az az elemzés, amely tisztázza Péterfy viszonyát a Brunetière nevével fémjelzett – a 19. század végi Magyarországon meghökkentő újdonságnak számító – evolúciós irodalomelméletéhez.⁹

Ez utóbbi példák alapján is nyilvánvaló, hogy jóindulattal aligha lehet kétségbe vonni a szerző magas szintű elméleti tudását. Egy valami azonban mégis hiányzik a műből: Rédey nem explikálja sokirányú vizsgálódásainak eredményét tanulmánya végén; ehelyett tetszetős retorikai fordulattal zárja dolgozatát. Talán ezért is döntött úgy Rédey közeli barátja, volt egyetemi csoporttársa, Babits Mihály, hogy a disszertáció problémafelvetésének inspiráló hatása alatt megkísérli összegezni az esszéíró gondolkodói személyiségéről kialakított saját álláspontját. Az *irodalom halottjai* (1910) című, Rába György által „hármaspórtérnek”¹⁰ nevezett, Péterfyn kívül Komjáthy Jenőt és Dömötör Jánost is megidéző esszéjében vállalkozott erre a feladatra.¹¹

Babits Mihály Péterfyről szóló írása tehát szorosan kapcsolódik Rédey kutatásaihoz, ám nem tekinthető szokványos értelemben vett recenzióknak. A kismonográfia megjelenésének alkalmából (azt talán túlzás lenne állítani, hogy ürügyén) Babits a saját Péterfy-interpretációját adja közre, ami ugyanakkor nem különbözik nagyon markánsan a Rédeyétől. Fogalmilag nehéz megragadni ezt az összefüggést, ezért a következő, könnyen érthető „példával” szemléltetném a két, eltérő műfajú írás viszonyát egymáshoz: *szerencsésnek tartanám, ha a Rédey-tanulmány jövőbeli új kiadásához függelékként csatolnák Babits esszéjét is*. Függelékként, vagyis olyan komplementer szöveggént, amely nem tartalmaz radikális újraértékelést az alapjául szolgáló, nagyobb terjedelmű textushoz képest, de azért jóval több egyszerű szövegvonathoz képest. Egyértelműsége törekvő lényegkiemelés, némi hangsúlymódosítás, minimális „hibaigazítás”, néhány probléma eltérő kontextusba helyezése és nem utolsósorban: jóval több személyesség – ezeket a címszavakat emelném ki, ha arra a kérdésre kellene válaszolnom, miben is áll Babits esszéjének újdonsága Rédey tudományos értekezéséhez képest.

A két interpretáció közötti különbség azon a ponton a legfeltűnőbb, ahol Babits nyíltan felülbírálja – vagy fogalmazunk enyhébben: tudatosan átstrukturálja – Rédey korszakolását: „Eszerint én is három részre osztanám Péterfy fejlődését, de nem külső alapon (mint: hírlapírás, *Budapesti Szemle*, *görög irodalomtörténet*), sem műfajok szerint (cikkek, esszék, könyv), hanem a belső fejlődést vévén alapul.”¹² Az idézett szövegrészből világosan kiderül, hogy Babitsnak azért van hiányérzete Rédey pozitívista ihletettséggű korszakolásával kapcsolatban (amit persze nem tévesnek, csak jelentősen kiegészítendőnek tart), mert az nem számol a személyiség belső életével. Babitsot viszont a szellemi jelenségek vizsgálata kapcsán mindenekelőtt erős lélektani érdeklődés jellemzi. A költő-esszéíró az eszméket a konkrét szubjektumra vonatkoztatja, ami metodológiai vonatkozásban azt jelenti, hogy elemzései során tudatosan

⁹ RÉDEY, 1909, 125-126.

¹⁰ RÁBA György, *Babits Mihály*, Gondolat, Bp., 1983, 156.

¹¹ BABITS Mihály, *Az irodalom halottjai* = B. M., *Esszék, tanulmányok I.*, Szépirodalmi, Bp., 1978, 122–128. (A továbbiakban BABITS I., 1978)

¹² BABITS I., 1978, 128.

egymásba játszatja az eszmetörténeti és a pszichológiai szempontokat (akárcsak maga Péterfy¹³).

Babits saját periodizációja ennek megfelelően markánsan eltér a Rédeyétől. Ő Péterfy „szubjektív” korszakait állítja értelmezése középpontjába, s úgy véli, az esszéíró intellektuális „korszakváltásai” a legkevésbé sem függetleníthetők a személyiség folyamatos önkorlátozásától. Feltételezése szerint Péterfyt fiatalon egészen széles körű tudományos érdeklődés jellemezte, majd az érettebb gondolkodó kifejezetten a történeti világ problémái felé fordult. Ám az esszéistának nemcsak a második, hanem a harmadik korszakát is egy átfogó redukció alapozta meg: ekkor már a múlt terrénumának egyetlen – igaz, megkerülhetetlen – mozzanata, az ókori görög kultúra iránt tanúsított egyoldalú elkötelezettség lépett a kaleidoszkópszerű történeti érdeklődés helyébe.

Péterfy így jut el a szcientizmustól az esztétizmushoz, illetve a természet-tudomány által értelmezett heterogén – inkább „nem szép”,¹⁴ mint szép – valóságtól egy homogén szférához: a vegytiszta szépség világához, amelyet a historizáló esszéíró a görög kultúrával azonosít. A múlthoz fordulás tehát ebben a kontextusban nem egyszerűen történeti kutatást jelent, hanem egy pszichológiai (vagy egzisztenciális) alapú „művészetvallás” követését.

Az imént bemutatott „szubjektív” korszakolás lehetne az az összegzés, amely valóban hiányzik a Rédey-tanulmány végéről. Ezen a ponton a mai befogadó számára is hitelesnek tűnik Babits korrekciója. (Abban viszont aligha adhatunk igazat neki, hogy Rédey csak a Péterfy-esszék kivonatát adja értekezésében,¹⁵ s nem mutatja fel a művek mögött a szerző „egyéniességét”. A doktori disszertáció ugyanis több helyen kitér az esszék és a személyiség kapcsolatára; csak hogy Rédey ez irányú, mozaikos reflexiói nem állnak össze igazi egységgé.)

Babits esszéjének további novuma Rédey értekezéséhez képest az, hogy a költő-esszéíró nem önmagában, hanem egy reláció keretei között értelmezi Péterfy „belső életének” változását. Vagyis: a lehetséges irodalmi párhuzamokat és ellentéteket más írásaiban is előszeretettel vizsgáló Babits Komjáthy Jenővel *„Az irodalom halottjai* első részében már behatóan jellemzett költővel – hasonlítja össze Péterfyt. A két 19. század végi művésztörténelmi attitűdjének közös mozzanata Babits szerint az, hogy egyikük számára sem otthonos az őket körülvevő valóság, s végső soron mindketten elzárkóznak a külvilágtól.¹⁶ Ugyanakkor Babits erőteljesen hangsúlyozza a két szerző formálisan azonos „kivonulása” között fennálló, döntő tartalmi különbséget is: Komjáthyénál az imént említett elzárkózás intellektuális, Péterfynél esztétikai jellegű. Az előbbi

¹³ Lásd: LACKÓ Mihály, *Széchenyi lélektani és pszichiátriai ábrázolásának historiográfiájához* = L. M., *Széchenyi elájul*, L' Harmattan, Bp., 2001, 78-79.

¹⁴ BABITS I., 1978, 128.

¹⁵ BABITS I., 123.

¹⁶ Bár kérdés, hogy a Péterfy világvépiét a szerzőnél ritkán tapasztalható nyíltsággal kifejtő *Schlauch Lőrinc a középkorról* című írás nem mond-e ellent ennek az elzárkózási teóriának. Ebben ugyanis Péterfy korának nem kritikáját, hanem apológiáját adja. Az esszé alapján úgy tűnik, hogy a világot átesztétizáló kultúrlény nagyon is lépést tart a 19. század újszerű tendenciáival. Péterfy gondolkodóként síkra száll a múlt és a jelen elkülönítése mellett; elfogadja a szekularizációt, és elveti a közösség-elvű ideológiákat. Kár lenne tagadni, hogy a modern individualizmust képviseli; igaz, azon belül egy nagyon mérsékelt, toleráns és hangsúlyozottan nem materialista irányzathoz tartozik. – PÉTERFY Jenő, *Schlauch Lőrinc a középkorról* = P. J. *Válogatott művei*, Szépirodalmi, Bp., 1962, 586-596.

egy belső értelmi rend árnyékvilágát állítja a valóság helyébe, az utóbbi „a külső világot a szépség szempontjából akarja nézni, a távol élvező, nem az érző szereplő szemeivel”.¹⁷

Babits tehát a világot átesztétizáló széplélekként jeleníti meg Péterfyt. Olyan, művész alkatú személyiségként, aki valamilyen szinten eltávolítja magától a világot, de ez nem a külső valóság illuzórikus „megszüntetését” (vagy akár csak zárójelbe helyezését) jelenti, hanem a valóságnak a szépség szempontjából való szemlélését.

Kérdés azonban: valóban elzárkózás-e ez? Pontos-e Babits fogalomhasználata? Komjáthy esetében nyilvánvalóan erről, vagyis a külvilágtól való következetes elfordulásról van szó, Péterfynél azonban inkább egy más típusú (valósághoz való) „odafordulásról”. A szubjektum továbbra is az objektumra, illetve a másik szubjektumra figyel, de a korábbi nézőpontját, beállítódását radikálisan megváltoztatja: csakis a szépség szűrőjén keresztül szemléli a körülötte zajló jelenségeket.

Az „esztéticista” Péterfy célja Babits szerint a következő: „nem zárkózni tisztán egy szintelen belső világba, mint Komjáthy,¹⁸ hanem a külső világból csinálni belső világot, a külső világot a belső szépség törvényei értelmében fogni fel.”¹⁹ Babits ezen a ponton egyértelművé teszi, hogy a Péterfy által választott utat részesíti előnyben a Komjáthyéval szemben. A pejoratív jelentésű „szintelen” jelző ugyanis eléggé világosan utal arra, hogy a költő-esszéíró nem rokon-szenvezik igazán a Komjáthy-féle „exodusszal”. Péterfy alternatíváját viszont empatikusan tárgyalja és egyáltalán nem bírálja. Itt tehát már felmerülhet a „gyanú”, hogy Babits Péterfy-portéja több, mint egy 19. századi „kődlovag” személyiségének és gondolkodásának értelmezése; akár rejtett önvallomásnak is tekinthető.

A világ átesztétizálása mint teoretikus és poétikus „cselekedet” mind-emellett szoros összefüggést mutat azzal a beállítódással is, amit „tragikus életérzésnek” szokás nevezni. Babits szerint Péterfy számára „az egyetlen menekvés: az artista szemével nézni a világot, mint egy tragédiát, és az igazban és szomorúban meglelni a szépet.”²⁰ Vagyis az „átesztétizálás” nem az örömelv, az idill, a játékoság diadalát jelenti Péterfy narratívájában. Nem a menekülés olcsó, egyszerű módját – ehelyett inkább a lét komor lényegének a megismerését. A szépség és a tragikum nála szorosan összetartozó, egymást feltételező fogalmak.

Babits ezen a ponton valóban a Péterfy-életmű lényegi mozzanatát ragadja meg. És éles ítélőképességre vall az a meglátása is, hogy Péterfyhez – a fikció és a valóság terrénumában egyaránt – a tragikus alakok állnak közel; a magyar történelem és irodalom nagyjai közül sem azokat értékeli, akik „fátumtalanok”, „tragikumtalanok”, hanem azokat, akiknek a mellőztetés, az összeomlás, a bukás jutott osztályrészül a megfeszített küzdelem évei, évtizedei után.

¹⁷ BABITS I., 1978, 123.

¹⁸ Lásd még S. Varga Pál elemzését: Komjáthynál a szubjektum már nem közvetíteni akar az érzéki-konkrét világ és a szimbólumok terrénuma között, hanem egyesülni akar a szellemi világgal úgy, hogy az érzéki valóságot teljesen maga mögött hagyja. – S. VARGA Pál, *Komjáthy Jenő költői világképeinek alakulása*. It, 1989/4., 638-639.

¹⁹ BABITS I., 1978, 124.

²⁰ BABITS I., 1978, 123.

Babits konkretizálja is, hogy mire és kikre gondol: Péterfy szelleméhez híven, a „tragikus-tragikumtalan” oppozícióra alapozva elkülöníti egymástól a „mélyebb” (diszharmonikus) és a „felszínesebb” (harmonikus) gondolkodású 19. századi magyar közéleti személyiségeket, írókat. Vagyis két, nyilvánvalóan nem egyenrangú csoportba sorolja az említett nagyságokat: az elsőhöz Széchenyi és Kemény, a másodikhoz Kossuth, Eötvös és Jókai tartozik.²¹

(Különös, hogy a Németh László *Kisebbségben* című munkáját rendkívül élesen bíráló,²² „idős” Babits 1939-ben már nem reflektál arra, hogy a nagy vihart kiváltó – számos ponton és különösen terminológiai szempontból valóban elhibázott – „hígmagyar-mélymagyar”²³ tipológia egyik legfőbb előzménye éppen Péterfy esszéisztikája, illetve pántragikus létszemlélete. Pedig – feltételezem – a fiatal Babits az első olyan elemző, aki feltárja, illetve értő módon bemutatja a Péterfy-féle, eredetileg nagyrészt implicit típusalkotást, és nem vitatkozik az esszéíró – általa rekonstruált – „alapkoncepciójával”. Ami persze nem azt jelenti, hogy egyet is ért vele.)

Ha ebben az értelmezési keretben maradunk, a világ átesztétizálása mint létmód nehezen elviselhetőnek tűnhet, hiszen folyamatosan a „sorsnyomással”, a lét tragikus mivoltával szembesíti az egyébként is rezignációra hajló egyént. Ám Babits szerint akár a személyiség széttartó mozzanatainak viszonylagos harmóniáját is biztosíthatja – mindenképp az olyan, művész alkatú individuum számára, aki nem tudja megszabadítani magát a külvilág terhetől. Két, egymást kizárni látszó elv, a „külsőhöz” (a szikár realitáshoz), illetve a „belsőhöz” (az autonóm énhez) való hűség összhangjának megteremtésére nyílik ezáltal lehetőség: „Valóban, az esztétikai tragikus felfogás az egyetlen mód a tudományos lelkiismeret és a magába zárkózó lélek kibékítésére”²⁴ – írja Babits. Majd hozzáteszi, immár a konkrétumok szintjére lefordítva: „... Péterfy nem lehetett tudós, hanem az igazat, de artistaszemmel néző esszéíró...”²⁵ Vagyis: a tudomány „objektív”, józan igazságszeretetét, illetve a művészet „szubjektív”, imagináción alapuló szépségkultuszát egyaránt magáénak valló Péterfy esszéistaként találja meg a saját önazonosságát: olyan írástudóként, aki valamifajta köztes pozíciót szándékozik betölteni a kultúra terepében. Nem tudós és a szó szűkebb értelemben nem is művész; mindkettő és egyik sem. Mégis „valaki”, mégis képvisel valami általánosan túli egyedit. (Mint ahogy Péterfy és Babits választott műfaja, az esszé sem tartozik sem a tudomány, sem a művészet köréhez, noha mindkét objektivációs rendszerhez kapcsolódik valamilyen szinten. És aligha tagadható, hogy éppen ez a képlékeny, „nem-azonos” mivolta teszi alkalmassá az esszé műfaját arra, hogy közvetítsen az egymástól általában mereven elkülönülő szimbolikus léterületek között.)

Az előző bekezdésben szereplő utolsó idézet akár a gondolkodó Babits ars poeticája is lehetne, aki persze – Péterfyvel szemben – „valódi” művész is, nemcsak esszéíró. Valójában ő az, aki intenciója szerint mindig az „igazat” nézi (most ne firtassuk, mit is jelent pontosan, illetve statikus-e vagy sem ez a

²¹ BABITS I., 1978, 125.

²² BABITS Mihály, *Pajzsral és dárdával* = B. M., *Esszék, tanulmányok II.*, Szépirodalmi, Bp., 1978, 602-621.

²³ NÉMETH László, *Kisebbségben* = N. L., *Sorskérdések*, Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1989, 481.

²⁴ BABITS I., 1978, 124.

²⁵ BABITS I., 1978, 124.

fogalom) – az „igazat”, de nem a tudós, hanem az „artista” szemével. Más kérdés, hogy ettől az érzékeny lelkű művészegéniségtől nem idegen az ítélkezést hivatásának tekintő bíró szerepe sem – ahogy azt maga Babits is elismerte 1936-os Kosztolányi-portréjában.²⁶

Babits tehát *Az irodalom halottja*iban elődjeként, eszmei rokonaként, alteregójaként tekint Péterfyre. Alapvetően az érdeklő, ami benne és a 19. századi gondolkodásban közös. Ugyanakkor, ha kontextust váltunk – vagyis ha elvonatkoztatunk az esszé szövegétől, illetve szerzőjének szellemi horizontjától és próbálunk inkább saját olvasási tapasztalatainkra hagyatkozni – , látnunk kell, hogy jelentős különbségek is vannak a két esszéíró alkata és gondolkodása között. Péterfy sokkal zártabb személyiség, mint Babits. Írásaiban igyekszik minél jobban háttérbe szorítani valódi énjét. Minden túlzás nélkül állítható, hogy éppen a rejtőzködés Péterfy esszéinek egyik alapvonása. Ezzel az attitűddel szoros összefüggésben a 19. századi szerző kifejezetten kedveli a kétértelmű kifejezésmódot is.

Babits vele szemben általában nem rejtőzködik. Nyíltan, egyértelműen fogalmaz, s a világosság kedvéért időnként a bonyolultabb összefüggések leegyszerűsítésétől sem riad vissza. Értekező prózai alkotásaiban sokszor személyes hangnemben beszél; van olyan esszéje, amely inkább vallomásnak nevezhető; úgyszólván szabadvers jellegű (illetve versbetéteket is tartalmaz).²⁷ Péterfy stílusa ritkán emelkedett, inkább ironikus; Babitsé az évek előrehaladtával egyre patetikusabb. Péterfy egyes szerzőket, illetve műveket mutat be; elemzéseiben önfegyelmet tanúsít a spekuláció terén; ritkán általánosít közvetlen módon; a pontos, finom analízist többre tartja a becsvágyó, ám gyakran hamis szintézisnél. Babits viszonylag gyorsan eljut az általánosítás szintjére;²⁸ az „egyes” kevésbé érdeklő, mint az „általános”. A szintézist részesíti előnyben az analízissel szemben. Bár távolságot tart kora efemer világnézeti törekvéseitől, időnként mégis hajlik arra, hogy merész ideologikus konstrukciókat alkosson.

Mindemellett a befogadóval való kommunikáció módja is más a két szerzőnél. Babits esszéi olvasmányosabbak, könnyebben áttekinthetőek, mint Péterfy írásai. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy Babits felszínesebb gondolkodású. Evidens, hogy az ő írásai mögött is rangos szellemi teljesítményre képesítő, hatalmas és szerves műveltség áll, de ő nemcsak az igényes elemzésre törekedett, hanem arra is, hogy érvelését pontról pontra követni lehessen, illetve hogy gondolatait kristálytiszta nyelven fogalmazza meg. A Péterfy által használt nyelv nagyon heterogén, ami az érthetőség, a világosság szempontjából nem feltétlenül pozitívum. Túl sok utalással, kevéssé ismert idézettel él, túl sok és időnként komplikált képet használ. (És a kép, ahelyett, hogy eredeti funkciója szerint megvilágítana egy elvontabb gondolatot, sokszor inkább elhomályosítja azt.) Babits nyelve egységesebb és jóval egyszerűbb. Babits talán inkább „ismeretterjesztő” (a szó legjobb értelmében), pedagógiai szenvedély hajtja, szélesebb kör számára ír; Péterfy esszéisztikája a boldog keveseké (s ő láthatóan

²⁶ BABITS Mihály, *Kosztolányi* = B. M., *Esszék, tanulmányok II.*, Szépirodalmi, Bp., 1978, 519.

²⁷ Lásd: BABITS Mihály, *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* = B. M., *Esszék, tanulmányok I.*, Szépirodalmi, Bp., 1978, 646-666.

²⁸ Lásd MARGITTAI Gábor kiváló elemzését: M. G., *Nyugtalan klasszikusok: Ars Poeticák és arcpoétikák – Hagyománytudat Babits Mihály esszéművészetében*, Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2005, 211.

nem is törekszik arra, hogy sokan értsék, holott nem filozófus, hanem nagy rutinnal rendelkező publicista).

Előadásomat itt akár be is fejezhetném, ám még röviden szeretnék kitérni egy olyan, paradoxonnak is nevezhető problémára, amely szükségszerűen felmerül a Babits-és Péterfy-életmű összevetése kapcsán, de amelynek érdemi bemutatása hosszan tartó, precíz előzetes vizsgálódást igényel. Egy alapvető, ám igen komplikált világnézeti kérdéstről van szó. Arról, hogy a metafizikával leszámoló, relativista felfogású Péterfy gondolkodóként alighanem modernebb szellemiséget képvisel, mint a koroktól és kultúráktól független örök értékek létezését feltételező, „metafizikus” szemléletű érett és kései Babits. Noha – esztétikai értelemben mindenképpen, s talán politikai szempontból is – Péterfy a konzervatív eszmeiség elkötelezettje. Ezt a mozzanatot a fiatal, még nem konzervatív (!), inkább a „progresszió” táborá felé orientálódó Babits 1910-es tanulmányában külön ki is emeli, még hozzá a legkevésbé sem rosszalló módon.²⁹ Olyannyira nem, hogy Péterfy védelmében éppen azt hangsúlyozza: az esszéista nem Gyulaiék kedvéért lett konzervatív; nem azért, mert a Budapesti Szemle állandó munkatársként alkalmazta, hanem már eleve ilyen meggyőződésű volt. És *Az irodalom halottjai* szerzője emiatt egyáltalán nem bírálja Péterfyt (holott az ő konzervatív fordulata legjobb tudásunk szerint még az 1910-es évek végéig várat magára).

Talán imponál neki a világnézeti szilárdság puszta formája, kötődjön bár olyan eszmeiséghez, amely nem feltétlenül a sajátja? Vagy pozitívumnak tartja, hogy a 19. század végén jelen lehetett a magyar közéletben a konzervativizmusnak egy olyan ága is, amely színvonalasabb volt az átlagosnál? S amely esetleg pozitív példa lehetett volna a 20. század eleji, provinciális szemléletű konzervatívok számára is, akiktől a fiatal Babits éppen szűklátókörűségük, műveletlenségük miatt idegenkedett?

Hadd ne kelljen most felelnem ezekre a nehezen megválaszolható kérdésekre.

²⁹ BABITS I., 1978, 125-126.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

Klossy Irén: *Ellentétek*

Rózsafalvi Zsuzsa

BABITS MIHÁLY KÖNYV-ELŐSZAVAI 1920 ÉS 1926 KÖZÖTT

Babits esszé-, tanulmány- és kritikáirói életműve a pálya egészét tekintve számos alkalommal megújult. Nemcsak mennyiségi és minőségi változások jellemezték, a belső arányok módosultak, hanem új „műfaji-tartalmi” variánsok is megjelentek a korábbiak mellett.¹

A Babits Mihály Műveinek Kritikai Kiadása – *Esszék, tanulmányok, kritikák* alsorozatának általam sajtó alá rendezett kötete, mely az 1920 és 1926 között megjelent műveket gyűjti egybe, a szövegek tekintetében egyfajta beérkezettséget mutat. Paradox módon, hisz életeseményekben alakuló, gazdag és intenzív időszak ez. Babits esszényelve, tanulmányai ugyanakkor kiegyensúlyozottak, lehangadtak; témái a gondolkodóé, olvasóé, az irodalmi élet szereplőjéé, formálójáé, a szintéziskészítőé és a jövőbe néző esztétáé. Teoretikus írásaiba a makrotörténet eseményei ugyan belekódolják magukat, de csak indirekt módon. Az Ady kérdés rendezése önmaga számára és a társakkal dialogizálva a húszas évek elejének egyik legnagyobb tétje. Ugyanakkor irodalompolitikai beágyazódottsága révén számos ünnepi megnyilatkozást kell írnia (*Beöthy László, Ignotus, Emlékezés [Osvát Ernőről], Juhász Gyula jubileumi ünnepe*), és egy szomorú kötelesség Király György búcsúztatása is (*Király György ravatalánál*). Újra szaporodnak a könyvismertetések (Laczkó Géza *Német maszlag, török áfium* című regényéről *Egy Zrínyi-regényről* címmel, Sárközy György: *Angyalok harca* című verseskötetéről), a nagyobb ívű tanulmányok (*Balassa*) és esszényelven írt gondolatkísérletek, tanulmányok (*Új klasszicizmus felé*) sem maradnak el.

Am van a korszaknak egy markáns szövegcsoportja, mely a kutatás mérlegelését elkerülte: a könyv-előszavak esszényelven írt textusai. A továbbiakban e szövegek keletkezéstörténetének áttekintésére tennék kísérletet.

Babits 1920 és 1926 között tíz kötet elé írt előszót. Ebből kettő a magyar irodalom klasszikusainak kiadásához készült: Petőfi Sándor *Szilaj Pista* és *Salgó* című elbeszélő költeményeinek 1920-as, Amicus-féle, Márffy Ödön által illusztrált kiadása elé, valamint Madách Imre *Ember tragédiájának* Athenaeum-féle centenáriumi kiadásához. (Ez utóbbinak némiképpen módosított változata a Nyugatban is megjelent.) Ezekkel már behatóbban foglalkozott a Babits-filológia.

Szintén feltárt Verlaine *Nők* című kötetének magyar megjelenés- és kiadástörténete. Az 1920 tavaszán Szabó Lőrinc által fordított, Babits által lektorált és bevezetett kötet a fordító neve nélkül – hasonlóan az eredeti kiadás megjelenésének anonimitásához – látott napvilágot. A téma, miként Verlaine korában, 1920-ban hazánkban is még kényesnek mondható. Kabdebó Lóránt meggyőzően azonosította a fordítót egy – napjainkra már az MTA Kézirattárának Szabó Lőrinc fondjában megtalálható – szerződés alapján, mely Szabó Lőrinc és a Révai Testvérek között kötött, valamint egy autográf bejegyzéssel ellátott, a Kozocsa-gyűjteményben megőrződött példány által. Mint ezt Kabdebó kutatásai is bizonyítják, Babits nem csupán olvasta-lektorálta a kötetet, hanem születésében is

¹ SIPOS Lajos, *Az esszé-, tanulmány-, és kritikáiró Babits Mihály = BABITS Mihály, Esszék, tanulmányok, kritikák, 1900–1911.*, Argumentum, Bp., [2010].

bábáskodott: mind a témát, mint pedig egy-egy vers fordításának saját elképzelése szerinti variánsát is Szabó Lőrinc rendelkezésére bocsátotta.²

Feltárt továbbá Mario Puccini *Megváltó bűn* című, magyarul 1926-ban megjelent regényéhez írt előszavának, illetve a két alkotónak a kapcsolattörténete is Haász Gabriella doktori értekezése jóvoltából.³ Az olasz író, akinek a figyelmét Babits írásaira Antonio Widmar és Erdős Renée hívta fel, 1924-ben kereste meg Babitsot levelével. A hagyatékban töredékesen fennmaradt levelezésből⁴ – mely 1926-ig intenzív volt – tudható, hogy Puccini elszántan igyekezett egyengetni Babits műveinek olasz megjelenését. Az olasz író a San Remo-díj átadása alkalmából, 1940-ben Babitsról esszét írt a Termini című, fiumiei folyóiratba az olasz közönség számára. Puccininek, aki ambicionálta műveinek minél szélesebb körben, több nyelven való elterjedését, a húszas években *A megváltó bűn*ön kívül még két regénye jelent meg: *A szűz és az utca lánya* és *A szenesasszony*. Ez utóbbi előszava Erdős Renée munkája.

Babits azonban több első kötetes, illetve pályakezdő alkotó – főként költők – számára írt ajánlást, előszót megjelenés alatt álló könyveikbe, melyekkel nem foglalkozott különösebben a kutatás.

1921-ben jelent meg Andersen György *Tovább* című verseskötete és Trócsányi Zoltánnak Deák Zoltán írói álnév alatt *Az ördög meg az leányzó* című prózai műve.

Az eredetileg orvosnak készült Andersen György első kötetének megjelenésekor, 1921-ben 25 éves, és a *Revue* című lap helyettes szerkesztője, a *Nap* publicistája. Versei 1917-től a Felsőmagyarországban, irodalomtörténeti írásai a Magyar Szemlében jelentek meg. A húszas években még három másik magyar nyelvű kötettel jelentkezett (*Ölelés. Versek az életről és a szerelemről. 1920–1922.* (Bp., 1922), *Csókok. Verseinek 3. könyve.* (Bp., 1924), *Beszélgetés az Úristennel. Újabb versek.* (Bp., 1926) Mindeközben előbb Olaszországban, majd Franciaországban élt, a *Világ* és a *Magyar Hírlap* tudósítója volt. Babitsot Andersen György – akkor még mint „kadet aspirant” – 1917. október 23-án kelt levelével kereste meg; s "nagy s alázatos kéréssel" verseit elolvasás és véleményezés, esetleges közlés céljával küldte.⁵ Közte és Babits között személyes találkozásra is sor került: 1920. április 3-án jelent meg Andersen egy riportja a költővel a magyar irodalom jelenére és jövőjére vonatkozó témában.⁶ Az 1920. október 3-án kelt, következő levelében a pályakezdő költő már az ígért előszó megírását sürgeti. A levél apró részletei, azaz hogy Babitsot arra kéri, a szekszárdi szüreti mulatságok ideje alatt írja meg a kért szöveget, illetve hogy az írások közvetítése kapcsán Szabó Lőrincre hivatkozik, arra utal, hogy Babits baráti körének tágabb ismeretségi szférájába tartozhatott. (E levele a *Nap* című, a Röck Szilárd utcában szerkesztett folyóirat fejléces papírjára íródott.) A Babits által írt előszó szerint

² KABDEBÓ Lóránt, *A Miskolci Egyetem Központi Könyvtárának egy könyvritkaságáról* = Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica 9 fasc. 4. 2004. 91–99.

³ HAÁSZ Gabriella, *Babits és a San-Remo-díj*, Bp., 2013. Doktori disszertáció, Kézirat, 103–112.

⁴ Mario Puccini levelei Babits Mihályhoz. OSZK Kézirattár Fond III/1025-1026. [A levelek pallium-azonosítóját, jelzetét az első autográf-hivatkozásnál használok, minden további, azonos szerzőjű, címzettű levél jelzete ugyanaz.]

⁵ Andersen György levelei Babits Mihályhoz, OSZK Kézirattár Fond III/20.

⁶ ANDERSEN György, *Babits Mihály Szabó Dezsőről, Ábrányi Emil beszédéről és az új magyar irodalomról*, Revü, 1920. április 3. = BABITS Mihály, *Itt a halk és komoly beszéd ideje, Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, Szerk. TÉGLÁS János, Pauz-Westermann, Celldömölk, 1997. 51-55.

Andersen kérte meg, hogy a nagyközönség elé vezesse, amit – a kezdő alkotó hibái és erényei ellenére és mellett – főként azért vállalt el, mert „rossz idő jár ma a versre”.⁷ Sajnos Babits válaszelei jelenleg nem ismeretesek, azonban még három Andersen autográf igen. Egy 1921-ben újabb verseket küldő levél, 1923 márciusából egy frissen megjelent kötet, az *Ölelés* recenzióját sürgető kérés és egy 1929-ben kelt üdvözlőlap. A Nyugat végül csupán egy versét, az *Önarcképet* hozta 1926-ban, ám első verseskötetéről Laczkó Géza írt a lapba, megemlékezvén a felkérés körülményeiről is: a szöke, lobogó hajú fiatalemberről, aki a szigorú kritikust kéri, írjon verseiről. Laczkó sommázata ma is pontos: „A versek zavarosak, tétovázók, van bennük reminiscencia is elég – Ady-hangulat Ábrányi Emil-rimmel, Babits-hangulat Kosztolányi-rimmel – de nem tehetek róla, a kötet megfogott, valami enyhe sötétzöld méregcseppet csöppentett lelkembe, amelynek fájdmát e homeopata kezelés egy percre leenyhítette.”⁸

Trócsányi Zoltán három évvel később kezdte meg a budapesti egyetemen tanulmányait, mint Babits. Rédeyék és Dienesék baráti köréhez tartozott. Előbb az Akadémia Könyvtárában dolgozott, majd a Tanácsköztársaság idején részt vállalt a könyvtári mozgalomban, a Dienes és Kóhalmi által szervezett könyvtáros tanfolyamok előadója volt, minek következtében megfosztották állásától, így családi könyvkiadó vállalkozásukba vonult vissza.⁹ A Deák Zoltán írói álnévre is talán emiatt volt szükség, noha Trócsányi neve egyébként *Az ördög meg az leányzó*¹⁰ zárlatában el van rejtve, így a korabeli olvasó könnyen beazonosíthatta a szerzőt. Babits előszava, igazodván a prózanyelvhez, melyen a regény íródott, archaizáló stílusban született, ezúttal sem informatív. Sajnos levelezés kettejük között nem maradt fenn, így a felkérés körülményeiről sem sikerült többet megtudnunk.

1922-ben három újabb kötethez írt Babits előszót.

Rupprecht Tibor *Túláradó élet* című, második verseskötetéhez írt bevezető sorai nem előzmények nélkül valók. Rupprechtnek, aki 1923-tól a Marconnay Tibor nevet használja, ekkor már nyolc versét és egy novelláját hozta a Nyugat, s ezt megelőző írásbeli kapcsolatuk korábbi személyes találkozást is jelez. Rupprecht Tibor és Babits kapcsolata a fennmaradt levelezések és források alapján egy külön tanulmány, előadás témája lehetne. A Babits hagyatékban fennmaradt huszonöt levél egy barátsággal induló, majd bántásokkal terhes, végül kien-gesztelődött, a két beteg alkotó lehiggadt párbeszédét mutató kapcsolat.¹¹ Az első ismert levél 1920. július 11-ről való, egy beszélgetésre hivatkozott irodalompoliti-kai és esztétikai fejtegetés Rupprecht tollából. Benne nyoma sincs a készülő kötet előszava keletkezésére való utalásnak, annak sem, amit az előszó állít, hogy az Rupprecht kérésére íródott volna.¹² Az ezt követő 1922-es levél már tisztán politikai jellegű szöveg. A későbbiekben a Baumgarten alapítvány javadalmazásáról és a Nyugatban való megjelenésekről egyaránt esik szó, de az első kötet előszava megszületésének körülményeire lényeges visszautalás nem történik. Az

⁷ BABITS Mihály, *Előszó*. = ANDERSEN György, *Tovább*, Kultúra, Bp., 1920.

⁸ LACZKÓ Géza, *Önvallomás egy könyvről (Andersen György első versei)*, Nyugat, 1921, I., 879.

⁹ DEZSÉNYI Béla, *Trócsányi Zoltán nyolcvan éves*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1965-1966, Bp., OSZK, 1967, 16-18.

¹⁰ DEÁK [TRÓCSÁNYI] Zoltán, *Az ördög meg az leányzó*, Genius, Bp., 1921.

¹¹ Marconnay (Rupprecht) Tibor Babits Mihályhoz. OSZK Kézirattár Fond III/871.

¹² BABIST Mihály, *Előszó*. = RUPPRECHT Tibor, *Túláradó élet*, Amicus, Bp., 1922.

előszó kézírata azonban fennmaradt a Babits hagyatékban.¹³ A *Túláradó életről* Kosztolányi írt méltatást a Nyugat 1922-es évének 7. számába. Marconnay (Rupprecht) Tibor¹⁴ pályáíve a legteljesebb a tárgyalt alkotók közül: összességében 12 kötete jelenik meg.

Kiss Ida *Shami* című regényét is Babits bevezető sorai nyitják meg. A nagyváradai születésű író pályáját a kolozsvári *Napkeletnél* kezdte meg; regénye kinyomtatásának évében mindössze húsz éves. Babitscsal való kapcsolatfelvételt nem találtam adatot; Kiss Ida 1922. július 25-én, szülővárosában, Nagyváradon kelt patetikus hangú, hálálkodó levelében már mint ígért előszót köszöni meg a készülő írást: „Meleg, nemesveretű szavakkal ékes előszavát a tanítvány alázatával és a fiatal forró illúziókkal kelt művész adorálásával köszönöm. Hiszem, hogy az üdvözet, melyet előszavában küld nekem: záloga lesz egy becsületes szándékokkal talán gyümölcsbe forduló virágzás eljövételének.”¹⁵ 1925. június 3-áról, Abbáziából való a következő kapcsolatfelvétel: frissen megjelent könyvét küldi Kiss Ida kiadója által – mely vélhetőleg az ugyanabban az évben megjelent *Kalászcserduláskor* elbeszélései – a Nyugat számára bírálat céljával. Egy évtizednek kell eltelnie, hogy ismét levéllel keresse meg Babitsot az immár betegséggel küzdő író, aki az *Olyan jó élni* című regénye recenziálását kéri ezúttal egy Budapesten, 1935. február 12-én kelt levélben. Erről majd Szegedi István ír a Nyugat 1935-ös évfolyamában¹⁶. Kiss Ida egy év múlva, harminchat évesen hunyt el. A Babits által felvezetett regény méltán hullt ki az emlékezetből: a mű széteső szerkezetét, szereplőinek pszichológiailag nem kellőképpen megindokolt cselekedeteit alig-alig menti helyenként impresszionista színeket felvillantó prózanyelve, s az sem, hogy főhőse, Elidor Eszter Babits versekkel a kezében járja a főváros utcáit. Babits előszavában is hangsúlyozza: pártfogása a határon kívül rekedt alkotótárs, nőíró szárnypróbálgatásának szól.¹⁷

Az ugyanebben az évben megjelent Forbáth Sándor-kötet, a *Játékhajó* bevezetője is Babits munkája. Forbáth Sándor a legkülönösebb az említett pályakezdő nevek között. Az 1890-ben, Székesfehérvárott született Forbáth az orvosi egyetem elvégzését követően kutatóorvos lett, főként szerológiával, epidemiológiával foglalkozott, többek közt az Új Szent János Kórház laboratóriumában. Több orvosi szakkönyv szerzője. 1920-ban megindította a *Magyar Orvos* című kétheti lapot, mely 1922-ben már meg is szűnt. Babitsnak küldött 1931-es levelében írottak alapján is tudható, hogy Osvát fedezte fel és közölte verseit, ám a Czigány Árpád szerkesztette Renaissance (1910) című lap számára adott írásaiért Osvát megneheztelt, kapcsolatuk megszakadt. 1913-ig az az Egyetértés szerkesztője, s közel egy évtizedig A Hét számára dolgozott. A Nyugatban csupán egy verse, az *Így lesz jó* jelent meg 1910-ben. 1913-ban jelent meg *Az asszonyok parkja*, Ady hatását mutató könyve, mely visszhangtalan maradt.¹⁸ 1922-es, saját kiadású kötete előszava születésének körülményeit nem ismerjük, az azonban Babits a *Játékhajóhoz* írt előszavából tudható¹⁹, hogy a folyóiratokban lappangó

¹³ BABITS Mihály, *Előszó [Túláradó élet]*. OSZK Kézirattár, Fond III/1531

¹⁴ Rupprecht Tibor 1923-tól a Marconnay Tibor nevet használja.

¹⁵ Kiss Ida Babits Mihályhoz. OSZK Fond III/733.

¹⁶ SZEGEDI István, *Kiss Ida: Olyan jó élni*, Nyugat, 1935, I., 339.

¹⁷ BABITS Mihály, *Előszó* = KISS Ida, *Shami*, Nagyvárad Napló, Nagyvárad, 1922.

¹⁸ SZÁLLÁSI Árpád, A „másik Forbáth” = Szállási Árpád Orvostörténeti tanulmányai. 2012 = http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf_Szallasi/1980_90_47.pdf

¹⁹ BABITS Mihály, *Előszó* = FORBÁTH Sándor, *Játékhajó*, Bp., 1922.

versek összegyűjtésére Babits biztatta a Forbáthot. A Babits hagyatékban fennmaradt, a már hivatkozott 1931-es és egy későbbi, de datálatlan levél, melyekben Forbáth publikálási lehetőséget és anyagi támaszt kér Babitstól, mutatja, hogy Forbáth kutatóorvosként dolgozva, több szakkönyv szerzőjeként is teljes anyagi bizonytalanságban, nélkülözésben élt. Babits válasz nélkül hagyta a kéréseit. Forbáth több kötettel – *A hold árnyéka* (1923), *Vidéki örökség* (1925) és 1929-ben *A fekete virág és más elbeszélések* (1929) és a *Cselló* (1929) – jelentkezett még a *Játékhajót* követően. A *Csellóról* Illyés Gyula írt kritikát a Nyugatban. Forbáth a harmincas években emigrált, melyben az is közrejátszhatott, hogy család vadjával elítélték, a károsult Geiger Richárd festőművész családja volt: szanatóriumi kezelést ígérve előleget vett fel, de a pénzzel nem tudott elszámolni.

Végezetül egy 1926-os könyv-előszóról szólunk: V. Buzáth Anna: *Óceán* című kötetének bevezető esszéjéről²⁰. A költőnőről nagyon kevés adat maradt fenn: a Magyar Irodalomtörténet Bibliográfiája nem veszi fel szerzői sorába, és a lexikonok sem emlékeznek meg róla. A leginformatívabb forrás egy Gulyás Pál számára küldött önéletrajz volt, mely az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárchában maradt fenn. Eszerint Buzáth Anna 1880-ban született Egerben, 19 évesen férjhez ment Vratarics Gyula földbirtokoshoz, aki 1926-ban, tehát a kötet megjelenésének évében hunyt el. Ezt követően Buzáth Anna előbb Bécsben, majd Budapesten élt. 1917-től jelentek meg versei a Nemzeti Újság, az Új Nemzedék, az Egri Népszerűség, a Nemzeti Szalon, a Lyra, az Élet és az aradi Vasárnap lapjain. 1925-ben a Gárdonyi Társaság tagjai közé választotta. Folyóiratokban megjelent verseiből válogatta össze *Óceán* című kötetét.²¹ Babits Buzáth Annával való levelezése sem ad felvilágosítást kapcsolatuk eredetére.²² A Babits hagyatékban Buzáth Anna egy meleg hangú, de mégiscsak formális köszönőlevele maradt fenn, mely az ígért előszó átadását kéri küldöncének, illetve egy 1925. november 11-i levél, mely a már megjelent, de az impresszum szerint 1926-os kötetet követően hálálkodik.

Babits írásai rövidke, műfajuk, stílusuk nehezen meghatározható. Az eszszéhez állnak legközelebb, a recenzióktól, könyvismertetésektől azonban távol vannak tartalmukat, stílusukat tekintve is. „Nem kritikusként írom e sorokat” – nyomatékosítja a korábban már hivatkozott Andersen kötet előszavában. Írójuk stílárissabadsággal, olykor a bevezetett kötet szövegeire utaló allúziókkal, olykor kívülállással, a szépírás nyelvezetéhez közeli modorban (*Az ördög meg az leányzó, Óceán*) ír, szakemberként, elsősorban nem szakembereknek. De sosem hatalmi pozícióból, hanem empátiával – az esztétikum hiányosságait sem mindig kérve számon.

Babits e korszakot megelőzően és követően egy-egy bevezetést írt csupán. Hogy e szövegek elkészítését miért vállalta el, arra a fennmaradt levelezés nem szolgál magyarázattal. Talán ösztönözte és mintául szolgálhatott Osvát fiatalokat felfedező attitűdje, kortársai könyv-előszavai, talán külső kényszerítő körülmények vezették, talán valóban reményt fűzött egyikük-másikuk fejlődéséhez, de az sem kizárt, hogy azért, mert a költőkre, versekre nehéz idők jártak – miként Andersen György kötetének előszavában állítja. Az azonban bizonyos, hogy e fiatalok pályáját csupán érintőlegesen – vagy úgy sem – követte tovább.

²⁰ BABITS Mihály, *Előszó* = BUZÁTH Anna, *Óceán*, Gárdonyi Géza Társ., Eger, 1926. Vrataricsné Buzáth Anna életrajza. OSZK Analekta 36/1526.
V. BUZÁTH Anna Babits Mihályhoz. OSZK Kézirattár Fond III/335.

Irodalom

- Andersen György levelei Babits Mihályhoz, OSZK Kézirattár Fond III/20.
- ANDERSEN György, *Babits Mihály Szabó Dezsőről, Ábrányi Emil beszédéről és az új magyar irodalomról*, Revü, 1920. április 3. = BABITS Mihály, *Itt a halk és komoly beszéd ideje. Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, Szerk. TÉGLÁS János, Pauz-Westermann, Celldömölk, 1997. 51-55.
- BABIST Mihály, *Előszó* = RUPPRECHT Tibor, *Túláradó élet*, Amicus, Bp., 1922.
- BABITS Mihály, *Előszó* [Túláradó élet] OSZK Kézirattár, Fond III/1531.
- BABITS Mihály, *Előszó* = BUZÁTH Anna, *Óceán*, Gárdonyi Géza Társ., Eger, 1926.
- BABITS Mihály, *Előszó* = KISS Ida, *Shami*, Nagyvárad Napló, Nagyvárad, 1922.
- BABITS Mihály, *Előszó* = ANDERSEN György, *Tovább*, Kultúra, Bp., 1920.
- BABITS Mihály, *Előszó* = FORBÁTH Sándor, *Játékhajó*, Bp., 1922.
- DEÁK [TRÓCSÁNYI] Zoltán, *Az ördög meg az leányzó*, Genius, Bp., 1921.
- DEZSÉNYI Béla, *Trócsányi Zoltán nyolcvan éves*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1965-1966, Bp., OSZK, 1967. 16-18.
- HAÁSZ Gabriella, *Babits és a San-Remo-díj*, Bp., 2013, Doktori disszertáció, Kézirat, 103-112.
- KABDEBŐ Lóránt, *A Miskolci Egyetem Központi Könyvtárának egy könyvritkaságáról* = Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica 9 fasc. 4. 2004. 91-99.
- Kiss Ida Babits Mihályhoz OSZK Fond III/733.
- LACZKÓ Géza, *Önvallomás egy könyvről (Andersen György első versei)*, Nyugat, 1921, I., 879.
- Marconnay (Rupprecht) Tibor Babits Mihályhoz. OSZK Kézirattár Fond III/871.
- Mario Puccini levelei Babits Mihályhoz. OSZK Kézirattár Fond III/1025-1026
- SIPOS Lajos, *Az esszé-, tanulmány-, és kritikaíró Babits Mihály.* = BABITS Mihály, *Eszék, tanulmányok, kritikák, 1900-1911.*, Argumentum, Bp., [2010].
- SZÁLLÁSI Árpád, A „másik Forbáth”= Szállási Árpád Orvostörténeti tanulmányai. 2012. = http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf_Szallasi/1980_90_47.pdf
- SZEGEDI István, *Kiss Ida: Olyan jó élni*, Nyugat, 1935, I., 339.
- V. BUZÁTH Anna Babits Mihályhoz. OSZK Kézirattár Fond III/335.
- Vrataricsné Buzáth Anna életrajza. OSZK Analekta 36/1526.

Zsoldos Sándor

AZ „ADRESSE-ÜGY” TÖRTÉNETE

Babits első (?) „árulása”

Születésnapján Babits „árulásáról” szólni (még ha idézőjelben is) nem illetlenség-e, nem ünneprontás-e?

De ha így van? – kérdezhetnénk. És rögtön a hangzatos (nem elméleti, hanem gyakorlati) alapvetés: Babits pályája „árulások” mentén is leírható lenne (különösen Kosztolányival kapcsolatban)...

...de, remélem, nem leszek ünneprontó!

Először „egy korai Babits–Kosztolányi-affér” alcímmel terveztem megírni a dolgozatomat, ami egy (kis)monográfia alapvetése is lehetne a „korai” Babits-ról, mely a Babits-levelezés kritikai kiadása 1. (1890–1906) kötetének tapasztalataira építene. A nézeteltérés azonban nem szűkíthető kettejükre, mert Zalai állt a középpontban. És ez még talán nem is igazán árulás (a csírája azért mindenképpen!) – inkább csak szabálytalan előzés, jogtalan előnyszerzés.

A munka tervezett címe: *Csak én... (A lírikus epilógjának kezdősorából: „Csak én bírok versemnek hőse lenni”.) Élet(rajz) és (élet)mű* – élet és mű – összefüggései tárultak föl előttem a sajtó alá rendezés közben (s nem csak előttem, ám a mai napig megnyugtatóan föltáratlan a probléma).

Babits számomra egyáltalán nem személytelen költő. Rejtőzködőnek talán nevezhető, (önmaga elől is) menekülőnek még inkább.

„De nemcsak objektív költő volt, akinek már fiatalkori verseiből is hiányzik a költői én lírai szubjektivitása, de személyessége is absztrakt, a szenvedést vagy a szépséget, az örömet vagy a gyűlöletet is elvontan és általános érvényűen tudja felmutatni.” Pók Lajos 1983-as megállapítását egyetértően idézi a pszichoanalitikus Nemes Livia.¹

Az objektív líra a századelő (nyugatos) költőinél nem az évtizedekkel későbbi *tárgyi*asságot (személytelenséget) jelenti. Füst Milán *Objektív kórusának* lábjegyzetében ezt a magyarázatot adja: „E kórus alatt a drámai vers egy fajtát értem, melyet az elképzelt kar vezetője társai zenekísérete mellett elszavalna nagy tömeg nevében, tehát objektíven szólván.” Inkább általános/egyetemes érvényességre törekvés-ként lehetne leírni ezt a fajta objektivitást.

Különösen a *Halálfi* egyes részletei hajszálpontosan tárultak föl a korai levelezésből a sajtó alá rendezés közben – azonban ennél jóval mélyebb az összefüggés *élet és mű* között. Például *A Simóné háza* című drámájában hasonló megfelelésekre figyeltem föl. Ugyanúgy a költészetében is (néha, igaz, sokkal áttételesebben)...

Az adresse-ügy tárgyalása kapcsán, úgy vélem, a Babits-életmű egyik fő működtető „elvét” sikerülhet föltárni. Ez pedig az önmagával viaskodó, önmagát vizsgáló, boncoló művész, aki mintegy menekül, ha nem is önmaga, de énje egy

¹ In: *Alkotó és alkotás*, T-Twins, Bp., 1994, 36. *Lélektani ábrázolás Babits regényeiben*, 36–70.

rész elől – az (ön)életrajzíságnak egy sajátos, egyedülálló változatát teremtv meg irodalmunkban.

Az (ön)életrajz kiiktatása az irodalmi vizsgálat eszköztárából bizonyosan rövidtávú és sikertelen kísérlet csupán, mivel a művek jelentős rétegét hagyatja figyelmen kívül. Még Füst Milánról is kiderült, hogy az egyik lehető legönéletrajzibb alkotónk, de ugyanezt fejtette ki Fráter Zoltán is *A Karinthy élet-mű* című kismonográfiájában²

Az „adresse-ügy”, Kosztolányi nevezte így Babitsnak írott levelében (1904. aug. 28., 8. levélrészlet), alighanem említetlenül maradt a Babits-biográfiában és -szakirodalomban a mai napig. Kivéve persze a *Babits Mihály levelezése* kritikai kiadásának 1. kötetében, majd az ittenieket gyakorlatilag megismételő *Kosztolányi Dezső levelezése* kritikai kiadásának 1. kötetében. A levélrészleteket e két kötet alapján idézem (leegyszerűsítve kicsit):³ Maga az ügy, látszólag, igen egyszerű. A(z) ideologikusan előállított) Babits–Juhász–Kosztolányi „triász” negyedik (vagy sokadik?) tagja, Zalai Béla az akaratlan főszereplő, de az affér alapvetően Babits és Kosztolányi között zajlik le 1904-ben, Zalai Kosztolányit kérdőre vonta, ám nem tudni, írt-e az ügy folyamán Babitsnak is (utalást nem találtam róla); Juhász passzív maradt. Babits kéri Zalai címét Kosztolányitól, aki korrekten jelzi, hogy majd Zalai jelentkezik nála is új címével – viszont Babits csak annyit közöl ebből Zalaival, hogy Kosztolányi nem adta meg neki a címét, ezért nem írt korábban.

Az ügy gyökerei kicsit korábbiak és sokkal mélyebbek, ahogy a következményei is messzebb hatnak, mint egy egyszerű kis „affér” esetében várni lehetne.

Akár innen is indíthatnánk: (1.) *1904. április 13. Kosztolányi Babitsnak* „Félre a nehezteléssel és elő a tollat.”

Tehát már volt valamilyen (kis?) súrlódás közöttük. Talán mindig is feszült volt a kapcsolatuk?

Az egyik alap: (2.) *július 9. után (17. előtt) Kosztolányi Juhásznak* [a levél végén zárójelben közli Zalai címét, a várost nem nevezi meg].

A következő állomás (3.) *július 21. Kosztolányi Juhásznak*: „Zalai Aradon van s pontos címével jelenleg nem szolgálhatok, mivel azt a levelét, melyben tudatta velem nyári lakása addressét, nem találom.”

A tényleges kezdet, Babits kérése: (4.) *július 21–24. között Babits Kosztolányinak*: „Hanem Zalai címét írja meg okvetlen ha tudja.”

Erre megy Kosztolányi minden kétséget kizáróan korrekt válasza: (5.) *július 24. Kosztolányi Babitsnak*: „Zalai levelét, melyben aradi címét közölte velem megtaláltam, de azért mégsem közlöm adresseét Önnel. Azt írja, hogy csak pár napig marad ott, s aztán Debrecenbe menet mindnyájunkat felkeres soraival. Valami nagy lelki csömörről, improduktív nyavalygásról s kimagyarázhatatlan és homályos szerencsétlenségről beszél...”

És itt következik maga az „adresse-ügy”, hozzá kis indiszkréció Kosztolányi-leveléből – Babits egyszerre elhallgat és kibeszél, szóval „játszik”, kezdeményez. (6.) *augusztus 2. Babits Zalaival*: „Látja, már írok, nagyon is hamar írok,

² Fráter Zoltán, *A Karinthy élet-mű*, Fekete Sas, Bp., 1998, 115.

³ *Babits Mihály levelezése 1890–1906* (sajtó alá rendezte Zsoldos Sándor, Historia Litteraria Alapítvány–Korona, Bp., 1998; valamint *Kosztolányi Dezső levelezése I. 1901–1907*, sajtó alá rendezte: Buda Attila, Józán Ildikó, Sárközi Éva, Kalligram, Pozsony, 2013.

és már talán írtam is volna, ha tudom a címét. Kosztolányitól kérdeztem, de ő: »Bár tudom, nem közlöm« – azt írta, ma sem értem, miért?

[...] Mégis, hogy teljesen nyílt kártyával játszzak, ideírom ártatlanul és kéretlenül kapott adataimat. Nemcsak Kosztolányi írt az Ön »kimagyarázhatatlan és homályos szerencsétlenségéről, improduktív nyavalygásáról« – s mely stílus Önre vallott.”

Zalai rögtön kérdőre vonja Kosztolányit. (7.) *augusztus 2. után Zalai Kosztolányinak*: „Szóval önök furcsán mal-traitáltak engem, de a mint ön írta, semmiért sincs orr, tout comprendre, tout pardonner. Csak itt a bökkenő: nem lehet tout comprendre. Nem értem – és a világosság hajszólo filiszter-filozófus gyűlöletével a sötét iránt, ezt nem tudom csak (ne que) néven venni magától: – miért írta ön annak idején a Babicsnak azt, hogy az én czimemet tudja ugyan, de nem írja meg. Das war mir verblüffend. Irja meg ennek az okát, kedves Kosztolányi – akármilyen lesz az ok, ok lesz, emberi motívum, és én meg leszek nyugtatva; így a levegőbe lóg, és szeretném elfujni.”

Kosztolányi nem hagyja szó nélkül Babits „akcióját”, jelzi, hogy tudatában van játszmányának. Kristálytisztán elemez, értékel. (8.) *augusztus 24. Kosztolányi Babitsnak*: „Zalaival izgatottan tárgyaltunk magáról, mert az adresse úgy azt a gyanút provokálta benne, hogy én Önt a magam részére akarom kisajátítani. Láthatja, hogy így azon idő alatt is, míg szünetel közöttünk a levélváltás, ön állandóan foglalkoztatja képzeletünket s ébren tartja a mocskos és nemes féltékenységét, mely minden jó és rossz szülője. Ön sakkfigura, akitől örökös sakkunk van: nem nyárspolgári bástya, könnyed futó, hanem elegáns vezér, aki minden-hová mehet s úgy járkál az élet sakkasztalján, mintha nem is lenne ütőfigura. Ön azonban ütőfigura, sőt érdekes figura is, de semmiesetre sem báb.”

Érdekes, szinte mentegetőző Babits-önvallomás következik, aligha függetlenül az „adresse-ügytől”. (9.) *szeptember 15. Babits Kosztolányinak*: „Mon cher, én Schopenhauerrel megvetően nyilatkoztam múltkor: de *nem kell képzelni, hogy én mindig egészen őszintén beszélek*. Általában Ön azt a múltkori írásmomat komolyabban találta venni, mint én magam. Ha én leülök egyszer és leírom ami a tollam alá jön: ebből még nem következik, hogy filozófiai rendszeremet (ami nincs) mondtam el, és hogy minden szavamban még másnap is hinni fogok.”

Itt pedig, kicsit megkésve, Babits *beismerő vallomása*, az „ügyről” ugyanúgy, mint a Zalaival való kapcsolatának lehetetlenségéről. (10.) *november 17. Babits Kosztolányinak*: „Zalai! Rosszul esik rá gondolnom, akivel oly balul sikerült minden kísérletem, hogy tűrhetővé tegyem magamat előtte. Én Istenem, kivel voltam unalmasabb mint Zalai Bélával? Kinek van több oka és joga lekicsinyelni és megvetni engem, mint neki? – És kitől fájna jobban, mint éppen tőle? – Ah, akivel nagyon rokonszenvezünk, avval némák maradunk; – vagy nem tudjuk megértetni magunkat, úgy-e?

Én oly sentimentális vagyok!”

„Kosztolányi, kérem, ne vessen meg! Én olyan idegen vagyok itt, azok között, akik környeznek; s ön azt írja, hogy ön is az ott Bécsben. Mért ne fognánk távolból kezdet, mért ne kapaszkodnánk egymásba, mi magányosok? mért ne lehetnénk jóbarátok? *hisz elég messzi vagyunk!* Azt magyarázhatjuk egymásba, amit akarunk. Ne ábránduljunk ki egymásból, legalább amíg messzi vagyunk!

Lássa, minden gőgömet félretettem, és legaljasabb és naivabb érzékenységgel, itt vagyok ön előtt.”

Kosztolányi a maga részéről lezártnak tekinti az „ügyet”. (11.) november 20. *Kosztolányi Babitsnak*: „Azt a kezét, melyet Ön felém nyújtott, mohón ragadom meg. Itt a kezem s a fejem, – rendelkezzenek vele.”

A tudattalan ellenszenv/ellenkezés Zalaival kézzelfogható. (12.) november 24. *Babits Kosztolányinak*: „de hogy miért dicsérte Zalai ügy”.

Kis (?) tüske azért maradt Kosztolányiban is. (13.) december 29. *Kosztolányi Juhásznak*: „Sohasem felejttem el önöket, Önt, a bölcs, de tegyük hozzá, igen érdekes Babicsot s az acélfejű Zalaikat.”

Talán kis célzatosság is található az alábbi kérdésben, nem föltétlenül cinizmus, viszont megint egy hiányra is rámutat, Zalai párizsi levelei szórén-szálán eltűntek. Babits ezek szerint kapcsolatban volt Zalaival. (14.) 1905. április 11. *Kosztolányi Babitsnak*: „Csak egy dolgot kérek öntől, sietve adja ide Zalainak a pontos párisi címét, mert levelet írtam neki.”

Az „adresse-ügy” vége, ami lényegében a Babits–Zalai-kapcsolat (majdnem) végleges lezárultát jelzi. (15.) 1906. május 6. után *Kosztolányi Babitsnak*: „Zalai mindenkinél többre becsüli Önt s igazán nagyon fáj neki, hogy a szokott arisztokratikus hidegségével utasítja vissza többszörösen felajánlott, ezüst tálcán kínált barátságát.” ... „Zalai legállhatatosabb, s legigazabb tisztelői közé tartozik.”

Valójában innen kellene indulni az előadásomnak, vagy az már a jövődő (kis)monográfia tárgya lenne, ami ez után következik?

Babits 1904. júliusi fordulata bizonyosan összefügg az „adresse-üggyel”, kérdés, hogy előzménye vagy következménye egyik a másiknak? Valószínű, hogy párhuzamosan van jelen a készítés a „jobb színben” pozíciójának eléréséhez s az ahhoz vezető út gondos kitervelése.

A Babits betegségeiről szóló, Sipos Lajos szerkesztette könyv⁴ vonatkozó fejezete sem vette figyelembe ezt az „esetet”⁵, pedig sokkal kézzelfoghatóbbá válhatott volna Babits depressziójának egyik lehetséges kiváltó oka, magyarázata. Az elemzésekben mintha kicsit a levegőben lógnának a betegségek kiváltó okai, illetve mintha semmi közülük nem lenne az életeseeményekhez. (Balassa Péter pl. eredetileg alkati sebzettségről ír, ami tkp. igaz is lehet...) A pszichiáterek említik, hogy Babits patológiai kórképéből hiányzik az öngyilkosság. Egyetlen adatunk van rá, hogy Babits komolyan gondolt az öngyilkosságra (állítólag meg is kísérelte) – az Ady-reviziós vita idején, 1929-ben, amikor Kosztolányi közzé akarta tenni Babits Adyról szóló korai leveleit.⁶ De Táborny Elemér öngyilkossága is árulkodó megoldás, ami Babits személyes, főként önmagával való konfliktusának (kettősségének? több ez azért, mint egyszerű „tudathasadásos” helyzet) föloldhatatlanságára utal.

Ennek a konfliktusnak a magyar irodalomban az egyik legnagyobb arányú folyamatos megélése, kiírása, dokumentuma a Babits-életmű, illetve az életmű szerveződése, mely nyilvánvalóan nemhogy nem nélkülözi a személyességet (horribile dictu: az önéletrajziséget), hanem egyenesen belőle táplálkozik. (Ahogyan minden jelentős írói életmű – mert másképp nem lehet...) A filozófus-költő képe is hitelesebbé, emberibbé válhat így.

⁴ Sipos Lajos szerk. „...kínok és álmok közt...”, Akadémiai, Bp., 2004.

⁵ Németh Attila–Rihmer Zoltán–Harmati Lídia, *Babits Mihály pszichopatológiájáról* = Sipos Lajos szerk. „...kínok és álmok közt...”, Akadémiai, Bp., 2004., 227–284.

⁶ Rába György: *Babits Mihály*, Gondolat, Bp., 1983, 253.

Úgy vélem, egyenes vonal húzható *A lírikus epilógja* és a *Jónás könyve* között – melynek egyik fő alkotóeleme a *menekülés*.

A *Levelek Iris koszorújából* (1909) című kötet szerkezetében, versei sorrendjének szerkesztettségében (tudatos alakításában) is megjelenik az önmagával vívódás, önelemzés, és a pályáját indító és meghatározó fölismerés, hogy „Csak én bírok versemnek hőse lenni”.

Az adrese-ügy tapasztalataiból kiindulva – reményeim szerint – egy emberközeli Babits-kép is kialakulhat, melyhez a pszichoanalitikus elemzések is sok újat adhatnának, ha egy teljesebb Babits-életrajz állna rendelkezésükre.

FÜGGELÉKKént szólnom kell még az adrese-ügy recepciójáról. Egyetlen írásban jelenik meg, kicsit torzítva, az „adrese-ügy” és a levelezés szövegéből kiszakítva – Márton László *Színes tinták bölcsessége* című 1997-ben a Réz Pál szerkesztette *Kosztolányi-levelezéskötetről* írott kritikájában.⁷

Így ír Márton László:

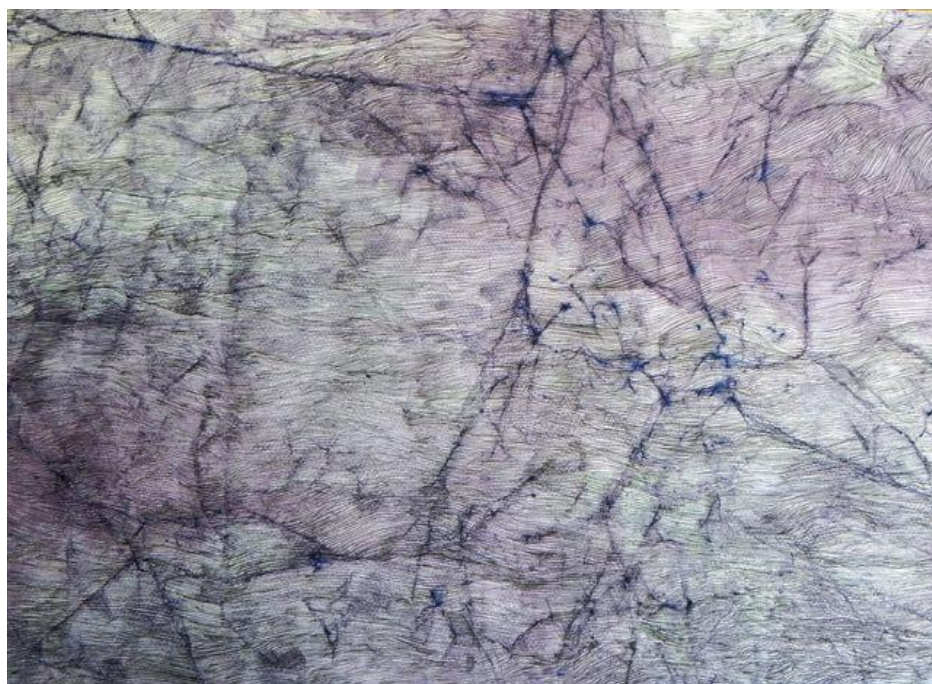
„K. D. ..., akár egy színészből avansált játékmester, kiosztotta (persze tévesen) a szerepeket...”

Nem az az érdekes itt, hogy kiből mi lett aztán, vagy hogy kinek mihez volt tehetsége (K. D.-nek a drámához volt a legkevésbé), hanem az, hogy K. D. tudja: a szerepeket ki kell osztani, és akkor van nyert ügye, ha ő veszi kézbe a szereposztást. Egy még korábbi levélben (Nr. 24.) elmagyarázza Babitsnak: »*Őn sakkfigura, akitől örökös sakkunk van*«, vagyis kiméri a játékeret és az erővonalakat, majd kiadja a szerepet, amely természetesen jó szerep: »*nem nyárspolgári bástya, könnyed futó, hanem elegáns vezér, aki mindenhová mehet, s úgy járkál az élet sakkasztalán, mintha nem is lenne ütőfigura*«. Majd hirtelen rájön, hogy ez tulajdonképp marhaság, s megpróbálja egy még nagyobb marhasággal helyrebillenteni: »*őn azonban ütőfigura, sőt érdekes figura is, de semmi esetre sem báb*.« És neki van igaza; mert lehet, hogy a metafora zavaros, de a játék szálait (ekkoriban Zalai Béla, Juhász Gyula, Babits és K. D. közös játszmája zajlik) mintha csakugyan ő tartaná a kezében. Még arról is felvilágosítja Babitsot ugyanebben a levélben, hogy »*Minden nagy embernek szüksége van kisebb és nagyobb csalásra*«, Csáth Gézának pedig önfeledten hozza tudomására (Nr. 50.), hogy »*A szeretet kéjence és kurafija vagyok*«. Az, hogy elfogadja Babitsot egyenrangú költő- és fegyvertársnak, sőt nélkülözhetetlen szövetségesnek is, még távolról sem szeretet – különösen, ha azt K. D. így fogja fel.”

Komolyan fölmerül a Kosztolányi-értelmezés ártatlanságának kérdése. Mártonnak nem kedves Kosztolányi, fogalmazzunk így. Ez nem lenne baj, ha valós alapokon nyugodna az ellenszenv, azaz nem előfeltevésektől befolyásolva. Ugyanis Márton teljesen félreértelmezi a szituációt, amit egyébként jól érzékel (közös játszma zajlik), de a teljes szöveggörnyezetet nem vette figyelembe. Kosztolányit nevezi szereposztónak stb., de mint láttuk, ez esetben Kosztolányi csak érzékelte és reflektálta az eseményeket, itt Babits tervezett, irányított – és nem (ön)tudatlanul (ártatlanul).

⁷ L. Holmi 1997/9. 1315–1327., 1317., ill. *Az áhítatos embergép*, Jelenkor, 1999, 87–107., 88.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

Klossy Irén: *Áttetsző víz*, 2013.

Takács Tímea

**„A KÖZVETLEN HAGYOMÁNYOKAT NEM LEHET
EGYSZERŰEN MEGTAGADNI.”¹**

Babits Mihály nemzedékfelfogása

A Nyugat című folyóirat egyes korszakait és meghatározó alakjait a konvenció egyértelműségével szokás nemzedékekre osztani és ezáltal a kronologikus rendet generációs elv szerint tagolni. Ennek alapja azonban nem egyszerű ingós lábakon áll, hiszen többször mutatkozik ellentmondás a különböző irodalomtudományi megközelítések csoportosításai között. A nemzedéki hovatartozás megállapítása sokszor ugyanis korántsem magától értetődő és problémamentes, ha arra keressük az érdemi választ, hogy hol is húzódik a határ az egyes nemzedékek között és milyen rendezőelven nyugszik a csoportba sorolás. A születéstől számítanak az évek biológiai értelemben, vagy az irodalmi megszületéstől², ahonnan, életkorától függetlenül, az illető betoppan az irodalomba és számon tartják? Avagy az átélt történelmi események, közös élmények és körülmények, esetleg a politikai elkötelezettség és erkölcsi attitűd lehet a közösségformálás alapja? Átmenetek, nem egyszer a kortársi együtt létezés és együtt munkálkodás ténye ingatja meg a kategorikusan meghúzott határokat. Radnóti Miklóst például általában a harmadik nemzedék sorában szokás számon tartani, míg a csupán három évvel idősebb Gelléri Andor Endrét vagy József Attilát a másodikban.

Szerb Antal irodalomtörténetében³ Ady Endre korszak-meghatározó szerepe az, mely egy egész nemzedéket vonz maga köré. Pomogáts Béla kifogásolja azt a későbbi irodalomtörténeti gyakorlatot, miszerint Ady Endre halála, mint korszakküszöb választja el az első és második nemzedéket, szerinte ugyanis az korábbra, a nagy háború éveire esne.⁴ Schöpflin Aladár irodalomtörténetében már elválnak az alapító nemzedék és az új, melynek tagjai „a háborút, mint középiskolás fiatalok élték át, s a Nyugat vezető nemzedékének művein nevelkedtek [...]”⁵ A történet megképzéséhez tehát szükséges lehet a nemzedéki felosztás, hiányában olybá tűnhet az irodalomtörténet, mint egy névsorolvasás.⁶

Babits Mihály *A Nyugat új korszaka elé* című írásában a folyóirat nemzedéki voltáról a következőképp nyilatkozik: „Mondják, a folyóiratok is megöregszenek. A folyóirat 'egy nemzedék képviselője az irodalomban'. Ifjúsága addig tart, míg a nemzedéké, amely létrehozta. A *Nyugat* élete cáfolni látszik ezt a törvényt. Talán mert a *Nyugat* sohasem rendezkedett be rideg 'generációs alapon'. Nem egy korosztály álláspontja nyert kifejezést benne, hanem egy

¹ BABITS MIHÁLY: 1935. szeptember, In.: Babits Mihály, Könyvről könyvre, szerk.: Belia György, Magyar Helikon, Bp., 1973. 262-273.

² SZILÁGYI Zsófia: *Nemzedékváltás az irodalomban*. Előadás, elhangzott: Akadémiai Napok, Nemzedékváltások Konferencia, Berekfürdő. 2014. május 30.

³ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Magvető, Bp., 1934.

⁴ POMOGÁTS Béla: *A líra tárgyias nemzedéke és a Nyugat második nemzedéke*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1976. 2. 165-180.

⁵ SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, Szépirodalmi, Bp., 1937, 395.

⁶ DEMÉNY Péter: *Nemzedékváltás az irodalomban*. Előadás, elhangzott: Akadémiai Napok, Nemzedékváltások Konferencia, Berekfürdő. 2014. május 30.

nemzet kulturális lelkiismerete. Sohasem vallotta a nemzedéki elméletet, s nem űzte a nemzedéki elzárkózás politikáját. Emberei közt mindig voltak ifjabbak s idősebbek, s lassankint egy új, második generációt vezetett be az irodalomba.”⁷

Ahogy Schöpflin Aladár is írta, az új nemzedék, „mint költők bizonyos nemzedéki öntudattal léptek az irodalomba.”⁸ Mit jelentett ez az öntudat, mi volt az 1920-as években induló fiatal irodalmárok nemzedékformálásának alapja? Túlérzékenység és túlreagált generációs vita vagy személyes támadás és érdemtelen érvényesülni akarás? Hogyan mérgesedett el az a kedves szavakban elhalónak vélt személyközi nemzedékvita, mely évek múltán újult erővel robbant ki és még tovább gyűrűzött, egészen a Válasz és Szép Szó orgánumok fellépéséig, a népi-urbánus elkülönbözés melegágyáig? Hogyan látta Babits Mihály a fellépő új nemzedéket és a nemzedék fogalmát?

Az 1920-as évek elején irodalmi pályájukat kezdő fiatal költők csoportjára, akikre Schöpflin is utalt, (többek között Szabó Lőrinc, Sárközi György, Erdélyi József, Komjáthy Aladár vagy Pintér Ferenc) Mannheim Károly nemzedéki összefüggés fogalma szerint⁹ cáfolhatatlanul igaz a nemzedéki különválás, hiszen nem csupán biológiai és irodalmi születés, de közös történelmi élmények és nézetek alapján is egy nemzedékbe sorolhatók. A vita kezdeményezői, Sárközi György, akárcsak Szabó Lőrinc, költővé avatásukat, valamint a Nyugat folyóirat tárt kapuit köszönhatték Babits Mihálynak.

Szabó Lőrincet pedig a lehetséges mértékig támogatta Babits: „Együtt laktam vele, a tizenkilenc éves siheder és a harmincnyolc éves költő – ő tanított sok mindenre, nyelvekre, filozófiára. Testvéri barátság volt tanítvány és mester között”- emlékszik vissza Szabó Lőrinc *Bírákhoz és barátokhoz* c. írásában.¹⁰ Babits Sárközi pályáját is elismerően, szinte atyai elfogódottsággal kísérte nyomon. A csupán tizennyolc éves Sárközi György három Nyugatban megjelent verse (*Tizennyolcévesek zsoldára, Mint a galamb a tiszta búzát, A halott katona*)¹¹ elragadtatta Babitsot, aki Sárközi első, 1926-ban megjelent *Angyalok harca* c. kötetéről maga írt méltatást. Babits *Régen elzengtek Sappho napjai* c. versében is megjelenő kijelentését: „A líra meghal”¹², ebben a bizonyos előszóban vonja vissza: „mikor kötetét elolvassuk, érezzük, hogy a magyar lélek nyelve még nem béna, hangos és zenés szívdobogást hallunk.”¹³ Egészen Babits Mihály élete végéig tartó levelezésük tanúskodik munkatársi és baráti kapcsolatukról. Sárközi György Athenaeum Könyvkiadónál betöltött hivatalánál fogva fontos szerepet vállalt Babits írásainak megjelentetésével, ugyanakkor Sárközi őszintén ír saját munkáiról is, vagy betegségeiről és a mindennapi robotról, mely sokszor akadályozta meg abban, hogy a Babits házaspár szívélyes meghívásainak eleget tegyen.¹⁴ Hiába a sokszor becéző megszólítás, a levelek hangneme mindvégig kimérten tiszteletteljes. Sárközi, *Babits Mihály halálára* c.

⁷ BABITS Mihály: *A Nyugat új korszaka elé*, 1934. In.: Babits Mihály, *Esszék, tanulmányok*, Össze-
gyűjtötte, a szöveget gondozta, Belia György, <http://mek.oszk.hu/05200/05258/html/>

⁸ SCHÖPFLIN, 1937. 395.

⁹ MANNHEIM Károly: *A nemzedékek problémája*, In.: Tudásszociológiai tanulmányok, Osiris Könyv-
tár, Bp., 2000.

¹⁰ SZABÓ Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz, Napló és védőbeszéd 1945-ből*, Magvető, Bp., 1990, 256.

¹¹ SÁRKÖZI Mátyás: *Molnár Ferenc, Sárközi György és a Nyugat*, In.: Sárközi Mátyás, *Túl az ezredi-
ken, Válogatott tárcák, cikkek, kritikák*, Jelenkor, Pécs, 2014, 407.

¹² Nyugat, 1922. 15-16.

¹³ BABITS Mihály: *Angyalok harca, Sárközi György könyve, Athenaeum-kiadás*, Nyugat, 1926. 7.

¹⁴ *Babits és Sárközi György, Levelek, tanulmányok*, szerk.: TÉGLÁS János, Zrínyi Nyomda, Bp., 1985.

versében *mértéknek* nevezi példaképét, viszont a „Ki merne fölmagasodni?” tétova kérdését az utolsó versszakban már a „Keljünk versenyre vele” buzdítás követi.¹⁵ A tanítványi csodálat és a bálvány ledöntésének kettőssége Szabó Lőrinc *Tücsökzene* 242-es, 243-as darabjában is tetten érhető: „mikor bort nyitott és pertut ivott, / úgy éreztem, a tündöklő Napot / tűzi mellemre./ [...] „S te mi akarsz lenni?”, kérdezte csak / kápráztam, szent vágy: „Még több, mint Te vagy!” // Mit láttam benned? [...] Én? Istent, akit meg kell váltani. / Mit láttál bennem? [...] Te? Hogy jönnek a pokol zászlai/ S később? Hogy az ellenség én vagyok?”¹⁶

Valóban, az új nemzedék tagjai gyakran ellenséggé öltöttek testet Babits egy-egy írásában vagy levelében. „A nemzedékek is szervezkednek, egymás mögött... és egymás ellen... fálánksz fálánksz után! [...]”¹⁷

„Ma az úgynevezett ‚fiatal nemzedék’ ellenségem: én vagyok szemükben a fekete vénség”¹⁸ – szól Babits keserű mondata Szilasi Vilmoshoz írt egyik levelében, mely nem sokkal Sárközi levele és Babits *Fiatalok* c. válaszának megjelenése után kelt.

Bár nem maradt fenn, Babits többszöri idézése során következtethetünk annak tartalmára. Sárközi sértve érzi nemcsak magát, hanem egész generációját Babits egy-egy, az ő irodalmi jelentőségükre vonatkozó degradáló megjegyzése miatt, pl.: „kis, jó mozgású epigonok”, „örökségemet életemben tékozlók” vagy „feledkező adósok”.¹⁹ Babits írása azt a benyomást kelti, mintha az újabb nemzedék mindent kézhez kapott volna, és bármennyire is igyekszik újat teremteni, valójában csak elődei nyomdokán halad tovább, akik ráadásul tehetségükhöz mérten lehetőséget is adnak számukra a megjelenésre. Így tulajdonképpen a semmi okán való, hálátlan lázadásról van szó, melynek igazi tragikuma az, hogy nincs is ki ellen lázadniuk. Sárközi mindegy Babitsnak és nemzedékének szegezi a kérdést: „Vagy nem nyitott Ön előtt is új világokat Vörösmarty vagy Arany?”²⁰ Sárközi kijelenti, hogy vállalja közvetlen elődei rá tett hatását, sőt, elődei elődeiét is, ugyanakkor mindehhez sajátját is szeretné hozzátenni. T. S. Eliot *Hagyomány és egyéniség* c. irodalomelméleti esszéjében ennek, a hagyomány katalizátorként való működésének elvét hirdeti, hozzátéve, hogy amennyiben új költő, új művével jelenik meg az irodalmi palettán, az szükségképpen átrendezi az addigi rendet, a jelen átértelmezi a múltat és a múlt azért továbbra is áthatja a jelent.²¹ „Régi és új összjátékának”²², a hagyománynak és egyéniségnek, illetve a művek között fennálló rendnek érzékeny bonyolultsága és ellentmondásossága adja a nemzedékvita alapját. Babits által a feltörekvő írónemzedék magatartását példázó fogalom megalkotása, az irodalmi apagyilkosság vagy irodalmi Oidipusz-komplexus, illetve James G. Frazer Az

¹⁵ TÉGLÁS, 3-4.

¹⁶ SZABÓ LŐRINC: 242, 243. *Tücsökzene, Rajzok egy élet tájairól, 1945–1957*, <http://mek-oszk.hu/01000/01068/01068.htm#242>

¹⁷ BABITS MIHÁLY: *Ma, holnap és irodalom*, Nyugat, 1916. 2. 329-340.

¹⁸ *Babits-Szilasi levelezés (Dokumentumok)*, szerk.: KABDEBŐ LÓRÁNT, A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa, Bp., 1979.

¹⁹ BABITS MIHÁLY: *Fiatalok*, In.: *Babits és Sárközi György, Levelek, tanulmányok*, szerk.: TÉGLÁS JÁNOS, Zrínyi Nyomda, Bp., 1985, 105.

²⁰ Uo.

²¹ T.S.ELIOT: *Hagyomány és egyéniség*, In.: Bókay Antal–Vilcsék Béla: *A modern irodalomtudomány kialakulása*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

²² Uo.

aranyág²³ c. művében megjelenő ókori Nemi papjának esetének említése, aki csak úgy tölthette be a kívánt pozíciót, ha végzett elődjével, a nemzedék fellépésének és viselkedésének ősi, eredendően a pszichológiában gyökerező voltára utal, mely természetes. Az adott helyzetben Babits azonban mégsem látja mindezt az új nemzedék részéről indokoltnak.

Schöpflin Aladár mesterien tapint rá az új nemzedék ellenséges lázadásának lélektani okaira: „védekezniök kellett az epigonságnak látszata ellen is. Ez a védekezés tudatos volt legtöbbjüknel kezdettől fogva. Nem maradhatott rájuk hatás nélkül az előző évtizedek nagy költői hangváltozása: ez érezhető is volt indulásukkor – inkább Babitsé, Adyé kevésbé –, mindenképpen szabadulni akartak tőle, [s ez] A fiatal költők témaadásán, formaalkotásán, technikáján egyaránt meglátszik.”²⁴

Többé-kevésbé sikerült az elszabadulás megvalósítása az induló, fiatal költőknek. Saját hangra, témára és stílusra találnak ugyan, mégis erősen rajtahagyja ujjlenyomatát a mester hatása is. Babits Mihály a költészet Julien Soreljének nevezi a *Föld, erdő, Isten* kötet szerzőjét és ujjongva fogadja annak „klasszicizáló zamatát”, intellektuális voltát, letisztult, fegyvelmezett forma, tartalom és hangzás bravúros megoldásait.²⁵

Sárközi György esetében is méltatja Babits azt a hangot, mely sajátosan és összetéveszthetetlenül sárközis, az időmértékes és hangsúlyos verselés, valamint a szabadvers rejtett kötöttségének összejátszása révén, mégis így fogalmaz: „ez az egyéni hang nem jelent valami különös vagy bizarr hangot. Ellenkezőleg: alig tudnék mondani költőt a fiatalabb generációból, kit oly szerves és belső kapcsok fűznének őseihez, a magyar líra régibb nagyjaihoz, mint Sárközit.”²⁶ *Magyar árnyak* c. versében felsorolt legnagyobb irodalmi alakjai (Vajda, Arany, Petőfi, Vörösmarty és Berzsenyi) között hiánykeltő módon nem említi Babits Mihály nevét, holott Adyét kétszer is, külön hangsúlyt adva elkötelezettségének.

Amit mindkét költőnél kifogásol Babits, az mondanivalójuk távolsága „a magyar közösség tényleges sebeitől és érzéseitől”²⁷, illetve hiába a hazafias lélek, „kinek hazája romlására legfeljebb sóhaja van, de ostora nincs”²⁸.

Különösen igaz mindez Sárközi György *Angyalok harca* c. kötetére, mely látszólag valóban a lehetséges mértékig elemelkedik egy éteri, misztikummal és a fiatalság életerésével bélelt külön világba, érintetlenül maradván a kor pusztításoktól és csalódásoktól zűrzavaros időszakától. Versei mégis ezáltal mondanak sokat a világról, melyből a gravitációt meghamisító módon felfelé zuhanna. Az ezáltal kifejezett életerést pedig az egész akkori nemzedék magáénak érezte, különösen *A szeretet himnusza* c. költeményt.²⁹

²³ James G. FRAZER: *Az aranyág*, Osiris, Bp., 2005.

²⁴ SCHÖPFLIN, 1937. 395.

²⁵ BABITS Mihály: *Egy új költő*, In.: *Könyvről könyvre*, szerk.: Belia György, Magyar Helikon, 1973, 31-33.

²⁶ BABITS Mihály: *Angyalok harca, Sárközi György könyve*, Athenaeum-kiadás, Nyugat, 1927, 7.

²⁷ Babits Mihály: *Egy új költő*, In.: *Könyvről könyvre*, szerk.: Belia György, Magyar Helikon, 1973, 31-33.

²⁸ Babits Mihály: *Angyalok harca, Sárközi György könyve*, Athenaeum-kiadás, Nyugat, 1927, 7.

²⁹ KÓHÁTI Zsolt: *Sárközi György*, Akadémiai, Bp., 1971, 30.

Szabó Lőrinc *Föld, erdő, Isten* c. kötete sem öncélú megnyilatkozás, elvágyódása, a természetben megtalált szépség és feloldódás egyben korhangulatot tükröző reflektálás is az embertelenségre.³⁰

A fellépő költők nemzedékük hangját kívánják megszólaltatni és a Nyugat vállalt feladatát, az új nemzedékek tehetségének gondozását nem érezték kellőképpen, számukra elvárt módon megvalósulónak.³¹ Saját szervezést, válogatást, nagyobb megjelenési szabadságot, világlátásuk kifejezését szerették volna, s e törekvés emblematikus alakjává Szabó Lőrinc, fórumává pedig az általa alapított lap, a Pandora vált. Igazi nemzedéki lap volt, mely le sem tagadhatta volna, hogy a Nyugat gyümölcse, vállalva a közös múltat, de lázadva is ellene, mégis folytatva annak hagyományát és szemléletét. Épp ezért a Pandora sem kerülhette el a többi, Nyugat ellen létrejövő lapalapítási próbálkozás sorsát: egy évadot élt csak meg. Bár Szabó Lőrinc kudarcként értékelte a lap rövid életű fennállását, annak igazán közösségteremtő ereje volt fontos, mely a húsz-harminc éves Hétfői Társaságának is mozgatórugója. A Társaság, melyhez Sárközi György és Szabó Lőrinc is csatlakoztak, később az „esszéíró nemzedék” triászának is alapja lett.³² Összejöveteleiken megfogalmazott nézeteik a Babits és Halász Gábor közötti vita fő téziseit is tartalmazzák. Különösen jellemző volt a társaság tagjaira a felvilágosodás tisztelete, mint követendő eszmény és ez, a 18. vagy a 19. század irodalmának irányaihoz való húzódás ellentétet képzett Halász Gábor és Babits művészete között.³³ Babits Mihály *Az európai irodalom története* könyvének a 19. századhoz és a l'art pour l'arthoz kapcsolható tézisei adták a közvetett témát vagy ürügyet, amely okán Babits és Halász között 1935-öben újult erővel kapott lánggra a nemzedékvita. A csípős megfogalmazású gondolatokat Babits saját személye és nemzedéke elleni támadásként értelmezi: „megnyugtat, hogy az életpéldán kívül semmi sem következik belőle ránk; sem dogma, amit vállalnunk kell, megvan a magunké; sem tanítás, amit átveszünk vagy megtagadunk, megkapjuk ezt másoktól.”³⁴ Babits erre *Könyvről könyvre* c. sorozatában, ahogy tette azt 1924-ben is, ismét külön fejezetet szentel. Ezúttal azonban szisztematikusan ki is dolgozza a nemzedékvita koncepcióját.

A nemzedéket, mint komplexumot kell értenünk, melyre Babits ismét az Oidipus-komplexust használja, „azzal a különbséggel, hogy az apagyilkosság itt nem lelkipurdalás, hanem feladat”.³⁵ Oka híján öncélúvá vált Babits szerint ez a feladat, nem természetes, hiszen, ahogy itt is nyomatékosan ismétli, nincs miért lázadnia a nemzedéknek, melyben a hiány problémája mellett túlkompenzálást sejt az elődnemzedék számára kiegyenlített tartozásból fakadóan. A kisebbségi érzésből eredezteti a generáció, a nemzedék normává, ill. esztétikává emelését, melyet nyíltan helytelenít és az evolúciós fajelmélettel rokonít: a pozíciójukat veszített egyedek magával a fajnak a pozícióvá emelésével

³⁰ SZEGI Pál: *Szabó Lőrinc. (Teremtő nyugtalanság és klasszicizmus)*, Magyar Csillag 1943. II. 60.

³¹ KABDEBŐ Lóránt: *A Nyugattal való párbeszéd egy pillanata: A Pandora*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2011. 5. 505-549.

³² GÁL István: *Halász Gábor életrajzához és példaképéhez*, Irodalomtörténet, 1972.2.305-323.

³³ MIKÓ Krisztina: *Halász Gábor*, Balassi, Bp., 1995, 166.

³⁴ HALÁSZ Gábor: *Egy ízlésforma önarcképe, Jegyzetek Babits Mihály irodalomtörténetéhez*, In.: Halász Gábor, *Tiltakozó nemzedék*, Összegyűjtött írások, szerk.: Véber Károly, Magvető, Bp., 1981, 621-628.

³⁵ BABITS Mihály: *1935. szeptember*, In.: Babits Mihály, *Könyvről könyvre*, szerk.: Belia György, Magyar Helikon, Bp., 1973. 262-273.

próbálják a hatalomvesztést kompenzálni. Ezzel a nézőponttal pedig szükségszerűen vele jár az elfogultság. Az új nemzedéket jellemzi a konzervativizmus is, mivel a mindent készen kapott ifjúság kevésbé lehet újító, helyette tanulásra és az örökség felhasználására kárhóztatott. Nem tagadható meg tehát a „közvetlen hagyomány”. Babits a lázadó nemzedék érvelésében is saját gondolataira és elveire ismer. Az *Önkritika* c. részben a vita személyes aspektusa is megnyilvánul: „Végiggondolom Halász Gábornak és kortársainak viszonyát hozzám és az én nemzedékemhez, úgy, amint az több éven át, furcsán, kialakult. Nem érdektelen irodalompszichológiai tanulmány”³⁶.

Ortega y Gasset, Halász Gábor által is olvasott spanyol filozófus szerint a korszakok nemzedéki feladatának beteljesítéséhez két út vezethet: az egyik a „felhalmozó korszak”, mely az előző nemzedékhez kapcsolódik, illetve a „romboló és vitázó korszak”, melynek képviselői a készen kapott örökséggel szemben alakítják ki saját látásmódjukat.³⁷ Az örökséghez való kapcsolódásnak mindkét útja során a közelebbi, ún. „köztes generációk” hatnak leginkább egymásra, mely során tudatosan vagy / és tudattalanul is megtörténik a kulturális javak továbbörökítése³⁸.

Halász Gábor *Nemzedékproblémák* c. írásában kiáltványszerűen, frappánsan foglalja keretbe a nemzedékvita jelenségének legfőbb jellemzőit. „léptenyomon nemzedékünk közös vonásait emlegettem, szembeállítva őket a már stílusnak érzett félmúlttal, a *Nyugat*-generáció lelki arcával. Olyan munka ez, amit minden kor kritikája lelkiismeret-furdalás nélkül végez el [...] az első, örök szükségszerűség a feltörő nemzedékek számára a magamegkülönböztetés és a kritika ezt az életöszönt tudatosítja [...] Ha most magunkat nézzük, bizonyos, hogy régen nem tombolt ennyire a generációs öntudat [...] Kirobbanó egyéniségek helyett közös törekvések rajzolódnak ki [...] Sokfélélet akarunk, de egyformán [...] Új mondanivalóink vannak – ennyiben miénk a jövő. Meg tudjuk-e fogalmazni a régi fogalmazásokhoz méltón, diadalmas önállósággal – ez a teherpróbánk. Módszeren, technikán, valódi újságon fordul meg a művészi létjogosultságunk.”³⁹

A húszas-harmincas évek ifjú irodalmi nemzedéke a második, vitázó korszakra jellemző utat választva, viták kereszttüzeiben alakította ki saját hangját a megelőző nemzedék ellenében, mely nemzedék az újjal, végül együtt, egymással kölcsönhatásban támasztotta fel a lírát hamvadó poraiból, közben, mintegy kiútként is, újította meg az esszé műfaját és indult el a klasszicizálódás útján.

³⁶ Uo.

³⁷ NÉMETH ÁKOS: *A tegnap árnyékában. Az „esszéirő nemzedék” és kontextusa: a korszak európai és magyar nemzedéki retorikája.* In.: Garami András - Mekis D. János – Németh Ákos (szerk.): *Nemzedéki narratívák a kultúrtudományokban*, Kijárat, Bp., 2012. 89-109.

³⁸ MANNHEIM, 2000.

³⁹ HALÁSZ Gábor: *Tiltakozó nemzedék*, Összegyűjtött írások, szerk.: Véber Károly, Magvető, Bp., 1981, 621-628.

Kálmán C. György

A MODERN KONZERVATIVIZMUS HAGYOMÁNYÁNAK KIALAKULÁSA – BABITS VITÁJA AZ AVANTGÁRDDAL

(*A bíráló nehézségei*) Nagyon nehéz volt (vagy még most is nagyon nehéz) megtalálni ennek az előadásnak a hangnemét. Problémákkal szeretnék ugyanis szembenézni: azzal, hogy Babits vélekedését az avantgárdról valahogyan rekapituláljam; továbbá azzal, hogy ezt a vélekedést a korban és Babits gondolatrendszerében valahogyan elhelyezzem; és főleg azzal, hogy tisztázzam: miként vélekedjünk ma erről – vagy, szerényebben, nekem magamnak mi lehet a viszonyom ehhez.

Nem egyszerű dolog problémákról beszélni olyan, nagyon is fontos alkalommal, amikor Babits életművének méltatása és értelmezése áll a középpontban. Nem keresem a konfrontációt ezzel a közeggel – számomra is igen kedves alkotóról van szó, akinek azonban bizonyos nézeteivel nem vagyok kibékülve, vagy zavarba ejtenek, számomra magyarázatra szorulnak. Egyszerre vonzó tehát a távolságtartó, esetleg gunyoros megítélés és az apologetikus hang. Az, ahogyan Babits vélekedett a tízes években kora avantgárdjáról – ez volna előadásom tárgya –, mindenesetre megértésre méltó és korántsem mellékes kérdés.

(*Egy írás 1930-ból*) De mielőtt rátérnék a tízes évekre, szeretnék egy sokkal későbbi szövegre előreugrani, mert tanulságosnak tartom. 1930-ban Babits „A nyugat és az akadémizmus” című írásában ezt írja:

„Hát ha úgy volna is! ha valóban kívánnám s akarnám, hogy abban a társaságban üljek, melyben Vörösmartynak s Aranyak széke volt! nem volna-e erre a kívánságra is jogom? nem volna-e inkább az az egészséges és természetes, ha a magyar költő kívánatosnak érezné s szégyen nélkül kívánhatná a helyet, melyet tradíciói szinte kijelölnek neki, mint ahogy Zola és Anatole France nem resteltek kilincselni az Akadémia tagságáért?”¹

A kontextusról később szólok pár szót, most figyeljünk csak a retorikára. Ez nem Babits hangja – sokkal inkább stílusimitációnak látszik, szerepjátéknak, átvett vagy utánzott hangnak. A dikció és a retorika (a mondatfűzéstől a szóhasználatig, a központosztól a költői kérdésekig és felkiáltásokig) egyértelműen a 19. századot idézik. Babits itt egészen sajátos és szónokias eszközökhöz nyúl, hogy megidézzon egy régi kort, és nem utolsósorban hogy meggyőzze olvasóit. A régmúlt nagy költőire hivatkozik, akik elfogadták az irodalmi akadémiák, hivatalos irodalmi társaságok intézményeit – és ezzel legitimálja a modern kor költőinek vonzódását az irodalmi társaságokhoz, akadémiákhoz. Mintha Arany és Vörösmarty, valamint a jelenkor irodalma valami kétségbevonhatatlan kontinuitást mutatna. Mintha nem is volna kérdéses, hogy a mai irodalmi életnek a hagyományt kell konzerválnia. Babits a

¹ BABITS Mihály: A Nyugat és az akadémizmus. *Nyugat* 23(1930), 3. sz. (feb. 1.)

kontinuitásra és a hagyomány erejére szavaz – sőt a jelenkor döntéseit, választásait és motívumait egyenesen a régmúltból vezeti le.

Ha valaki ennyire más hangon szólal meg, ha olyan stílusban kezd beszélni, ami amúgy nemigen jellemző rá, annak nagy oka lehet. Azon kívül, hogy saját elkötelezettségét szeretné kinyilvánítani – a magyar irodalom hagyományaihoz, valamint azokhoz az intézményekhez, amelyek hite szerint ezt a hagyományt konzerválják –, nyilván *megszólító* ereje is van a szavainak: olyanokhoz intézi, akik ilyen-olyan okból kétségbe vonják az ehhez a hagyományhoz tartozását; röviden: valami ellenfélhez is szól, harcban is áll.

Két olyan nevet említ, akikhez burkolt módon hasonlítja magát – pontosabban nemcsak magát, hanem mindazokat, akik hozzá hasonlóan a kortárs magyar költészetet képviselik, és akik mégis igényt formálnak a hivatalosság elismerésére: Anatole France-ot és Zolát. Olyan alkotókat, akik kétségkívül a modern irodalom reprezentánsai, egyúttal azonban nemcsak igen népszerűek, a legszélesebb olvasóközönség előtt is ismertek, de írásművészetük sem fordul élesen szembe a hagyományos realista tradíciókkal. Nem lehet véletlen a választás, és nem is pusztán az indokolja, hogy ők a francia Akadémia tagságáért „kilincseltek”. Az a gondolatmenet rejlik mögötte, hogy a legjelentősebb modern alkotók hagyományok követői, számíthatnak az olvasók megbecsülésére, és egyszerre megújítói az irodalomnak és részesei a tradicionális irodalmi *establishment*nek. Előbb-utóbb olyan klasszikusokká válnak ők is, mint a korábban említett két nagy magyar, Vörösmarty és Arany.

Ami az idézett pár sor kontextusát illeti: a szövegben Babits Ignótus kritikájára válaszol, amellyel Ignótus a *Nyugat*ot illette; és a lap szerkesztőjeként azt fejt ki – nagyon röviden és leegyszerűsítve foglalva itt össze –, hogy a *Nyugat* kemény és végül győztes csatái után rászorgált arra, hogy elismerje a hivatalosság is, s hogy nem hajlandó sem egyik, sem másik oldal mellett lecövekelni. A lap csakis a minőséget és a tehetséget tartja szem előtt, és az irodalmi társaságokhoz fűződő viszonya – amit Ignótus különösképpen kifogásol – pusztán az irodalom érdekei alapján alakul. Maga ugyan nem „kilincsel” tagságért a Kisfaludy-társaságnál, ahogyan Ignótus sugallja, de ez sem volna baj, mert ezek tiszteletreméltó szervezetek, és hasznuk is van: „a meglevő irodalomnak adhat a társaság eszközöket, tekintélyt, pozíciót, mely talán mégsem annyira szükségtelen manapság”.

Legkésőbb a világháború utánra az irodalmi társaságok a konzervatívizmus bástyáivá váltak, de éppen hagyományőrzésükben, úgy fest, még egyes modern alkotók számára is vonzóak lettek. Furcsa módon 1918-ban alakították meg a rövid életű Vörösmarty Akadémiát – ennek első elnöke Ady volt, alelnöke Móricz és Babits, a titkár Tóth Árpád, a társaság jogásza Füst Milán. A Vörösmarty Akadémia kifejezetten a modern irodalomra összpontosított volna, a fiatal írókat támogatta volna (pénzzel és publikációs lehetőségekkel), és *Magyar Olvasókönyv* címmel indított volna sorozatot. A Tanácsköztársaság idején betiltották, 1925-ben Babits kísérletet tett újjáélesztésére, de ez többé-kevésbé sikertelen maradt. Aztán még később is volt dolga Babitsnak az irodalmi társaságokkal – igen óvatosan konfrontálódott, inkább nagyrabecsülését fejezi ki. Történt ugyanis 1927-ben, hogy Berzeviczy Albert (aki az MTA elnöke is volt) a Kisfaludy Társaságban előadást tartott, amelyben cinikusnak nevezte Adyt, és

emiatt a cinizmus miatt a belőle e „hangot előhívó” tábor tette felelőssé.² Babits „A kettészakadt irodalom” című írásban válaszolt a *Nyugat*-ban (és Schöpflin is, ugyanott)³: a Babitsé rendkívül konciliáns és tiszteletköroket nem nélkülöző replika, amely alapelveiben nem vonja kétségbe az akadémiai elnök mondandóját, és talán túlságosan is sok engedményt tesz neki – azt hangsúlyozza, ami a konzervatív-nemzeti irodalomeszményt és a moderneket összeköti. Mindazonáltal élesen elutasítja az Adyt (és a *Nyugat* körét) kvázi nemzetellenességgel és „lelki züllöttséggel” vádoló Berzeviczy álláspontját.

Mindezt – talán kicsit hosszán – azért bocsátottam előre, mert úgy gondolom, valamennyire bevilágítja Babitsnak az avantgárdot illető, tízes évekbeli kritikáját is. Babits egyfelől elszánt, elkötelezett védelmezője az irodalom megújulásának – a modernségnek, a *Nyugat*-nak, a feltörekvő, fiatal irodalomnak; másrészt fenntartja, hogy mindazt, amit akár nemzedéktársai alkotnak, kritikával kell figyelni, a minőségéből nem szabad engedni, és ebben sem a nemzedéki összetartozás, de különösen nem a politikai irányultság nem játszhat szerepet; harmadrészt pedig él benne egy tisztelet a hagyományok iránt, akár a régebbi irodalmat, akár annak intézményeit illetően, ezt a folytonosságot és együvértartozást hangsúlyozza. (Noha ne felejtjük el: úgy ír a Kisfaludy Társaságról a *Halálfi*-ben, mint ami „vén szamarakból áll”.⁴ A Vörösmarty Akadémiával kapcsolatban meg ezt írja: „Tudjuk, hogy az írónak, mikor ír, egyedüliségében van az ereje, s a Társaság minden beleszólása abba inkább bénítja, mint segíti. S meglevő irodalmi társaságaink nem adtak oly példát, mely alkalmas lett volna aggodalmainkat eloszlatni. Az irodalom elhivatalosodottságának, klikk-beszerveződöttségének átkát melyik nemzedék érezte annyira a maga bőrén, mint a miénk?”⁵ Vagyis: tudott ő kevésbé békülékeny hangot is megütni.)

Ennek az utóbbi elvnek, a régi irodalom tiszteletének, a kontinuitás kiemelésének a személyes vonzalmon és meggyőződéson kívül lehetett egy másik eleme is: a kanonizáció kérdése. Babits nem pusztán pillanatnyi vitába bocsátkozott itt sem, hanem az egész irodalmi életről, annak rendjéről és mozgásáról voltak elképzelései: az új irodalmat ebbe illesztette bele, és úgy vélte, vélhette: minden új fejleménynek meg kell indulnia a kanonizáció útján, ám a modernségnek erre csak bizonyos feltételek megléte esetén van esélye. Csatlakoznia kell a hagyományokhoz (és nem szembefordulni velük, nem felforgatni vagy kihívni őket), el kell fogadtatnia magát az olvasóközönséggel, és megőrzőnek (konzervatívnek) is kell lennie, amennyiben mindazt, amit a modern irodalom készen talált, legfeljebb finoman módosítania szabad csak, és meg kell találnia a hangot a régebbi, hagyományörző irodalom képviselőivel. Mindez pedig annak a szolgálatában áll, hogy a modern irodalom elfogadtassa magát.

Talán innen érthetőbb mindaz, amit Babits jóval korábban az avantgárddal kapcsolatban képviselt. Amikor berzenkedem éles véleménye

² BERZEVICZY Albert: Irodalmunk és a Kisfaludy-társaság. *Budapesti Szemle*, 595.sz. (1927 március), 321-328.

³ BABITS Mihály: A kettészakadt irodalom. *Nyugat* 1927, I., 527-539. SCHÖPFLIN Aladár: A kettészakadt magyar irodalom. Uo., 605-610.

⁴ BABITS Mihály: *Halálfi*. (Ó, vidám kamaszkor! fejezet, 7. rész.) Kritikai kiadás: Budapest, Argumentum, 2006.

⁵ BABITS Mihály: A Vörösmarty Akadémiáról. *Nyugat* 18 (1925), 8-9. sz. (máj. 16.)

miatt, amikor igazságtalannak és váratlanul maradinak érkezem, akkor ellensúlyként ezt a mögöttes három elvet (no meg a személyes ízlést) kell figyelembe venni: a modernség védelmét, a minőség elvét és a modernség kanonizációjának támogatását.

(*Babits konfrontálódása az avantgárddal*) Három rövid ismertetés következik. Először rekapitulálom Babits érveit Kassákék mozgalmával szemben; utána szólok néhány szót arról, hogy a *Nyugat* köre általában hogyan vélekedett az avantgárról; végül egy konzervatív avantgárd-kritikát idézek föl.

Lássuk először azt, hogyan gondolkodott Babits az avantgárról. Az 1917-es, Kassákról és az avantgárról szóló írás a legfontosabb, ez a *Nyugat*-ban jelent meg. Babits az olasz futurizmus ellen még 1910-ben írt egy cikket, de egy évvel a Kassák-cikk után, 1918-ban már így ír: „Mindazonáltal mi is futuristák vagyunk szívvel-lélekkel és igaz örömmel tapsolunk a lelkes kis olasz csapatnak. Reggel köd szokott lenni és a köd gyakran azt bizonyítja, hogy reggel van. A köd el fog oszlani, ha feljön a nap. Nekem az az érzésem, hogy Itáliában ma még nem jött fel a nap: örülni kell a ködnek.” Sőt, kicsit később, ugyane cikk zárásaként: „Tapsolunk, mert mi is futuristák vagyunk.” A két dátum között keletkezett a Kassák-írás, s noha a futurizmus szót a ma is ismert értelemben használták a *Nyugat* szerzői, a kifejezés egyúttal – mint az izmusok első, igen feltűnő jelentkezése – jelképezte az avantgárd törekvéseket általában. Afféle *pars pro toto* kifejezés volt – általában a *Nyugat* szerzői nem tettek finom különbséget a gombamód szaporodó izmusok között.

Babits előre közli: szándéka egy nemzedékről – és nem egyetlen csoportról, különösen nem egyes költőkről – szólni. Megközelítése tehát éppúgy generációs, ahogyan magának a *Nyugat*-nak a szerveződése is elsősorban az volt. A fiatalabb nemzedéket elsősorban az jellemzi, hogy harcol a hagyományokkal. Az új generáció hagyományellenességét Babits azzal magyarázza, hogy a fiatalok olyan világba születtek, ahol erősen hierarchikus az irodalmi rendszer, ahol az idősebbek uralkodnak, s ahol ráadásul nem látnak jövőt maguk előtt: „viszik őket is ölni, halni, minden piszokba, rettenetességbe, s rabolják el fiatal életüket a munkától, a tanulástól, a kultúrától, miket pedig örök frázisokban dicsérnek fülükbe? Csoda-e ha az ilyen világban nevelkedett ifjúság szellemi elitje eleve gyűlöl minden tradíciót, és megismerni sem kívánja azokat?”

A *Nyugat*-nak oda kell figyelnie a fiatalokra, írja Babits, hiszen őket magukat is hallgatás és meg nem értés övezte indulásukkor: „A *Nyugat* önnön hagyományai ellen vétene, ha meg nem hallaná a szavukat.” A *Tett* mozgalmát – de nem magát a folyóiratot, és nem is a benne publikáló alkotókat – kívánja vizsgálni, s első súlyos megállapítása az, hogy „a tett” ezen fiatalok számára nem elsősorban az újat teremtést, hanem a régi rombolását jelenti, „a hagyományok elvetésének” programját: „Nem alkotni tovább a meglevő formák szerint, nem is új formákat teremteni, hanem törni a régieket, lerázni és megtagadni mindent ami törvény és forma, ennyit jelent a *Tett* propagandája, valóságos irodalmi anarchia az, s – ne áltassuk magunkat! – anarchia a mai ifjúságnak csakis rokonszenves lehet.” Az individualizmussal szemben valamilyen közösségiség jellemzi ezt a mozgalmat, de legalábbis az Egész, a kozmosz, a sokféleség átfogása: „ki óhajt terjeszkedni az egész emberiség szimultán érzéseinek egyszerre-érzéseire is”.

Babits ellenvetéseinek felsorolását azzal kezdi, hogy az induló, új mozgalom programot hirdet, s ez önmagában is korlátot jelent: „mihelyt a szabadságból programot csinálunk, az már nem szabadság többé, hanem megköttöttség és kényszerzubbony”. A „recept” azt jelenti, hogy „pózokat” és „kényszerzubbonyt” ír elő annak, aki a mozgalom elveinek – „elméletének” – aláveti magát; Babits individualizmusa aligha fér össze azzal, hogy az alkotás közösségének és közösségiségének bűvöletében élő avantgárd az egyes egyéni alkotók fölött álló elveket, útmutatásokat, célokat fogalmaz meg. Ennél sokkal komolyabb – s immár nem a szerzői magatartást, hanem a szövegformálást érintő – kifogása az, hogy a fiatal nemzedék leszámol a hagyományokkal, „a program a hagyományok és formák tökéletes elvetését teszi kötelességgé”. Márpedig ez – állítja joggal Babits – eleve lehetetlen: a hagyomány, a konvenciók, a formák olyanok, mint a nyelv, nélkülük minden (művészi vagy érthető) megszólalás lehetetlen. Az a költészet, amely teljes egészében szakít mindazzal, ami megelőzte, érthetlenségre és művésziatlanságra van ítélve.

Jóval kétségesebb a következő érv. A művészetben nincs „ugrás”, nincs forradalom, csak lassú egymásra-építkezés, a korábbi korok, alkotók, konvenciók tisztelete és óvatos módosítása, továbbá hogy minden új fejleménynek megvan az előzménye – nos, ez inkább megfigyelés, semmint általános igazság, és annak is meglehetősen ideologikus, de legalábbis előfeltevésekkel terhes. Ellene vehető volna az is, hogy ez esetben nem volnának az irodalom történetében meglepetések, botrányok, s mindig egyszerű (lett) volna mindenfajta be- és elfogadás; de nem is a történeti érvek vagy ellenérvek a fontosak itt, hanem az a látásmód, amely zavartalan kontinuitást lát ebben a történetben. Az, aki ekként látja az irodalom történetét, az a hagyomány tiszteletében, a konvenciókban való jártasságban és az erudícióban, a feltűnő újdonság kerülésében érdekelt, s idegenkedik a szabályok nyílt megszegésétől.

A megelőzőttséget – az újat kereső irányzat hagyományba-ágyazottságát, a múlthoz történő szükségyszerű kapcsolódást, a konvenciók bármily vonakodó tiszteletét – Babits abban véli felfedezni és igazolni, hogy maguk az új költők is visszautalnak elődeikre – jóllehet nem a magyar, hanem a világirodalmi előzményeket kanonizálják. Babits ezt érezhető rosszállással fogadja, amiképpen azt az egész kánont, amelyet az avantgardisták kialakítanak; s különösképpen e kialakítás módját kifogásolja: a tájékozottság, a megértés, a történeti ismeretek, a poétika hiányát vagy fogyatékoságát, amely rossz, értéktelen, ismeretlen szerzőket és műveket is e kánon közepére sorol, s ami modernként, újdonságként ünnepli mindazt, ami pedig már régi, hagyományos, amiben semmi új nincsen.

Tehát miután Babits leszögezi, hogy „az igazi rokonuk Walt Whitman, látásban és érzésben valóban kozmikus és szimultánista”, néhány sorral lejjebb vissza is vonja ezt: „A *Tett* írói pusztán egész külsőségek miatt találták Walt Whitmanban rokonukat, aminthogy erős hajlamuk van mindenkiben rokont sejteni, aki valaha verses forma nélkül írt verseket”. Ráadásul „a prózavers mint modern műfaj is régi és bevett forma”, de – újabb fordulat – hiába tartozik bele a hagyományba, nem termékeny része a költői alkotás eszköztárának, mert egyhangú („mert nincs versforma mely gördülési lehetőségeiben egyhangúbb volna, technikájában kevesebb lényegi változatosságot engedne meg, mint a korlátlanlátottságot törvénybe iktató prózavers”). A forma megtagadása csak újabb formát (kötöttséget) jelent, ami ugyancsak leigázza a szabad alkotást: „A *Tett* írói valóban ebben a formai rabságban szenvednek”.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

Babits azt az érvet ismétli, csak másra és másra vonatkoztatva, hogy valaminek a megtagadása mindig valami új elfogadását jelenti: amiképpen a nyelvet (a hagyományt, a műfajokat) nem lehet megtagadni, félretenni vagy kikerülni, úgy ez vonatkozik a stílusra és a kompozícióra is. (Mintegy mellékesen kitér a műfaji kérdésekre is: hogy ráadásul a líra egyeduralmú a fiatalok körében, a próza vagy rossz, vagy csak álcázott líra.) Ami a stílust illeti, itt mintha komoly gesztust tenne Babits az új törekvéseknek: ezúttal elismeri a durva, szakító, botrányos jellegű változások létjogosultságát és előre vivő erejét:

Ifjú írók az ízlés megvetésével is szabadságukat akarják érvényesíteni s a szabadságnak a tabu képzetek és képzet-összeköttetések felé való kiterjesztése nem is helyteleníthető elv. Az ízlés tulajdonképpen konvenció, gyakran elég oktalan konvenció, s mint minden konvenció változhat, sőt, művészetben, kell is hogy változzék. Az ízlés bizonyos értelemben csak illedelmi korlátozás, s az ízléstelenség gyakran nem egyéb, mint új területek felszabadítása a fantázia és költészet számára. A francia irodalom klasszikus korában ízléstelenség lett volna az, amit Hugo Victor később stílussá emelt. Nagyon meg kell gondolni, mielőtt ízlési momentumokat esztétikai érvekül alkalmazunk. Nem joggal vádolták-e ízléstelenséggel egy időben Shakespeare-t, Petőfit és sok más-t, akik éppen ez ízléstelenségük révén nem kevésbé nagy költők maradtak?

Ezután Babits rosszérzéseit osztja meg olvasójával, s túlságosan hamar túl is halad e ponton, mintha csak érezné, hogy racionális érvei nemigen vannak:

Minden merészebb eltérés az ízléstől könnyen nevetségessé válik, ha új ízléssé össze nem simul, s valóban senkinek sincs annyira szüksége az ízlés magasabb művészetére, mint a konvenciók ízléstől magát felszabadítani kívánó írónak.

Ugyancsak röviden utal arra, hogy az avantgardisták az erotika felé is át akarják lépni a határokat – ugyan Babitsnak ezzel szemben elvi kifogása nincs, ám ismét a megvalósítás gyengeségét, sikerületlenségét emeli ki; és végül a túlbonyolítottságról szól néhány szót, arról, hogy e költészet jellegzetessége az egyszerűségtől, az egyenes kimondástól való ódzkodás. A tanulmány zárásaként pedig azt a tételt védelmezi Babits, hogy „egy új irodalmi iskola kritikája első sorban formai eszközeinek kritikája” – ami ugyanis tartalmilag volna új, az szerinte nem nagyon érdekes, és „eszméket kimondani, hangulatokat jelenteni nem nehéz, de átlátni, szuggerálni őket, ez a nagy dolog s ez már csak a művészet formai eszközeivel lehetséges”.

(A Nyugat az *avantgádról*, az *avantgárd a Nyugatról*) A bevezetőben mondottakkal összhangban mindazt, amit Babits Kassák és köre szemére vet, amit ez ellen az irányzat ellen felhoz, úgy kell felfognunk, mint részét annak a küzdelemnek, amelyet Babits az új művészet elfogadtatásáért folytat – érve ezen persze elsősorban a *Nyugatot* –, és mint kéznyújtást – éppen az elfogadtatás és végső soron a kanonizáció érdekében – a régebbi irodalomeszményt képviselő tábornak. De lássuk most röviden a *Nyugat* saját futurizmus-képét, vagyis az a

(rövid életű) hagyományt, amelyet a lap legkülönbözőbb szerzői Bresztovszky Ernőtől Balázs Bélán át Szabó Dezsőig kialakítottak a futurizmus megítélésével kapcsolatosan. És figyeljünk fel az évszámra is: az első világháború idejében járunk, amikor a futurizmussal asszociált Olaszország felmondta a szövetséget a Monarchiával, s ezekben az időkben az egész magyar közvélemény, ide értve még a kultúra embereit és persze különösen a sajtót, igen erősen negatívan ítélte meg mindent, ami olaszt. Ezt egy még meg nem jelent tanulmányában nagyon meggyőzően mutatta be, egyébként éppen Babitsra is sokat hivatkozva Dobó Gábor.⁶

Röviden a *Nyugat* és az avantgárd mozgalom kapcsolatairól. Bori Imre szerint „...a Nyugat ízlés-liberalizmusa egy relatív nyíltság manifesztációjaként sok mindent vállalt az új törekvésekből is... azután Babits cikke a fiatal irodalomról (*Ma, holnap és irodalom*) az ízlés-liberalizmusnak a korlátait is megmutatta.”⁷ Ez talán túlzó és igazságtalan megállapítás – különösen, hogy éppen Bori írja azt is, hogy Babits az olasz futurizmus ellen 1910-ben írott cikkében már a „szecessziós szemlélet” „megmerevedését” demonstrálja⁸; míg Balázs Béla óvatos ugyan, de sokkal megértőbb, Kosztolányi is jóval nyitottabb a jelentkező új, különös irányzatokkal szemben.⁹ Szabó Dezső az, aki a legkevesebb fenntartással számol be Marinettiék mozgalmáról¹⁰ 1912-ben, 1913-as írása a futurizmusról¹¹ nagyjából minden új (vagy nem is olyan új, de a korban aktuálisnak, érdekesnek tetsző) törekvést besöpör a futurizmus kategóriája alá; így tehát szól „Whitman új kort alakító futurizmusáról”¹², és állítja, hogy „A múlt század végén s századunk elején felgombázó kis iskolácskák „manifesztumaiból” mind több futurista hang hallszik ki.” Balázs Béla szintén komolyabban veszi a mozgalmat: „Nem hiszem, hogy a futuristák rosszhiszeműek. ... Azonkívül szeretem azokat, akik tudják mit akarnak. A futuristák pedig tudják, sőt manifesztumaikban oly világosan és szellemesen írták meg, hogy komolyan kell felelni rá. ... Amit csinálnak, bár sok szép tehetséget ölnek bele, nem művészet. De még sem szabad őket, mint betegeket és bolondokat egyszerűen félretenni. Sokan vannak és értik egymást. És ez nyugtalanító. És ha képeiket nem is, de

⁶ DOBÓ GÁBOR: Elképzelni a háborút: futurizmus a tízes évek közepén megjelenő magyar lapokban. Előadás az MTA BTK ITI konferenciáján, „Emlékezés egy nyár-éjszakára”, 2014. szept. 15-17.

⁷ BORI Imre: A Nyugat és a modern magyar irodalom. In.: BORI Imre. 1984. *Bori Imre huszonöt tanulmánya a XX. századi magyar irodalomról*. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 21-25., 24.

⁸ BORI Imre: *A szecessziótól a dadáig. (A magyar irodalmi avantgarde I.)* Forum, Újvidék, 1969, , 51.

⁹ Kiváló összefoglalást ad a futurizmus korabeli recepciójáról DERÉKY Pál (*Az avantgárd irodalmi műalkotás néhány szerkezeti jellemzője*. In.: DERÉKY Pál: *Latabagomár ó talatta latabagomár és finfi. A XX. század eleji magyar avantgárd irodalom*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998, 18-33.), és – másként – *A vasbetontorony költői* című kötetében (*A vasbetontorony költői. Magyar avantgárd költészet a 20. század második és harmadik évtizedében*. Akadémiai, Bp., 1992, 15-45.).

¹⁰ SZABÓ Dezső: F. T. Marinetti: Le Futurisme. *Nyugat*, 1912. 14. sz.; SZABÓ Dezső: F. T. Marinetti: Le Monoplan du Pape. *Nyugat*, 1912. 16. sz. („Itt csak egy pár sorral kérhetem a korukat szerető emberek figyelmét ez iránt az igen érdekes mozgalom iránt”. ... „Annyi bizonyos, hogy a futurizmus egy új kornak megfelelő lelki alkat és művészet kialakulásának egyik előjele s fejlődése” – írja többek között.)

¹¹ SZABÓ Dezső: A futurizmus: az élet és művészet új lehetőségei *Nyugat*, 1913. 1. sz.

¹² Szabó Dezső, Kassák és az egész kor Whitman-képeről l. DERÉKY: *Az avantgárd irodalmi műalkotás...*, 24 skk.

szenzációjukat értjük mi is. Idegzetünk érzékenysége nő és sejteni kezdjük a formák korrespondáló életét.¹³

Ady viszont éppen azért marasztalja el a futurizmust, amiért Balázs lát bennük fantáziát: a tudatos program miatt, a művészetben felülkerekedő ideológikusság miatt: „Hát én utálom a futuristákat, természetesen csak azért s elsőképpen azért, mert nem nagyon tehetségesek, de nagyon programosak. Ez már: bolt, egy kimérő üzlet, ahol hetekig dolgoznak: a közönséget miként lehet idecsalni, megrészegetni s becsapni.”¹⁴ Ha egyáltalán lehet a *Nyugat* szerzőinek egységes véleményét tulajdonítani – s ekként a Nyugatnak a futurizmushoz (*per extensionem*: az avantgárdhoz) fűződő viszonyát jellemezni – akkor a háború idejére mecsappan a futurizmus iránti kezdeti érdeklődés és rokonszenvező figyelem.

A *Nyugat* szerzői később már büszkén emelték ki azokat a szálakat, amelyek az avantgárdot Adyval vagy éppen magával a *Nyugattal* kötötték össze. Tóth Aladár Bartók *II. szvitjéről* szólva 1921-ben Kassákra hivatkozva ír; Babits 1920-ban kijelenti: „ha az új magyar költészetnek szüksége is van új, zordabb, simává nem koptatott zenére (amely szükségét ma talán minden költő érez): vagy a külföldről hozott szabad versben fogja azt találni, mint Kassák és társai; vagy a hangsúlyos magyar ütemhez tér vissza.”¹⁵ Itt elsősorban a metrikáról (a „zenéről”) s nem feltétlenül metaforikáról, kompozícióról, világlátásról van ugyan szó, de ez a burkolt elismerés jelzi, hogy Babits viszonya az avantgárdhoz korántsem volt egysíkú vagy egyértelmű. Akkor sem, ha Bori Imre az 1932-es *Új anthológiáról* ezt írja: „Babits Mihály antológiája az avantgarde-nak a magyar irodalmi közéletből való kiiktatása szándékával készült...”¹⁶ Még ha ez igaz volna is, a magyar avantgárd kezdeteinél ilyen szembenállásra legfeljebb a Babits – Kassák vita emlékeztethet. És ez valóban a legfontosabb szövegegyüttes, ami „komoly számvevő igénnyel” fejezi ki „a legradikálisabb szépirodalmi fórummal” szembeni „szemléleti-ízlésbeli konfrontációt”.¹⁷

A szembenállás az avantgárd felől nézve sem volt éles. Késői monográfiájában Kassák azt a fegyvertársi kapcsolatot emeli ki, amely a konzervatív kritikával szemben az avantgardistákat és a *Nyugatot* összefűzte.¹⁸ „A Tett és a hozzá fűződő mozgalom lassanként általános irodalmi problémává vált, amelynek megfejtéséhez most már komolyan hozzá kellett nyúlni”¹⁹ – írja Kassák, aki éppen ebben a szembenállásban, a különbözőségben volt elsősorban érdekelt. A maguk elfogadtatásának vágya (vagyis a kapcsolódás igénye) és ez az elhatárolódás, felforgatás egyszerre volt jelen a magyar avantgárdban (s valószínűleg nem mondható el ugyanez minden európai avantgárd törekvésről). A „rég” vagy hagyományos irodalomhoz fűződő viszony ugyanakkor furcsa kettősséget mutat. A forradalom Kassák szavai szerint *a tradíció nélküli tömegek* harci modora; csak az az igazi forradalmár, aki maga mögött hagyja a múltat, a tradíciókat, a konvenciókat. A *Tett* és a *MA* kritikusai, maga Kassák is, sok tekintetben elfogadta és méltányolta mind a múlt, mind a náluk

¹³ BALÁZS Béla: Futuristák. *Nyugat*, 1912. 7. sz.

¹⁴ ADY Endre: La Fanciulla del West. *Nyugat* 1911. 15. sz.

¹⁵ BABITS Mihály: Tanulmány Adyról, *Nyugat*, 1920, 3-4. sz.

¹⁶ I. m., 76.

¹⁷ ACZÉL Géza: *Kassák Lajos*. Akadémiai, Bp., 1999, 31.

¹⁸ KASSÁK Lajos: *Az izmusok története*. Magvető, Bp., 1970, 179.

¹⁹ Uo., 190.

konvencionálisabb jelen irodalmát és művészetét; ha voltak is feszültségek a *Nyugattal*, azért egyáltalán nem ellenségeskedés volt ez.

(*Egy konzervatív kritika*) Érdemes továbbá Babits avantgárd-értelmezését úgy is belehelyezni a kor avantgárd-értelmezésének kontextusába, hogy megnézzük, hogyan ítélték meg Kassákékat a konzervatív kritikusok. Maga Babits kiválóan jellemzi az uralkodó konzervatív kánon ítéletét a *Nyugat* irodalmával szemben: „Ma, mikor negyven éves, komoly tanulmányokon edzett, minden nemes tradíciókat őszintén tisztelő, s befejezett technikájú írókat éretlen forradalmároként kezel a hivatalos kritika...” Az avantgárd tehát úgy érkezett meg, hogy a nemzeti-konzervatív kritika (meg a kánonalakítás megannyi résztvevője, az iskolától a könyvkiadásig) a klasszikus modern *Nyugat* elfogadásával, integrálásával vagy elutasításával volt elfoglalva. Kassák első lapjának megjelenése után nem sokkal egyetlen alapos, elemző tanulmány jelent meg a mozgalom költészetéről, Zolnai Béla tollából²⁰. Zolnai Babits és Kassák vitáját is megemlíti, érezhető örömmel rávilágítva az „egykor forradalmi lap” beérésére, a hagyomány tiszteletére, ami immár jellemzi ezt a „komoly hangú és lehiggadt szemlét”. Megállapítja, hogy Kassákék programja „a futuristákéval egyezik”, s hozzáteszi, hogy „ez logikus reakciója a dekadens halálköltészetnek”, s hogy a *Nyugat* is hasonló irányba indult. Az első pont, amiben Zolnai kérlelhetetlenül elmarasztalja *A Tett* íróit, az az esztétikai korlátok ledöntése, a programszerű disszonancia, a művészi tagadása, a szép és a rút relativizálása. Babitsot idézve szólal fel az anarchia ellen, felháborodik a témakörök korlát nélküli kiszélesítése miatt. „Végre is a művészettől nem lehet kizárólagos 'salon des refusés'-t csinálni” – méltatlankodik (374.) – Tudjuk, az avantgárd éppen hogy erre törekszik, az elfogadottság folytonos kikerülésére-kijátszására, a marginális, kiszorult, kívülálló pozícióra. – A második pont „ennek a modernségnek ... egy kellemetlen melléhajtása: a programszerű nemzetköziség”. Zolnai egyenesen üdvözli az ügyesség elkobzási határozatát, hiszen szerinte „a közre veszedelmes életprogramról” van szó. A harmadik pont a „végtelen” követelése – s ezzel együtt a látomásos, vizionárius ábrázolás, a konkrét leírás helyett „elmosódnak a valóság körvonalai” (375.), a képek túlzók és a szavak csak szurrogátumok, „a végletekig hajszolt expresszionizmus” álláspontja ez, amely Ady *Fekete zongoráját* és Révész Béla *Vonagló falvak* című művét tekinti kiindulópontnak. Zolnai számára ez az expresszionizmus egyszerűen azonosítódik a futurizmussal (376.) – némileg hasonlóan ahhoz a fogalmi zavarhoz, amely a *Nyugat* szerzőinél tapasztalható. Zolnai nem fukarkodik a minősítésekkel – nagyjából érthetetlen zagyvaságnak nevezi mindazt, amit eddig visszafogottan elemezni próbált: „A futurista és a 'szimultanista' elvek a festészetből komikus ákom-bákomot, a költészetből értelmetlen hangzavart csinálnak.” Ez pedig nem más, mint bántó modorosság – ugyanolyan, mint a szabad vers, amely „eltekintve attól, hogy a verset prózává silányítja le – megint csak erőltetett modorosságra vezet.” (376.)

(*Babits cikkének közvetlen utóélete*) Kassák válasza Babitsnak („A 'rettenetes nagy hamu' alól Babits Mihályhoz”) erőteljes visszautasítása mindannak, amit Babits állít. Először is, elutasítja azt, hogy *A Tett* programja

²⁰ ZOLNAI Béla: „Új irodalom.” *It* 1917, 371-377.

recept volna, s egyúttal a formai problémákra összpontosító Babits-gondolatmenet alól is kihúzná a talajt, amikor rövid program-összefoglalójában jelzi: nem a formára, hanem a művészi magatartásra nézve adott programot. Ezzel szemben éppen Babits fejére olvassa a „programosságot”, azt, hogy a tanulás, a múlt gondos elsajátítása, a gyakorlás volna az ő „receptje”. Míg Kassák szerint az ő mozgalma megnyitja a lehetőséget a fiatalok előtt, addig Babits „rettentően kigödrözött lépcsőkolosszust állít az új költő elé”, és tapasztalást, tanulást, gyakorlatot vár el tőle. Ami a formai műgondot illeti, Kassák a „primitív” művészetet állítja szembe a kidolgozott, „művészi”, technikailag tökéletesedő fogásokkal, egyértelműen az előbbi javára. Itt vitázik Babits szabad vers-elképzelésével is: állítja, „A laikus által úgynevezett szabad versforma, szerintünk a legkomplikáltabb forma – a lényeg formája. A szabad vers formáját éppen a belső struktúra adja, az adódó téma, életdarab tudatos centrumba lökése alakítja a vers szemmel látható külsőségeit!” Sőt: „tudatossággal állítom Babitscsal szemben, hogy a mi szabad verseink a lehető legszigorúbban megkomponált egészek és éppen ez a komponáltság választja el őket Walt Whitman szabad verseitől.” Még annyit tesz hozzá, hogy „Babits kultúrszomjúsága mellett” ők „sem a dühöngő analfabétaságot” akarják „visszaerőszakolni a világra” – azaz hogy az avantgárdtól sem idegen a hagyomány ismerete, a múlt elsajátítása.

Kassák kifejezetten gunyorosan felel a „harmóniatlanság”, „kaotikusság”, „anarchikusság” vádjaira. Éppen az így jellemzett költészet az, ami a mai ifjúság tapasztalatait visszatükrözi, s ezért lehet nagy hatása; az élet igenis kaotikus, nincs benne harmónia, a családi tűzhely boldogsága csak illúzió – s a költészetnek ennek megfelelőnek kell lennie. Innen az új témák bevonásának igénye, az eddig hétköznapiak tekintett tárgyak megjelenítése. Hangsúlyos helyen írja: „Még azt is ki szeretném korrigálni, hogy tévedésből sem vagyunk kimondottan szimultanisták és semmiféle isták és izmusok nem vagyunk és új irodalmi iskolát sem akarunk csinálni, csak a „jó” szó átértékelésében jó költők akarunk lenni, azaz jó költeményeket szeretnénk a legfrissebb olvasógeneráció elé adni.” Kassák elutasítja, hogy őt vagy mozgalmát bármilyen izmus alá besorolják, sőt még azt is, hogy új irodalmi iskolát akarna csinálni. Míg például Kosztolányi éppen a besorolásra törekedett, azzal a céllal helyezte el Kassákot és költészetét, hogy ezen osztályozás révén ismerőssé tegye, mintegy domesztikálja, el- és befogadhatóvá minősítse azon közeg számára, amelyben ő mozog (a *Nyugat* szerzői és olvasói számára), addig ez a gesztus – de nem is gesztus, több annál: intézményesítő művelet, amely legitimitást ad a mezőre bekerült jövevénynek – Kassák számára elfogadhatatlan, olyannyira, hogy még az „új iskola” elnevezést is elutasítja. Ez a visszautasítás, ez a büszke, határozott és kihívó válasz az egész avantgárd meghatározó jellegzetességét mutatja meg. Az újdonság, a botrány, a meglepetés legnagyobb ellensége az elfogadás, a besorolás, a helyzetétel; addig van felforgató ereje ennek a művészetnek, ameddig nem *kisajátítható*.

Babits viszontválaszában („Felelet”) tíz rövid pontban vitatja Kassák egyes állításait, olykor kifejezetten *ad hominem* érveléssel (például hogy a szerkesztő nem hivatott a lapjában megjelent írásokat megítélni, hogy Kassáknak a szabad vers természetes kifejezési formája, de a fiatalokra nem kellene ezt ráoktrojálni, stb.). Van kifejezetten barátságtalanul ironikus pont is (ti. hogy *A Tett* egyáltalán nem kényszeríti a kritikát arra, hogy számot vessen vele), de a tizedik pont kételkedve és savanyúan, parodisztikusan is („Első vagyok, tapsolója, a

nagyradagadó erőnek, égigakarásnak”), mégis némi várakozásteli elismerést sejtet.

Nem tekinthető ugyan közvetlen válasznak, de említsük meg György Mátyás Babits-kritikáját a *MA* hasábjain. György nem osztja Kassák egyoldalú haladás-koncepcióját – inkább úgy véli, hogy a fejlődés nem értékgyarapodást és a korábbi értékek érvénytelenedését jelenti, hanem önelvű, új értékek teremődését. Míg Kassák hajlamos temetni az ókori-középkori művészetet, de még a 60-as években írott könyvében is az a fő kifogása a *Nyugat* ellen, hogy „költői Baudelaire-t követték, aki 1867-ben halt meg, és Verlaine-t, aki a századfordulón már nem élt”²¹ – addig György nem azért marasztalja el Babitsot, mert „meghaladottnak” véli, hanem mert szerinte ebből a költészetből hiányzik a modern formákkal való szembenézés igénye. Majd egy másik írásban is név nélkül utal Babits érveire György Mátyás: ő az a kritikus, aki habozás nélkül illeszti be Kassákot a kulturális hagyományba, Whitmant téve meg a kassáki költészet közvetlen elődjének. Ez a fajta kritika úgy véli, hogy a legmodernebb, legváratlanabb irodalmi jelenségek is jól leírhatók egy régi terminológia szerint, s hogy közvetlen analógiák mutathatók ki a régi és az új művészet között. György szerint ez a kritika eltorzított hagyományt tekint hitelesnek: a „klasszikus versformák”, ahogyan a görögök értették azokat, egyáltalán nem a mai értelemben vett merev versláb-rendszerekkel azonosak. Másrészt csak egyfajta elfogadott, hitelesített, szentesített hagyományt ismer el, s azért épp Whitmanre hivatkozik, mert őt már integrálta ez a hagyománykészlet, bár külsődleges jegyeken kívül semmi nem fűzi össze őt Kassákkal. A hagyománynak tekintett jelenségek körét pedig egy olyan esztétika tűzi ki, amely „arisztotelészi vágású”; tud bánni a klasszikus, azaz könnyen formalizálható, kánonba foglalható, normaként megadható kompozícióval „és ellentétével, a zseniskedő komponálatlansággal”, de nem „a normákkal”. Normatív tehát, s ezért önkényességbe, „lírába” fullad: ezért tarthatatlan.

(*Mérleg*) Szeretném megérteni, hogy hogyan lehetséges: a modern magyar irodalom egyik nagy alakja, a *Nyugat* egyik legbefolyásosabb és legnagyobb hatású figurája, a modernség elkötelezettje hogyan nyilvánulhatott meg olykor meglepő konzervativizmussal. Sietve hozzáteszem: csak olykor, talán nem különösebben fontos kérdésekben, és véleményeinek az életműre nemigen van hatásuk. Továbbá: nem költészetében vagy szépirodalmi munkásságában, hanem publicisztikai-kritikai szövegeiben található olyan meghökkentően konzervatív megnyilatkozás, ami magarázatot igényel.

Próbáljuk most mérlegre tenni Babits avantgárd-kritikáját. Mindenekelőtt ismétlem, hogy Babits harcai a korba és a környezetbe helyezve teljesen érthetőek és a *Nyugat* törekvései szempontjából hasznosak voltak. Végig kihagytam, és most sem szeretnék erről beszélni – de biztosan vannak személyes-ézésbeli motívumok is, sőt lélektaniak is: idegenkedés a felforgatástól, a botránytól, a feltűnőségtől, ugyanakkor tartózkodás az éles konfliktusoktól. Másfelől azonban olyan hagyomány alapozó szövege a Kassák elleni Babits-írás, amely összefonódik a konzervatív, sőt retrográd irodalomszemlélettel, valami olyasmivel, amihez Babitsnak soha nem volt köze. Élesen elválik tehát egymástól

²¹ Avantgard és művészetfejlődés. *Literatura* 1974/4, 84. A KASSÁK-idézet: *Az izmusok története*. Magvető, Bp., 1970, 170.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

a korba belehelyezkedő és az utólagos értelmezés és értékelés. Ami a maga helyén és idejében rendben levőnek és nagyon is indokolhatónak látszott, az olyan közegbe került, olyan gondolatrendszerek telepedtek rá, olyasmikkel vegyült később össze, amik nehezen védhetővé teszik. Az avantgárdnak az az értelmezése, amely a kontinuitásba ágyazza bele a szándéka szerint újat, meghökkentőt, szakítást (vagyis diszkontinuitást) hozó áramlatot, tipikusan a konzervatív értelmező közösségek sajátja. Ez az érvelés az avantgárd kezdetei óta jelen van és hat a kritikai és laikus közgondolkodásban, együtt azzal a csiki-csuki váddal, hogy az avantgárd szakít minden hagyománnyal – de ha mégis vállal valamilyen hagyományt (vagy összefüggésbe hozható vele), akkor viszont semmi újat nem hoz. Furcsa helyzet ez éppen Babits számára, aki a magyar irodalom megújítását zászlajára tűző *Nyugat* egyik vezéralakja; s írása elején maga is reflektál erre a kényes szituációra. Ugyanakkor nehéz volna érveit elkülöníteni a kor konzervatív kritikusainak (vagy kultúrpolitikusainak) érveitől.

Kérdés, kit nevezhetünk konzervatívnak. Egyáltalán: nevezhetünk-e bárkit annak? Hétköznapi értelemben – és a gyakorlatban – ez persze mindig megoldódik: aki a hagyományokhoz ragaszkodik, ódzkodik a váratlan, hirtelen, gyökeres változásoktól, azt nevezük így; vagy bizonyos mindennapi vonásai alapján ítélkezünk. A helyzet sokkal kényesebb a művészekkel. Itt ugyanis az *én*, aki megnyilvánul, nagyon változó mértékben lehet nyilvános – azt vegyük-e figyelembe, vagy megnyilvánulásait, amelyek másokéhoz képest igen csak speciálisak (írás, festés, zene, stb.)? Egy írónak a magánélete vagy a művei számítanak-e ilyenkor? S ha az utóbbi – kizárólag szépirodalmi szövegei, vagy minden más általa írott szöveg alapján döntünk konzervativizmusa felől? Babits néhány véleményét félre is lehet söpörni, mint nem túl jelentős, anekdotikus eseményt – részint fel lehet figyelni arra, hogy elhangzanak olyan érvek, amelyek (ha nem Babits találta is ki őket) máig hagyományozódtak, máig erősnek és nehezen cáfolhatónak látszanak. Lehet lélektani magyarázattal kísérletezni (hivatkozni Babits biztonságvágyára, békülékeny, nem konfrontatív lelki alkatára); bizonyára lehetnek irodalompolitikai okok is a háttérben; vagy lehet szó esztétikai fenntartásokról. Ezt nyitva hagyom – de a konzervativizmus és a modernség furcsa, ellentmondásos, magyarázatra szoruló elegye továbbra is nyugtalanít.

Bókay Antal

BABITS KORAI POÉTIKÁJA

Babits nagyszerű és nagyhatású indulása a század legelején, majd különböző jellegű, de mindig meghatározó erejű harminc éves költői és kritikusi jelenléte a *Nyugat*, a magyar költészet legjelentősebb centrumának körében vitathatatlanul jelzi, hogy a magyar poétikai-történeti kánonnak teremtő erejű szereplője volt, költészete, kritikái és irodalomszervezői tevékenysége követőinek példaként, más, későbbi poétikai diszkurzusok költők számára pedig kontrasztként szolgált. Kétségtelenül „erős költő” volt, „erőssége” azonban ellentmondásos reakciókat („szorongást a hatástól” és vágyat a hatásra¹) szült, és kanonikus helye ma sem egyértelmű.

A kanonikus hely (és egyben a sajátos poétikai pozíció) megjelölésének egyik, talán legáltalánosabb akadály a – sokszor külső, nem irodalmi, hanem politikai-társadalmi intencióval képviselt -- uralkodó poétikai kánon, amely a magyar költészetet a Petőfi-Ady-József Attila vonalban építette ki és ezzel logikájában mellőzte, vagy legalábbis másodlagosnak vette Babits és voltaképpen az egész első világháború utáni Nyugat poétikáját. Nem igazán foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy mi a különbség a centrálisnak vett poétikai alakulás és Babits költészet-felfogása között, hogy mennyiben hasonlít vagy éppen különbözik Babits Adytól és mi volt az poétikai eltérés, amely József Attila 1930-as Babits kritikájában (és általában a *Nyugat* József Attilához való viszonyában) és az ifjabb költő 1930 utáni költészetében megfogalmazódik.

Babits költészetéről, poétikájáról számos kiváló tanulmány született, poétika-történeti elhelyezés szempontjából különlegesen fontosak Rába György írásai. Fontos, jelzésértékű az is, hogy a háború utáni magyar költészet egyik legjelentősebb iránya, az *Újhold* költői (elsősorban Nemes Nagy Ágnes) kifejezetten kanonikus elődként tartották számon. Ezeknek a Babits-tudatosításoknak azonban az a hiányosságuk, hogy megmaradnak a költő versi, poétikai világán belül, nem elemzik a magyar költészettörténeti különbségeket, és Babitsot, mintegy megmentve a magyar kontextustól, európai poétikai referenciákkal értelmezik. Ezek a magyarázatok, melyek lényege, hogy Babits tárgyias költő volt és költészete T. S. Eliotéval rokonítható, bár termékeny, de mégis határozott félreolvasás tartalmazznak. Ennek a tárgyiasságnak pontosabb meghatározása az előfeltétele a babitsi poétika értő pozicionálásának, Babits és az utána következő poétikák elkülönítésének. A másik kérdés-irány a források és poétikai kezdetekkel foglalkozhatna, és elsősorban Babits és Ady rokonságát és főleg különbségét mutatná ki. Ez utóbbiban a legnagyobb segítség maga Babits, aki már költői indulása első perceiben is kísérletet tesz önmaga kanonikus elhelyezésére, részben közvetlen Adyról szóló írásaiban, de leginkább az Arany Petőfi különbség kidolgozásában.

¹ Ezeket a fogalmakat Bloom definiálta értelemben használok. Harold BLOOM: *The Anxiety of Influence*. Oxford University Press, New York, 1973.

Poétikai eredet: Petőfi–Arany, Ady–Babits

A tankönyvek összemosó, Petőfi/Arany barátságra másoló Ady/Babits kapcsolatával szemben ismert az a tény, hogy Babits (és akkor levelezőtársa, Kosztolányi) határozottan elutasította Ady költészetét. Kosztolányi 1906 februárjában az *Új versek* frissen megjelent kötetét küldi Babitsnak, és kommentárként írja, hogy a „modern irodalom trónusába egy kiállhatatlan és üres poseurt ültettek”, majd a „émelyítő Ady” mellé besorolja követőit közéjük Juhász Gyulát is, „e tanulatlan gyöngye legénykéek valami rendkívül különöset keresnek s maguk se tudják mit. Affektálják a világbánatot, a különködést”². Babits – éppen Bajáról küldött válaszlevelében – lelkesen támogatja Kosztolányi negatív véleményét (csak Juhászt védi meg). Babits Ady formátanát is kritika alá vonja: „Forma-slampettsége annál megbocsáthatatlanabb, mert nem őszinte és nem a tartalommal való küzdelmen alapul. Hiányzik belőle minden Knappeit – minden kapcsolás, keménység, ekonómia”³. Babits véleménye persze gyorsan változik, de Adytól való távolsága, e poétikai távolság, másság tudata mindvégig megmarad.

Jó egy évvel az ominózus (és Kosztolányi által lelkesen terjesztett) levél előtt keletkezett Babits első olyan írása, az *Arany mint arisztokrata*, amely a nagy előd költészetének magyarázatán keresztül már kísérletet tesz a saját pozíció körvonalazására is. E kiadatlan, kéziratos munkában is ott van már az a meghatározó háttér hatás, William James pszichológiai antropológiája, amely a babitsi korai (és végső soron az egész babitsi) költészet poétikai alapstratégiáját rögzíti. A kutatás következő lépése az 1910. novemberében a *Nyugatban* megjelenő *Petőfi és Arany*, majd 1911-es nagyszerű Vörösmarty esszé-pár.

A *Petőfi és Arany* két eltérő poétikai beszédmódot definiál, és „örök kontroverziaként”⁴ jelzi e különbség poétikatörténeti szerepét. A Petőfi tradíció Aranyt lebecsülő tábora egyértelműen „Ady túlzóbb követői” köréhez köthető, Arany elsőbbsége pedig kétségtelenül Babits pozíciója. A Petőfi tábor hívei szerint „az objektív és művészet nem tartoznak a költészethez”, a költészet lényegeként a „tüzet” az „új tüzek, új lobogások, mennél újszerűbb egyéniségek mennél szabadabb [...] mennél pongyolább kifejezése”. A Petőfi párt „keresi a disszonanciákat”, megveti a „rég formákat”⁵ és a kritikában ködösen új terminológiával benyomásokat közöl csak. Az Arany hagyomány képviselői a naiv Petőfi ellenében az arisztokratikus Arany felé hajlanak, fontosnak tartják a művészi nyelv, forma szerepét, az anarchia helyett a forma harmóniáját tartják követendőnek s a kritikában a pozitív, „nemesem objektív esszéstílust követik.

Erre a különbségre építi Babits saját, Petőfi és Arany különbségéről szóló elgondolását. Babits megközelítésének háttérében, Babits irodalomelméletében meghatározó Hyppolite Taine, aki az irodalmi mű kagylóhéja mögött rejtőző személyes és kollektív eszmeiség, lelkiület mélyét, magát az élő lényt kutatta. Babits is Petőfi és Arany ilyen személyes, pszichológiai-morális eszmeiségét dolgozza ki, de emögött rekonstruálható az a poétikai különbség, amely szerinte

² Babits Mihály levelezése 1890-1906. Szerk.: Zsoldos Sándor, Korona, Bp., 1998. 191.

³ uo. 194.

⁴ Babits Mihály: Esszék, tanulmányok, kritikák 1900-1911. Szerk.: Hibscher Sándor – Pienták Attila, Argumentum, Bp., 2009. 355.

⁵ uo. 356-357.

e két költőt vezérelte. Petőfiben „két véglet: forradalmiság és nyárspolgáriság, korlátatlanság és korlátoltság szorosan összefügg [...]: szülőjük az egészség”⁶. Vele szemben Arany „az agyonsebzett lelkű dekadens költészete fátyolos: szimbolikus vagy (művészien) impasszibilis, szemérmes és *l'art pour l'art*-os. (Arany határtalanul modernebb Petőfinél. Petőfi határtalanul egészségesebb.”⁷ Petőfire jellemző „a nyárspolgár ragaszkodása a földhöz, amelyen született s a fajhoz amelyből született - egészséges büszkeség és harci kedv, ezek teszik Petőfi hazafiságának alapját”⁸.

A Taine-i hármashból Petőfi és Arany kapcsán a harmadik, az idő-elem, a *moment* a „pillanat” kapcsán van Babits szerint jelentős poétikai különbség: Petőfi a jelen pillanat költője, „viszont Aranyt, amint saját múltja üldözi, úgy üldözi örökké fájának múltja is: az ő költészete valóban az egész múlt eredője”⁹. Aranynál „a lélek folyton gazdagodik a múlttal, az egész múlt tovább él benne”¹⁰. A későbbi Babits öntudata, önmagáról alkotott képe párhuzamos ezzel az arisztokrata Arannyal, aki az „egész múltat hordozza magában, költészetében is tudatos folytatója és eredője az egész múlt költészetének és minden sorából az egész múlt lelke cseng”¹¹. Mindehhez a jóval későbbi Babitsot is köthetjük, az „Új klasszicizmus felé” szerzőjét vagy éppen (fanyarabban, elidegenedettebb megfogalmazásban) a *Csak posta voltál költőjét*. Arany lírája nem „közvetlen benyomásokat ad, hanem emlékekből táplálkozik és diszkrétan elfátyolozott líra. S ugyanezért költészete leginkább epikai [...] mélye csupa titkolt és eltagadhatatlan szubjektivitás”. Ez az emlék-alap jelentősen más poétikát teremt mint amilyen Petőfié. Ő a „benyomások”, jelen pillanatbeli élmények költője, „tükör, de ez a tükör csodálatosan tiszta és éles képeket ad”¹². A tükör poétikája fantázia, benyomás fragmentumokra bontja a megélt világot, pszichoanalitikus szóval *projektíven működik*, a belső kivetül a világra, teremt egy élmények nyomán született versi világot. Az *introjektív költő* beveszi önmagába a külvilágot, a múltat és valami lelki betegséget kockáztatva önmagában teremt élmény-összefüggéseket, a történeteket, tárgyakat ennek a bensőségnek alapján tudja összefogni.

Petőfi és Arany Babits által felvetett és igazából önmaga poétikai pozícióját tisztázó különbségének érdekes párhuzama fedezhető fel az angol romantikus költészetben Coleridge és Wordsworth kapcsolatában. Charles Altieri a modern költészetet megalapozó, modellszerű előzményként ír arról, hogy már a 18. század végén kezd kialakulni egy a filozófiai és költői beszédben is megjelenő alapvető, elkülönítő probléma, akörül a kérdés körül, hogy mikét kapcsolható össze a tény és érték, azaz a tárgy és szubjektivitás. A probléma meghatározó világképi szerepet azonban csak a romantikában, a romantikától kezdve kapott. Eliot ezt a kérdést majd egészen más szempontból az „érzékelés disszociációja” mentén, alapvető romantikus hibaként tárgyalja. Altieri szerint Wordsworth feltételezte a természetben törvények meglétét és a tudat kötelezettségét, hogy ezekhez kapcsolódjon. Az ilyen költői tudatnak elsődleges „élményei az emberi

⁶ uo. 359-360.

⁷ uo.

⁸ uo. 364.

⁹ uo.

¹⁰ uo. 367.

¹¹ uo. 369

¹² uo. 365.

tudat mély és inherens minőségei és ezek meghatározottsága a nagy és állandó tárgyakkal, amelyek hasonlóképpen inherensek és lerombolhatatlanok¹³. Wordsworth ilyen immanens, a természet és tudat mély harmonikus kapcsolatára építő költészetében a „szubjektum azzal teremtődik meg, hogy részt vesz a tárgyban”¹⁴. A költészet ebben az értelemben másodlagos teremtés, a fantáziát a dolgok partikuláris rendje keretezi, alapozza. Coleridge ezzel szemben az egyéni és kollektív tudat kreatív erejét hangsúlyozza, a fantázia lett a teremtő erő, a költészet elsődleges teremtés a dolgok rendjével szemben, „a tárgy újrateemtődik a szubjektumon keresztül”¹⁵

A *Petőfi és Arany* indulatos és végső soron (Petőfi irányában) igazságtalan írás. Van azonban egy határozott poétikai üzenete, amely nyilván nem első-sorban Petőfiről és Aranyról szól, hanem sokkal inkább Babits pozícióját hivatott definiálni. Mindenütt, a Swinburne esszéiben a Meredith tanulmányban és különösképpen a két Vörösmarty esszéiben újra és újra, immár indulatmentesen előkerülnek a modern költészet ilyen kettősségének jellemzői. A Vörösmarty tanulmányok egyenesen egy fejlődés- (vagy alakulás-) folyamatot írnak le, azt, ahogy a fiatal Vörösmarty klasszicizálós, azaz emlékezős, de még romantikusan fantázia-alapú költészete később átfogó „klasszicitás”-hoz jut: „Amíg az ifjú Vörösmarty műveinek a klasszicitás minden befejezett tökéletessége ellenére is, a képek zavaros bősége valami romantikus kuszaságot ad [...] addig a harmincéves költőnek már nemcsak egyes sorai, hanem egész versei teszik a klasszikus tökéletesség benyomását”¹⁶.

A Vörösmarty-költészet egyik alapvető jellemezőjének tartja a tárgyias és szimbolikus kapcsolatát, azt, hogy miközben a *Csongor és Tündében* egy Balga/Ilma valóságos világ is bennfoglalt, minden mégis szimbolikus is. És Babits nagyon világosan szétválasztja a realitást, a gondolat-alapúságot a szimbólum lelki, fantázia-háttérű lényegétől: „tévednek, akik azt hiszik, hogy a szimbólum csak valamely gondolat kifejezése: ellenkezőleg, a szimbólum elsődlegesen lelki tény, és a gondolat csak gyenge kifejezése a szimbólumnak”¹⁷. De ebben a szimbolikus rendben „a tündérvilág csodálatosan ölelkezik a reális élet alakjaival, és minden tarka és összefüggéstelen dolog a fő gondolatban nagy szimbolikus egységgé olvad össze”¹⁸. Vörösmarty, ez az igazi romantikus költő Babits interpretációjában klasszicizálódik, hasonlóvá válik Arany poétikájához, és hozza a babitsi jellemzőt is, a „tarkaságot”, Iris koszorúját, a poétikai világ és a sokszínű valóság integrációját.

Ady költészete kapcsán jelentősen megváltozik Babits véleménye, látja, elismeri Ady költői jelentőségét, de még 1919-ben is pontosan a Petőfi típusú hagyományba sorolja. Az értelmezési háttér itt is a taine-i irodalom felfogás, a mű mögött rejlő személyes karakter elemzése. Az ő „saját élete is szimbólum lesz, – írja Babits 1919-es Ady tanulmányában – sőt minden szimbólumok tengelyévé válik; egy jelentőségekkel teleszürcsölt élet, ahol minden emlék, minden kis mozzanat nagy titkos értelmű”¹⁹. Nem a számtalan valóság-elem, tarkaság rejlik

¹³ Altieri, Charles: *From Symbolist Thought to Immanence*. Boundary 2, 1973. 1:3. 607.

¹⁴ uo.

¹⁵ uo. 608.

¹⁶ Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok*. 1 kötet, Szerk.: Belia György, Szépirodalmi, Bp. 1978. 226.

¹⁷ uo. 236.

¹⁸ uo.

¹⁹ uo. 674.

az Ady költészet mélyén hanem egy hatalmas szimbolikus személyesség, egy fantázia-alapú, valóságmentes teremtő erő: „a szimbolizmus gyökerén a fantázia van [...] s éppen ez teszi profétává. Az olyan módon szimbolista költő, mint Ady okvetetlen proféta lesz, vates, mert kijelentései vannak, csak szimbólumokban elmondható titkokról [...] a költő önmagát beszéli, saját életét, lázait vallomásait”²⁰. Ady, akárcsak Petőfi, proféta, aki maga teremti világát, a próféta nem a hirdetett igék igazságában [...] rejlik [...] a próféta attitűd, a költő kincseseen egyedül állása kortársai között”²¹.

Babits meglehetősen egyértelműen elkülönít két poétikai tradíciót. Az egyik személyes, fantázia-alapú, jelen-élményű költészet, amely egy profetikusan világ elképzelésével teremti a versi tárgyakat. A másik költészet, ez lesz Babitsé és Aranyé, a szubjektív, versi értelmet az emlékezésen keresztül a fantáziát valamiféle előzetes (tárgyi vagy kulturális) rendbe építi és saját identitását, a költői hang értelmét ezen kulturális-tárgyi eredeteken keresztül dolgozza ki. Mindkét beszédmód a modern, a szimbolizmus poétikája akkor is, ha egymástól lényegesen eltérnek. Charles Altieri a modern költészet közös alapját Baudelaire kapcsán fogalmazza meg, azt, hogy ez az új líra „a kifejező érzékenység új típusát vezette be, és immár nem épített nagyobb terjedelmű narratív és argumentatív struktúrára [...], hanem olyan radikálisan érzékeny lelkületet teremtett, amelyet saját percepciói kényszeres textúrájának minősége és terjedelme definiált”. A modern líra egy sajátos bensőség-prezentáció, kísérlet a belső, személyes és alapvetően szótlán élmény képi, tárgyi és nyelvi megjelenítése. A különbség kérdése abban rejlik, hogy miként születnek meg ezek a „kényszeres textúrák”.

Tárgyias vagy tárgy-alapú költészet: Eliot kontra Babits

Pontosan e tárgyakra, kultúrára, emlékekre épülő bensőség-élmény miatt látszott logikusnak az poétika-történeti gondolat, hogy Babits nem is szimbolizmushoz kötődik, hanem sokkal inkább megalapítója volt egy új, késő-modern poétikai diszkurzusnak, annak, amit az angol költészetben T.S. Eliot képviselt. Az elioti párhuzamot még 1971-ben Rónay György veti fel, Rába folyamatosan ad ehhez kritikai érveket, de még Király István is így próbálja Ady kortársát poétikailag szituálni. Úgy gondolom azonban, hogy a Babits-Eliot kapcsolat nem tartható. Ennek háttéréként azonban fontos lenne a tárgyiasságot, Babits tárgyiaságát alaposabban meghatározni. Hasonlóképpen önfélreértésnek tűnik az, amikor az *Újhold*, elsősorban Nemes Nagy Ágnes saját költészetét Babits folytatásának tekinti, pedig az általa követte tárgyias beszéd legfeljebb József Attilával kapcsolható, Babits- csal semmiképp. Teljesen elfogadható azonban az, amit Rába 1981-es könyvében Babits korai költészetét kapcsán „tudatlíráról” majd a „lírai festmények objektív költészetéről” ír: „A fiatal Babits [...] a verset *megformált* valóságtartalomnak tekinti, olyan művészi kifejezésnek, amely az élményt asszociációkkal, költői képekkel és finomszerkezetek másodlagos expresszióival fölgazdagított tudatállapotként tolmácsolja, más szóval, az érzeteket és benyomásokat a belső élet jellegzetes

²⁰ uo. 676.

²¹ uo. 678.

mozgásformáival hatja át [...] így haladja meg az impresszionizmust”²². Monográfiájában is többször felhossa, de egy későbbi, 2008-as rövid írásában Rába egyértelműen Eliottal párhuzamosítja, Babits poétikáját (például A világosság udvara kapcsán), de étfogóbb poétikai irányként írja, hogy „ez a poétikai eljárás eszembe juttatja Eliot *objective correlate* elméletét, a tárgyi megfelelés elvét”²³. Hasonlóképp felfedezi Babits poétikai eredményei között a „dissociation of sensibility” az „érzékelésmód széttagolódása” leküzdését, aminek megszüntetését Eliot is meghatározó célként tűzött ki.

Rábának valamilyen értelemben igaza lehet: Babitsnál, különösen a fiatal Babitsnál jelen van valamilyen tudatos tárgyiasság, első és második kötetéből erre seregnyi verset lehet idézni, és a költő poétikai filozófiája rendszeresen reflektál erre a kérdésre. Maga Babits is hangsúlyozza az objektivitást, a lírai korlátozásának szükségét. Egy 1905 augusztusában Juhász Gyulának írt levélében olvashatjuk, hogy „Ezennel üdvözlöm Önben az objektív művészt: kérem tartsa meg jó feltételeit s ne folytassa a lírát. [...] Szeretnék filippikákat tartani, ez átkozott szellemirány, a líra ellen”.

Mindennek ellenére Babits késő-modern, tárgyias költészetéhez, Eliothoz kapcsolása nem tűnik megalapozottnak. A késő modern tárgyias költészetet csak jóval később, majd József Attila teremti meg, egy olyan lírai beszédmóddal, amit sem Babits sem a *Nyugat* sem fogadott be. Kétségtelen és poétikai magyarázatot kíván az a poétikai karakter, hogy Babits – mondjuk Adyhoz mérten – verseit sokkal közelebb hozza a lírizált valósághoz, korlátozza a fantázia és a személyesség hatalmát, azaz kortársaihoz (nemcsak Adyhoz, hanem Kosztolányihoz és Juhászhoz) képest sokkal erősebben „tárgyias”. Feltételezésem, hogy Babits költészete a kortárs (kora)modern költészet egyik jellemző, alternatív útját teremtette meg, egy olyan utat, amelynek hagyománya, eredete – mint korábban jeleztem – a romantikába nyúlik vissza.

Babits modern költészeti útja legvilágosabban talán egy korai, 1904. november 17-én Kosztolányinak írt levélben fogalmazódott meg (Rónay György hívta fel rá először a figyelmet)²⁴. Kosztolányi *Egy örült* című verse kapcsán kezd elmélkedni a kép jelentőségéről, a kép (sőt a kép-sor) szubjektumteremtő hatalmáról a költészetben: „Az ember azt képzelné, hogy valahol, ott lenn folyamának mélyén, [...] ott lenn valahol egész csöndben mégis képek alszanak, képek bizony, végig megszakítatlanul, a két partnak a folytonos képei, és a felhőknek is, - talán a napnak is! – istenem a napnak! – képei a világnak úsznak ott a mélyen, talán fürödnek, csak hogy nem látszanak, mert a felszín zavaros, tiszták mint egy elsüllyedt város [...] képmétre van a folyamomnak [...] egy képszalag képezi életem alaprétégét, csak azért nem látszó, mert minden más rajta nyugszik, egy nyúló, összefüggő képszalagon...”

A költői lét-megismerés tehát a tárgyak (a folyópart) képszerű realizálására épül, egy belső folyamatot előfeltételez, a külvilág belső, személyes rendje szerinti építkezést keres és talál. A belső mintegy felveszi magába a külvilág tárgyait és innen a belsőből származik a tiszta átláthatóság, a lét, a dolgok mélyének tudása. A szöveg mögött egyértelműen William James 1890-es *The Principles of Psychology* című könyvében megfogalmazott „tudatfolyam”

²² Rába György: *Babits Mihály költészete*. Szépirodalmi, Bp., 1981. 21.

²³ Rába György: *Babits, a hétköznapi ünnepek költője*. Holmi, 2008. 1. 83.

²⁴ Babits Mihály levelezése 1890-1906. Szerk.: Zsoldos Sándor, Korona, Bp., 1998. 128-129.

fogalom áll. A tudatfolyam ilyen felfogása azonban (és ez a levél tanúsága szerint – Zalai hatására – Babits számára is világos lett) túlzottan optimista, túlzottan a korábbi költészet bensőség felől megbízható tűnő világ, azaz a harmonikus külső-belső viszonyára épít. A levél szerint ugyanis „átkozott bűvárok jöttek, maliciózus tanítómesterek és irigy aranymosók” akik „lámpával világítottak a vizemre: nézd szó sem aranyról; nem látszanak képek (...) Összefüggő képmeder? Elégedj meg a szigeteiddel, amelyek kibuknak hajjaid örök zavarából és jegyezd meg, minden folyó feneké sár, tömege víz, teteje pedig buborék...”. A gondolat szinte szó szerint William James: „a hagyományos pszichológia úgy gondolkodik, mint az, aki azt állítja, hogy a folyó nem más, mint vödrökben lévő víz még akkor is, ha a vödrök a sodrásban a tovább folyó tiszta vízzel vannak körülveve Minden határozott kép a tudatban átítatódik és megfestődik a körötte áramló szabad vízben. Ezzel együtt árad a kapcsolatainak az értelme, a közeli és távoli, az elhaló visszhangja annak, amiért hozzánk jött, és a megjelenő értelme annak, amerre vezet.”²⁵ Valószínű pontosan erre található a (babitsi) lírai modernség legfontosabb törekvése: a tárgyak mögött, a tárgyak mögé egy koherens szubjektív (morális-kulturális) rendet kell találni, amely mélységet ad a belső világnak. Erre kapcsolódott, ebbe a rendszerbe illeszkedett az a voltaképpen kiábrándító felfedezés, hogy nincs lehetőség a tárgyak, dolgok, történetek lelkét harmonikusan kibontva verset írni. A tárgyi világ jelentés-teremtő keretei (az előbbi Altieri idézetben jelzett „nagyobb terjedelmű narratív és argumentatív struktúrák”) nem állnak már fenn, a két oldalról körülfogó, irányt adó folyómeder helyett magának a költőnek kell szigeteket teremteni, a költői bensőség tárgyteremtő, történet-teremtő felelőssége elkerülhetlenné vált. Ráadásul van a bensőség folyójában valami sötét, taszító, abjekt-szerű, mely átláthatatlansággal jár. Babits számára jól érzékelhetően fontos a láthatóság, a látás elsődleges poétikai értelemteremtő eszménye, nyilván ebből a vizuális orientációból származik sajátos (meglehetősen racionálisnak ható) modernsége, képszerűsége is. Babits poétikájának filozófiai alapját kétségtelenül William James formálta, akkor is, ha ezt az eszmét az „átkozott bűvárok” erős és akkor kivédhetetlen kritikával illették.

Úgy gondolom, és ez Babits és Bergson viszonyának fontos jellemzője, hogy Bergson ebből a szempontból csak másodlagos volt, ő *valóban* „szabadító” volt, kérdés, mitől szabadított? Logikusnak látszik: megszabadította Babitsot a bűvárok zavart, inkoherenciát keltő igazától és újra lehetővé tette számára a hitet a koherens bensőségben a személyesség, a kultúra személyességének a hatalmában. Ennek lesz eredménye majd 1925-ben az „Új klasszicizmus felé” esszéje és a későbbi Babits sokkal kevésbé tárgyias, sokkal inkább személyes integrációjú költészete.

Babits a modern költészet egyik meghatározó ágának alap gondolatát rögzíti, a benső poétikus önartikulációjának egy olyan módját, amely a századvég és századelő modern poétikai beszédmódjaiban a parnasszista típusú háttérre, jelentős, stabil kulturális hagyományra és a tárgyi valóság lírai élménylehetőségeinek elismerésére épül. Nevezhetnénk akár „tárgy-alapú” költészetnek, mely ellentétes és párhuzamos a „fantázia-alapú” költészettel. Babits meglehetősen világosan látta ezt a kétféle, eltérő útvonalat, önmaga és Ady különbségében.

²⁵ James, William: *Psychology: Briefer Course*, Henry Holt, New York, 1892. 165.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

A késő-modern tárgyiasság felől visszatekintve különbséget kell tehát tenni *tárgyhasználó* és *tárgyias* költészet között. Az előbbi esetében egy olyan poétikai tradícióról van szó, amelyben a kép valóban tárgyi, olykor egészen konkrét, de csak arra szolgál, hogy rajta keresztül a szubjektív, a személyes vallomás megnyilatkozni tudjon. A költői világ, a képrendszer egységét a költői szubjektív jelenlét adja. Ami Babits költészetét megkülönbözteti a késő-modern tárgyias verstől az döntően két poétikai-episztemológiai jellemzőre vezethető vissza. Ezen különbségek miatt Rónay és Rába kísérlete, hogy Babitsot beemeljék ebbe a tárgyias lírában nem tűnik megalapozottnak. Valószínűleg Babits sem értett volna velük egyet. A két karakteres mozzanat: *a személytelenség*, és az *önelvűként strukturált*, és ebben a strukturáltságában homológ tárgy- és szelf-teremtő formaként működő vers elve. Eliot a homológiát az érzékenység szétválása, a konstruáltságot Joyce *Ulysses* című regénye kapcsán írt recenziójában elemzett mítosz-kezelési stratégián keresztül tárgyalja. De van egy sokkal közvetlenebb olyan Babits kritika, amely nagyon világosan, mondhatnánk, agresszíven jelzi Babits és a tárgyias költészet különbségét. József Attila 1930-as kritikájára gondolok. A kritika agresszív és igazságtalan volt, ezt maga József Attila is belátta később. De mégis: egy új poétika megfogalmazása történik meg benne, itt jelenik meg igazából a késő-modern tárgyias költészet elve, és éppen Babits akkori (húszas évek végi) költészetével szemben.

Kelevéz Ágnes

AZ ÁTRENDÉZÉS SZENVEDÉLYE VERSCIKLUSOK A FIATAL BABITSNÁL

Ha a pályakezdő Babits versalkotási módszerét nemcsak a megjelent verskötetek, hanem a kéziratos hagyatékban található szövegek, az első publikációk, valamint a levelezés adatai felől is vizsgáljuk, fel kell ismernünk a fiatal költő szenvedélyesen következetes vonzódását a tematikusan elrendezett kötetek, valamint a különböző struktúrájú ciklusok létrehozása, sőt újrendezése iránt. Az köztudott volt eddig is, hogy Babits azok közé az alkotók közé tartozik, aki Baudelaire példája nyomán, tudatosan alakítja ki kötetének szerkezetét, s a versciklusok építésének lehetőségével is, szintén nem függetlenül Baudelaire hatásától, sokszor és igen változatos formában él. Cikluson a továbbiakban olyan költeményekből közvetlenül szerveződött nagykompozíciót értek, Tverdota György meghatározása alapján, melynek terjedelme két, bármilyen rövid verstől akár az egyetlen homogén nagyszerkezetbe rendezett, kötetnyi költeményig is terjedhet.²⁶

Babits fiatalkori költészete bővelkedik híres példákkal, elég a *Szimbólumok*, *Paysages intimes*, *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* című ciklusaira utalni, vagy a rá különösen jellemző egy cím alatt publikált ikerverseire, mint a *Strófák a wartburgi dalnokversenyből*, melyben Babits két énekest szólaltat meg párhuzamosan, vagy a *Theosophikus énekek*, melyben két vallási világpépet ütköztet egymással, tudatosan vállalva a ciklusba rendezés által létrejövő kettős kontextus meghatározó és átértelmező szerepét. Közismert költői programként meghirdetett gyakorlata miszerint kötetének megjelenése után versei szövegén alig, a kötetek, ciklusok szerkezetén pedig egyáltalán nem változtat: „Egy jó verssor szent dolog, nem szabad hozzányúlni, még alkotójának sem.”²⁷ – írja Szép Ernő átdolgozott versei olvastán. Az érett Babits következetesen végigvitt álláspontja elfedte azt a tényt, hogy fiatalon, a kötetbe rendezések előtt a keletkező és a már meglévő verseit milyen meglepő gazdagságban és kreativitással illesztette az évek során más és más tematikájú struktúrákba, az eltérő kontextusokkal tudatosan átformálva lehetséges értelmezéseiket. Összegyűjtve az erre vonatkozó adatokat határozottan kirajzolódik előttünk egy a verseit újra és újra átcsoportosító, az összetartozások különböző szerkezeteit állandóan újragondoló, az átrendezés szenvedélyétől hajtott költő portréja.

Első példaként elég hivatkozni arra, hogy a *Levelek Irisz koszorújából* című kötet 39 versének majdnem a fele, 17 vers, egészen más elrendezésben már része volt Babits egy korábbi, saját maga számára készített kötettervének, melyet 1906 nyarán kéziratos formában tisztázott le egy füzetbe. Ma ez az úgynevezett

²⁶ Tverdota György: *Ciklusépítkezés a modern költészetben*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2000. 5–6. 617–637.

²⁷ *Könyvről könyvre. Kijavított költemények*. Nyugat, 1938. jún. 6. sz. In: Babits Mihály: *Könyvről könyvre*. S. a. r.: Belia György. Helikon, Bp., 1973. 286.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

*Angyalos könyvnek*²⁸ a 2. füzete, melyet Rába György találóan „őskötet”-nek nevez.²⁹ A nyomdai megjelenést utánzó kéziratban, melynek van címe: *Versek 1903. jan. – 1906. jul.*, van lábjegyzete, tartalomjegyzéke, oldalszámozása, sőt az egyes részeknek vannak mottói is, Babits összesen 63 verset tisztázott le, melyeket három ciklusra osztott, s ezeken belül minden egyes tagverset önálló számmal látott el: *Szonettek és Canzonék* (ez a ciklus a címbeli két elnevezés alapján két további alciklusra oszlik), *Vile potabis* (itt az első alciklusnak nincs címe, de mivel a *Vile potabis* verssel kezdődnek a tagversek, így mintha a verscím válna egyúttal az első alciklus címévé is, kissé következtelenül megismételve a ciklus címet). A második alciklus címe a *Tájképek*, a harmadik nagy ciklus a *Lyrail festmények*.

Szonettek és Canzonék		
I.	Szonettek	(12 vers)
II.	Canzonék	(16 vers)
Vile potabis		
I.		(18 vers)
II.	Tájképek	(6 vers)
Lyrail festmények		
		(11 vers)

A címeket vizsgálva látható, hogy a ciklusokat és alciklusokat Babits nem egységesen, hanem kétféle szempont szerint alakította ki, vagy egy-egy lírai műforma szerint, vagy olyan tartalmi jegyek alapján, melyek a versek közös poétikai természetére, szemléleti kapcsolatára utalnak. Miközben Rába György, jogosan, ennek az összeállításnak a poétikai „kétarcúságát” hangsúlyozza,³⁰ számunkra most az a fontos, hogy mintegy három évvel később Babits teljesen felborítja verseinek ezt a szigorúan kialakított, számokkal gondosan ellátott ciklusbeosztását azért, hogy darabjait átrendezze első verskötete számára egy olyan új, rejtett összefüggéseket tartalmazó rendbe, mely a kötet egészének az egyes versekén túlmutató jelentést is ad, ahogy erre Gintli Tibor hívja fel a figyelmet a Babits-líra modernséghez való viszonyát újraértelmezve. Szerinte a *Levelek Irisz koszujából* kötet-szerkezete a világ megismerhetőségének, egy- vagy sokféleségének a kérdését hangsúlyozza, s így szinte valamennyi költemény a saját hely által definiáltan, önértelmező funkciót is kap.³¹ Önmagában is beszédes, hogy a *Canzonék* 3. darabja, az *In Horatium*, lesz a kötet nyitó verse, s a kéziratot fűzet kezdő, vagyis a *Szonettek* ciklus első, még cím nélküli verse válik a kötet záró darabjává, a struktúráján belüli helynek megfelelő elnevezéssel: *A lírikus epilógja*. A költemények változó sorrendjét bemutató lenti ábra segítségével válik igazán nyilvánvalóvá, hogy Babits milyen radikálisan más kompozícióban gondolkozva rendezi újjá verseit kötete számára. (L. 1. számú ábra) Az ábrán két oszlop látható, az egyikben a *Versek 1903. jan. – 1906. jul.* 63 versének, a másikban a *Levelek Irisz koszorujából* című kötet 39 versének címeit

²⁸ Babits utólag köttette egy keménynyomtatás könyvbe három kéziratot verses füzetét, melynek borítóját 1935-ben Török Sophie díszítette fel Carpaccio egy festményének részletével, egy lantját pengető angyal képével, innen a név. Kézirata: OSzK Kézirattár Fond III/2356.

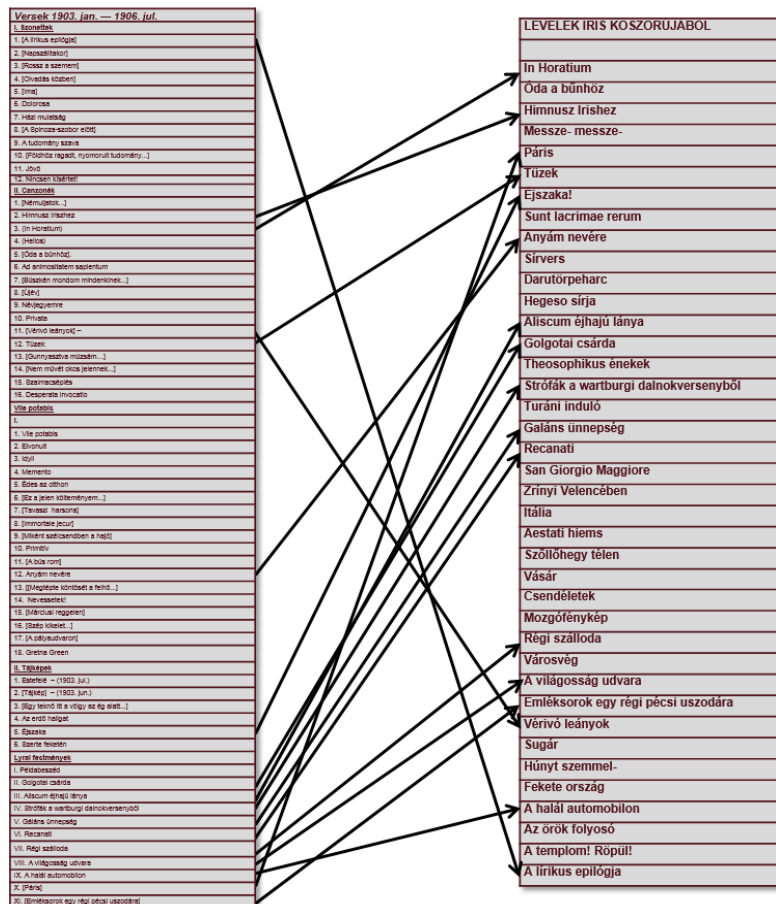
²⁹ Rába György: *Babits Mihály költészete 1903–1920*. Szépirodalmi, Bp., 1981. 42. (A továbbiakban: Rába 1981.)

³⁰ Uo. 51.

³¹ Gintli Tibor: *A Babits-líra viszonya a modernséghez*. Új Dunatáj, 2010. 12. 22–25.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

jeleztem. Bár a címek nem jól olvashatók, de az átrendezés mértékét az egymást keresztező nyilak sokasága így is jól mutatja.

1. számú ábra

Ha fiatalkori kéziratait, levelezését vizsgáljuk, akkor sok olyan adatot találhatunk, melyek azt bizonyítják, hogy az önmaga költői lehetőségeivel tudatosan kísérletező fiatal költő milyen sokszor kezdi úgy írni verseit, hogy valamilyen tágabb összefüggés rendjébe illesztve, eleve ciklusként képzei el őket. Kosztolányinak és Juhásznak küldött leveleiből tudjuk, hogy 1903–4 folyamán tervszerűen írja előbb szonettjeit, majd 1904 nyarán tudatosan vált át e rövid, de szigorú formáról az óda és a himnusz műfajára.³² Az első célkitűzésnek lett lenyomata az „öskötet” kéziratok füzetében a *Szonettek* ciklus 12 számozott verse, melyek valóban szonett formában íródtak. Az ódák és himnuszok tervezett

³² Babits levele Kosztolányi Dezsőnek, [Szekezsárd, 1904. júl. 21. e.] In: *Babits Mihály levelezése. 1890–1906.* S. a. r. Zsoldos Sándor. *Historia Litteraria Alapítvány—Korona Kiadó, Bp., 1998.* 77. (A továbbiakban: BML 1890–1906.)

füzéréhez minden bizonnyal a *Himnusz Iriszhez*, az *In Horatium*, a *Helios* és az *Óda a bűnhöz* c. versek tartozhattak.³³ Azonban míg Babits a szonett-ciklust megtartotta, himnuszait és ódáit egy egészen más elnevezésű, *Canzonék*, vagyis dalok című, tágabb jelentésű egységbe sorolta a ciklus 2, 3, 4 és 5 tagverseiként olyan, egészen más műfajú versekkel együtt, mint például az *Anyám nevére* című. Jellemző, hogy végül, mint már jeleztem, a *Canzonék* alciklust is feltörte és újrarendezte, hisz 3. darabja, az *In Horatium* lett a *Levelek Irisz koszorújából* nyitó költeménye, és az alciklus 2. és 5. darabja (*Himnusz Iriszhez*, *Óda a bűnhöz*) lett a kötet 5. és 2. költeménye.

A fiatal Babits nemcsak versforma szerinti ciklusokban gondolkodik, hanem tematikai szempont alapján is nagyszabású ciklus-célokot tűz ki maga elé. 1905 nyarán „Baudelaire Tableaux Parisiens-jeinek mintájára egész ciklust” tervez „budapesti képekből”.³⁴ Bizonyosan ennek a vállalkozásnak az eredménye a *Világosság udvara*, valamint feltehetőleg a *Tüzek*, vagy a *Páris* című versek is. 1905 decemberében egy másik költői sorozatot kezd, ahogy ő nevezi, Haláltánc-ciklust. Kosztolányinak ír erről annak a levélnek az összekötő, magyarázó szövegeiben, melyben elküldi több versének letisztázott kéziratát: „Decemberben új ciklusba fogtam; Haláltánc-félébe, s csakugyan a régi német metszetek hatására, melyeknek sok másolatát néztem.”³⁵ E ciklus első darabja, saját bevallása szerint, az 1905 decemberében írt, *A halál automobilon*, a második az egy hónapon belül megszülető, januári vers, a *Régi szálloda*, melynek címéhez csillaggal jelzett lapalji jegyzetet fűz levelében Kosztolányi tájékoztatására: „Ez lenne a Haláltánc második darabja. A vershez tényleges szóbeszéd – pletyka vagy monda – szolgáltatott tárgyat.”³⁶ Végül Babits mindkét tervezett ciklus nevét veszni hagyja, s a verseket, egész más szempont alapján rendezve, a kéziratot kötetben a *Lyrái festmények* c. ciklus részévé teszi. Babits nyilvánvalóan tudja, hogy más jelentésrétegeket mozgat meg például a *Régi szálloda* borzongató története, a falban bomló hulla rothadásának ténye, ha a haláltánc középkori mítoszának modern továbbéléseként olvassuk, vagy mintha a *Lyrái festmények* részeként, vagyis egy olyan ciklusban, mely egy költői látásmód szempontjából gyűjti egybe a verseket.

Különösen tanulságos az átrendezés adatait összegyűjtve nyomon követni Babits tájkép-verseinek szerteágazó sorsát. Fiatalkorától izgatta ugyanis a természeti táj valamilyen módon való ábrázolása. Szerinte a táj élvezettel teli szemlélése, ahogy tájverseit összegyűjtő és prózai részekkel összekötő *Útinapló* c. novellájában írja, a „legbiztosabb hőmérője az esztétikai érzőképeseknek. Aki őszintén, képzelődés és szenvelgés nélkül élvezi a tájakat, az már nem lehet közönséges ember.”³⁷ A tájképek iránti vonzódásának első lenyomata az *Angyalos könyv* második füzetének, az úgynevezett őskötetnek a *Tájképek* c. ciklusa. Ebben a ciklusban a következő, nagyrészt cím nélküli, számmal is ellátott, valóban tájleíró jellegű versek találhatók: 1. *Estefelé*; 2. *[A vérvörös nap ködbe süllyed....]*; 3. *[Egy teknő itt a völgy az ég alatt...]*; 4. *[Az erdő hallgatag...*

³³ Vö. Babits–Juhász –Kosztolányi levelezése. S. r. a: Belia György. MTA Irodalomtörténeti Intézete, Bp., 1959. 243.

³⁴ Babits levele Juhász Gyulának [Szekszárd, 1905. aug. 3. előtt] In: BML 1890–1906. 162.

³⁵ Uo. 215.

³⁶ Uo. 219.

³⁷ *Útinapló*. Nyugat 1909. nov. 1. 21. sz. 492–503. In: Babits Mihály: *Novellái és színjátékai*. S. a. r. Belia György. Szépirodalmi, Bp., 1987. 17–33.

]; 5. *Éjszaka*; 6. [*Szerte feketén...*]. Érdekességük, hogy mindegyiknek az alkonyi vagy az éjszakai táj a szervező motívuma. E versek közül Babits egyedül a legkorábbi keletkezésű, *Estefelé* című verset nem jelentette meg.³⁸ A többi felhasználta eltérő jelentésű struktúrákba illesztve. A ciklus 2. és 3. verse az *Útinapló* (1909.) c. novella része lett, a 4. verset *Alkony* címmel, a 6. verset pedig *Luna* címmel a benső tájakra vezető *Paysages intimes* (1910.) versfüzér 3. illetve 5. darabjaként emelte kötetébe. Bár az elsőként említett *Útinapló* nyilván nem tekinthető egyszerűen versciklusnak, de olyan összetartozó, új kontextust létrehozó, prózából és versből álló szövegegyüttesnek igen, ahol a nagyszerkezet nemcsak a tájleíró versek témáját hangsúlyozza, hanem a napló műfajának köszönhetően sokkal inkább az utazó által látott természeti jelenségek, mezők, dombok, folyók felhők stb. látványának megélt személyességét. A másodikként említett *Paysages intimes* azonban már klasszikus értelemben vett ciklus, melynek van főcíme, a tagverseknek van számozása és külön címe is. A cikluscím ezúttal nem egyszerűen egy festészeti műfaj nevére utal, hanem a korabeli modern festészet egyik fontos kategóriájára, a francia barbizoni iskola festőinek programadó megnevezésére és az általuk kialakított újfajta stílust teremtő kategóriára, a bensőséges tájképfestésre. Babits egy korábbi esszéjében használja is a kifejezést egyik jelentős alkotójuk, Dupré kapcsán: „Dupré megfesti a *Reggel* című képét, és ezzel ki van adva a bensőséges tájképfestés jelszava: a *Paysage intime*. Dupré [...] színeivel, tónusaival, árnyékolásával iparkodik kifejezni mindazt a hangulatot, amit ez az egyszerű táj reggelente költ benne. Dupré valóságos költő a festők között. A saját érzéseinek kifejezése a fő előtte.”³⁹ Tehát, amíg a *Tájkép* ciklus cím csupán a versek témájára utalt, a *Paysages intimes* már az ábrázolás módjára is, vagyis Babits ekkor megint az ábrázolás személyes átéltségét helyezi a versek összerendezésének középpontjába, ahogy az *Útinapló*ban is. Ahogy előadásában fogalmaz: „a tájkép a festészet lírája, olyan, mint a dal, amelyben a festő a saját érzelmét, a saját benyomásait fejezi ki.”⁴⁰

Az egyes költemények sorsa is sokat elárul arról a módszerről, ahogy Babits játszik, szinte pasziánszik saját verseivel. Az *Angyalos könyv* füzetében 4. számmal jelölt, *Az erdő hallgatag* kezdetű, cím nélküli verset először a ciklusból kiragadva *Tájkép* címmel, önállóan jelentette meg a *Politikai Hetiszemlé*ben 1908-ban.⁴¹ A cikluscímből Babits itt verscímet csinált, jelezve, hogy önálló versként publikálva a szöveget nem azt tartja kiemelendőnek, hogy *milyen* tájat, hanem magát a tényt, hogy *tájképet* jelenít meg. Később viszont *Alkony* címmel közli a szöveget *A Hét*ben, a napszakra helyezve a hangsúlyt.⁴² „Az erdő hallgatag, / nyugosznak a vadak, / lankadt állal hevernek / ágyán a hús avarnak, / mit a szelek levernek / majd újra felkavarnak.” Az 1905 tavaszán keletkezett versben a 22 éves Babits, meglepően érett alkotóként, az ellentétes hangrendű rimbokrokkal (hevernek – avarnak; levernek – (fel)kavarnak) úgy játszik el, hogy a levélhullás folyamatát a magas, az emelkedését mély hangrendű szavakkal festi. Fónagy Iván épp ezért a nyugtalanság leleményes expressziójának nevezi a verset, ahol a „szél felkavarja a vers megszokott rendjét

³⁸ Első megjelenés: Belia György: *Babits Mihály tanulói*. Szépirodalmi, Bp., 1983. 198–199.

³⁹ *Modern impresszionisták*. In: Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok*. I–II. S. a. r. Belia György. Szépirodalmi, Bp., 1978. I. 187.

⁴⁰ Uo. 186.

⁴¹ *Politikai Hetiszemle* 1908. jan. 5. 1. sz. 18.

⁴² *A Hét* 1909. febr. 14. I. 7. sz. 110.

is”.⁴³ Babits a versnek épp ezt a szemléleti újdonságát emeli ki, mikor *Alkony* címmel a szöveget a benső tájakra vezető *Paysages intimes* versfüzér darabjává teszi, arra törekedve, hogy „szellemet leheljen” a tájba, mint Dupré-t idézve maga mondta tanulmányában.

A *Tájképek* ciklus 6. tagversének, a *Szerte feketén...* kezdetű, a holdfényes nyári éjszakát leíró költeménynek a sorsa is tanulságos. A versben az éjszaka mozdulatlanak látszó nyugalma úgy jelenik meg, hogy a táj minden részlete lappangó feszültséggel teli, hiszen Babits a tárgyakat olyan megszemélyesítő, cselekvést vagy állapotváltozást kifejező igék segítségével jellemzi, melyek mégis a dolgok egy helyben maradását hangsúlyozzák: *lapul* a gyom, *búsul* a fűz, *gyászol* a felhő, a szemtelen hold *hízik és nevet*, a jegenye pedig *nyújtózik*. Kosztolányi meg is dicséri egyik levelében: „Milyen szeme van: hogy meglátja a szöllő hangulatát, az esten nyújtózkodó jegenyéket és mindenekfelett leírja bámulatosan hajlékony nyelvvel, magyarul és magyarán.”⁴⁴ Babits a költeményt, kiragadva a *Tájképek* ciklusból, először *Luna* címmel a *Hesperus* cíművel együtt *A Holnap új verseiben* jelenteti meg⁴⁵, méghozzá egy újabb ciklus részeként, ahol a cím meglepően és váratlanul a két tagvers külső, formai jegyére utal, a rövidségére: *Apróságok*. A *Hesperus* című szintén egy alkonyi tájképből indul ki hasonló, megszemélyesítő eljárással: „Megtépte köntösét a felhő, / gyászolva a halott királyt.” Végül mindkét „apróság” a *Paysages intimes* versfüzér része lesz majd, a *Luna* ekkor már megőrzi címét, a *Hesperus* viszont új címet kap: *Találka előtt*. Vagyis mindhárom vers az új szerkezetbe rendezve, új cikluscímmel ellátva más összefüggésrendszerbe illeszkedik, s így új, tágabb értelmezési lehetőséget kap.

Nemcsak a levelek alapján lehet következtetni arra, hogy Babits mennyire ciklusokban, vers-sorozatokban gondolkodott, mintegy kísérletezve, próbálgatva saját költői erejét, hanem a kéziratos hagyatékot faggatva is. A papírosok és tinták, vagyis a külső fizikai jegyek vizsgálatát is igénybe véve, rekonstruálható egy olyan lappangó felhő-ciklus, melynek Babits maga talán cikluscímet nem is adott, hisz ilyen kézirat nem maradt fenn, de a szövegek központi, rendező motívuma nyilvánvaló. Bár más-más palliumban, és eltérő leltári számon lett besorolva az 1906–7 táján keletkezett, de publikálatlanul hagyott *Stratus* és *Cirrus* versek autográf kézirata,⁴⁶ azonban a papírdarabok széleinek összeilleszthetősége, a tinta színének vagy a szöveg betűnagyságának a hasonlósága, és még inkább egy irányba mutató latin címük alapján nyilvánvaló a két költemény összetartozása. Sőt egy harmadik is bevonható a körbe. A *Csendéletek* című versfüzér *Cumulus* verse ugyanis elég nyilvánvalóan ebbe a sorba tartozik, bár kézirata nem maradt fenn, és így nem tudjuk bizonyítani az egykorú keletkezést, de a vers címe, a hasonlatok halmozásán nyugvó szerkezete, a *Cirrus*-szal egyező tizenkét soros formája, hasonlóan játékos rímei világossá teszi egymáshoz való tartozásukat. A legfontosabb tartalmi összefüggés a versek címei közt van. Babits a különböző felhőformákat akarta versbe foglalni, mégpedig az úgynevezett Howard-féle felosztást követve, mely szerint négy fő felhő-alakzat

⁴³ Fónagy Iván: *A versek hírértéke. Költészet és információelmélet*. Magvető Almanach, Bp., 1967. 1. 368-369.

⁴⁴ Kosztolányi Dezső levele Babitsnak [Szabadka, 1906. márc. 25.–ápr. 4. k.] In: BML 1890–1906. 236.

⁴⁵ *A Holnap új versei*. Nagyvárad, 1909. 94.

⁴⁶ *Stratus* OSzK Fond III/1969/37.; *Cirrus* OSzK Fond III/1728/21.

különböztethető meg: Cirrus (fodros), Stratus (réteges), Cumulus (gomoly) és Nimbus (esőfelhő). A verseket a szakleírással összevetve megállapíthatjuk, hogy Babits nemcsak elfogadja, hanem híven követi is a címként felhasznált tudományos kategóriák leírásait.⁴⁷

Érdekes módon Babits készülő felhő-ciklusát is felbontotta. Látható ugyanis, hogy az eredetileg egymás mellé lejegyzett két vers (*Stratus* és *Cirrus*) papirosát utóbb ollóval kettévágta nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy a *Stratus* című verset egy újabb papírra ragasztva, a szöveget egy más tárgyú ciklus részévé tegye, melynek a kéziratban a *Tájképek*hez hasonlóan festészeti kategóriát választott címül: *Csendéletek*. A ciklus három versből áll, melyből csak kettőnek olvasható a címe: *Giardinetto*; *Cirrus*. A harmadik vers szövegét Babits ollóval innen is kivágta, feltehetően szintén azért, hogy egy másik átrendezés részeként új helyére illessze.⁴⁸ (L. 2. számú ábra.) Talán e kivágott vers egyike lehetett annak a másik két versnek, amelyeket *A csendéletekből* címmel publikál majd egy év múlva a *Nyugat*ban.⁴⁹ A két eltérő tematikájú vers egymás mellé szerkesztése furcsa feszültséget szül, hiszen a *Cirrus*, mely egy felhő, vagyis egy természeti képződmény leírása, tehát festészeti szempontból inkább a tájkép műfajába tartozna, együtt szerepel egy olyan verssel, melynek tartalma vitathatatlanul a festészeti csendéletek tárgyait idézi. „Gerjesztő már a tál maga, / féllábu asztal csillaga: / több jót, mint tájunk zord ege / kínál tenyeres üvege.” A tálon a klasszikus csendéletek kellékei: füge, datolya, alma, mogyoró, teás szeletke. Műfaji eltérésük ellenére közös a verseknek a festészet vizualitásához való viszonyuk, Babits számára ebben az esetben nem a műfaji pontosság a fontos, sokkal inkább a festészeti ábrázolásnak, a művészi vizualitásnak, mint inspiráló közegnek a megnevezése. Újabb értelmezési feszültséget hoz létre a tagversek közt a ciklus alcíme is: *Xéniák*. A szóval Babits minden bizonnyal Martialisra utal, ugyanis a *Xénia* címet eredetileg az ő epigrammáinak 13. könyve (i. sz. 84–85) viselte, mely a Saturnália-ünnep alkalmából adott ajándékokat kísérő – többnyire egy disztichonból álló – epigrammákat tartalmazta. Ezzel függ össze a görög eredetű szó jelentése is: „vendégajándékok”. Ekkortájt foglalkozik is a latin szerzővel, ahogy Juhász Gyulának erről be is számol: „Sok időt pazaroltam a könnyed és szellemes Martialisra is”.⁵⁰ Később Goethe és Schiller, Martialisra való ironikus utalásként, a *Xénia* nevet adták annak a közös epigrama-gyűjteményüknek, melyet az 1797-es *Musenalmanach*ban tettek közzé, s amelyben az általuk képviselt esztétikai felfogás ellenfeleit gúnyolták. E versek hatására a 19. században a *xénia* az irodalomkritikai gúnyversek műfajmegjelölésévé vált. Babits, bár nyilván ismeri az összefüggéseket, de minden bizonnyal nem ebben az értelemben használja alcímként a szót, hiszen ezeknek a verseknek hangvétele nem ironikus, tartalmuk pedig se nem bölcséleti, se nem irodalomkritikai. A versformára sem utalhat az alcímmel, hiszen nem disztichonban írja a ciklus darabjait, valamint a *Xéniák* mind Martialisnál, mind Goethénél és Schillernél két soros és nem tizenégy soros versszakokból áll. Még

⁴⁷ L. erről részletesen: Kelevéz Ágnes: *Bensőséges tájképek, felhővel. Ismeretlen versek a fiatal Babits műhelyéből*. In: U.ó: „Két új korokba küldtek régi révek”. *Babits útján az antikvitástól napjainkig*. Argumentum, Bp., 2008. 23–40.

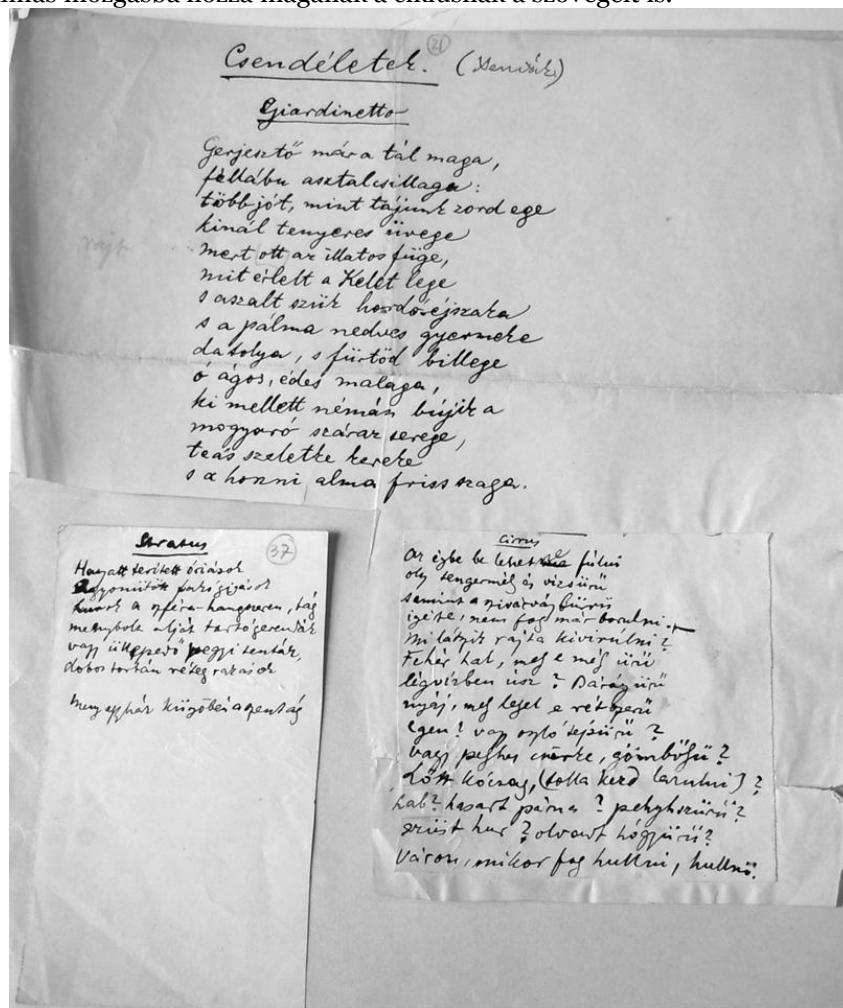
⁴⁸ *Csendéletek (Xéniák)*. *Giardinetto, Cirrus*. OSzK Fond III/1728/21 1 f. rektó, tintairású tisztázat

⁴⁹ *Nyugat* 1908. nov. 16. 22. sz. 355.

⁵⁰ Babits levele Juhász Gyulának, [Szekszárd, 1907. júl. 7. után], In: *Babits Mihály levelezése. 1907–1909*. S. a. r. Szőke Mária. Akadémiai Kiadó, Bp., 2005. 45.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

Martialisnak a kötetét bevezető három hosszabb verse is csak tíz soros. Babits feltehetőleg a szó „vendégajándék” jelentése miatt választhatja ezt az alcímet: talán valóban valakinek ajándékba szánta, vagy egy levélküldeményének részeként nevezhette játékosan ajándéknak a versösszeállítást. A cím és alcím szándékosan többértelmű ütköztetése, az alcím nehezen megfejtendő jelentése izgalmas mozgásba hozza magának a ciklusnak a szövegeit is.

2. számú ábra

Csendéletek (Xeniciák). Giardinetto, Cirrus. OSzK Fond III/1728/21., tintairású tiszttázat; Stratus OSzK Fond III/1969/37. 1., tintairású tiszttázat.

Babits a kéziratos *Csendéletek (Xéniák)* egyik tagversét sem publikálja, viszont magát a cikluscímet 1908-ban felhasználja, még hozzá úgy, hogy határozott névelővel és eredethatározós raggal látja el, amikor a *Nyugatban* közli: *A csendéletekből*. Bár az alcímet ekkor már elhagyja, de a ragozott cikluscímmel határozottan visszautal arra, hogy több, már meglévő, csendélet tematikájú verséből válogatja ki az itt közölteket, vagyis jelzi, hogy ez a ciklus egy nagyobb ciklus része. *A csendéletekből* címet megőrzi a *Levelek Irisz koszorújából* című kötetében is, s csak az utolsó megjelenéskor, az *Összes Versek* publikálásakor, 1938-ban alakítja ki a ma ismert címet: *Csendéletek*.

Ebben a ciklusban is szerepel egy felhő vers, mely szintén nem tekinthető igazán csendéletnek: a *Cumulus*. Mellé van besorolva a csendéletszerű *Asztalfiók*, mely ironikus, játékos módon társa a *Giardinetto*-nak, hiszen e versben Babits egyáltalán nem a csendéletek megszokott tárgyait – gyümölcsöt, virágot – , hanem a hétköznapi élet foszlásnak indult kacatjait ábrázolja, még hozzá nem is a hagyományos ínycsiklandó művészi elrendezettségben, hanem kusza, esetleges állapotokban. Ironikus távolságtartással ábrázolja a „selejt seregszemléjét”,⁵¹ s így végül maga a *Csendéletek* cikluscím kettősen is ironikus felhangot kap. Rába György egész más irányban keres kapcsolatot a versek közt. Szerinte a „*Cumulus* antropomorf felhőjátéka ugyanúgy a semmit érő sorsok kicsinyes, mert halálba torkolló színelőadása, mint a *Régi szállodá-é*”, így a verset ironikus önidézetnek tartja. Másrészt szerinte az *Asztalfiók* ugyanilyen jele *A világosság udvara* egyik részének, a *selejt seregszemléjének*.⁵² Azonban ismerve a kéziratos *Csendéletek*-ciklus hasonlóan rendhagyó párosítását (egymás mellett a tájképszerű és csendéletszerű tematika), a poétikai hasonlóságot (azonos a sorok száma, közös a jambikus lejtés, a két rímegységet váltogató játékos rímelés) egy olyan ciklusépítési koncepció mentén létrejövő sorozat közös darabjainak lehet inkább tekinteni e verseket, melyek a festészeti műfajok vizualitásának a költészetbe való áttemelésével különböző módon kísérleteznek.

Giardinetto

Gerjesztő már a tál maga,
fállábu asztal csillaga:
több jót, mint tájunk zord ege
kinál tenyeres üvege
mert ott az illatos füge,
mit érlelt a Kelet lege
s aszalt szűk hordó éjszaka
s a pálma nedves gyermeke
datolya, s fürtöd billege
ó ágos, édes malaga,
ki mellett némán bújik a
mogoró száraz serege,
teás szeletke kereke
s a honni alma friss szaga.

Asztalfiók

Im egy invalidus bazar,
mit rozsdás bádóg, cifra zár
s faragcsált barna deszka fed.
Benn ó toll s rágott ócska szár,
bélyegzett bélyeg s más szemet,
mit kis diák cserén beszed,
skatulya, kártya, gyufaszál,
ó kiflicsücs, papírszelet,
babaláb dróttal rádmered,
s lenhajás porcellánfejet
gumi, spagét, rézdrót kuszál;
tompul a hajlott ónhuszár,
sarokban pukkadt krampusz áll,
rádölte a forgácsbelet.

⁵¹ Rába 1981, 146.

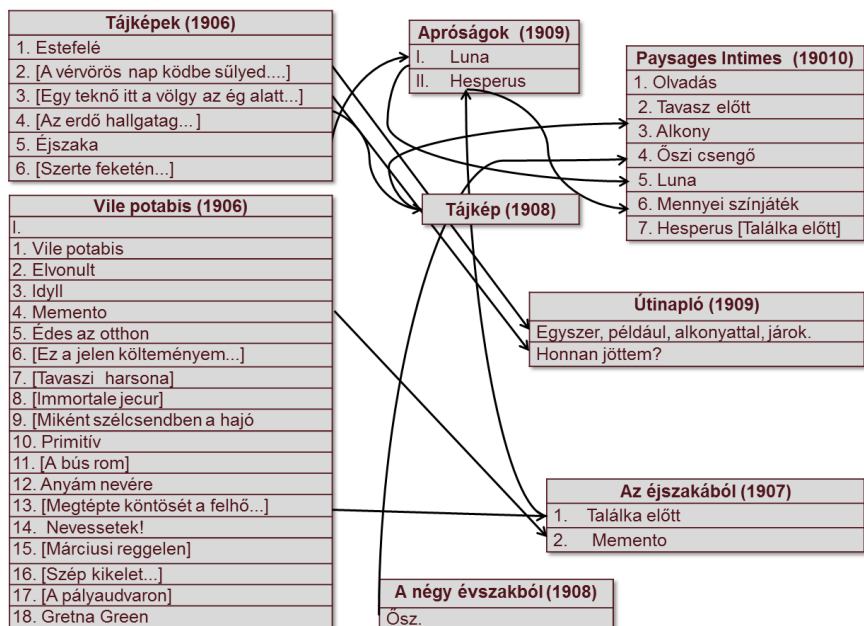
⁵² Rába 1981. 144-145.

A *csendéletekből* címhez hasonlóan Babits máskor is alkalmazza azt a megoldást, hogy címként határozott névelővel és eredethatározós raggal utal egy vers vagy versfüzér nagyobb ciklushoz való tartozására. A *Találka előtt* című költeményt, melyről már volt szó, 1907-ben a *Budapesti Napló* Húsvéti mellékletében *Az éjszakából* cikluscím alatt jelenteti meg a *Memento* cíművel együtt, a verseket még sorszámmal is ellátja.⁵³ E közlés alkalmából az éjszaka motívumát tartja fontosnak hangsúlyozni egy olyan, talán csak gondolatban megalkotott költői ciklusra utalva, melynek még kézirat nyoma sem maradt fenn. Az éjszakához, mint költői témához való vonzódását tükrözi, hogy a *Tájképek* című ciklus mindegyik darabja az alkonyhoz, vagy az éjszakához kötődik. A *Találka előtt* című vers nemcsak azért említendő, mert egy éjszaka-ciklus része is lehetett, hanem azért, mert e vers szövege is kalandos utat járt be, többször és eltérő címmel jelent meg, hol önállóan, hol különböző ciklusok részeként. Babits először a verset (cím nélkül) az *Angyalos könyv* második füzetében nem a *Tájképek* közé sorolja, hanem a *Vile potabis* 13. darabjaként tisztázza le. Itt a ciklus címe Horatiusra utal, ódái első könyvének huszadik darabja kezdődik ezekkel a szavakkal: „vile potabis”. Így mentetetődzik a költő, mikor barátját, Maecenast kínálja szerény, ám saját maga által készített borával, melyet régi, görög kancsóba tölt. A cikluscím poétikai üzenetét Rába így foglalja össze: „személyes indítékú verseket fogunk olvasni, jó ízüket tisztaságuk és edényük biztosítja. A tisztaság a lírai hangoltságra, a görög amfora edénye a patinás formára – poétikai értelemben: modellre utal.”⁵⁴ A *Vile potabis* ciklus részeként tehát a latin cím összetett utalásai által a versek alkalmi jellege, személyes hangvétele, de a formai megmunkáltság hagyománya is hangsúlyozódik. Ebben az összetettebb és vegyesebb tartalmi, poétikai szempont alapján összeállított ciklusban, a cím nélkül lejegyzett, [Megtépte köntösét a felhő...] kezdetű szövegnek rejtélyesebb a jelentése, így még inkább homályban marad, hogy az alkony utáni tájban a lírai én mire, vagy milyen jelenségre vár: „Ó, eljön! én hiszem, hogy eljő, / hiszem – ma este legkivált!” Várhatja a szerelmesét, de várhatja a hold, egy csillag, vagy egy csodás, megfoghatatlan képződmény megjelenését is. A *Találka előtt* címet kapva, a *Memento* című, szerelmes hangvételű dallal párosítva, a szöveg inkább a szerelmi várakozás és erotikus vágyakozás verse lesz. Mindezek után, ahogy már írtam, később *A Holnap új verseiben* a költemény *Apróságok* cikluscím alatt is megjelenik, mely a tagversek rövidegét hangsúlyozza. Ráadásul ekkor Babits a versnek a *Találka előtt* helyett az esthajnalsillagra utaló, *Hesperus* címet adja, s így párosítja azt egy másik latin című, szintén égitestre utaló című verssel: *Luna*. Így már nem a szerelmi motívum kerül előtérbe, hanem az éjszakai jelenségekre, az égitestekre figyelő, extatikus hangulat leírása. Kötetben végül a vers a *Paysages intimes* 7. darabja lett, ami a versek „bensőséges” tájképleírását helyezi az értelmezés centrumába. Babits e ciklusban először *A Holnapban* használt *Hesperus* címen szerepelteti versét, végül az *Összes Verseken* visszaállítja a legelső címet: *Találka előtt*. Vagyis a kontextustól függően a versnek hol homályosan izgatott személyességét, hol találkára váró éjszakai erotikáját, hol az esti tájhoz kapcsolódó, bensőséges leíró jellegét domborítja ki.

⁵³ Budapesti Napló 1907. márc. 31. Húsvét[i melléklet] 6.

⁵⁴ Rába 1981, 52.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

3. számú ábra

Az Osvát Ernőnek 1908 őszén elküldött kéziratot versgyűjteményben még egy határozott névelővel és -ból, -ból raggal ellátott című, nagyobb ciklusra utaló költeményt találunk.⁵⁵ Babits 1906-ra datálva az *Ősz* című versének kéziratot tisztázta a következő alcímmel látja el: (*A négy évszaktól*). Vagyis mintha lenne olyan sorozata, melyeknek a tavasz, a nyár, az őszi és a tél a témája, s az elküldött vers e sorozatnak csak egy része. A vers ilyen formában nem jelent meg, azonban a mindent újrarendező Babits ezt a versét is majd más összefüggésbe illesztve publikálja: a *Paysages intimes* részeként *Őszi csengő* címen. Látható tehát, hogy a *Paysages intimes* versei milyen sok szálon kötődnek megelőző formációkhoz, ciklusokhoz: *Vile potabis*, *Tájképek*, *Felhők*, *Négy évszak*, *Éjszaka*, *Apróságok*, *Csendéletek*. Babits állandóan foglalkozik verseivel, rakosgatja, csoportosítja őket, hogy új értelmezési dimenziókat keresve újraszöhesse ciklusait. (L. 3. számú ábra.)

Az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* ciklus versei közt is van olyan, melynek hasonló az előtörténete. A *Régi magyar arckép* is egy elkallódott, csak kéziratban fennmaradt, 1908 őszén íródott ciklushoz kapcsolódik. Ennek címe *Magyar szonettek*, melynek mindkét tagverse (*Régi költők*, *Virágének*) hasonló ritmusú és rímelésű szonettszerű vers. Az első tagvers megjelent a Nagyvárad Naplóban *Régi magyar költők*⁵⁶ címmel, a másodikat Babits nem publikálta soha. A cikluscím, *Magyar szonettek*, sokáig ismeretlen maradt, pedig itt Babits irodalomtörténetileg fontos, új és egyéni verstani ötvözetet hozott létre, melyben a számára oly kedves olasz hagyományú szonett szabályszerű strófaszerkezetét és

⁵⁵ OSzK Fond 253/921

⁵⁶ Babits Mihály: *Régi magyar költők*, Nagyvárad Napló 1908/239. okt. 18., 2.

a régi magyar irodalom verselését addig még soha nem alkalmazott módon vegyítette.⁵⁷ E két vers testvére a *Régi magyar arckép* is. Első címe *Liszi* volt, mely megnevezi, s ezáltal kiemeli a vers egyes szám első személyben megszólaló főszereplőjét: Listius Lászlót, a 17. századi, tragikus sorsú magyar költőt. A három versnek nemcsak verselése, a hangsúlyos tizenkettes használata, hanem rímképlete is teljesen azonos: *aaaa bbbb ccd dee*. A szonett-jelleget a strófászerkezet őrzi, vagyis a versek 14 sorból állnak, melyek két quartinára és két terzinára oszlanak. Hogy ezt a formát Babits mennyire fontosnak érezhette, bizonyítja, hogy két évtizeddel későbbi *Magyar szonett az őszről* címmel is lényegében hasonló rímképletű és ritmusú szonettszerű verset ír, csak itt már a tercinnak is bokorrímet használ: *aaaa bbbb ccc ddd*. A hajdani ciklusban itt a vers címének része lesz. Az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* ciklusban, melynek első címe csak ennyi volt: *Illusztrációk*, ez a verstani újdonság észrevétlenül belesimul a változatos szerkezetbe, ahol minden egyes vers „Babits lelkiállapotainak más-más lapját vizualizálja”, ahogy Rába fogalmaz.⁵⁸ A ciklusba rendezés következménye másrészt az is, hogy ami önálló versként a költő lelkiállapotának drámai kifejezésekként is értelmezhető volt, hisz vallomásértékű, hogy 1908-ban költői álarcként épp a kivégzésére váró Liszit választja, az ő nevében szólal meg egyes szám első személyben, „Hóhér fene marka fenyeget most engem”. Mindez 1913-ban egyszerű illusztrációvá szelídül, Liszi műve és élete csak egy elolvasott és megidézett könyv lesz, egy megismert sors a sok közül.

Hasonlóan értelmeződik át a ciklus kontextusában az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* első tagverse is, a *Világhistória* című, mely szintén jóval korábban, 1906 őszén keletkezett, mint maga a ciklus. Eredeti, önálló versként még ez volt a sokat eláruló címe: *Álom*. Babits maga vall arról, hogy az az ősz, mikor Bajáról Szegedre költözött, milyen nyomasztó volt számára: „Nagyon rosszul érezte ott magát s elhatározta, hogy a művészetben keres vigasztalást.”⁵⁹ Lehangeltségéhez rossz álmai is hozzátartoztak, melyek már gyermekkorra óta kísértették, s amelyek a pár évvel későbbi *Gólyakalifa* kettős struktúráját, álmok és való vészjósló egymásba olvadását is alakítják. „Sok súlyos álmom háborít gyakorta / amilyen álma senkinek se volt”, írja egyes szám első személyben egy ekkortájt keletkezett, általa nem publikált szonettjében. A „művészetben vigasztalást keresve” 1906 őszén valóban sorra születnek azok a versei, melyeknek különböző módon úgy központi motívumuk a levertség, a rossz álmok, hogy poétikai megmunkáltságuk, filozófiai szintre emelt üzenetük szinte már el is fedi közös, személyes eredőjüket. Az *örök folyosó*ban a „súlyos álmok”, melyek „összeúznak”, a „Rém”, mely „úztön úz” lételméleti szimbólummá emelkedik. Szintén 1906 őszi a *Fekete ország* is, melynek vallomásos „Fekete országot álmodtam én” egyszerű kezdő sorából nő ki a nominális mondatok sokasága, hogy az antitezises fölsorolások ritmusa, az ismétlések monotóniája már általános törvényszerűséget sugalljanak. A fekete álomlátomás, Nemes Nagy megfogalmazása szerint, „a negatívum, a léttelenség, a determinált sötétség”

⁵⁷ L. erről részletesen: Kelevéz Ágnes: *Babits magyar szonettjei*. It 2012. 93. évf. 2. sz. 222–234.

⁵⁸ Rába 1981, 304.

⁵⁹ Kelevéz Ágnes: *Babits vallomása Szilasi Vilmosnak versei keletkezéséről*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1994. 5–6. 753.

versévé válik.⁶⁰ A *Húnyt szemmel* című, szintén 1906 őszi versben is szerevező motívum a „fázó lélek” magánya, melyben végül a „látomások programverseként”⁶¹ hirdeti meg Babits költői választát: „Az álmok síkos gyöngyeit/ Szorítsd ki, unod a valót./ Hímezz belőlük / Fázó lelkedre gyöngyös takarót.” E verseket akár egy lappangó álm-ciklus darabjaiként is értelmezhetjük, amelyeknek ilyen értelemben része lehetett az *Álom* címet viselő kéziratos vers is.⁶² Önálló műként olvasva a vers hőse, a saját kivégzésére váró, római kori vértanú, egy kínzó, „súlyos” álm részeként szólal meg. Az egyes szám első személy („Én térdelek”, „nem merek a kőpadra hágni”) az *Álom* címmel együtt sokkal inkább öngyötrő vallomásként szólt, mint a ciklus kontextusába emelve, ahol a régi könyvek illusztrációi közt, mint a kulturális terek és idősíkok szimbolikus találkozásaként jelenik meg, és így szinte nosztalgikus gondolatfutammá, kulturális játékká szelídül.

A ciklusok tagverseinek eltérő keletkezési ideje is a fiatal Babits megújuló, eltérő struktúrákban gondolkodó és újraértelmező szemléletéről tanúskodik. Ezt az időbeli változatosságot Babits maga is annyira fontosnak tartja, hogy mikor Szilasi Vilmos számára vall verseinek keletkezési idejéről és körülményeiről, a tagversek eltérő évszámait ő maga írja bele barátja verskötetébe. A *Paysages intimes* ciklus legkorábbi versét az 5. számot viselő *Luna* címűt 1905 nyarán írja, míg 6. számot viselő *Mennyei színjátékot* 1910 kora tavaszán. Az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* ciklus 1912-13 folyamán keletkezett verseit szabadon vegyíti 1906-ban született verseivel. Öt-hat évnyi távlatból rendezi össze, immár végleges sorrendbe, szövegeit.

A *Szimbólumok* című, 1910 októberében megjelenő ciklus esetében első pillantásra mintha más lenne a helyzet, hiszen öt, egyforma verselésű stanzából áll, ahol a tagverseknek is összefüggőek a címei. Feltételezhetnénk, hogy egyetlen költői lendület terméke ez a versfüzér. Azonban az egyes részversek kéziratait az *Angyalos könyv* harmadik füzetében áttekintve megállapíthatjuk, hogy az eredetileg cím nélküli stanzák sem egyszerre születtek.⁶³ Elsőként a *Ne mondj le semmiről* keletkezett, 1909 őszén, a következő három stanza (*Szimbólum a holdvilágról*, *Másik szimbólum*, *Nunquam revertar*) gyors egymásutánban, 1910 tavaszán íródott, majd valamivel később, legutoljára, vagy nyár elején, vagy ősszel, a *Sárga lobogó*. Tehát majdnem egy éven át születtek e szövegek. Bár Babits az egységet sugalló címeket utólag adta, de az összeszerkesztés gondolata feltehetőleg már megírásuk közben is megfogalmazódhatott benne, mivel mindegyiknél következetesen alkalmazza a stanza-formát. Végül a közös versforma alcím lesz, a főcím pedig a *Szimbólumok* szó. Ezzel a döntéssel a versciklust hangsúlyos módon bekapcsolja a modernnek, holnaposok és nyugatosok körül dúló, országos vitába, s az egyes stanzák gazdagon eltérő poétikai üzenetét egy fő irányba tereli. Tverdota György többszörös önmeghatározásnak nevezi Babitsnak ezt a megoldását. Szerinte a *Szimbólum* cím a sorozatba tartozó

⁶⁰ Nemes Nagy Ágnes: *A hegyi költő*. Magvető, Bp., 1984. 68.

⁶¹ Rába 1981, 218.

⁶² OSzK Fond III/2356. 92. f. rektó, tintairású fogalmazvány, az *Angyalos könyv* fóliójára ragasztva *Álom* címmel.

⁶³ 1. *Ne mondj le semmiről*. (83. fólió rektó, 1909. okt. második fele után, dec. vége előtt) 2. *Szimbólum a holdvilágról*. (106. fólió verzó, 1910 tavasz, ápr. 16. előtt) 3. *Másik szimbólum*. (106. fólió verzó, 1910 tavasz, ápr. 16. előtt) 4. *Nunquam revertar*. (108. fólió rektó, 1910. tavasz, ápr.) 5. *Sárga lobogó*. (130. fólió verzó, 1910. tavasz vége, nyár eleje vagy ősz eleje között).

versek a szimbólumokkal való ábrázolás iránti elkötelezettségére utal, alcíme: *(Stanzák)* pedig megjelöli azt a versformát, amelyben az ide tartozó öt vers íródott. Rámutat, hogy az általánosan elfogadott definíció alapján azonban csak a 2., a *Szimbólum a holdvilágról*, a 3., *Másik szimbólum (Új magyar költészet)* és az 5., *Sárga lobogó* című darabok tekinthetők egyáltalán valamilyen módon szimbólumokból építkező verseknek, a többi nem. Tematikus összefüggés is csak a 3. és az 5. tagversek között állapítható meg, hiszen mindkettő az új magyar költészet lehetőségei fölött medítál. A 2.-at viszont csak szimbólum volta köti az utóbbi kettőhöz. Az 1., *Ne mondj le semmiről* és a 4., *Nunquam revertar* pedig alighanem „csak” stanza mivoltában tartozik ide. Úgy fogalmaz, hogy „az alcím jótékonyan elmossa a főcím kizáró kritériumának hatályát.”⁶⁴ A ciklusépítések kalandos történetét vizsgálva inkább azt állapíthatnánk meg, hogy a *Szimbólumok* inkább Babits sajátos szövegkezelésének lehet az egyedi lenyomata, annak, ahogy megújuló struktúrákban rendezte össze verseit, csak itt nem egymás után, hanem egyszerre nyitja kétfelé szövegeit, a főcím tartalmi és az alcím poétikai szempontja szerinti értelmezések irányába, kicsit hasonló módon, ahogy ezt a *Csendéletek* ciklus *Xéniák* alcímével tette. Ezzel a módszerrel a versek szövegei nyitottabbakká és több szempontból is újraértelmezhetőkké válnak.

Babits publikálási szokásai, beleértve ciklus-alkotási módszerét, megváltoznak azzal párhuzamosan, ahogy egyre elismertebb költő lesz. Fiatalkorában, körülbelül a *Recitativ*-kötet publikálásáig, előszeretettel és rendszeresen nyúl fiatalkori, kéziratos verseihez, hogy azokat a frissebben keletkezettekkel új struktúrákban összetársítsa. Erre lehetőséget az is ad, hogy kortársaihoz, Kosztolányihoz, Juhászhoz képest jóval később lép a publikum elé, amikor már szinte több kötetnyi lírai alkotás gyűlik össze tarsolyában. Még a tízes évek közepén, *Recitativ* (1916) kötetében is fel-felhasznál 1904–1905 táján született verseket. Kosztolányi is erre hívja fel a figyelmet a kötetéről írt recenziójában: Babits új könyvében „gyakran bukkanok olyan versekre, melyeket több mint tíz év óta ismerek és a levelesládámban őrzöm őket [...] E versek mellett nincs évszám. Elkeverednek azokkal, melyeket tegnapelőtt írt.”⁶⁵ Később, már közismert íróként, mikor egyre inkább úgy dolgozhat, hogy van már olyan fórum, a *Nyugat*, ahol műveit azonnal publikálhatja, a versek megírása és megjelenítése közti időszak lerövidül. Közvetlenül megjelentetésre dolgozik. Ez a folyamat tükröződik ciklus-építési gyakorlatában is, hiszen például a *Ketten, messze, az ég alatt*, a *Szobafestés*, a *Verses napló* vagy a *A meglódult naptár*, olyan ciklusok már, melyeknek tagversei egy viszonylag rövid periódus születtei, és szövegeik meghatározott helyükön meghatározott helyi értékkel egy nagyobb összefogó narratíva részeként szinte folytatják egymást. Ezzel szemben reveláló, hogy a közismert, fiatalkori ciklusok versei milyen sok szálon kötődnek egymáshoz és megelőző formációkhoz, ciklusokhoz. Látható, hogy Babits ekkor állandóan foglalkozik verseivel, rakosgatja, csoportosítja őket, hogy új értelmet keresve újraszövhessen ciklusait. E szemlélet és gyakorlat poétikai modernségét az adja, hogy verseit alkotva Babits nemcsak szavakat ütköztet össze egyéni módon, hanem saját szövegeinek tartalmát is. A változatos újrendezéssel, az interpretációs feszültségek létrehozásával és oldásával, a nagyobb kontextusban való gondolkodással azt a hatást éri el, mint amikor a kaleidoszkóp forgatásával,

⁶⁴Tverdota György, i. m., 625.

⁶⁵Kosztolányi Dezső: *Babits Mihály*. Nyugat, 1916. I. jún. 1. 11. sz. 644.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

a tükrök által megsokszorozva, az apró mozaikdarabok színesen kavarogva mindig megújuló képpé állnak össze. Babits a folyamatos struktúra váltásokkal mintha nemcsak verseit, hanem saját magát is mindig újrendezné. Verseit ekkor olyan nyitott, önértelmező szövegekként kezeli, melyek az általa létrehozott, lüktetően eleven szöveg-együttesekben megújuló tartalommal éledhetnek újjá.

Klossy Irén: *Átváltozás*

Géczy János

BABITS RÓZSAKÉPZETEI

Babits Mihály műveiben gazdagon találkozunk a civilizációs élőlényekre történő hivatkozásokkal. Az európai kultúrák folyamának sokat hivatkozott növényei és állatai közül egyetlen áll most a vizsgálatunk fókuszában: a rózsás, s az, hogy ez a növény, illetve a hozzá kapcsolódó botanikai, illetve erkölcs-botanikai tulajdonságok, sajátosságok milyen trópusokban jutnak szerephez. Babits Mihály szövegeinek rózsás locusai mindhárom antropológiai tér minőségjelzői. Találkozunk az első antropológiai tér jelzői között rózsával, illetve a tradíció szerint rózsához kötődő jellegűekkel; az emberi antropológiai jellemzésére, illetve testfelületének – biológiai illetve civilizációs – bemutatására különösen alkalmasnak bizonyul ez az arcra, a kedélyre, a bőrszínre vonatkozó virág. A második antropológia terek, amelyek a köznapi cselekvések helyszínei, illetve e terekben játszódó események, ugyancsak megjegyezhetőek rózsákkal. S végül a harmadik antropológia tér, amely az ember életútjának jellemző – reális illetve képzelt – helyszíneit tartalmazza, ugyancsak lehet rózsás. Ilyen például a paradicsom. Babits – a magyar irodalom korában elterjedt nézetnek megfelelően – legtöbbször az első és a második antropológiai térhez köti a rózsákhoz kapcsolt trópusait, s a harmadik térhez kevésbé, s akkor pedig a nyugati keresztény hagyománynak megfelelően.

A rózsaképzetek a legösszetettebb módon egyetlen regényben, a Hatholdas rózsakertben jutnak szerephez.

Illés Endre a Nyugat 1937. 5. száma lapjain a Hatholdas rózsakert című alkotást az első humoros Babits-regényként üdvözi. A frissen megjelent regényt értékelő soraiban a recensens az irodalmi berkekben közismert csetepatéra is utal, amely Babits Mihály és Kosztolányi között pattan ki. Babits korábban ugyanis néhány Esti Kornél-novelláról szólva, bár nem oly véstetjesen, mint azt a kritikából Kosztolányi kihallotta, nem találja kellően vegyítettnek a mélységet és a könnyedséget. Valóban, a Hatholdas rózsakert e disputa babitsi oldalát képviselheti, s talán nem egyéb, mint a vitában született, a szóváltás eredményeként létrejött írói válasz. Avagy, miként az irodalomtörténészek szeretik mondani: Babits prózai ars poeticája. A kései babitsi kisregény, amely amúgy egyetlen könyvtestként kiadott s megbonthatatlan novellafüzér elején áll, az, amint az első pillanatban Illés Endre találóan megjegyezte, valóban „Nem löki félre 'az anyag meredt-rest súlyát', ellenkezőleg 'a megvetett test bukásait' beszéli el.”

A Hatholdas rózsakert az ornamentálisról lemondó, s csöppet sem szövevényes és cselekményes történet. Az álmatag, poros kisváros, Gádoros életét felzaklatja a keszeg Irén, s a szépreményű Gruber Franci joggyakornok között szövődő, a kívülállók számára szerelminek látszó történet. A gúzsba kötő kapcsolatból azonban a férfi, maga mögött óriási felfordulást hagyva elmenekül, nem törődve a szóbeszéddel és az erkölcsi megítéléssel. Vállalja, hogy a gáláns férfiúi viselkedés normáit nem teljesíti. S a konvencionálisnak nem mondható magatartásával még inkább felhívja a figyelmet a város érdeklődése terében amúgy is ott álló, férjhez menni iparkodó, a férjfogás nemtelen formáit is bevető vénlányra és annak családjára.

Babits, a regényíró jóval többet tud az alakjairól, mint amennyit könyvében elbeszél.

Gruber Franci egy másik regényből kerül át ebbe az új históriába, s amíg a Halálfiában mellékalak, e regényben a korábban néhány vonással fölrajzolt férfiú ábrázolásának okával ismerkedhetünk meg. Babits immár a joggyakornok teljes szerelmi afférját mondja el, amely kihat a hős egész életére, s megmagyarázza állásváltoztatását, vénlegénységét, habókos viselkedését. A Halálfiái alakvázlata a Hatholdas rózsakertben átalakul tablóvá, s a törvényszéki bíróban föllelhető a csetlő-botló, húszéves joggyakornok, aki fruskáknak udvarol, unatkozva cigarettázik, s érzéketlen a rá leselkedő szerelmi veszélyekre. Az írói szellemesség ezernyi változata ellenére többnyire közönnnyel és szenvtelenül bomlik ki a főhős érdektelen élettörténete. A humor forrását nem a história nyújtja, hanem az írói beszéd, s még inkább az írói történelemszemlélet.

Az izgalom lángját, legyen az a cselekmény bonyolításában, a helyzetekben, az elbeszélés módjában, a mondatok struktúrájában, avagy éppen a párbeszédekben, a regényíró lecsavarta. Fakó és kopár a regény, mint a széttiport harcászati terep. Sorsszerűségében és komorságában pedig eposzias ez a történet.

A kisvárosi legenda párkája Ilka néni, aki a regény elején elmondja, amolyan istennőként a történet befejezését: Irén pórul jár, a város félelmetes szájára kerül, s megmarad, mert sorsa így teljesedhet be, vénkisasszonynak; s Franci pedig áthelyezteti magát egy másik, Gádorosnál nem jobban élhető városba, s véglegesen félszeg, tehetségét és sorsát kibontakoztatni képtelen alakká töpörödik. A fölöttes-irányító szereplő mellett egyéb eposzias jegyek sokasága is meghúzódik még – amúgy megmosolyogatóan szerényen – a regényben: ilyennek látható számos, szcillákra és muskátlikra utaló retorikai alakzat, s több helyszín, egyebek között az édeni/Paradicsom-allúzió, a rózsakert is.

A férjfogásban Ilka néninek, e gádorosi Venus istennőnek, a hatholdas rózsakert tulajdonosnőjének központi szerep jut. A vidéki szalont fenntartó Ilka néni a kisváros szerelmi istensége, házában gyűlnek esténként össze, természetesen felügyelet alatt, játékra, kokettálásra a település liezonra vagy házasságra sóvárgó lánykái, s itt ismerkedik meg Franci az éles nyelvű, fondorlatos, s e tulajdonsága által a leánytömegből kiváló Irénnel, s itt kezd kisszerű végzete felé sodródni. Ilka néni gusztálja meg először a nála szobát bérlő joggyakornokot, s kötözi egyes praktikák segítségével a férfi sorsát védencéhez, Irénéhez. Az intim, füllelt és a házasság révére vágyakozó asszonyvilág közege, Ilka néni birodalma az a rózsakert, amelyből Franci végül kiűzetik, (igaz, nem a házasság poklába kerül, hanem egy távoli kisvárosba) amelyről a továbbiakban beszélünk.

A regény kezdőmondatát kis módosítás után is elfogadhatjuk: Nem kell hinni, hogy a regényíró csak annyit tud helyszínéről, mint amennyit elbeszél. Babits története a város mesterségesen létrehozott (kertészekkel megépített) Paradicsomában játszódik, amelyről a szerző ugyancsak sokat tud, de keveset árul el. A tér, amely ha nem is a szerelemre, de a házasságra és férj után áhítózó lánykák gyülekező helye, s ahol Irén és Franci végzetes álrománca zajlik, egy délszakiasan buja rózsakert. Ez a végzetes rózsakert kettős hasznú, a benne termő virágokat a virágszüreten a hajóval érkező szerbek vásárolják meg, s abból rózsaoilaját párolnak, ugyanakkor a társasági élet számára alkalmas díszkert, amelynek növényillata kábít, virágokkal ékes lugasai rejtekhelyek, alléi légyottok

és apró titkok őrzői. Ilka néni vendégei kizárólag e színpompás rózsakert édeni oldalát érzékelik, és sokféle, felfokozott érzelmi életet élnek s a szerelemre utaló jelekre rezonálnak, annak ellenére, hogy tapasztalataik lehetnek azokról a csapóajtókról is, amelyek a rózsakertben tárulnak fel s a szégyen alvilágába nyílnak. A gádorosi rózsakert (az ifjúság, a szerelem) az éden romlékony helyszíne, s a rózsakerten kívül lenni pedig nem mást jelent, mint a hétköznapi porlatag és unalmas alvilágában való tartózkodást.

E rózsakertnyi Paradicsomból, ifjúsága és szépsége, s talán ábrándjai múltával mindenki kiűzetik. Az izgatott lányok férjhez mennek, s a maguk házasságának mocsarába fulladnak. Irén pártában marad. Franci a kisebb rosszat, a nősülés helyett az áthelyezést választja. A rózsákat virágzásuk teljében leszűretelik a szerb rózsaoaj-készítők, s végül Ilka néni is eladja egyre rosszabbul jövedelmező hortusát.

A rózsakert tehát mély jelentésű regényes helyszín. Az irodalomból amúgy tudható, még azelőtt, hogy elkezdenénk a Hatholdas rózsakert elolvasását, miféle cselekvéseknek és érzelmeknek nyújthat teret.

A keresztény középkor és reneszánsz kert-, viselkedés-, szerelmi kultúrájáról sokféle ismeretet nyújtanak a rózsagazdag képzőművészeti és írott források. Az istennői fennhatóság alá eső érzelmek díszes és virágos tere megtalálható éppúgy az allegorikus Rózsaregényben, mint Boccaccio profánabb Dekameronjában. S ott nyílnak a rózsatövek Petrarca szonettjeiben, Shakespeare színműveiben, s későbbi korok későbbi szerzői munkásságában sem mutatkoztak kevésbé pompásabbaknak. A 19. századi művek közül, hogy csak olyanokat említssek, amelyek nyomot hagytak a magyar vidéki (olvasó) polgárság köznapjaiban is, s kimutathatóan formázták a népesség mentalitását, akkor biztosan ott található a budai és balatonfüredi villája körül rózsákat szakszerűen nevelő Jókai kedvelt műve, *Az arany ember*. Illetve a 19. században, majd a 20. elején is Európa-szerte elterjedt életmódreform-mozgalom németes ága fejlődéséhez hozzájáruló regény, Adalbert Stifter *Nachtsommerje*. A magyar kései romantika, a német szecesszió alapművei, mint a Babits-kortárs (1857) irodalmi, de a képzőművészeti alkotások többje is, a rózsakertet az édenre, illetve a Paradicsomra vonatkozó értelmei alapján használták, másrészt a kölcsönhatás is kimutatható, s a reálisan létező rózsakertekben megtapasztalható ennek az értelemnek az építészeti, növényi együttese és szimbolikus jelenléte.

A rózsakert s a babitsi mű rozárium se más, egyszerre pogány és keresztény tartalmú, s ugyanakkor mindkét hagyomány mentén a szerelem és a bűnbeesés enciklopédikusnak talált helyszíne is. Babits ugyancsak él a korszak vidéki lányszórakozást bemutató munkájában a kert jelentéslehetőségeivel. S e kettős horizontot az olvasói értelmezés számára felkínálja, s éppen a regény utolsó sorában: *A sétány mentén néhány rózsató állt. A virágok illata halkán harcolt a forrás kénbúzával. E kert a jó és rossz megjelenésére nyújt lehetőséget, az éden modellje, hiánya pedig az alvilágé. Kettősen meghatározott színtér, ahol maga a virág, éppenséggel a rózsza növényé azonban a szent, a tiszta, az éteri támogatója, a jobbik oldal emblematikus növénye.*

Amúgy a kert – Babitsnál – nem eleve sorsszerű. Csak az a végzetes, ami benne megtörténik. S hogy a kert és a kertmegjelenítő rózsza értelme nem azonos, későn veszi észre az olvasó – miként a kettő közti különbözőzésre egyáltalán nem figyelnek oda, hiszen sodródni csupán, a regényi emberalakok.

A Hatholdas rózsakert valódi főhőse a (sokáig a kert fogalmától elkülönültni nem akaró) rózsza. Emberalakjai a növényhez képest kisszerűek. Picinységük okán szeretnivalók, Babits viszonyult így hozzájuk, s igyekezett olvasóit is erre bírni: kedvelte a tompaságukat, színtelenségüket, egyszer legalább csapdába esett s azok után azonban eseménytelen életüket, s talán csak azon okból, hogy mindenki honvágyat érez a Paradicsom után.

A rózsakert, s maga a rózsza az éden, illetve a Paradicsom megjelenítője. (Hogy a két helyszín mennyiben azonos tulajdonságú s mennyiben más, attól most tekintsünk el, s föltérképezését hagyjuk meg Le Goff Paradicsom-monográfiájának). Babitsnak szüksége van a két térség együttes használatára: az édenre hivatkozás során inkább az antik rózsza-jelképek, a Paradicsomé pedig a keresztény rózsza-szimbólika bevonására teremtett alkalmakat.

1. A rózsák több holdon át nevelkednek, s virágzás idején illatuk előmlik a vidéken. A szerelmesek megmámorosodnak ebben a kertben, s Babits mondja, hogy „elvesztették féltékenységüket, legyőzték meggondolásaikat, s nem egy boldog vagy keserű házasság igazi bölcsője és a sugallója ez a keserítő rózsakert volt.” Ilka néni ebbe a kertbe vonzza a fiatalokat, akik itt, a panorámás hortusban saját végzetükre rá is lelnek. A rózsakert s a rózsakert istennőjének nyomai, legtöbbször rózsacsokor formában, mintegy ajándékjegyként, e kisvárosban mindenhol megtapasztalhatók. Ilka néni felügyelete alatt áll az okos Irén is, aki legkedvesebb virágszála, de akiből e kert csak gonoszszágot hív elő. A rózsaparadicsomban az okos lány végzetszerűen esik bűnbe, mivel túlbecsüli saját értékét.

2. A kerítő szerephez jutott Ilka néni korábban gádorosi Venus istennőként írtam le. Hogy éppen annak, arra Babits teremti meg a lehetőséget, akkor, amikor Irén és Franci jegyessége idejének eseményeiről szól. Irén számító háziasszonyként rendezgeti azt a lakást, ahová költözni készülnek, s amelyet Franci első pillanattól a saját börtönének lát. Babits Franci kusza lelkiállapotát, a völgyény körüli kisszerű huzavonát antikizáló hasonlattal jelzi, amely önmagában akár humor forrásává válhat. Végére is Hectorhoz hasonlítja a tehetetlen, nősüléstől félholtta dermedő joggyakornokot: Franci feje fölött harc kezdődött, mint hajdan Hector holtteste körül. Franci ebbe éppoly kevésbé elegendett bele, mint Hector...

Az Iliász ily módon megidézett jelenete amúgy éppen az, amely az európai kultúrtörténetben először, a kezdetek kezdetekor szólt arról, hogy a görögök mire is használták a rózsát. A mitikus történetet elmondó eposzban Aphrodité/Venus őrzi Hektor temetetlen tetemét, s mielőtt máglyára helyezné s elégetné, megkeni rózsaoalajjal. A rózsai eredetű illatos anyag ugyanis, tudjuk meg az antik hagyomány gyakorlatát Homérosztól, méltóvá teszi a halottat arra, hogy az istenek elé bocsássák. Maga a rózsza amúgy a hajnalfényhez hasonló színe miatt a legfőbb istennel, Apollóval áll analógiás kapcsolatban.

A rózsza életvesztésre figyelmeztető, halált jelző s egyben istenekre utaló, a végzetet megjelenítő növény – s ezt a hagyományt, klasszika-filológiai képzettsége révén bizvást ismerte Babits.

E venusi szerepkör és a keresztényi rózsahagyomány át- meg átírása, ugyanúgy az elbukás és a halál lehetőségét vetik föl. A rózsza – a Hatholdas rózsakert se beszél másként erről – a végzet növényeként is ábrázolt.

A regényíró tehát nem csak annyit tud, amennyit a könyvében elbeszél. Tudja azt is, amiről egy szót sem szól majd, s ami a történetet animálja, s végül a főhősök démonja lesz.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

Babits vidéki komédiája végkifejletének okát, ha a regény alcímét komolyan vesszük, a mértékben kereshetjük. A rózsakert, amely az európai hagyományok szerint az éden, illetve a Paradicsom megjelenítője, ugyanis nem lehet lehatárolt: ha meghatározott a kiterjedése, akkor annak nem csak határa, vége van, hanem belső ellentmondásai is. A Hatholdas rózsakert eszerint a címében megfelelően referált a regény szimbolikájáról s az annak segítségével elmondottakról.

A Hatholdas rózsakert szereplői kötődésükben, illetve függetlenségükben a végtelenséget vágyják, s nem annak korlátait. Nem érzékelik az éden/Paradicsom szabályait, hogy az nem csak boldogságkert, hanem egyben a vértanúk tartózkodási helye is.

S nem, hogy ha a Paradicsom – akkor a hősöknek nem lehet saját létük, nincs önálló akaratuk. A veszélyek se sajátok, magasabb erők döntenek a kertbe tévedtek sorsa fölött. A gádorosi rózsakert állandó és ideiglenes lakói, akik amúgy élvezik, hogy a sorsuk formázza mindennapjaikat, s ha ez csupa kedélytelenség, szenvedés vagy fekete szenvedély, akkor is paradicsomi helyzetük élvezői és elszenvetői. Bábok egy bábjátékban, egy bábjátékos kezében. Francit a maga lapos tekintetű ábrándjai szerint Irén mozgatja, Irén és Franci sorsát Ilka néni rendezgeti, s mindenképp a díszletként funkcionáló kert: ahol annak, aki a hortus érzéki oldalát tekinti, a szerelem, aki az áldozati-vértanúi aspektusát érzékeli inkább, a vesztes vértanúja lett. Ez a kert a kiteljesedés kertje: mindenkit elér a maga testre szabott végzete.

Amúgy a kertnek is akad rendeltetése – amelyben lelepleződik a valódi természete. A kert, amikor megérkezik a szerb rózsaszirm-vásárosok, hamarosan csupasz lesz, tüskés, egyenes gallyak árválkodnak, se színekavalkád, se illatáradat, s megmutatkozik, amit eddig a mulékony, sok szépség eltakart: a vért kiontani képes tüskék garmadája.

E kert a rózsza botanikai tulajdonsága szerint kéttermészetű: ha az élvezetet nyújtó felét elhasználják, előtűnik a másik, a veszélyt jelentő. A virágszirmokból rózsaoilaj, a virágok nélküli rózsából széljárta, tüskés bozót válik.

A regény hősei annyiban egyformák, hogy egyiküknek sincs fölöttes istene: csak egy kert, amely felett az Ilka-néni-arcú istent vélik regnálni. A démon tehát nem az isten és a főhősök közötti kapcsolat fenntartója lehet, hanem kóbor lény, amely vaktában járkal fel s alá, s nincs sem igazsága, sem hazugsága. Irén vénkisasszony, Franci agglegény marad – tüskék között kell élniük. Ilka néninek elhal a férje, s a kertjét, amely végtére is haszonkert, s azzal, hogy áruba bocsátható ugyancsak javak forrása, el kell adnia. Amire vágnak, az a tűnékeny, a foszló, a pillanatnyi szépség jegye alatt létezik, olyan, mint az illatozó rózsavirág. Sem cél, sem végeredmény nem juthat számukra. A virág mellett nem veszik észre a növény többi részét.

A főhősök szomorú sorsát, végzetbe torkolló életét és vesztét, a rózsza, s a rózsákat egybe foglaló kert – akár az olvasó számára is - előre jelezte. S a regényíró ezt előzetesen is tudta.

Klossy Irén: *A víz légzése*

Finta Gábor

„... BÁRÁNY-E VAGY FARKAS”

Babits Mihály: Októberi ájtatosság

Babits *Októberi ájtatosság* című verse nem tartozik a leggyakrabban tárgyalt Babits-szövegek közé. Legrészletesebb elemzését Rába György és Jelenits István adja, Kelevéz Ágnes *a fiatal Babits rendhagyó Credója* kapcsán foglalkozik vele. Rába ugyanakkor a verset egészében az életrajzi vonatkozások, jelesül *A Holnap* körül kibontakozó sajtóbotrány felől tárgyalja, és Babits „dukduk” indulatáról beszél;¹ úgy látja, „az *elkeserült legény* azonos *A Holnap* kritikái nyomán ’rendkívül megrendített’ lelkű költővel, akít ekkor a ’nyilvánosság lármája’ is sértett”, a „költemény 5–6. strófája [pedig] félreérthetetlenül *A Holnap* körüli fölbolydulásra céloz”.²

Tudjuk, hogy maga Babits még készítenő Arany-szakeddolgozatához „egy új és nagyszerű irodalomtörténeti módszert”³ dolgozott ki. Eszerint „Az életrajz [...] a képzet- és kedélyvilág mozgalmainak története”, melynek „a külső életrajzi adatokat, amelyekhez a költő olvasmányairól szóló adatoknak is tartozniuk kell, csak annyiban használja föl, amennyiben azok segítik őt az egyes képzelemek eredetét kinyomozni.”⁴ Ezért sem látom úgy, hogy a szöveg referencializáló értelmezése ebben az esetben elvetendő volna. Annyit azonban érdemes hozzáfűzni, nem valószínű, hogy Babitsot egyedül *A Holnap* körül kibontakozó viták zethették a vers megírására.

Nem tudjuk, pontosan mikor keletkezett a költemény. A cím (*októberi*) ugyan iránymutató lehetne, de nem 1908-as, hanem későbbi, így a keletkezés kontextusaként nem feltétlen irányadó, azt implikálhatta később maga a vers, mint ahogy akár valós élményhez is kapcsolható a „Szól a litánia: lelkem, hallgass!” sor, hiszen az októberi rózsafüzér után 1886 óta a loretoi litánia is megszólal a katolikus templomokban. A karácsonyi megjelenés mindenestre azt sejteti, hogy legalábbis a lapszerkesztő, ilyen értelemben a szöveg első értelmezője a vallással, az istenhittel kapcsolatba hozható költeményként, és nem az irodalmi közélettel kapcsolatba hozható versként olvasta. (Annak milyenségért persze, mint azt például a Népszava 1909-es karácsonyi számában megjelenő *Ima* példája mutatja,⁵ ez természetesen nem szavatol.) A megírás helyét illetően azonban magától a költőtől tudjuk, hogy a vers Fogarason született; ottani helyzetének nehézsége pedig magában is okozhatta, hogy Babits a megszólalásnak ezt a formáját érezte adekvátnak. Annyi mindenestre bizonyos, hogy a vers töprengés az Istennel való viszonyról, a versbeli beszélő az ehhez, illetve a saját helyzetéhez kapcsolódó kétségeinek ad hangot. Vagyis a kérdése („bárány-e, bárány-e vagy

¹ RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 260.

² *Uo.*

³ BABITS Mihály levele Kosztolányi Dezsőhöz 1905. február 17 = *BABITS Mihály levelezése 1890–1906*, s. a. r. ZSOLDOS Sándor, Bp., Historia Litteraria Alapítvány – Korona, 1998, 148.

⁴ BABITS Mihály, *Arany életéből. Apró részlet egy biográfiai kísérletből*, Nyugat, 1917/5 = <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00217/06598.htm> [2012. 08. 20.]

⁵ Vö. JELENITS István, *Isten-élmény a XX. századi magyar irodalomban = Véges végtelen: Isten-élmény és Isten-hiány a XX. századi magyar költészetben*, szerk. FINTA Gábor, SIPOS Lajos, Bp., Akadémiai, 2006, 19.

farkas?)” egzisztenciális, ontológiai irányú, nem a hétköznapi eseménytörténetére keresi a választ. Innen nézve pedig a *béka-egércsata* is más, általánosabb jelentést kap.

Jelenits István úgy látja, hogy a *Hiszekegyben* Babits az egyistenhitet a politeizmussal állítja szembe, miközben az nem jelentette számára az egyistenhit elutasítását; sőt, Jelenits inkább azt hangsúlyozza, hogy a *Recitativban* a két vers nem a keletkezés sorrendjében szerepel, így a kötet olvasója az *Októberi ájtatosságot* a „*Hiszekegyben* meghirdetett politeista vallás visszavonásaként olvassa”.⁶ Fráter Zoltán ugyanakkor joggal hivatkozik egyszerű olvasói tapasztalatra, amikor azt állítja, hogy „az életműnek az ’ezer isten’ mitológiai szövegháttéréből építkező jellege nem szűnik meg az 1916-os *Recitativ* kötet kiadásával, hanem búvópataként folytatódva, majd egyre erősödve meghatározó szerepet tölt be a Babits-lírában.”⁷ Én inkább arra helyezném a hangsúlyt, hogy Babits költészetében a kétféle gondolkodás egyszerre volt jelen. Pontosabban nem is annyira biztos, hogy itt kétféle gondolkodásról kell beszélni, mint ahogy az sem, hogy valóban a szó elsődleges jelentése szerinti többistenhitről beszélhetünk Babitsnál. A *Hiszekegyben* szereplő pogány istenek ugyanis egytől egyik érzékileg megtapasztalható jelenségek, az *érzékiség*, vagyis érzékelés fontosságára Babits gondolkodásában pedig Jelenits István is felhívja a figyelmet.⁸ Innen nézve viszont közel sem bizonyos, hogy a két vers között kizáró ellentétet kellene tételeznünk. Fráter Zoltán, miközben épp arra hívja fel a figyelmet, hogy nem szűnik meg Babits „lírájának politeista jellege”,⁹ azt is állítja, hogy ha „a hit felől közelítünk a kérdéshez, nem kis ellentmondást fedezhetünk fel abban, ha valaki egyszerre vallja meg hitét a monoteista kereszténységben és a politeista mitológiák világában. Éppen ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy nem Babits hitéről, vallásosságáról van szó, hanem lírája természetéről.”¹⁰ Kelevéz Ágnes is hangsúlyozza ezt a kettősséget, ő azonban inkább a politeista és a monoteista Babitsnak a gondolkodói pályáján bejárt útról beszél.¹¹ A kérdésre a vers tárgyalása után térek vissza.

A vers eredeti címe „Távozzál el Uram én tőlem” volt. 1912-ben a Nyugatban már *Októberi ájtatosság* címmel jelenik meg, s az eredeti cím a lelőhely megjelölésével mottóként olvasható, melyet Babits *Jób könyvének* (7.16) a Károli-féle fordításából idéz. Azonban nem pontosan. Jelenits István szerint az Uram szót „[a]lighanem Károli szötte bele a szövegbe, hogy keserűségét kissé enyhítse”, magam viszont a Károli-féle fordításban nem találtam. Elképzelhető, hogy Babits a *Királyok könyvének* (1Kir. 19,4) párhuzamos részletéből emeli be az Uram szót, de mindenképpen Babits változtatásáról beszélhetünk. A Károli-féle változatban azt olvassuk, hogy „Távozzál el tőlem”. A módosítás eredményeként pedig a mottóba bekerül a vers két főszereplője, az Úr és az én,

⁶ *Uo.*, 29.

⁷ FRÁTER Zoltán, *Istenek a Babits-lírában*, Tiszatáj, 2008/11, 91.

⁸ JELENITS, *Isten-élmény...*, 27.

⁹ FRÁTER, *Istenek a Babits-lírában*, 91.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ KELEVÉZ Ágnes, *A keletkező szöveg esztétikája. Genetikai közelítés Babits költészetéhez*, Bp., Argumentum, 1998, 187–201.

ráadásul a megszólítás nem a mondat elejére, hanem az „én” elé kerül, mintegy ezzel is jelezve, hogy a vers az én és az Úr viszonyát állítja a középpontba. Érdeemes azonban a szöveget tovább olvasni: „Távozzál el tőlem, mert nyomorúság az én életem. / Micsoda az ember, hogy őt ily nagyra becsülöd, és hogy figyelmedet fordítod reá? / Meglátogatod őt minden reggel, és minden szempillantásban próbálsz őt. / Míglen nem fordítod el tőlem szemedet, nem távozol csak addig is tőlem, a míg nyálamat lenyelem? / Vétkeztem! Mit cselekedjem én néked, oh embereknek őrizője? Mért tettél ki czéltáblául magadnak? Mért legyenek magamnak is terhére. / És mért nem bocsátod meg vétkeket és nem törölöd el az én bűnömet? Hiszen immár a porban fekszem, és ha kereslek engem, nem leszek.”

A Babits-vers mottóján kívül több szövegrészt érdemes kiemelni ebből a hosszabb idézetből. A „Micsoda az ember” kérdés az ember ontológia státuszára kérdez rá; a szem motívummal kapcsolatban Dávidházi Péter arra hívja fel a figyelmet, hogy a magát véték nélkülinek, azaz büntelennek tudó Jóbban Isten folyamatosan kutató, őt egy nyelésnyi ideig el nem engedő tekintete, vagyis a megfigyeltség kelti a (büntelen) bűnösség érzését.¹² (A már idézett szövegrész újabb fordításban: „Ha vétkeztem, mit követtem el / ellened, emberek őrzője?) Az „érlelkeddel lelkünkre fekszel” részhez talán a következő sorok kínálkoznak pretextusként: „Meglátogatod őt [az embert] minden reggel, és minden szempillantásban próbálsz őt.” A zárlat értelmezéséhez („adj, magad ellen, erőt énnekem!”) pedig érdemes az idézett szöveghely Káldi-féle fordítását is elolvasni, a hetedik rész huszadik versében ugyanis a következőket találjuk: „oh emberek őrzője! miért tettél engem ellenkeződdé [...]?” Innen nézve közel sem bizonyos, hogy a zárlat, mely az Isten elleni lázadás szavának tűnik, valóban kilép a *Jób könyve* vagy még inkább a tágabb értelemben vett biblikus kontextusból. További párhuzamokra is lelhetünk azonban. Az „Egész világunk mind csupa látomás” sort, illetve az álomhoz kapcsolódó többi vonatkozó szövegrészeket Rába György a *Gólyakalifával* vont párhuzammal magyarázza, amit a magam részéről a vers értelmezéséhez nem találok kielégítőnek. A hivatkozott Káldi-fordításban azonban a következőt olvashatjuk: „álmok által ijesztasz engem, és látomások által rettentesz engem”. Ugyanez Károlinál: „álmokkal rettentesz meg engem és látásokkal háborítasz meg engem”. Az eddigiek alapján érthető ugyan, hogy miért tölthette be a cím-funkciót először a későbbi mottó, a későbbi cím azonban az értelmezés új kontextusát hozza létre. Természetesen nem a pápai rabságra gondolok, hanem arra, hogy a korábbi címmel szemben, mely a nyitányban megjelenő távollétre helyezte a hangsúlyt, az új cím az imára, a vers végén megfogalmazott kérésre irányítja az olvasó figyelmét.

A vershelyzet nagyjából a következőképpen írható le: az Istentől eltávolodott lírai beszélő az imában születik újra, pontosabban különbözik el önmagától és érti meg magát másként az imában, ami a keresztény hit szerint az Istennel folytatott párbeszéd. Ilyen értelemben a versbeli beszélő hangjának beszédcselkvésében („küldöm tehozzád, Isten, ez új imát: [...] adj, magad ellen, erőt énnekem!”) a vers még akkor is az én integritásának megerősödésével zárul, ha a zárósor „magad ellen” kifejezése a szembefordulás dialektikájának lehetőségét rejti (miközben olvasható intertextusként is, vö. Jób arra irányuló, már idézett

¹² DÁVIDHÁZI Péter, József, Illyés, Jób. Párhuzamos verselemzés bibliai fénytörésben, I, Holmi, 2008/5, 611–612.

kérdésével, hogy Isten miért nem fordítja el róla a tekintetét), mivel a szembe fordulás eredője itt is az Úr („adj [...] erőt”), akit pedig a hetedik szakasz „égi másunk”-ként nevez meg.

A kifejezéssel kapcsolatban Jelenits István azt írja: „Érdekes, ahogy visszajára fordítja a *Biblia* tanítását.”¹³ Nem hiszem, hogy ez a mondat ezt tenné. A „századok ülnek el és növekszel” ugyanis arra utal, hogy a vers történelemszemlélete lineáris és eszkatológikus ugyan, vagyis összhangban van a keresztény tanítással, mégis, az idézett sor azt sejteti, hogy itt „az emberiség tapasztalata sűrűsödik össze”,¹⁴ vagyis az eszkatológia ígérését a versbeli beszélő számára az emberi tapasztalatként megélt történelem igazolhatja (s ilyen értelemben a nézőpontja retrospektív). Láthattuk korábban, hogy a látomás és az álom szavak milyen értelemben szerepeltek *Jób könyvében*. A lassú lidércnyomás hasonló képzetet kelt az emberben. Ugyanakkor, ha igaza van Jelenits Istvánnak abban, hogy „Babits számára látomás minden, amire érzékei rányílnak”, s ezen dolgok közül a legcsodásabb az Isten, akkor joggal elevenítődik fel az az elgondolás, amely szerint a világban, mivel az Isten teremtése, megtapasztalható Isten létezése. S mivel a legcsodásabb látomásnak épp az Urat nevezi, a *Jób* könyve kapcsán mondottakon túl azt is állítja, hogy az maga az „Ur” is érzékileg megtapasztalható. A történelemben (és még egyszer hangsúlyozni kell, hogy a beszélő itt nem a maga nevében, vagyis nem a maga tapasztalatáról beszél, hanem T/1-ben szólal meg) valóban volt egy időszak, amikor az Úr jelenléte érzékileg is megtapasztalható volt. Jézus pedig a feltámadása után (a keresztény tanítás szerint) fizikailag is mennybe ment, vagyis a vers joggal beszél égi másunkról, aki korábban emberré lett. A legcsodásabb látomás innen nézve a megváltás ígérete lehet, mely így egyben az *Újszövetség* felől át is értelmezi a látomással és álommal kapcsolatban a *Jób könyvéből* idézett lehetséges pretextusokat.

Ugyanakkor eszerint a versbeli beszélő kérése megvalósulásának a feltétele – szemben *Jób könyvével* – nem az Úr önkényén, hanem az ima dialogicitásán nyugszik, amelyet a vers szerkezete/retorikája/olvashatósága is tükröz: a „szól a litánia: lelkem hallgass” olvasható úgy is, mint a versbeli beszélő önfelszólítása, hallgass, hallgasd azt, mert most az szól, figyelj oda rá; vagy: épp a litánia mondja, szólít fel az odahallgatásra – ez utóbbi esetben szabad függő beszédben, vagyis az én értelmezésében olvashatjuk azt, hogy mit mond a litánia, mintegy a beszélő kölcsönöz hangot neki. Bizonyítja ezt, hogy a 3–4. versszak felütése („Uram, ki”, illetve „te, ki” „a liturgikus imádságok ünnepélyességét idézik”,¹⁵ illetve az, hogy a két szakasz sorainak, az Ó- (többek között éppen *Jób könyvében*) és az *Újszövetségben* találjuk a pretextusait.

A negyedik szakaszban a beszélő kérése („jármodba fogj be, csapj meg engem” – ahol a járom az ószövetség képei mellett már egyben Jézust is idézi, előkészítve a hetedik szakasz „égi másunk” megnevezését), nem függeszti fel ezt a kettősséget: kezdeti monológia („a kórus padján egymagam ülök én, / mint egy kárvallott, elkeserült legény, / bárány-e, bárány-e vagy farkas?”) dialógussá a vers terében születő *új imában* válik, melyet válaszként immár a litánia hív elő. Így az sem dönthető el egyértelműen, hogy a szakasz utolsó sora („mért nem

¹³ JELENITS, Isten-élmény..., 27.

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ *Uo.*, 25.

örök diadalmad zengem?”) kérdésként vagy (retorikailag egyben) okhatározóként olvasandó (hiszen azért érdemli a csapást, mert nem azt zengi).

Így a szöveg maga – az utolsó szakaszbeli reflexió szerint is: „küldöm tehozzád, Isten, ez új imát” – oly módon válik imává, hogy annak a versmondásban születő volta (hiszen az utolsó sor egyben az első szakasz vershelyzetére, a távollétre utal vissza) a vers beszédcselekvésében – a fent ezzel kapcsolatban mondottakat kiegészítve – oldja az eredetkötött (monologizáló) hang integritásigényét és világtól való elválasztottságát („a kórus padján egymagam ülök én”). A zárlattal kapcsolatban („adj, magad ellen, erőt énnékem”) Jelenits István teljes joggal idézi Jákob és az újplatonikusok példáját.¹⁶ (Jákob példájára maga Babits is hivatkozik *Istenkárólmás* című írásában.) Csakhogy Jákob, aki „egy éjszakán át küzdött egy férfival, akiről aztán kiderült, hogy maga az Isten”, nem tudta, hogy kivel viaskodik. Dionysios Araeopagita elgondolása pedig, mely szerint a jóval ellenkezőnek a fönnállása is a jónak köszönhető, spekulatív elképzelés, míg a versbeli beszélő érzéki tapasztalatra, a hagyománytörtetésre és a saját beszédet megelőző szövegekkel folytatott párbeszédre alapozva jut el az új imában megfogalmazott kérésig. Pontosabban a nem imaként induló töprengés a litániával folytatott párbeszédben válik imává oly módon, hogy annak tétje nem az Istennel való kapcsolat megerősítése, fenntartása, hanem újraértelmezése lesz. Vagyis az ima abban az értelemben lesz új, hogy az Istennel folytatott párbeszéd a modern ember kétségeire keres egzisztenciális-ontológiai értelmű-érvényű válaszokat egy megváltozott világban, ahol a korábbi válaszok már érvénytelenek. Erre utal az „új tüze régi Urunk dicséri” ellentéte. Nem értek egyet azzal a véleménnyel, amely szerint¹⁷ a versbeli beszélő „a villanyfény miatt” „[n]émi megütközéssel” tekint végig a templomon. A négy soros első szakaszban, vagyis igen hangsúlyos helyen, három sor foglalkozik a villannyal, ami arányaiban túl jelentős ahhoz, hogy egyszerűen csak „némi megütközés”-nek tekintsük. Az ellentét ezért már az első versszakot olvasva is inkább úgy érthető, hogy a villanyfényben az újsága a fontos, vagyis a modern kornak, a modern embernek lesz a jelölője, aki nem ismételt el a korábbi korok válaszait, hanem (Babitsra igen jellemzően) a hagyománytörtetésen keresztül próbál meg választ adni a saját (korának) problémáira. Ahogy egy későbbi írásában fogalmaz, a vers egyetemes és korszerű kell legyen egyszerre. (Úgy tűnik, az újklasszicizmus alap gondolata a költészet praxisában már itt felbukkan.)

Tverdota György Babits korai költészetének antik kapcsolódásait összefüggésbe hozza a dekadencia jelenségkörével.¹⁸ 1908-ban az *Új leoninusokhoz* írt kommentárjában Babits a rímes antik időmértékes verselésről pont azt mondja, hogy „különös dekadens hangulata van”.¹⁹ Kérdés persze, hogy mit is jelent a kifejezés Babitsnál. A Swinburne-esszé szerint körülbelül a művészi teremtő erő szinonimája: „Könnyű kimutatni, hogy minden költészet, mert művészet, már azért

¹⁶ *Uo.*, 28.

¹⁷ *Uo.*, 23.

¹⁸ TVERDOTA György, *Klasszikus álmok. Dekadencia és antikvitás Babits első korszakának verseiben*, ItK, 1997/5–6, 569.

¹⁹ BABITS Mihály levele Juhász Gyulának 1908. augusztus 26 előtt = *BABITS Mihály levelezése 1907–1909*, s. a. r. SZŐKE Mária, Bp., Akadémiai, 2005, 111.

dekadens. A művészet a teremtés folytatása: új kombinációkat teremteni, új képeket adni, új érzéseket költeni, újat, újat! Az a művészlélek, akiben új módon csoportosulnak a világtól nyert képzetek: a többiekétől eltérő módon. S a nagy költőnél új módon csoportosulnak a szavak is, hogy új képzetegymásutánt költsenek az olvasóban. Minden nagy költő dekadens volt.”²⁰

A Juhásznak írt levélben azt is kiemeli a vers kapcsán, hogy „múltja van ugyan a magyar költészetben”, de rajta kívül „jelenleg senki nem használja” ezt a formát. Vagyis Babits számára egyaránt kapcsolódik az antikvitáshoz és a magyar költészethez, amennyiben felidézi a hagyományt, másrészt dekadens, vagyis képes arra, hogy a költőnél ezen a formanyelven új módon csoportosuljanak a világtól nyert képzetek, ami az *Októberi újítatosság* tanúsága szerint egyben a korszerű megszólalás, a korhoz szólás feltétele. Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni, hogy Babits annak a kor(szak)nak a kezdetét, amit ma modernségnek hívunk, a 18. század második felére tette. Vagyis ha igaza van Tverdota Györgynek abban, hogy „Babits »klasszikus álmai« egyszerre tesznek eleget görögösség és dekadencia követelményének”,²¹ akkor nem állít mást, mint hogy Babits pályáján az, amit későbbi esszéjében új klasszicizmusnak nevez, már ekkor bizonyosan tetten érhető törekvés. De meg is fordíthatjuk a dolgot. A *Recitativ* után is jelen levő mitológiai háttér kapcsán már hivatkoztam Fráter Zoltánra. A magam részéről ugyanakkor Babitsnál ezt a görögség-élményt nem a politeizmussal hoznám összefüggésbe elsősorban, hanem az átörökített kultúra élményével. (Mint ahogy például Berzsenyiné és másoknál is békésen megfér egymással a „Léthe” és a „Dicső Atyánk” egy versben.) Éppen ezért valóban csakis lírájának természetéről állítható, hogy „monoteizmus és politeizmus között nem lát egymást kizáró ellentétet, hanem egyszerre állítja létezőnek és vállalhatóvá mindkét istenfelfogást”.²² Lírájának ez a természete azonban, nem Babits istenhitével, hanem kultúrafelfogásával hozható összefüggésbe. 1933-ban a következőképpen nyilatkozik hit és vers kapcsolatáról: „katolikusnak születtem, e vallás csarnokai-ban találgattam és küzködtem Istennel, kételyeimnek és legmisztikusabb reményeimnek egyformán a katolicizmus adott először testet, színt, szavakat. E színek és szavak nem maradhettek ki írásaimból: de más a lírai vallomás, és más az egyházi hitvallás. Van-e mélyebb érzés mint ami Istenhez köt, akár hiszünk benne, mondhatnám, akár nem? S a vers feladata minden mély emberi érzést kifejezni. De nem okvetlen feladata, pozitív konfessziót tenni, nyilvános hitvallást valamely egyház hittételei mellett. Erre az egyszerű s hagyományos próza (a Hisszekegy prózája) alkalmasabb. S tul az Istent-szomjazó lélek örök-emberi líráján, ily pozitív, egyházas hitvallás talán inkább a gyóntató fülébe való.”²³ Ha lírájában nem vállalná „klasszikus álmait”, a görög kultúra örökségét, azt kellene belátnia, hogy a múlt nem átsajátítható, s ez esetben a költő csak a Korról és a Kornak szólhatna (vö. *Régen elzengtek Sappho napjai*). Miközben Fráter Zoltán joggal állíthatja, hogy „az egységesítő szemléletet, az egymást ellentételező állítások együttes szemléletét talán a Bhagavad-Gítának is köszönheti Babits lírája”,²⁴

²⁰ BABITS Mihály, *Swinburne* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1978, 35. (Kiemelés az eredetiben.)

²¹ TVERDOTA, *Klasszikus álmok*, 570.

²² FRÁTER, *Istenek a Babits-lírában*, 91.

²³ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre. Esztétikai katolicizmus*, Nyugat, 1933/17–18 = <http://epa-oszk.hu/00000/00022/00562/17597.htm> [2012. 08. 20.]

²⁴ FRÁTER, *Istenek a Babits-lírában*, 94.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

arról nem volna szabad elsősorban elfeledkezni, hogy maga az európai kultúra kettős gyökere, a politeista görög-római és a monoteista zsidó-keresztény hagyomány az egységesítő, vagy, ha tetszik, kettős gyökerű, s a különbözőségeen alapuló szemlélet szükségességét, mint az átörökített kultúra tapasztalata, eleve hordozza.

Klossy Irén: *Tetteid medre életed*

Horváth Réka

**BABITS MIHÁLY: KÁRTYAVÁR – EGY VÁROS
REGÉNYE. AZ ALKOTÁS REGÉNYTERÉRŐL
ÉS KÓSZÁLÓJÁRÓL**

„Nem világos-e, hogy minden kétes egzisztencia Budapestről ide húzódik? Gyülelész nép ez, bíró úr, a nagy városok söpredéke! én mondom, öreg újvárosi róka. Ázulum! ...nem is Újváros ez, hanem Pufjváros...”¹ Babits regényében egy fiktív, Budapest melletti gyorsan fejlődő, iparosodó kisvárost fest le, amely rohamos növekedését a korrupt ügyleteknek és az erkölcsileg kétes személyű lakosoknak köszönheti. A *Kártyavár*on Partos Kálmán, a frissen kinevezett járásbíró vezeti végig az olvasót. Partos kívülállóként idegen érzésekkel bolyong és sodródik egyre mélyebbre a város történeiseiben, így válik a városban élő emberek között figyelő, azonban az eseményeket soha nem alakító kószálóvá. Újvárosba érkezése pillanatától kezdve nem teljes ura életének, döntései meghozatalában környezete befolyásolja, és csupán nézője marad az átmeneti állapotban lévő, bizonytalan sorsú városnak. A regényben lezajló cselekményekbe a kószáló csupán a véletlen játékként csöppen bele. „Partos úgy érezte, mintha ennek az új városnak barátságatlan nyüzsgése egyszerre elkapná és magával ragadná az ő lelkét is. Mint aki nagy, szeles masina mellé jut, s megérzi a sodrát. Szédült.”² Partos számára tehát Újváros léghőre és lakossága elrettentő és döbbenetes kavalkádként fogalmazódik meg.

Babits Mihály epikus műveinek megjelenési idejét tekintve negyedik műve a *Kártyavár*. A Nyugat 1915. szeptember 1-jén kezdte fejezetenként közölni Babits regényét, amely 1916 februárjában félbe maradt, és az olvasóközönség hiánytalanul, teljes egészében csak 1923-1924-ben ismerhette meg Újváros és Partos történetének kiteljesedését. A regény lendületét megtörte az írásában bekövetkezett hosszabb kihagyás. Babits műve mellőzésének valódi okairól őszintén így vallott: „A jelen regény szerzője bevallja, hogy művét elsősorban lírai motívumokból indítva kezdte meg. Azon borzasztó valóság közepette, amelyet ma élünk, egy nagy mesébe akart menekülni: egy óriási építménybe, mint valami templom ázulumába.”³ Az 1916-os indokoló cikkében elmondta, hogy a *Kártyavár* írásának kezdetén meglévő életviszonyai megváltoztak, de nem szeretne volna, ha gondjai nyomot hagynak születő művén. „Mint a közönség hű szolgálja, megpróbálta meséjét mindazonáltal tovább vezetni: de az eredmény nem elégitette ki.”⁴ Babits a regénybeli Újváros életét, az újpesti gimnáziumi tanárként megélt élményekből, valamint Rákospalotán tapasztaltakból építette fel. A mű keletkezésében bekövetkezett törést az 1916 körüli történelmi események és – továbbköltözése okán – a konkrét szociológiai környezettől való fizikai távolság növekedés indokolják, amely sérülés érzékelhető a regény egészén.

¹ BABITS Mihály, *Kártyavár*, Korona, Bp., 1997, 162.

² *UŐ*, 163.

³ BABITS Mihály, *Néhány szó a Kártyavárról*, Nyugat, 1916. február 1.= „*Itt a halk és komoly beszéd ideje*” *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, s.a.r. TÉGLÁS János, Paul-Westermann, Celdömölk, 1997, 26.

⁴ *UŐ*, 27.

Írója a század elején szerzett tapasztalatait igyekezett Újváros-Újpest megrajzolásával egy műfajilag összetett képet mutató regényben megfogalmazni. Babits alkotása értelmezhető irányregényként, mert egy panamákkal átszótt, politikai csalásoktól hemzsegő, hitelekből nagyra nőő város, a kapitalista gazdasági rendszer és annak a társadalmat megmérgező hatásainak érzékletes kritikája. Újváros meséje szociális és politikai célzattal is keletkezett, története ebből a szempontból is meghatározható.

A mű cselekményének indulása azonban a társadalmi regény vonásait viseli. Partos Kálmán barangolásai által bemutatásra kerül a város utcáinak morálja és a város lakóinak jellege: „A széles Hunyadi úton haladtak, s egy villanyos szerelőkocsi robogott el mellettük, piszkosszürkén s ásító nyílással közepén [...] bazárszerű, kis üzletek voltak: a zsidók künn álltak a boltajtókban, mint a polipok [...] Amott egy zálogház tárta nagy, szomorú, piszkos üvegtábláit [...] Két lány jött szembe velük: az egyik vakmerően hasított sötétkék aljból mutogatva pókháló harisnyáit [...] Közöttük egy nagy fiú, egy igazi jasszképű gavallér.”⁵ Az itt és máshol olvasható érzékletes városleírások és az utca emberének jellemzései, mind Újváros bűnös, szennyes megítélésének adalékai. A kószáló Partos megismeri a kétes pénzügyi forrásokkal manipuláló és erkölcstelen, ám nagyvonalúnak tűnő Madár János polgármestert, az örökké elégedetlen, de helyzetéből kitörni képtelen Kovács Endre tanítót, a folytonosan az iparosságról fecsegő öreg kárpitos mester zsidót, Ampenszán bácsit és a város bűnbandáját leleplező Kerboltot. A történet nőalakjai is a város tisztességtelen törvényeihez igazodnak. Élnek itt úri hölgyek, akik régebben utcalányok voltak, botránys művésznők és szomorú sorsú feleségek. Újváros valamennyi épülete és lakosa felett ott lebeg a város mottója: „Itt semmire sem mégy becsületes-séggel.”⁶ Partos alakjának érdekessége, hogy bár a város tisztátalansága taszította, amellet fel is rázta őt a vidéki unalmából. „[...] s ő legszebb éveit siváran élte, örömtelen, Szokolcán, tétlen, ostoba kényelemben, most érezte csak! Hogy élhetnek az emberek itt, Pesten, Újvároson! Ah, mi lehet, mi minden lehet még!”⁷ Úgy érezte, hogy ebben a városban minden lehetséges. Élvezte a szép nők látványát, a kaszinó előadása elragadta és hagyta, hogy a kávéházi forgatag magával sodorja. Partos bíró kalandjait olvasva kirajzolódik a társadalmi regény váza. A regény műfajának meghatározását tovább bővíti, színesíti a cselekményben fellelhető detektív szál, és a terek ábrázolásának hitelessége, amely a riport műfajára emlékeztet. Valamint a lélektani regények műfajára jellemző: a szereplők gondolatainak megismerése, és a jellemek pozitív vagy negatív irányba történő változásainak bemutatása. Babits ezt az összetett szerkezetű regényét még nyakonönti egy jó adag szatírával és iróniával. Jó példa erre a regény tagolt szerkezetét adó fejezetek címeinek hangvétele. Humoros, ironikus címként szerepelnek a következők: „Bevezetés, melyben az író a maga lovát dicséri”.⁸ Egy műszaki fejezet, melyet a járásbíró és az Olvasó együtt szenvednek végig.”⁹ Ez az

⁵ BABITS, *Kártyavár*, 165-166.

⁶ *Uő*, 174.

⁷ *Uő*, 242.

⁸ *Uő*, 151.

⁹ *Uő*, 165.

1910-es és 1920-as években született regény „egész szerkezetében, fejezet-elosztásában, címadásában a viktoriánus angol regény szokásait idézi.”¹⁰

A várost az elbeszélés produktumaként tanulmányozva a város tere, mint szimbólumrendszer, mint egy több értelmezési szinttel bíró tartomány jelenik meg. A város, mint a modern élet, a küzdelem az életben maradásért és az előbbre jutás jelképeként fogható fel. Babits regényének szereplőinek sorsa, döntéseik egy akkor alakuló új világban, a nagyvárossá válás folyamatában értelmezhetők. A nagyvárosi lét gyors, racionális tudatosságot követel a benne élőtől. *A szív helyett az ész dominál.*¹¹ Partos bírótól is azonnali választ várnak a polgármesterrel való találkozásról: „Valami kényszert érzett, mintha szíve ellen vonnák valahova.”¹² A gyorsuló lendületű Újváros minden lakójának kis csavarként kell megtalálnia helyét a várost működtető hatalmi gépezetben. „A modern élet legmélyebb problémái az egyénnek abból az igényéből fakadnak, hogy létezése önállóságát és egyediségét megóvja a társadalommal [...] és technikájával szemben.”¹³ A regény figuráinak egymáshoz való elemi kötődése egy kusza hálóként mutatkozik, amely szövevényessége a város térképének labirintus szerűségében tükröződik vissza. A város tere e zavaros struktúrában is olvashatóvá válik: a nyüzsgés, a sokféleség, a tér elemei közt fennálló horizontális és vertikális viszonyok valamint az ezt betöltő tömeg mozgása is. Ez az *orientációs metafora*¹⁴ jelenik meg mikor a város tere egy őserdő látszólagos áttekinthetlenségét ölti magára, amelyre Partos egy gyermekkorában olvasott kalandtörténet alapján asszociál: „[...] és nyüzsgött egyszerre az egész nagy erdő. Mind óriási odvas fák voltak azok, és néger törpék laktak az odvakban, és a nagy őserdő egy város volt...”¹⁵

Újváros helyszíneiben, még a modernizációs törekvések dacára is, feltűnnek a régi kor emlékei. Az új égbe törő épületek, a gombaként növő bérházak mellett az omladozó kunyhóknak tűnő építmények emlékeztetnek a város hajdanára. „Kiért a térre, és szemébe villant a városháza. Az új épület, mely *akkor* még meg se volt. Milyen furcsa, nagy, modern épület! akkor még egy hosszú, sárga ház állt a helyén. Az egész tér megváltozott, messze nagyvárosiasan villogtak a kávéház ablakai, s éles ívlámpák zizegtek póznáikon.”¹⁶ A város apránként változó terei rohamosan rajzolják át Újváros még rendezettnek látszó térképét, egy valóságos *labirintussá*.¹⁷ A labirintust a kószáló (*flâneur*)¹⁸ rögzíthetetlen sajátos nézőpontjából ismerjük meg.

¹⁰ GÁL István, *Babits Mihály -Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*, Argumentum, Bp., 2003, 35.

¹¹ Georg SIMMEL, *A nagyváros és a szellemi élet* = szerk.SZELÉNYI Iván, *Városszociológia*, KJK, Bp., 1983.

¹² BABITS, *Kártyavár*, 164.

¹³ Georg SIMMEL, *A nagyváros és a szellemi élet*, 543.

¹⁴ „Legtöbb alapfogalmunk egy vagy több térbeli metafora szerint szerveződik.” (Lakoff-Johnson, 2003.) A jelenség egyáltalán nem elszigetelt és egyedi nyelvi forma, hanem olyan, ami összefüggő rendszert alkot, miáltal gondolkodásunk általános szemléleti keretét adja. Következtetesképpen a *térbeli orientáció* egyszerre elsőrendű episztemológiai feltétel és szabályozó elv.

GYÁNI Gábor, *Térbeli fordulat és várostörténet* = *Úő., Budapest-túl jön és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*, Napvilág, 2008, 12.

¹⁵ BABITS Mihály, *Kártyavár*, 259.

¹⁶ *Úő.*, 247.

¹⁷ A város terében, a város-lakó lelkében a rend vágyának felszínessége [...] mutatkozik. A város, illetve annak egy sajátos formája már labirintus, nem a térkép, hanem a térkép ellentéte. BÓKAY Antal, *A város. Egy fantázia színeváltozásai* = Győri műhely, 2006/6, 9-10.

Babits *Kártyavárának* legfigyelemreméltóbb vonása, hogy miként teszi meg a történet főszereplőjének és a cselekmények szervezőjének a várost mint teret. Partos kószáló alakja mutatja be a város tereit, amelyekben a múlt és a jelen kétes eseményei játszódnak és, amelyek magukon viselik ennek nyomait. A város így *kronotoposszá*¹⁹ válik. A regény tárgya a város megjelenítése, amely város szöveggént olvasható. A szöveg-város ezáltal lesz a fő szervező eleme a történetnek. A múlt olvasható ki például Újváros temetőjében meglévő sírokból, ugyanis egy régi szokás szerint egy helyre temették a kolerában elhunyt embereket. „Egy helyt, ahol a kolerások temetője volt, mindenki felállt a kocsiban, hogy lássa, hány új sír van.”²⁰ Miközben ugyanez a temetőkerítés és a mellette futó villamossín egy fiatal lánynak a szeretőjéhez tartó utat jelenti. „És a temetőkerítés ingott el mellette. A hosszú-hosszú temetőkerítés. Ami mentén annyszer elbárázott. És ment, ment be Pestre. Pestre, egy kis szobába. Ahol találkozik...”²¹ A regény modernitása ez érzékeltetett térben artikulálódik és a kószáló tapasztalásai nyomán életre kel a város. A város tér-nyelvezetével megteremtí a város játékterét, amelyben a felvonuló személyek, helyszínek és épületek, mint kódok szerepelnek. Egy-egy kódoként értelmezhető a kaszinó, a városháza, a temető, a kocsmá és a hangversenyterem. A kódok előhívják egyfajta, a helyet átszövő hangulatnak megfelelő viselkedési normát, amelybe az ott tartózkodó szereplők bevonódnak, és felveszik a hely által kívánt magatartásformát. Őszinte cselekvéseket és szavakat talán csak az otthon légkörében olvashatunk a szereplőkről. Többi csupa játék és megjátszás. Maga Babits fejt ki Bevezetésében: „Nos, olvasó, hasonló játékra hívlak meg téged.”²² Az épületek, a lámpák, a villamos mind modernnek, hatalmasak és fényesek, de ez a látszólagos világosság sem képes áttörni az egész Újvárost elborító portengert. Így „Ime, Újváros - egy pillanatig egy új, hazárd és szennyes Magyarország szimbóluma!”²³ lesz. Még a kívülálló Partost is képes ez a szemképrázató fényesség magába vonni: „[...] nem sejtve még, hogy ő is e nagyjáték egy szereplője már, élete, pénze, egy csepp lesz itt e nagy, forrongó tengerben... [...] beléje fonva látatlan szálakkal, mint egy morzsa, ha egy különös, erjedő féregtelepbe pottyant, és azonnal erjedni kezd, és beléje olvadni maga is.”²⁴ Babits beszédes jelzői könnyen átélhetővé teszik, a várost átszövő szennyes panamákat. A zavar, az átláthatatlanság szimbólumaként többször is szereplő bábeli torony kifejezés, aktív alkotó része lesz a város terének. A bábeli toronyra hasonlító épületek és az építkezéseken dolgozók többféle nyelvének keveredése jeleníti meg a szimbólumot. „Nagy, bábeli tornyok emelkednek [...]”²⁵ És kiért a térre, és

¹⁸ A modern nagyváros megszületett autonóm individuum, aki blazírt, gyakran önmagába forduló szubjektum és a panorámákat szemlélő néző. A városban történő mozgása során érzékeli környezetét, mindent befogad és mindenre emlékezik. A tömeg része és mégis ironikus távolsággal van a tömegtől. Walter BENJAMIN, *Párizs a XIX. század fővárosa* = Uő., *W. Kommentár és prófécia*, Bp., Gondolat, 1986.

¹⁹ A téridő kifejezi a tér és az idő egymástól való elszakíthatatlanságát és az irodalom által már meghódított tér- és időbeli viszonyok lényegi összefüggéseit. Mihail Mihajlovics BAHTYIN, *A szó esztétikája*, Bp., Gondolat, 1976.

²⁰ BABITS Mihály, *Kártyavár*, 223.

²¹ Uő., 222.

²² Uő., 152.

²³ Uő., 153.

²⁴ Uő., 240.

²⁵ Uő., 244.

meglátta a bábeli tornyot [...]”²⁶ [...] ó, minő Babel ez! [...]”²⁷ Babel felvázolásával nem pusztán a zavartság kerül szóba, hanem a bűn mindent átjáró szereplése. A játékváros tereinek alapkövévé lényegül a bűn.

Az író a Bevezetésben beavatja olvasóját Újváros létezésének feltételeibe és sajátásaiba. A térképen nem találjuk meg ezt a Budapest melletti kisvárost, mivel „Újváros a negyedik dimenzióban áll [...]”²⁸, bár nyíltan megfogalmazza azt is, hogy Újpest helyére gondolta el a mesebeli várost. Itt kapcsolódik össze nagyon finoman a regény világa a valósággal, hiszen Babits saját élményeit regényesítette meg. Az újpesti gimnázium igazgatójának viselkedése, modora és Újpest életében megjelenő politikai és gazdasági áskálódások, helyezkedésének lehúzó hálója dühítette annyira, hogy tollat ragadjon és megörökítse benyomásait. Újváros, a valósághoz kötődő szálak ellenére, egy elképzelt negyedik dimenzióban található.

A regény terének és idejének sajátos kapcsolata abban rejlik, hogy a város mintegy időn kívül helyezkedik el. A regény cselekményének alakulása szempontjából nem elsődleges a napszakok pontos megjelölése, vagy az eltelt idő ismertetése egy-egy találkozó alkalmával. A terek elhelyezkedéséről, tulajdonságairól aprólékos, különleges jelzőkkel és hasonlatokkal tarkított leírásokat találhatunk. Partos bíró hangversenytermi ülőhelye így szerepel: „Egy ventilátor, épp azon az ablakon, amely alatt Partos járásbíró helye volt, zúgott, rebegett, recsegett, mint egy irtózatos nagy, vergődő madár. Valami óriásfiú gombostűre tűzte, mint egy pillangót, kegyetlenül. Vergődött bádogszárnyaival. Egyszerre elhallgatott. Kiszenvedett talán? A járásbíró önkénytelen felnézett a döglött madárra.”²⁹ Partos kószálása a városban negyvennyolc óra alatt zajlik le, ám ezt a két napot végtelenné duzzasztja a tér változatos tarkasága. A precízen megadott és jellemzett helyek, a város térének központi szerepét mélyen beépítik a regény szerkezetébe.

A *Kártyavár* kószálója, Partos Kálmán egy kissé eltér a modern nagyvárosokban játszódó történetek fásult, blazírt és önmagába forduló kószálótól. Partos ugyan idegenként mozog a városban, de nem zárkózik magába. Figyel és reagál a környezetében érzékeltre, bár tetteit a város irányítja. Amint megérkezik és leszáll a vonatról, a város kezébe veszi sorsának alakulását. Az útjába kerülő ószeres, a csomagjait cipelő kölykök és a volt iskolatársába, Kovács Endrébe való belebotlása is mind lökést adtak életének változásában. Babits kószálója lassan befogadja a várost, de mindvégig valamiféle zavaró, idegesítő elemként lesznek jelen a város részei számára. Folyamatosan feszélyezi őt a minden zugból ömlő por, a magas épületekből áradó fény és csillogás, az utcán tanyázó gyerekek hangoskodása, a város szüntelen morajlása és az emberek túlzott és hamis nyájassága. „- Útálatos város ez - mondta magában Partos bíró [...]. Mi mindenesetre inkább pesti társaságot fogunk keresni, mint újvárosit.”³⁰ Ellenállása hamarosan megtörik és alakja alkalmazkodik a városhoz.

²⁶ *Uő*, 258.

²⁷ *Uő*, 169.

²⁸ *Uő*, 152.

²⁹ *Uő*, 236.

³⁰ *Uő*, 159.

A regény külső és belső terei sok esetben egybeolvadnak, és az utca a szobával eggyé válik. A város lakói az este beálltával sem húzzák be ablakaikon függönyeiket. A fényes szobákban tisztán látszanak a tárgyak, egy-egy könyvespolc, a váza, a bútorok és lakóik sem titkolják magánéletük részleteit. „Újvároson az emberek sohasem zárják ki az uccát. A széles fénykévek szétterültek a porban, mint az ablakon kidobott világos szőnyegek. Be lehetett látni. [...] Néhol gyerekeket. Egy helyen egy fiatal leányt, csinos arccal, hosszan lógó hajjal, amint valami kottákat rendezgetett.”³¹ Újváros tereit a por és korom lepi el, amely Babits Bevezetőjéből kiderül, hogy egyértelműen a bűn szimbóluma. A várossal ellentétben áll a züllöttségtől mentes vidéki, falusi élet, ahová egy kősa pillanatban elvágják a lélek, de Újváros bűne nem engedi el egy lakóját sem. „[...] hogy vonta a föld, az ő, messze hegyek, a gazdálkodó, természetes élet! De a föld megcsalta, a gazdasághoz nem értett, a pénz bosszút állt rajta, elhagyta őt, és Újváros utána üzent, Újváros visszahitta, visszaszította, mint egy iszonyú szívómasina egy elszállt porszemet.”³² A regény város tereinek vonzásának ereje mutatkozik meg ebben a szövegrészletben. A regény folyamán végig erőteljesen kirajzolódik, hogy a város *önálló társadalmi entitásként*³³ működik. A tér nem csak keretet ad a történéseknek, nem csak helyszínként szolgál a cselekmények résztvevőinek, hiszen az események sodrában megjelenő szereplők jellemfejlődése párhuzamosan ingadozik a város alakulásával, Újváros egyszerre lélegzik velük.

Babits Mihály írói zsenialitásával alkotta meg Újváros különleges, kódokkal és szimbólumokkal telt tereit, amelyeknek a valóságban is megtalálni párjukat. Fiktív a város és lakói is, ennek ellenére felismerhető a tér és szereplői is. A szereplők felismerhetősége, nem konkrét személyekre vonatkozik. A regény szereplői bizonyos tulajdonságokat testesítenek meg. Van, aki a zsarolást vagy becstelenséget jeleníti meg, van, aki az irigységet vagy a kétszínűséget. A negyedik dimenzióban lebegő büntől telített város függ a valóság felett. A regény utolsó tere, helyszíne a temető, amelyben látomászerűen zajlanak le a végső események, a történet nem fullad totális depresszív, kilátástalan állapotba. Újvárost most még a panamák súlya húzza le, most még szégyen a becület, a tisztességes munkával szerzett szerény vagyon, de ezen a következő generáció túlléphet. A záró jelenet tere nem véletlenül a temető, amely jelképezheti a romlott korszak embereinek eljövendő végét. Így a regény végkicsengése bizakodó marad.

Irodalom

BABITS Mihály, *Kártyavár*, Korona, Bp., 1997

GÁL István, *Babits Mihály: Tanulmányok, szövegekölések, széljegyzetek*, Argumentum, Bp., 2003.

³¹ *Uő*, 250.

³² *Uő*, 218.

³³ A tér nem homogén, hanem differenciált valami, a kereteit kitöltő külön nemű terek minősége pedig az általuk (is) teremtett viszonyrendszerek (az ún. strukturális helyek) határozzák meg. Michel FOUCAULT: *Eltérő terekről*. = *Uő: Nyelv a végtelenhez: tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk, Debrecen, 2000. 147.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

BABITS Mihály, *Néhány szó a Kártyavárról*, Nyugat, 1916. február 1. = „Itt a halk és komoly beszéd ideje” . *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, Paul-Westermann, Celldömölk, 1997.

Georg SIMMEL, *A nagyváros és a szellemi élet* = szerk. SZELÉNYI Iván, *Városshociológia*, KJK, Bp., 1983.

GYÁNI Gábor, *Térbeli fordulat és várostörténet* = Uő., *Budapest-túl jön és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*, Napvilág, 2008.

BÓKAY Antal, *A város. Egy fantázia színeváltozásai* = Győri műhely, 2006/6.

Walter BENJAMIN, *Párizs a XIX. század fővárosa*=Uő., *W. Kommentár és prófécia*, Gondolat, Bp., Gondolat, 1986.

Mihail Mihajlovics Bahtyin, *A szó esztétikája*, Bp., Gondolat, 1976.

Michel Foucault: *Eltérő terekről*. = Uő: *Nyelv a végtelenhez: tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk, Debrecen, 2000.

Klossy Irén: *Vízpartfal*, 2013.

Tóth Sándor Attila

HORATIUS ALAKJA, KÖLTÉSZETE BABITS MIHÁLY ÉS KERÉNYI KÁROLY OLVASATÁBAN

– részlet a HORATIUS NOSTER – A MI (MAGYAR) HORATIUSUNK
című nagyobb tanulmányból –

1.1. Horatius Babits korai költészetében

Tudjuk, hogy Babits Mihály latin szakos tanárként szakjából adódóan avatottabb ismerője^{3/4} volt Horatius költészetének. Ismert, hogy a még fiatal, tanárjelölt Babits 1905-ben *kritikusi stílusgyakorlatként* bírálatot írt hallgatótársának, a Péterfy Jenőről doktori disszertációt készítő (könyvként: *Péterfy Jenő*, Bp., 1909), később színháztörténettel foglalkozó RÉDEY Tivadarnak (1885–1953)¹ magyaros versformájú Horatius-fordításáról, ahol kifejtette Horatiusszal általában a műfordítással, különösképpen pedig a formai hűséggel kapcsolatos nézeteit, melyek már akkor is eléggé foglalkoztatták.² A bírálatból kiderül, hogy a forma mellett Babitsot a filozófus-költő érdekli. A következőket olvassuk: „*Horatius a stoikus, az epikureus iskolát járta végig, ami egy kutya (hozzátéve akár az igazi kutyát, a kynikost is). [Nem hiába mondta rájuk Hume, hogy a filozófus nagylelkű szilárdságára törekedve minden erényből és örömből kifilozofáltak magukat. – Babits Mihály jegyzete.] Korának e száraz morálfilozófiája keverte fanyarrá a görög thymumokból [fűszer, mézfű, megjegyzés tőlem, T. S. A.] már úgyis csak tallózott mézét. Horatius nem valami római Burnsöcske, ő a filozófus-bonvivant, és erősen civilizáció-termék. Műgond az egyszerűsége, finomság az igénytelensége, s természetessége ravasz filozófia.*”³ Az antik formák iránti nyitása (és nyitottsága) is teret nyer a következőkben: „*Egyáltalán kár volt a görög formákra ráfognunk azt az örültséget, hogy modern ízléshez nem valók. Lám, az olasz Göthe, a nagy Carducci milyen modern érzelmeket kötöz e színes antik szalagokba!*”⁴ E kiragadott részletekben már megtalálhatók Babits Horatius-értelmezésének és értésének sarokpontjai: a költő-filozófus (a filozófus-költő) szemlélése, ugyanakkor a régi formák tartalmi modernizációjának a lehetősége is. Az olasz költőt és klasszika-filológust, Giosuè CARDUCCIT (1835–1907) említi, aki pl. a *Barbár ódák* című kötetében a görög mértékkel ad új ízt és hangot szabadság témájú modern verseinek.⁵ Mindez első verseskötetének programnyitó s programadó verséhez vezet.

¹ L. GYÖRGYI Gézáné ZÁMOR Magda, *Rédey Tivadar* (PDF), Magyar Elektronikus Könyvtár, 2003.

² RÉDEY Tivadar, *Babits Mihály kritikusi „stílusgyakorlata” 1905-ből*, Irodalomtörténet (It), 1943. 81–86., 81.

³ Uő., uo. 83.

⁴ Uő., uo. 86.

⁵ L. BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, szerk. BELIA György, Szépirodalmi, Bp., 1979. 430.: „*Sőt még Carducci is, a haladás és szabadság bajnoka, görög mértékkel ad új ízt s hangot egész modern témájú verseinek, melyeket Barbár ódák-nak nevez.*” Carducciról l. *Világirodalmi lexikon II.*, Akadémiai, Bp., 1986. 64–66.

Babits e költői kihívásokat már az 1904-ben írt – s ahogy jeleztük – a *Levelek Iris koszorújából* című kötet (1909) programverseként szereplő *In Horatium* című versében összegzi.⁶ Megfigyelhető a bíráló és a vers kettőssége, amit a cím is jelez, ugyanis az *in* accusativusszal járó praepositio jelentése egyrészt feltételezi a *Horatiushoz*, *Horatiusnak*, *Horatius módjára*, sőt, a *Horatiusként* jelentéseket, ugyanakkor a *Horatius ellen* értelmezést is. A vers formai megközelítését illetően a *Horatius módjára*, *Horatiusként* jelentések alkalmazhatók, sőt, ez utóbbiak a római lírikustól való elfordulást is magukba foglalják (Horatius módjára írja a verset, azaz Horatius mértékére, Horatiusként, de nem mint Horatius, már mást ír és máshogyan), tartalmi oppozícióit tekintve viszont *Horatius ellen* nyilatkozik, ha valóban ellene.

A vers tartalmi szövevényének felfejtése előtt nézzük, mit mond a versről leveleiben: 1904 májusában így ír Kosztolányinak: „én aki eldaloltam »In Horatium« s az öreg Carducci módjára klasszikusan himnuszát »a soha meg-nem-elégedésnek«, melyben atyai tanácsokat osztogattam flottám társhajóinak:

»törékeny bár, tengerre termett,
Hagyj kikötőt s aranyos középszert« –

én? – lám, önző lyrikus, megint az énnél vagyok; s idézek önmagamtól, mint ahogy Ön szokott [...]; de klasszikus ódáim és himnuszaim* még egyáltalán nem készek.”⁷ Ugyancsak Kosztolányinak írja 1904 júliusában: „istenem! az ódák csakugyan nem készek, és nem szépek; előbb-utóbb mégis meglátja őket. A két készet elküldöm, hogy ne panaszkodják; de ne vegye mutatónak a többire nézve; más és több lesz azokban; az ilyen célzatosan tartott előhangokba, mint az In Hortium akart lenni, rendesen belesül az ember. Mindezek még lágyak, nyúlók és színtelenek; még nincs rajtuk a bélyeg és zsineg.”⁸

A levélrészletekben a következők körvonalazódnak: mintája az olasz Carducci, aki a régi formában új gondolatokat fogalmazott meg verseiben, keresi a Horatiusszal szembeni tartalmakat (megelégedés – soha meg-nem-elégedés, középszer – a középszer elhagyása), a klasszikus görög óda- és himnusz-költészet érdeklő (ez görög – *Aiolos* – és horatiusi, keresi ebben az egyénit (*nincs rajtuk bélyeg és zsineg*), ami szintén Horatius ellenében hat, de *Horatiusként*, hiszen a római költő a görög líra hű követője is. Egy verseskötetre gondolva már ekkor *célzatos előhangnak* szánja. Mindezekből kirajzolódik a babitsi líra iránya. Nézzük a költeményt!

A költő az alkaioszi mértéket választja, a Horatius-recepció legismertebb és leginkább követett mértékét, mindez ugyanakkor visszamozdulás a görögség irányába, melyet a versben is követ. E versmértékben íródott Horatius ódái III. könyvének 1. verse is (*Ad chorum virginum et puerorum [Szüzek és ifjak karához]*, magyar fordításokban *A mértékletesség dicsérete* címen)⁹, amelynek dőlten szedett első négy sorát pontosan lefordítva kezdi költeményét Babits. E horatiusi *carmen*ről tudjuk, első darabja a könyv elején lévő hat reprezentatív,

⁶ A versről összefoglalóan I. RÁBA, 1981. 27–34.

^{*} Utalás a kézirat *Canzonék* című ciklus darabjaira. L. BELIA, 1959. 243.

⁷ BELIA, 1959. 10.

⁸ UÓ., uo. 20–21.

⁹ L. HORATIUS *Opera omnia*, Corvina, Bp., 1961. 180–181.

alkaioszi mértékben írott *vatesi költeménynek*, amelyet az utókor *római ódák*ként tart számon.¹⁰ Eme alkaioszi ódák „szemmel láthatólag minél többet akarnak átmenteni az archaikus görög kardalköltészet éthosából és stílusából, a legtöbb szál mindenestre Pindaros felé mutat” – írja Borzsák István.¹¹ Ami az 1. ódát illeti, különösen a „*Desiderantem, quod satis est, neque tumultuosum sollicitat mare*” (a sóvárgót, akinek jutott elég, nem nyugtalanítja a háborgó tenger)¹² Lucretiusra visszavezethető¹³ epikuroszi sorai következtében, a vers tulajdonképpen az epikuroszi bölcsesség nyomtatékos ajánlása, „de filozofikus intelmek és részletes érvelés nélkül, inkább a gnómák személytelen stílusában. Csak a végén jut szóhoz a költő tapasztalaton alapuló egyéni meggyőződése [...]: taníthatja [...] a felnövő új nemzedéknek a *hybris* [góg – megjegyzés tőlem, T. S. A.] kerülését, közönséges – azaz emberi – életbölcsességek megszívlelését és megvalósítását”.¹⁴ Talán ezért is írja a Horatius-kommentátor Porphyrio az ódával kapcsolatban, hogy *haec autem óδη̄ multiplex per varios deducta est sensus (ezt a sokrétű ódát különféle érzések/gondolatok vezérlik)*.¹⁵

Bepillantottunk már a horatiusi óda egy-egy szöveghelyébe, vizsgáljuk meg azonban a Babits által fordított első versszakot.

*Odi profanum vulgus et arceo.
favete linguis: carmina non prius
audita Musarum sacerdos
virginibus puerisque canto.*

Gyülöllek: távol légy, alacsony tömeg!
ne rezzents nyelvet: hadd dalolok soha
nem hallott verseket ma, múzsák
papja, erős fiatal füleknek.

Borzsák István kommentárjában a kezdősorokat az orphikus szövegekkel¹⁶ hozza kapcsolatba: a versszak első sorában ugyanis arról olvasunk, hogy a költő megveti a *fanum*, azaz a szentély előtt (*profanum*) tartózkodó „avatatlan” (hiszen a szentélybe csak *avatottak* – a papok – léphettek) *köznépet* (tömeget). Ez a *vulgustól* való erős elkülönülés (*odi* = gyűlölöm, *arceo* = távol tartom magam) adhatja meg az embernek (a költőnek) a magasabb, költői és/vagy filozofikus szférába való felemelkedést, ahogy ezt Epikurosz is tanítja. Ezt a magatartást így jellemzi PAIS István az epikuroszi moralitásról szólva: „*ha a tömeg közt kényszerülsz lenni, igyekezz gyorsan visszatérni önmagadba, az*

¹⁰ Vö., BORZSÁK István szerk., *Horatius: ódák és epódoszok*, Tankönyvkiadó, Bp., 1975. 267.

¹¹ Uő., uo. 268.

¹² Horatius, *Carm. III. 1. 25*. Magyarul: „*Ne vonzzon annál több, ami kell, s nem ad / gondot sem bőszi tengeri szél!*”. Ford. ILLYÉS Gyula. HORATIUS, 1961. 181. SZÉKÁCS József (1809–1876) fordításában: „*Nem tart, ki nem vágy túl az elégen, a / Tenger dühétől!*”. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre szerk., *Horatius noster – magyar Horatius*, Officina, Bp., 1940. 87.

¹³ L. LUCRETIUS, *De rerum natura*, V. 118. „*divitiae grandes homini sunt vivere parce / aequo animo; neque enim est umquam penuria parvi.*” Magyarul: „*Engedd hát, hogy törje magát véres verítékkal / Az, ki a nagyratörés szűk útján fölfele vágjik.*” Ford. TÓTH Béla. LUCRETIUS, *A természetről*, Kossuth, Bp., 1997. 171.

¹⁴ BORZSÁK–HORATIUS, 1975. 268.

¹⁵ Uő., uo. 267.

¹⁶ Uő., uo. 268.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

embernek meg kell magát szabadítania a mindennapi és az állami élet bilincseitől, az emberektől való biztonságának legtisztább forrása az a biztonság, amely a nyugalomból és a tömegetől való visszavonulásból ered. Ez a sajátos etikai álláspont – amely a legmarkánsabb arculattal a »Lathe biószasz« (Élj elrejtőzve!) jelszóban fogalmazódik meg – legfontosabb feladatának az egyén megmentését, az egyes ember ataraxiájának a biztosítását tekinti.»¹⁷

Nem nehéz belátni, hogy a babitsi líra mily közel esik az epikurosi gondolatokhoz, még ha ez az én-visszavonulás oly fojtó is, melyet *A lírikus epilógja* című, a kötetet záró versében felrajzol:

*Csak én bírok versemnek hőse lenni,
első s utolsó mindenik dalomban:
a mindenséget vágyom versbe venni,
de még tovább magamnál nem jutottam.*¹⁸

A misztérium oltári csendje (*favete linquis*)¹⁹ vezeti be az újabb sorokat: *korábban nem hallott dalokat* („a papi attitűd a költői elsőség igényének és büszke tudatának hangoztatásával keveredik [...], ami a görög líra itáliai meghonosításának elsőségét illeti” – írja Borzsák) kíván megszólaltatni a Múzsák papjaként (*sacerdos*) a szüzekkel és ifjakkal, vagyis – a kardalköltész (Pindaros) hagyományát tekintve – a *szüzek és az ifjak karával*.²⁰

Hogyan viszonyul ehhez Babits? Lírájában újszerűséget ígér, mint ahogy Horatius is, viszont a római költőtől visszafelé, a görögség felé tekint. Úgy látjuk, a *filozófus Babits* szól Horatius ellen (a *költő Babits* nem), a filozófus Horatiust bírálja, visszalépve a görögök mozgalmasabb, árnyaltabb filozófiai rendszereihez és elveihez. Ezt bizonyítja a Rédey Tivadar két Horatius-fordítását elemző irat is, hol a filozófiai igénytelenség költőjének minősíti a római poétát, a római epikureus-követők (nem Epikurosz!) ellen Hume-mal érvel, akik „minden erényből és örömből kifilozofáltak magukat”, végül az arany középszer poétáját „filozófus-bonvivant”-nak csúfolja.²¹ A görög filozófiára való visszatekintésre s árnyalására utalnak a következő sorok is:

*Minden e földön, minden a föld fölött
folytonfolyású, mint csobogó patak
s »nem lépsz be kétszer egy patakba«,
így akarák Thanatos s Aiolos.*²²

¹⁷ PAIS István, *A görög filozófia*, Gondolat, Bp., 1982. 561. L. még: LONG, A. A., *A hellenisztikus filozófia*, ford. STEIGER Kornél, Osiris, Bp., 1998. A *Második fejezetet: Epikurosz és az epikureizmus*, 28–102.

¹⁸ BELIA-BABITS, 1977. 69.

¹⁹ Többek között Cicerónál olvassuk a *De divinatione* (pl. I. 102.) című művében, hogy „a hivatalosan bemutatott vallási szertartásoknál megparancsolták, hogy »hallgassanak« – rebusque divinis, quae publice fierent, ut „faverent linguis”. Magyarul I. *Marcus Tullius CICERO, A jóslásról*, ford. HOFFMANN ZSUZSANNA, Belvedere, Szeged, 2005. 53.

²⁰ Az, hogy *velük együtt*, magába foglalja azt is, hogy *nekik* énekel. A görög kardalköltészet alapján azonban a karvezető, valamint a szüzek és ifjak kara jelenétét látjuk e sorokban.

²¹ RÁBA, 1981. 28.

²² BELIA-BABITS, 1977. 7.

A filozófiai elmélyülés a ióniai görög filozófia egyik talányos alakjának, az epheszoszi „homályos” bölcsnek, HÉRAKLEITOSZNAK (Kr. e. 530–470) idézését hozza.

Tudjuk, hogy Hérakleitosz ellentétekben megfogalmazott gondolataira a képes beszéd jellemző, amely ködös, misztikus, nehezen értelmezhető kijelentésekből áll.²³ Egyes ógörög kútfők szerint Hérakleitosz állítólag igyekezett szándékosan titokzatos lenni, hogy a kellő tudással nem rendelkező embereket távol tartsa filozófiájától.²⁴ Babits a változatlanság és a változás dichotómiájában egyik leghíresebb töredékét idézi: „*Ugyanazokba a folyamokba lépünk, és mégsem ugyanazokba lépünk [vagyunk is, meg nem is vagyunk].*”²⁵ Vagyis, Babits a változásban hisz („*nem léphetsz be kétszer egy patakba*”), s az ellentétek héralkeitoszi relativizmusát félretéve e kettősségekben, az ellentétpárokkal a *tagadás (mozdulatlanság helyett a mozgás*²⁶) viszi előre a verset.

Ezzel a költeményben elérkezünk a horatiusi, azaz a római filozófia elutasításához, a görögök irányába tett árnyalásához s újdonságának modernizálásához, illetve megújításához, az állandóság és változás dichotómiájában az utóbbi kiemeléséhez:

*Ekként a dal is légyen örökkön új,
a régi eszme váltson ezer köpenyt,
s a régi forma új eszmének
öltönyeként kerekedjen újra.*²⁷

Babits a dal, a líra megújulásáról beszél, a „régiszmé”-n valószínűen a horatiusi *szürkébb* epikureizmust s a filozófiai eklekticizmus régiségét érti. A görög-római ódaforma őrzése számára a lírai hagyomány megtartása; ezekben a formákban azonban már új filozófus-költői eszményt kíván megfogalmazni.

Ez a kettősség visz el a horatiusi filozófiai *állandóság* tagadásának újabb ellentétpárjához, a *megelégedés* és a *soha-meg-nem-elégedés* kettősségéig.

*S ha Tibur gazdadalnoka egykor ily
mértéken zengte a megelégedést,
hadd dalljam rajt ma himnuszát én
a soha-meg-nem-elégedésnek!*²⁸

A „*Tibur gazdadalnoka*” megjelölés egyértelműen Horatiusra utal: Kérdés, a *megelégedés* költője volt-e a római költő? Vagy inkább itt egy másik, magyar poétáról, Berzsenyiről (akit az *Osztályrészem* című verse alapján a megelégedettség költőjének tekintettek) s a magyar hagyományról van szó? Úgy

²³ Hérakleitosz filozófiájáról l. PAIS, 1982. 101–118.

²⁴ UÓ., uo. 103–104.

²⁵ L. *Hérakleitosz töredékei görögül és magyarul* = HÉRAKLEITOS Múzsái vagy a természetről, ford. a Stemma-műhely, Helikon, Bp., 1983. 35. és Hérakleitosz = *Görög gondolkodók*, I., Kossuth, Bp., 1992. 35. ford. KERÉNYI Károly.

²⁶ Babits *Az európai irodalom története* című művében Hérakleitosz filozófiai rendszerében a *mozgást* látja meghatározónak: „*Hérakleitosz még a mozgást látta az egyetlen valóságnak.*” L. BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, Szépirodalmi, Bp., 1979. 42.

²⁷ BELIA–BABITS, 1977. 7.

²⁸ UÓ., uo. 7.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

gondoljuk, Babits az epikurosi *mértékletességet*, amely a *λαθε βιωσος* értelmében inkább az egyszerűsége, az egyszerű élet boldogságára utal, a megelégedéssel, az epikurosi emberrel – akinek úgy kell élnie, hogy az elégedettséget keresse – azonosítja. Ezzel szembeállítja a görög szabadságigényt, a *mértékek be nem tartását*. Az állandóság és a változás héraikleitoszi ellentétpárjában (l. a „Minden a földön, minden a föld fölött / folytonfolyású, mint hegyi záporár / hullámtörés, lavina, láva” stb. versszakot) – mint ahogy jeleztük – Babits ez utóbbit tartja önmagára nézve mértékadónak:

– *Te is vesd
el restségednek ónsúlyu köntösét,
eléged már meg a megelégedést,
légy könnyű, mint a hab s a felhő,
mint a madár, a halál, a szél az.*²⁹

Látjuk, hogy a probléma filozofikus: „*eléged meg a megelégedést*” és „*légy könnyű [...] mint a madár*”, vagyis szabad. Ez a bölceleti problematika, az egyéni lét szabadságának kérdése („*vak dióként dióba zárva lenni*”) tér vissza majd a *Lírikus epilógjában*.

Horatius tehát nem a *megelégedés költője*, viszont ez az értelmezés összefügg a horatiusi költészet és Babits versében is érintett *arany középszer* problematikájával is. Önmagát buzdítja e sorokkal a költő:

*Görnyedt szerénység, kishitű pórerény
ne nyomja lelked járomunott nyakát:
törékeny bár, tengerre termett,
hagyj kikötőt s aranyos középszert*³⁰

Az első sor a (horatiusi) epikureizmus fogalmaira utal (a megelégedés *görnyedt szerénységet* eredményez, mely csak *kishitű pórerény*), melyet elutasít („*ne nyomja lelked járomunott nyakát*”). A versidézet harmadik sora a *költői én* ars poeticája: a lélek (és a test) tán törékeny, de várja a tenger, azaz a megpróbáltatás, melyet vállal. (A *lírikus epilógja* szerint ezt nem tudja végrehajtani: „*Én maradok: magam számára börtön*”). Ennek feltétele az *aranyos középszer* elhagyása. Kérdés, mit ért ez alatt? A *megelégedéssel* összefügg az *arany középszer*. Tudjuk azonban, hogy ez Horatiusnál (az *Ódák* II. könyvének 10. verse alapján – „*Auream quisquis mediocritatem / diligit*”) epikurosi értelemben a szélsőségességtől mentes életet jelenti.³¹ Vagyis, nem egyfajta *középszert* jelent – amit persze a *rejtőzködő élet* is sugall –, hanem a *helyes életút* kifejezését, amelyet az *ataraxia*, a lélek békéje jellemez. Horatius költeményének középpontjában a *peripatosból* (peripatetikus iskola) eredő *közép* gondolata van. A vers képei szerint a külvilág szüntelenül hullámzik, s az embernek a *középszert* ebben a változó világban kell megtalálnia. A közép Arisztotelész szerint (*Nichomachosi etika*, 1106–b5–1107a2) az embernek a

²⁹ Uő., uo. 7.

³⁰ Uő., uo. 8.

³¹ RITÓÓK Zsigmond, *Horatius és az arany középszer* = Uő., *Vágy, költészet, megismerés. Válogatott tanulmányok*, Osiris, 2009. 359–366.

környező világhoz való viszonyától függ, tehát a közép is valami változó. Horatiusnál is erről van szó: a középnek, az arany középszernek a megtalálása a józan ész alapján kell történnie, nem érzelmi alapon, s minden helyzetben másként kell választani. „Hol ilyennek, hol olyannak kell mutatkoznia, s mégis mindig ugyanakkor maradnia, bátran s ugyanakkor bölcsen mindig ugyanannak, mint ahogy Jupiter is hozza és viszi a telet, de mindig ugyanaz, s Apolló is ugyanaz, akár lantot penget, akár íjat feszít. Az elv változatlan, helyesen élni csak úgy lehet, hogy az ember a *mediocritast* választja, mint azt a statikus első versszakok leszögezik, az egyáltalán nem változatlan világban azonban mindig másképp, mindig változóan kell azt alkalmazni” – összegzi a verset Ritoók Zsigmond.³²

A horatiusi vers (II. 10.) kulcsfogalma tehát az alkalmazkodás; Babits azonban nem akar alkalmazkodni, mégpedig a magyar hagyományú Horatiushoz nem akar idomulni. Úgy véljük, nem véletlen használja a *középszer* szót: nem akar középszerű lenni, vagyis – ahogy már jeleztük – újszerű költészetet akar (régi köntösben, azaz formában), s ezzel a Horatius-recepcióban meglévő magyar hagyományt utasítja el, amely Horatiust a megelégedés (pl. ORCZY Lőrinc [1718–1789]: „Az arany középbenn vagyon a' boldogság, / Jobban élünk ebbenn, gondos a' méltóság, / A szalmás al-házban találsz nyugodalmat / De fényes udvarban lelsz csak aggodalmat”³³ és a középszer (pl. a *gazdadalnok* Berzsenyinek a *Jámborság és középszer* című versét) költőjének tartotta. Elsődleges nála a római költő *filozófiai sekélyességével* való szembenállás, a *középben* viszont nem látja a változást, csupán a mozgásban, ezért ír Hérakleitosz szellemében. A poétát, a Múzsák papját Epikurosz szellemében kiemeli a tömegből, távol tartja viszont a bölceleti (epikureus) sekélyességtől. Ennyiben bizonyosan árnyalható a kép, hogy mily mértékű Babits Horatius elleni állásfoglalása. Helyesebb tehát, hogy *Horatiusként* ír Babits, de nem *Horatius szerint*. A hérakleitoszi *változás* szellemében utasítja el a *megelégedést* és a *középszert*. A költemény utolsó versszakában más *rejtett erőket* keres. A *koszorú* szó használatából arra következtethetünk, hogy ezek *költői erők*, talán a filozófiától is távolodni akar. Így összegzi a verset:

*álj akarattal a
rejtett erőkhöz, melyek a változás
százsínű, soha el nem kapcsolt
kúsza kerek koszorúját fonják.*³⁴

Babits Horatius-recepciójában az sem mellőzhető s érdekes tény, amely tanári pályájának szegedi időszakához kötődik. Tudott ugyanis, hogy az 1906/1907-es tanévben, Szegeden helyettes tanárként tanító Babits főként magyartanítása miatt 1907 januárjában az igazgatótól igen jó minősítést kap, melyben kiemeli alapos készültségét, pontosságát és lelkiismeretességét, valamint eredményes tanítását, s támogatja rendes tanári kinevezését.³⁵

³² RITOÓK, 2009. 365–366.

³³ Orczy Horatius II/10. versének fordítása. L. ORCZY Lőrinc, *Költeményes holmi egy nagyságos elmétől*, Pozsony, 1787. 91.

³⁴ BELIA–BABITS, 1977. 8.

³⁵ ÉDER, 1966. 29.

Ugyanakkor az év végén az igazgatói zárójelentés már a latintanárra irányítja a figyelmet, s ítéletének megfogalmazásában sokkal tartózkodóbb. A latin nyelvet nagy készültséggel és buzgósággal tanítja, de az eredményről még nyilatkozni nem lehet.³⁶ Az 1907/1908-as tanévben Babits ismét nagy szorgalommal végezte munkáját, mindkét tárgy tanítását. 1908-ban azonban *Erkölc és iskola* címmel – amelyben rámutatott a középiskolai nevelés visszasságaira – vezércikke jelent meg a *Szeged és Vidéke* című lapban, mely megpecsételte szegedi tanárságának sorsát.³⁷ Az óráira a tanév második félévében (1908) maga a főigazgató látogat el, aki a latintanítás eredményével egyáltalán nincs megelégedve. Az iskolának ugyan szüksége volt magyartanárra, de azt – a főigazgató utasítása szerint – magyar–francia vagy magyar–német szakossal kellett betölteni, így az eredményeket eddig nem mutató Babits személye feleslegessé vált.³⁸ Pályáján a fogarasi „száműzetés” következett, hol az *italomán* Babits Dante felé fordul.

Az 1909-ben megjelent verseskötet nyitóversének tett himnusz a tanári pályáján a kisszerű döntéshozók elleni bírálat is: Horatius iskolás filozófiáján, iskolai költészetén s a latinitáson is túltekint, a tisztább görögök, az újszerű költészet s a korszerű gondolatok felé, mint ahogy tette említett esszéiben. Az 1909-ben megjelenő kötet elejére tett *In Horatium* egyfajta tiltakozás tehát az ember olyan „középkeresése” ellen, amely valójában az epikureizmus lényegét elfedve eszmei, emberi szinten a szürke „középszert” vagy középutat keresve olvad bele a tömegbe s rejtett élete már szinte „élettelen”. Babits az iskola világát is ilyennek vélte. Sejthető, hogy Babits nem „Horatius ellen” írja tehát költeményét, legalábbis nem (ahogy kiemeltük), a költő Horatius ellen, hanem – főként a horatiusi recepciónak (amely kétirányú: egyrészt a római költő felszínesnek tűnő filozofálása, másrészt az ezt átvevő utókor tudata) az epikureus sekélyességben feltűnő gondolatokat számba véve – egy olyan hagyományos Horatius-kép ellen, amely a római poétát a gazdadalnoki megelégedés költőjeként igyekezett bemutatni. A versbeli „rejtett erők” kifejezés a mögöttes tartalmak felfedezésének óhaja irányába mutat. Tudjuk, hogy Horatius valójában a politikában nem kívánt bizonyos határokat átlépni („*est modus in rebus, sunt certi denique fines – van mértéke a dolgoknak, s a határok is állnak*”; *Satirae*, I. 1. 106.³⁹), abban kereste a helyes mértéket s állította fel a határokat maga és barátai számára. Az apolitikus Babits a filozófia szabadságában (Rába György szerint „mind a frazeológián, mind a kozmológia etikába fordításán átüt a nietzschei hősmorál hatása”)⁴⁰ keresi s óhajtja a mértékek be nem tartását, keresi költői útját, amely – ahogy erre is utaltunk – az első kötetek tanúsága szerint csak önmaga körül forog. Már ekkor elutasítja tehát a magyar irodalom közhelyes s a filozófiai gondolkodásban túlságosan szürkére festett Horatius-képét. Költészete később más irányokat vesz, s csak az 1930-as években tér vissza a római költők egyik legnagyobbikához.

³⁶ Uő., uo. 33.

³⁷ Uő., uo. 38–40.

³⁸ Uő., uo. 41–43.

³⁹ Magyarul HORVÁTH István Károly fordítása. L. HORATIUS, 1961. 367.

⁴⁰ RÁBA, 1981. 32. Ezt megelőzve a következőket írja: „Az *In Horatium* utolsó három versszaka, mint a korlátot nem ismerő erények dicsőítése, megint ódai tanítás, éppen csak horatiusi hangnemben és magatartással mond ellent az arany középszert kiegyező bölcsességének.” Uő., uo. 31.

1.2. A Horatius-kép változása az 1930-as években Babits Mihály és Kerényi Károly írásaiban

A pályája elején lévő Babits költészetében úgy tűnt, filozófusként és költőként is a latin *humanitas* római hagyománya helyett inkább a winckelmanni görögségesség⁴¹ felé fordulva – melynek ihletője minden bizonnyal Nietzsche filozófiája s *A tragédia eredete* című, a görög érzést az apollói és dionüszoszi kettősségre építő műve –, valamint a görög filozófia bővületében fogalmazza meg művészeti eszményeit és költői törekvéseit. Lírája sokszínűségét már *Írisz (Iris)* koszorúja (*Levelek Írisz koszorújából*) is jelzi, hiszen együtt van itt az *italomán* (Dante), a *grekomán* rajongás és a kék Dunántúl Berzsenyies, pátoszos hazafias hangja s Arany János-i visszafogottsága. E szemlélet még az 1911-es *Herceg, hátha megjön a tél is* (l. a *Héphaisztos, Homérosz, Klasszikus álmok, Bakhánslárma, A Danaidák, Arany Jánoshoz* című verseket) kötetében és a *Laodameia* drámájában is folytatódik. E *grekomán* felfogást (és fordulatot) jól szemlélteti a *Hegeso sírja* című szonett, mely sokszínű értelmezése a babitsi líra mélységeit mutatja.⁴²

*A kedvesem kétezer éve alszik,
kétezer éve meghalt s vár reám.
A neve Hegeso. - Lábhegytől arcig
márványszínű - s komoly görög leány.*

*Élő, habár lehellete se hallszik
keble átduzzad ráncos khítonán
Fürtös fejében ki tudja mi rajzik?
Űl meghajolva. Méla. Halovány.*

*Előtte állva szolgálója tartja
rabszolgálan, a drága ládikát,
amelyből ékszereit válogatja.*

*Talán azt nézi (lelkem bús reménye!)
melyikkel ékesítse föl magát,
ha megjövök majd én, a vőlegénye.*

Fordulatról beszélünk, hiszen azt hangoztattuk, Babits lírája számára kevés a *középszerűnek* tartott latin irodalom, változást, nyitást akart a (kor szellemének (Nietzsche) is megfelelő görögség tiszta, eredetibbnek vélt irodalma felé. Ugyanakkor az is ismert, hogy a római kultúra és irodalom „visszaemelése” Kerényi Károly klasszika-filológiájának köszönhetően az *Egyetemes Philológiai Közlönyben* 1932-ben publikált *A római irodalom szelleme* című művében új

⁴¹ L. erről RADNÓTI Sándor, *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése Winckelmann és a következmények*, Atlantisz, Bp., 2010.

⁴² A versről l. RÁBA, 1981. 200–204.

megvilágításba helyezi a „római másolás” kérdését, s kiemeli a rómaiaknak a *romanizációval* végrehajtott eredetiségét.⁴³

Babits pedig a *Recitativ* (1916), a *Sziget és tenger* (1925) – melyben a *Régen elzengtek Sappho napjai* című versben a líra haláláról beszél s az utolsó (*Az istenek halnak, az ember él*) sora már az 1929-es kötet címét zengi az 1930-as évekre, főként az apolitikus költői magatartást feladandó, bizonyonnyal a magyar szellemi életben a kétezer éves Horatiust ünneplő megemlékezések folyamában, ismét visszatér a római ódaköltő alakjának értékeléséhez. A *Nyugat* 1934/7. számában olvasható a szekszárdi költőnek a *Könyvről könyvre* című, a kétezer éves Horatiusszal foglalkozó írása.

1.2.1. Babits írása Horatiusról 1934-ben

Az 1930-as évek világ- és magyar irodalmában Horatiusra születésének kétezer éves évfordulója (a római ódaköltő Kr. e. 65-ben született, 1935-re esett a bimillennium) hívta fel a figyelmet. Babits így ír erről: „A kétezeréves költő. – Mostanában sokat olvasok Horatiusról. Itália nagy ünnepeket tervez kétezeréves költőjének születésnapjára.”⁴⁴ Az írásból az is kiderül, Babitsot a betegségében való vigasz keresése vezeti ismét Horatiushoz: „Nekem Horatius mindig aktuális, s kivált a mult nyáron volt aktuális, amikor nagy betegségem fő-fő vigasza az ő könyve lett, szinte hónapokig egyetlen olvasmányom. Azóta megint elővettem, az Európai Irodalom Történetén pepecselve...”⁴⁵ A fiatal Babits eszményének (vagy elleneszményének?) tartott Horatius sokrétű költészetét, irodalmi munkásságát ismét szeretné bemutatni a közönségnek, hiszen úgy véli, keveset tudnak róla: „Az «arany középszer» költőjét valósággal be kell mutatni a mai közönségnek, amely jóformán semmitsem tud róla, s amit tud, az is ellenszenves.”⁴⁶ Arra utal itt Babits, hogy Horatius súlyát veszítette pl. Catullusszal vagy a nagy Vergiliusszal szemben, s ezt a *nem tudás* okozza. Az *ellenszenvet* irányába is ez okozza, valamint az a közhelyeszerőség, mely életművéhez közelít: mindenki csak az „arany középszer” költőjének tartja. Utal azonban az európai irodalom történetében betöltött meghatározó szerepére, recepciójának a műveltségben, a magyar művelődésben való megkerülhetlenségére: „Voltak boldog, kulturált korszakok Európában, amikor őt ismerni, sőt kívülről tudni szinte a műveltség abécéjéhez tartozott. [...] Valamikor nálunk is otthonos volt. Latinja szinte egy második anyanyelv édességével zengett sok magyar lélekbe. Hányan értik ma már ezt a nyelvet? A régi zseb-Horác a padlásra került, és egerek rágják.”⁴⁷ Hatástörténeti visszazorulását annak tulajdonítja, hogy a „mai Európa” nem talál benne semmit politikai szempontból, csupán „egy költő”. Vergilius mellett azonban utal Horatius költői sokszínűségének és igen árnyalt politikai hovatartozásának (régén csak Augustus dicsőítőjét látták benne) félre-, illetve meg nem értésére. Vergiliusszal állítva párhuzamba szerepét, nagyságát így méltatja: „Ezt a szelíd «mezei» költőt [ti. Vergiliust – megjegyzés tőlem, T. S. A.] a saját kora is nemzeti nagyként

⁴³ Kerényi tanulmányát l. pl. *Az örök Antigone. Vallástörténeti tanulmányok*, szerk. BODOR Mária Anna, Paidion, Bp., 2003. 61–76.

⁴⁴ NYUGAT, 1934/7. digitális változat.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

ünnepelte. Horatius valósággal az ő vállain és felelősségére jutott be a hírnévbe és halhatatlanságba: ő mutatta be Maecenasnak. Ünnepe is úgy követi a Vergiliusét (pár év távolságban), mint valami pünkösztöt a hétfője.⁴⁸

Babits ezért a következőkben „modernizálva” mutatja be a műfaji szempontból is sokszínű Horatiust. Elsőként a *tárcaíró*t, Maecenas társaságának kedvelt tagját, aki – alacsony származása ellenére – költői tehetségével, szellemességével emelkedett a társaság legmegbecsültebb tagjai közé. Azért válik kedvessé, mert magáról és helyzetéről beszél s költészetében is ezt képviseli. „Horatius nem a nagy világeszmék költője, mint Vergilius. Nem is a gyengéd, légies szépségeké. Ő gyalogjáró, szellemes, moderntípusú és urbánus poéta, az emelkedettség legcsekélyebb igénye vagy póza nélkül. Az olvasóval szinte azonnal bizalmas viszonyba lép, akár egy modern napilap csevegő s népszerű cikkírója. [...] Irónikus szellem, mindenről fölényesen és mulatságosan tud beszélni. Első könyvét, a szatírákat, *Sermóknak* nevezi, azaz egyszerűen *Beszélgetéseknek*. Verse csakugyan egészen közel áll a prózához, valami könnyed, művelt, franciás, Anatole France-éhoz hasonlítható prózához.” – írja.⁴⁹

A folytatásban a költő és a művész ismertetése következik. Babits értően szól költészetéről, igyekszik bemutatni sajátos értékeit: „Látjuk esteli borozgatás közben, s nem titkolja tőlünk azt sem, hogyan iparkodik hatalmas barátainak kegyét megnyerni s megtartani. Ezt is tökéletes bonhomióval és tapintattal. Maecenas egy kis környéki villához juttatja, s azontúl nem győzi a falusi élet előnyeit magasztalni verseiben. Kicsit hálából, és hódolva ő is az Augustusék agrárius tendenciáinak. De kicsit őszintén is, noha maga tökéletes városi karakter. Nem gazda, mint Vergilius. Neki a falu inkább az *otium* helye, a költői visszavonulása, s a baráti kirándulásoké. [...] Nem érdemes bonyodalmat csinálni: az élet úgyis rövid. Jön a «sárga halál» és a «morc öregség». Nem tehetünk okosabbat, mint nyugodtan élvezni, amíg lehet. Így élvez Horatius, okosan és mértékletesen: s ebből a filozófiából fakad lírája. Ódái melyeket ma inkább daloknak neveznénk, az élet legszebb és legművelandőbb örömeinek valóságos bibliáját teszik. A szerelem vad és irracionális mélységei iránt éppoly kevés az érzéke mint a természet bujább és primitivebb szépségei iránt.”⁵⁰

Babitsnak a horatiusi költészetben meglévő értékkiemelő s ugyanakkor azokkal azonosuló megfogalmazása a „*húnyt mester*”⁵¹ világát idézi. Megjelöli azt a korszakot is, amely a *reflexív* versköltészetnek a *studia humanitatis* poétikájához kötött⁵² felfogásával szakítva a lírát a *pathosz* és az *önreflexivitás* szerint értékelte. „A mi modern romantikus felfogásunk a lírát csak a túlzottban, a vadban, az ósiben, a korlátatlanban szereti keresni. Mindez Horatius egész lelkiségével a legtökéletesebb ellentét. S mégis Horatius minden ízében lírikus, egyike a legnagyobbaknak. Könyve egy emberi attitűd hiánytalan lírai monumentuma.”⁵³

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Babits Arany Jánost szólítja meg így. L. az Arany Jánoshoz c szonettjét.

⁵² L. TÓTH Sándor Attila, *Latin humanitas, neolatin poézis, I/1. A jezsuita rend 18. századi költői, Gradus ad Parnassum*, Szeged, 2010. Különösen *A latin vers szerepe az újkori poézis történetében* c. részt, 18–22.

⁵³ NYUGAT, 1934/7. digitális változat.

Babits, a korábbiakhoz hasonlóan, nem mellőzi a római irodalomra és Horatius költészetére meghatározó görög hatás érvényesülésének bemutatását sem írásában. Az *eredetiség* igényét azonban már teljesülni látja: „*Horatius végigjárta az egész görög iskolát. Fordított is. Alkajost részben az ő közvetítésével ismerjük. De még szószerinti fordításai is eredetien hatnak. Minden sor amit leír, azonnal az övévé válik. Egy észrevétlen, jelentéktelennek látszó semmiség, egy nyelvi fordulat, egy szórendcsere elég hogy a versnek valami különös, összetevethetetlen horatiusi zamatot adjon. Ez a horatiusi zamata a világköltészet örök elemeihez tartozik azóta, új és új ajkakon új mód színeződve.*”⁵⁴

Elsősorban persze a formaművész és a vers mesterét magasztalja, azt tette igazán rómaivá: „*Övé lett a vers is, és senki annyi görög versformát át nem mentett a latinon át az újabb irodalmakba. A legnagyobb metrikusok egyike ő. Minden sorát külön kell nyelvünkre venni és ízlelgetni, mint a «nagy borok» minden cseppjét. [...] A különböző sapphói, alkajosi, asklépiadési, ionikus stb. sorok az ő közvetítésével jutottak a legújabb költőig s gazdagították olyan különböző egyéniségű lírikusok zenekincsét, mint (találomra) Klopstock, Berzsenyi, Tennyson.*”⁵⁵

Horatius a nyelv és a vers mestereként sokféle hangot képviselt költészetében, melyekből a történelmi időkben kedvükre válogathattak a költők. Így ír erről: „*Ez a nyelv és vers mindenre képes: acélos és férfias zengésekre éppúgy, mint érzéki, lágy, élvezet hangokra. Horatius készséggel állott hatalmas pártfogói mellé abban is, hogy költészetét a nagy római ügynek, a világbirodalmi eszmének szolgálatára odaadja. Így születtek a «római ódák», amik egy egész nagy modern «hivatalos és ünnepi» ódaköltészetet vontak maguk után, s családjuknak még ma sem szakadt magva.*”⁵⁶ Babits elsőként utal itt Horatius lírájának politikai szerepére: a nagy ügyek, a világbirodalmi eszme szolgálatára, amely az *ünnepi ódaköltészet* születését jelentette. Tudjuk, évszázadokig ez a Horatius-kép határozta meg nagy római ódaköltő befogadását. Ugyanakkor utal arra is, hogy Flaccus lantja „*bizonyos fölényel kezelte az ilyen politikai témákat. Legharciasabb költeményében Tyrtaiost zengi vissza: dulce et decorum est pro patria mori. De nyomban utána maga is mosolyogni látszik háborús pátozán s naiv népmesei hangulattal üti el.*”⁵⁷ Lírai költészetének meghatározó elemeként azonban mégis a szerelem s a lírai én szerepének kiemelését tartja fontosnak. Ezzel egy újszerű Horatius-képet határoz meg: „*Igazi elemében mégis csak akkor van, mikor szerelemről énekel, szép fiúkról és leányokról, akiknek neve még ma is az örömök zengésével visszhangzik fülünkbe. Vagy sajátmagáról, életének mindennapi eseményeiről, amik közül a legkisebb is úgy érdekel bennünket, mintha legjobb barátunkról volna szó.*”⁵⁸

Költészetének fontos elemeként utal episztoláira, ezzel is lírájának sokszínűségét erősítve: „*Idősebb korában verses leveleket ad ki, Epistolákat, intim barátaihoz címezve. Ezekben egészen meztelenül mutatja meg magát, s talán egyetlen könyvét sem olvasom ma nagyobb élvezettel. Saját művészetéről is beszél, irodalmi ítéleteket mond, józanul, csevegve, nagyképűség nélkül, s meg-*

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

írja azt a levelet is, melyet az utókor *Ars Poëticának* nevezett el. Mintegy mellékesen és félvállról megalapítója és őse lesz minden modern irodalmi kritikának.”⁵⁹

Végül az írás befejezésében fontos elemként költészetét *egy hosszú békekorszak áldott termékének* nevezi. Babits Horatius-értelmezésének megújulása az 1930-as évek közepére érzékelhető az Európát fenyegető politikai *rettenetnek* (a fasizálódás s a háborús fenyegetés) köszönhetően, hiszen Horatiusban egy hosszú békeidőt megtestesítő költő derűjét is látja. A római világcsászárság e korszakát a 19. század Osztrák-Magyar Monarchiájának békeidőket megtestesítő időszakával hasonlítja össze. A béke pedig a kulturális felemelkedést szolgálja: „*Egy hosszú békekorszak áldott terméke. Ez a nagyszerű század, a hatalmas világcsászárság védelme alatt, s egy fejlett és általános civilizáció ölében, szinte minden fényűzést megengedhetett magának. A kultúrált békének ez az állapota, ily tartósan, biztosan, messze világra terjedően, alig ismétlődik a történelemben, egész a XIX. század végéig. Talán azért mutat e két távoli korszak irodalma annyi rokonságot. Csak béke kell és fellélekzés, s az emberi szellem szinte magától létrehozza a legnagyobb gyönyörűségeket. Mi lehetne az emberiségből, ha a XIX. század kultúrája nem hullott volna hirtelen a mai végletes sötétségbe! S mi lenne ma már ha a római kultúra nyugodtan fejlődhetett volna tovább!*”⁶⁰

Horatiust tehát a béke költőjeként aposztrofálja, mely lírája kiteljesedését hozta. Augustus korát túlértékelve a *Pax Romana* időszakát látja korában s Horatius idejének eljövételét óhajtja a költészetben. Horatius így a békepropaganda költőjeként jelenik meg az 1935-ös bimillenniuma idején. A magyarok, a magyar költészet számára a béke költőjeként válik igazán a *mi költőnké, a mi Horatiusunkká*, amely recepciójának újbóli, a magyar irodalmat átszövő bemutatását teszi szükségessé. E fordulatot foglaljuk össze a következőkben.

1.2.2. Kerényi Károly Horatius-képe: 1935-ben és 1936-ban

Babits az egyre inkább az agressziót, a gyűlölet és az újabb háború felé sodródó Európát látva emeli Horatiust a béke költőjévé s indítja el a magyar irodalomban a *kétezer éves* római költő újrafelfedezését s recepciójának hatástörténeti vizsgálatát. E gondolatok a klasszika-filológus és vallástörténész KERÉNYI Károlynál (1897–1973) teljesednek ki, aki több írásában is érinti Horatiust, akinek a magyar irodalmi gondolkodásban új szerepet szán. Láttuk, Babits is szembefordult a „megelégedés” költőjével, Kerényi viszont élesen a hagyományos magyar Horatius-felfogással fordul szembe, „s az »arany középszer« költője helyébe egy belső drámai feszültségekkel telt váteszt” állít.⁶¹

Ez egy újabb, modernebb megközelítés kialakulásához járult hozzá, amely egy neoklasszicista Horatius-kép megalkotásához vezetett: „Horatius aktualitását nem egy mitikus-kultikus latin váteszszerep mára is átsugárzó vonzerejében,

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ LACKÓ Miklós, *Sziget és külvilág. Kerényi Károly és a magyar szellemi élet = UŐ., Sziget és külvilág – válogatott tanulmányok*, MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1996. 305–334., idézett hely: 323. Kerényiről l. még CS. SZABÓ László, *Kerényi Károly arcképe = Kerényi Károly és a humanizmus*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1978. 92–109. L. a kötet más tanulmányait is.

hanem a költő »modernségében«, nyugtalanságában, urbánus érzékiségében, s e vonások fegyvelmezett egyensúlyában jelöli meg.”⁶² Laczkó Miklós megjegyzi, hogy e felfogás Babitsra megy vissza, amelynek kisugárzása Vas István és Halász Gábor megnyilvánulásait is kíséri.⁶³ Erről azonban majd később.

Kerényi (és Babits) újszerű, a bimillenniumot már körülengő politikai atmoszférára (és atmoszférában) aktualizált Horatius-képe még egy elemmel bővíti és árnyalja az antik római lírikus költészetéről kialakított képet. Ez pedig nem más, mint a Kr. e. 40-ben, még Horatius pályája elején keletkezett 16. epódosz, amelyben a költő a jóknak azt javasolja, hogy hagyják el Rómát, s egy távoli szigeten valósítsák meg az aranykort. Ez a költemény – a szakirodalomban olvashatóan – Vergilius 4. eclogájára válaszként keletkezett.⁶⁴ Kerényi ennek alapján alkotja meg azt a *sziget-mítoszt*, amely az antik kultúra alapján a művelődés, műveltség világában az emberi értékek őrzőjévé, ugyanakkor megmentőjévé is válik. Ezen a néven 1935-ben a *Nyugat* mellett folyóiratot is indít, melynek sajátos szerepéről itt nincs alkalmunk szólni.⁶⁵

Ugyancsak 1935-ben jelent meg latinul és magyarul a *Horatius Noster – Magyar Horatius* című antológia, amely igen jelentős válogatás volt a magyar Horatius-recepció darabjaiból.⁶⁶ Ugyanakkor ez volt a Kerényi által indított *Kétnyelvű Klasszikusok*-sorozat első darabja. (1935 és 1944 között tíz kötetet látott napvilágot.)⁶⁷ Kerényi „*Horatius noster*” címmel bevezetőt írt az antológiához. A kötet összeállítója TRENCSENYI WALDAPFEL Imre volt, aki utószóval zárta a kötetet. Erről majd később szólunk, nézzük először Kerényi bevezetőjét, melyben meghatározza új Horatius-képét.

(Ismert, hogy az antológia 1940-ben újra megjelent. Ehhez a bevezetéshez Kerényi egy rövid kiegészítést fűzött.⁶⁸ E második, teljesebb szöveget fogjuk áttekinteni.)

⁶² UÓ., uo. 323.

⁶³ UÓ., uo. 333.

⁶⁴ L. pl. ADAMIK Tamás, *Római irodalom az aranykorban*, Seneca, Pécs, 1994. 192.

⁶⁵ Erről l. pl. BIRCSÁK Anikó, *A Sziget és a Nyugat. A Sziget mint műhely*, elektronikus elérés = <http://epika.web.elte.hu/doktor/BircsakAniko.pdf>.

⁶⁶ „*Horatius noster – Magyar Horatius*, Officina, Bp., 1935.

⁶⁷ A sorozat megindulásáról Kerényi és Gulyás Pál levelezéséből tudunk. L. *Adj Ideákat az időnek! Kerényi Károly és Gulyás Pál barátságának dokumentumai*. Közzéteszi, az előszót és a jegyzeteket írta LISZTÓCZKY László, Kráter, Bp., 1992. Elektronikus változat: <http://mek.oszk.hu/09900-09996/09996.htm>. L. az 1. levelet (Bp., 1938. XII. 19.): „*Kedves Barátom, köszönöm soraidat. Amit Te Források címen kívánsz, az folytatódik a Kétnyelvű Klasszikusoknak a Horatius Noster-ral és Hérakleitossal megindult sorozatában. Hogy valóban Források is legyenek, az már nem a kiadótól függ: ahhoz olyan olvasók is kellenek, mint Te. Intézkedtem, hogy a Sziget két kötetét is megkapd: biztos vagyok benne, hogy segítesz folytatni. Laci a »Mítosz emlőin« címen óhajt írni - írjunk mi is arról, amire épp most a mítosszal való érintkezés inspirál s 1940-et kezdjük e mítikus magyar kötettel! Kérlek arra is, ha van kedved, írd levelet, minél hosszabban és gyakrabban: a komoly levelezésnek, de csakis annak, nagy barátja vagyok. (Talán az új Sziget is állhatna csupa levelekből.) Apollon-om (Laci példánya) elkerült-e Debrecenbe?»* Stb.

⁶⁸ L. a 2. kiadást, Officina, Bp., 1940. 9–19. Ennek oldalszámaira hivatkozunk. Újrakiadását l. KERÉNYI Károly, *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. Válogatta és sajtó alá rendezte KOMORÓCZY Géza és SZILÁGYI János György, Magvető, Bp., 1984. 205–212.

1.2.2.1. Kerényi írása Horatiusról: az antológiabeli „*Horatius noster*” című tanulmánya

A Horatius-képet sokoldalúan árnyaló írásban mind a középszer írója-koncepción való túllépés, mind a horatiusi sziget-mítosz taglalása megtalálható. Kerényi a bevezetésben, a latin költők hatástörténetét véve alapul, megállapítja, hogy Nyugat-Európában három poéta hatása érvényesül: Vergiliusé, „*mint »imádság és költészet« – vagyis az, amit e kettőben a misztikus lélek azonosnak érez –; Catullus, mint a szenvedély és költészet; Horatius, mint életbölcesség, és ... tegyük-e hozzá, hogy költészet?»*⁶⁹ E szerző is kiemeli, hogy a romantika az a korszak, amely a költőt *belső oldaláról, az érzelmek hullámszáma felől* nézi, ezért Horatius költészetét nem is merik egészen *költészetnek* nézni.

A következőkben elmagyarázza, miért is tekintették (eddig) Horatiust az „arany középszer” költőjének: Catullus lírájának tüzet, szabadszájúságát és Caesarral szembeni tiszteletlenségét – amely éppen az iskolai oktatás *középszerűségében* elérhetetlen – állítja szembe Horatius költészetének megnyugvásával. A *középszerű* olvasó, a *kiszáradt iskolás lelkület* számára a catullusi lírai ideál elérhetetlen. Horatius költészetében viszont „mintha önmagát állítaná oda ideálnak, amikor Horatiusról eltanítgatja, hogy ez az a költő, akinek csak a fiatalság és szegénység adott szájára vakmerő szavakat, különben a tanult művészet embere ő, és Caesar nagy tisztelője”.⁷⁰ Láttuk, Babits is az *iskolai Horatiusszal* volt elégedetlen, s Kerényi is recepcióját látja *középszerűnek*.

Ugyanakkor a magyarok esetében, főként az 19. század végi és 20. század eleji Horatius-képet tekintve, beszél arról is, hogy e dicséret éppen az ellenkezőjére fordult, „negyvennyolcasokká lettünk Horatiusszal szemben, hiszen megvetették azt, aki Maecenas- és Caesar-tiszteletével érvényesült. Ez is persze iskolás ízű, mely költészetével és történelemszemléletével szemben még nagyobb félreértést szült. Kerényi az 1867 utáni *telhetetlen szónokiasságot* vádolja, amely a *nemzeti heroizmust* felváltotta. Úgy véli azonban, hogy az igazi nemzeti heroizmus előkészítői között kell keresni Horatiust: „*A XVI. század óta, és bizonyára már a magyar renaissanceban is formálója a férfiaságnak. A mi Horatiusunk volt és maradt: költőnk, akihez visszatérünk, mint egyetlen más latin költőhöz sem.*”⁷¹

Kerényi Horatius költészetét *formáló erőnek* tartja, s az írás újabb részében ki is fejt, hogy a nagy európai költészetet két erő alkotja: a *formáló* és a *felidéző* erő. Az előbbit Berzsenyi *hellénikának* nevezte, az utóbbi viszont a *romantikának* felel meg, mely a magyar költészetben uralkodó volt. A *nagy európai költészet* azonban mindkettő együttes jelenlétét kívánja meg: „a költészet teljessége: a hellénika és a romantika (a *felidéző erő* értelemben) együttesen.”⁷² Úgy véli, ezt a teljességet nagyon kevés nemzet adhatja meg fiainak költőivel, és főképp a *nem-latin nemzetek* azok, „amelyeknek szükségük

⁶⁹ KERÉNYI, [1935] 1940. 9.

⁷⁰ UŐ., uo. 9.

⁷¹ UŐ., uo. 10.

⁷² UŐ., uo. 10.

van a latinságban kifejezésre jutott hellénika formáló erejére.”⁷³ A költészet *teljessége* számára van szükség Horatiusra.

Újabb magyarázatot keres arra is, hogy mi a horatiusi mértéktartás, „arany középszer” értelme és költői jogalapja. „Annak állandó jelenléte” – írja –, „amiben mértéket kell tartani. Mámorban, haragban, szerelemben a vad thrákok féktelenségére való hajlamosság: ez teszi a horatiusi dalt orpheusivá, a költőnek önmagának és hozzá hasonlóknak szelídítőjévé. A Berzsenyi-típusú sűrűvérű magyartól a pusztító s önpusztító mámor thrák lehetőségei nem idegenek. És így a horatiusi forma éppen Berzsenyinéél teljesen jogosult”.⁷⁴

Horatius lírájának rezignáltságát az egyéni létnél mélyebben látja: a római lét síkján, amely egymással szembeállítja a *rómaiság paraszt-latin és az etruszk-városi* múltjának ellentmondásait, a primitív egyszerűség ideálját és a művészies, kényelmes kultúrélet szeretetét. Ugyanakkor egy másik ellentétes erő is hat rá: a *rómaiság és az ,emberség’, a Romanum és a humanum* kultusza. Horatius költészetében mindezek harmóniában oldódnak fel, ő ad a kornak igazi *aranykori* tartalmat, ő az aranykor *vatese*⁷⁵ [sic!]: prófétája és költőpapja.⁷⁶

A *vatesz „világmegnyilatkozását”* egyetlen mítoszban, a *sziget-mítosz* megfogalmazásában látja Kerényi. A 16. epódoszra utalva idézi fel e világ kettős-ségét: egyfelől egy gyökeresen megromlott, pusztuló világ, amelyet elhagytak az istenek. A költő e korszakában nem istentisztelő. Másfelől viszont „ott lebegnek előtte, bátraknak talán még elérhető messzeségben a ,boldog szigetek’, hordozzák az örök aranykort, Jupiter maga különítette el őket a romboló világtól lakóhelyeül az istentisztelőknak.”⁷⁷ Kerényi számára a kultúra művelése, mégpedig az antik görög és római kultúra (és a költészet) jelenti a „romboló világgal” szemben a mitikus aranykorhoz való visszatérést, mely egyúttal kivonulás (is) a kor rettenetéből. E *sziget-mítosz* lesz kultúrfilozófiájának s Horatius-értelmezésének kulcsa. A következőket írja: „*Ez a sziget-mítosz világos, látomászerű tudomás arról, hogy a tisztaságnak és a boldogságnak, az ,aranykornak’ van valahol hely a kozmoszon belül, sőt ez a hely az igazi kozmosz, a világ mindenütt egyebütt mállik, széthull, vége felé rohan... A ,sziget’ felé való fordulás kétségtelenül a legteljesebb, föltétlen végleges elítélést és lemondást fejez ki azzal a világgal szemben, amely nem ,sziget’. [...] A római világ pusztulásáról való látomása mélyről, életérzéséből fakad. De éppen ezért találkozhatott Kelet sötét próféciaival, s ezért rezdül meg a rokon világfelfogás érzése a keresztény emberben, amikor Horatius a romlás okát az ősbűnben: Remus kiontott vérének nemzedékről nemzedékre harapódzó átkában megjelöli.*”⁷⁸

A Kerényi által megfogalmazott horatiusi világlátás eme új aspektusa (a *sziget-mítosz*) szellemi mozgalommá bővül, a kultúra értékmentésévé s egyfajta apolitikummá. A szerző – tovább szöve gondolatmenetét – már az idézetből is

⁷³ UŐ., uo. 10–11.

⁷⁴ UŐ., uo. 11.

⁷⁵ A *vatesek* eredetileg az archikus kultuszokat végző papi rend tagjai. Horatius volt az első, aki a római irodalomban a *vates* szót önmagára mint költőre alkalmazta. L. RIMÓCZI-HAMAR Márta, *Horatius, Vergilius, Maecenas. Barátság és hűség Augustus Rómájában*, Akadémiai, Bp., 2000. 102.

⁷⁶ KERÉNYI, [1935] 1940. 11.

⁷⁷ UŐ., uo. 11–12.

⁷⁸ UŐ., uo. 12.

kiolvashatóan még egy momentummal gyarapítja e képet, ugyanis a horatiusi mitikus *sziget* és a keresztény ember életérzésének találkozásáról beszél. Remus meggyilkolása párhuzamba hozható Ábel bűnös megölésével, amely ősbűn, Káin és az utána következő generációk, az emberiség bűne csakúgy, mint a rómaiak számára Remusé. Ezért írja Kerényi, hogy *Horatiusnak ez a világlátása* sokkal közelebb áll a kereszténységhez, mint Vergiliusé. Ezzel Horatius helyét is az antik világ *keresztényiesített* poétái közé emeli. Vergilius és Horatius rövid összevetésében a római epikus költő 4. eklogáját idézi fel, amely Krisztus pogány prófétájának rangját szerezte meg neki a középkorban. Világlátásáról szólva azt írja, más értelmű, mint Horatiusé: őt is a világvég képe ragadja meg eklogájában, de a *vég* ugyanaz számára, mint az év vége, az újesztendő kezdete. „Vergilius megújulni érzi a kifáradt kozmoszt.”⁷⁹ Ezzel szemben Horatius végképp *kettéhasadottnak látja s zömében végképp megromlottnak*. Van még egy fontos különbség is: Vergilius szerint az új aranykor a római ember világában valósul meg. Rá is hatnak a Kelet próféciái, de „a Gyermekek mítosza neki arravaló, hogy a kereszténység irányából visszakanyarodjék, a gyökerében egészséges kozmoszhoz, amelynek megújulása együtthalad az Újszülött férfivá érésével.”⁸⁰

Tudjuk (s ezt fogjuk majd vizsgálni), hogy a 17–18. század keresztény, katolikus (jezsuita) irodalmában is mily nagy és fontos szerep jut a horatiusi lírai műfajoknak s ezen belül is az ódaköltészetnek. Kerényi a *sziget-mítosz*sal e fontos kultúrtörténeti szerepre is utalva állítja, hogy ez inkább a Nyugat mítosza és rokona a kereszténység e világtól elforduló másvilág-hitének.⁸¹ Horatius költészetének a *sziget-mítosz*sal egyfelől az antik *boldogok szigetei*⁸², az *eliúszion* idilljéhez, másfelől a keresztények mennyországi krisztusi államának ideájával látja biztosítottak az antik költő igen jelentős recepcióját, fordításirodalmát és hatástörténetét. Hosszabban taglalja a hatásában a keresztényekre, így a 17–18. században a szerzetesrendekre (de a protestáns ódaköltészetre) is ható horatiusi keresztényesség mibenlétét. Először is utal e viszony kettősségére: egyrészt úgy tetszik, írja, hogy érintkezik vele, „majd meg ismét távol van tőle, keleti fülleddtől mentes nyugati pogányságában, mítoszában romantikus kelta-rokonsága ellenére is archaikus hellén stílusával, ezen az úton a görög archaika nagy költőihez, Arkhilokhoshoz, Alkaioshoz, Sapphóhoz kellett visszatérnie.”⁸³

A következőkben Horatius költészetének *keresztényies* (valójában ez a 17–18. század vallási irányokhoz köthető Horatius-recepciójának az alapja) és *nem keresztényies* jellemzőit veszi számba. Keresztényiesnek nevezi, hogy a *hullámhegyként* jelentkező ódaköltészet *egészen ,megtérés’ jellegű*. Megjegyzi, hogy a *két hegy*, az epódoszok és az ódák közé tehetők szatírái, melyek a megnyugvást, a *völgyet* jelentik, ahogy az ódák után levelei szintén a *csendes hullámvölgy* kifejezői. Az ódák tetőponti intenzitása jelzi, hogy velük ismét visszatérnek fenntartó erejükkel ebbe a világba az istenek. Az epikureus tanítás a sztoa magasságaiba vált. A következőket írja: „*Horatius, akinek eddig azért felelt meg az epikúrosi tanítás a világközökben tartózkodó gondtalan istenekről, mert az ő világképe is ilyen istenektől elhagyott világ képe volt, most vallomást*

⁷⁹ Uő., uo. 12.

⁸⁰ Uő., uo. 13.

⁸¹ Uő., uo. 13.

⁸² E toposz antik jelentőségéről l. TRENCSÉNYI-WALDAPFEL Imre, *Az aranykor-mítosz és a boldogok szigetei* = Uő., *Vallástörténeti tanulmányok*, Akadémiai, Bp., 1983. 131–151.

⁸³ KERÉNYI, [1935] 1940. 13.

tesz a derűs eget mennydörgéssel rengető Jupiter hatalmáról.”⁸⁴ Ugyanakkor nem keresztényiesnek látja, hogy a világ ismét tele van istenekkel, tiszteletük újra alapot nyert, új templomok emelkedhetnek, a régieket pedig fel kell újítani. S nem keresztényies az sem, „hogy Horatius megtérése tulajdonképpen ebben áll: a világ istenisége, amelyben, mint minden igazi költő, mindig hitt, de amelyet az istentelenné lett világban sehol sem látott” (a *boldogok szigetére* összpontosult számára), a költészet mélységével visszaadta neki – szinte csodaképpen – a világ isteniségét.⁸⁵ Ennek múzsai eredetét emeli ki, amely a *távoli sziget* pátozának helyébe lép.

Ugyanakkor ez a vitalitás találkozott össze Augustus szándékával. Kerényi igen fontos megállapítást tesz Horatius költészetére vonatkozóan: Horatius, a nemrég még a kivándorlásra buzdító *vates* most a templomépítést követelő *vatesszé* válik, tulajdonképpen még Augustus építő-tevékenységének kezdete előtt. „Természete szerint is előtte jár a költő víziója az államférfi tetteinek” – írja. „Ő az új világ, az új aranykor megvalósulását már megélte önmagában akkor, amikor Augustus alig teremtette meg hozzá az első feltételeket. Ugyanarról a világról volt itt szó, amelyet Horatius belülről látott és Augustus kívülről épített.”⁸⁶

Keresztényiesnek tartja azt is, hogy Horatius az új aranykor, a boldogsziget-határait úgy vonta meg, hogy „belül esnek az ártatlan lelkek, különválasztva mindazoktól, akiket a felbomló régi világ halálos betegsége megfertőzött.”⁸⁷ Ugyanakkor ennek alapja (sem célja) *nem keresztényies*, hiszen a satírákban már kora erkölcsbölcseletének tanításában keresi azt, amit a filozófia segítségével kíván megtartani.

Kerényi szerint az *óda* költés *hulláma* emeli őt e magas filozófiai alapokhoz, amelyek a lélek természetes aranykoriságának állapotát feltételezik. Ez is *keresztényies*, hiszen a pusztuló világ bűneitől való tisztasága a *Gyermek* tisztaságát idézi, akit még a farkas sem bánt: övé a *sziget* tisztaságának világa, övé – ahogy Kerényi írja – a mennyek országa. Ez krisztusi tanítás.⁸⁸ Kerényi ebben látja horatius költészetének érintkezését, ugyanakkor ellentétét is a kereszténységgel. Az ő *üdvözülői* (már itt a földön) a költők és azok, akik ártatlanul tudnak örülni a természetes javaknak. Költői célja, hogy az emberek tanulják meg az életet s javaikat csendesen élvezni e rövid életidő alatt.

Kerényi Károly Horatius költészetének olyan filozofikus mondanivalójára tapint rá, amely – írása tanúsága szerint (is) – meghaladja mind az epikureus életbölcseletet, mind a sztoikus tanítás szinkretizmusát azzal, hogy az aranykori tisztaságú léleknek a világösszeomlás előtt álló nyugalmáról beszél. E költészet célját a természethez való visszatérésben jelöli meg Kerényi (amely nem egyszerűen künikus vagy rousseau-i stílusú) a *művészies* és *társas* életformához, amelynek kerete az augustusi állammegújítás, mintája pedig (legalábbis egy tekintetben – írja Kerényi) az archaikus görög líra: az aiol nemesség társas életéből fakadó alkaioszi és szapphói dal, amely arra ösztönzi Horatiust, „hogy

⁸⁴ Uő., uo. 14.

⁸⁵ Uő., uo. 14.

⁸⁶ Uő., uo. 15.

⁸⁷ Uő., uo. 15.

⁸⁸ Uő., uo. 15.

hasonlóan szerves szellemi életforma fakadjon Itáliában.”⁸⁹ Tudjuk, az augustusi kor „aranykor” megjelölésének mélyebb értelmét Horatius alapozza meg ódáival.

Végül Kerényi *teljességgel nem keresztényiesnek* látja Horatius Mercurius-tiszteletét, akit oltalmazójának tartott, önmagát pedig az isten különös kegyeltjének, *vir Mercurialisnak*. Mercurius, vagyis Hermész igen sokoldalú istene a görög mitológiának: a kereskedők, tolvajok istene, lélekvezető (ismert, hogy Kerényi erről 1944-ben hosszabban értekezett⁹⁰), de talán a legmeghatározóbb funkciója, hogy az istenek hírvivője, az isteni és emberi világ közvetítője, az isteni meg- és kinyilatkoztatások értelmezője, magyarázója. Ebben az értelemben választja Horatius is legfőbb istenének az *Ódák I.* könyve 10. versében. Neki tulajdonítja *képességét a lebegésre* (Kerényi kifejezése), vagyis a végletek közötti középhelyzet megtalálására. Ez a hermészi vonás teszi Horatiust „azzá az ódaköltővé, aki pontosan megfelel a leglelkesebb Pindaros-követő *vates*”-nek.⁹¹ Hermészi vonás a *félhomályban a józan mérlegelésbe visszahúzódó lélek* állapotára való törekvése is, valamint az is, amely a *lebegések és a végletek között* lehetővé teszi, hogy a tiszta *szigetiség* magasságában ugyanúgy otthon legyen, mint a „*másik világban, ahol Canidia, a boszorkány és Alfius az uzsorás működik*”.⁹² Horatius egyiknek sem esett áldozatul – írja Kerényi –, *sem a Canidia-világnak, sem a szigetiség teljes eltávozást követelő végletes formájának*.⁹³ Költői magatartását a Mercurius-himnuszából idézett sorokkal festi: „*superis deorum / gratus et imis* – vagyis: az égi és alvilági isteneknek [egyaránt] kedves.⁹⁴ Ezt látták meg benne (európai és) magyar értelmezői, követői, fordítói: „*És amint kedves volt elődeinknek, bizonyára az marad nekünk, utódoknak is, és a mi utódainknak*.” Horatius noster.”⁹⁵

*

Kerényi az 1940-es kiadáshoz némi kiegészítést tesz, amelyben önvalomászerű megjegyzésein túl utal arra, hogy mennyire megérett az európai kultúra Horatius-felfogása a *Horatius-ideára*, melynek megteremtésében meghatározó feladatot vállalt. Horatius-képét 1935-ben már továbbgondolta, s 1936-ban újabb esszével jelentkezett, melyet a *Válaszban* közölt,⁹⁶ majd ezek a gondolatok megjelentek nagyobb lélegzetű Apollón-könyvében⁹⁷ is. Horatiusnak mint „idea-ember”-nek megteremtésével ajánlja újból a kötetet az olvasóknak.

⁸⁹ UÓ., uo. 16.

⁹⁰ L. KERÉNYI, Karl, *Hermes der Seelenführer das Mythologem vom männlichen Lebensursprung*, Zürich, 1944. Magyarul, UÓ., *Hermés a lélekvezető. Az élet férfi eredetének mitológiája* (Hermes der Seelenführer), ford. TATÁR György, Európa, Bp., 1984. (Mérleg)

⁹¹ KERÉNYI, [1935] 1940. 17.

⁹² UÓ., uo. 17.

⁹³ UÓ., uo. 17.

⁹⁴ L. HORATIUS, 1961. 76. KÁLNOKY László fordításában: „*téged a menny és mélység / istene mind áld.*” Uo. 77.

⁹⁵ KERÉNYI, [1935] 1940. 17.

⁹⁶ KERÉNYI Károly, *Horatius – Horatianizmus*, Válasz, 1936. 25–33., Ennek előzménye egy rádió-interjú 1935-ből, mely kiskiadványként is megjelent. Ezt használtuk. A továbbiakban KERÉNYI, 1936.

⁹⁷ KERÉNYI, Karl, *Apollon; studien über antike religion und humanität*, H. n. 1937.

1.2.2.2. Kerényi esszéje a horatiánizmusról (1936)

A horatiusi *idea* szempontjából vizsgáljuk meg Kerényi 1935-ös előadását, illetve az 1936-ban megjelent esszét!

A tanulmány gondolatmenete szinte ugyanott folytatja, ahol a „*Horatius noster*” befejezte, illetve egy részét meg is ismétli ottani megállapításainak. Horatius születése ünneplésének szellemi tradíciójára figyelmeztet, annak a költőnek kétezedik születésnapjára, akinél „egyetlen antik klasszikus sem forrott össze jobban épen a magyar mult szellemi életével.”⁹⁸ Szellemiségének követésében Berzsenyi líráját emeli ki, fordításirodalma pedig hozzájárult a magyar nyelv művészi megformáltságának kialakulásával. Utal a *Horatius Noster – Magyar Horatius* (1935) című kötetre, amely a római költő versein tükrözötteti főként a 17. századtól az irodalom stílusváltásait.⁹⁹

Trencsényi Waldapfel Imrének, a kötet összeállítójának utószavára hivatkozva emeli ki, hogy a Horatius-fordítások a stíluskérdéseken túlmutatva a 18. század magyar szellemiségét még magával a bennük rejlő életstílussal, a horatiánizmussal [sic!] is gazdagították. A horatiánizmus lényegeként azt emeli ki, hogy akik *mellékesen* Horatiust fordították, „önmagukat Horatiuson keresztül nézték, életformájukat Horatius szerint alakították.”¹⁰⁰ Ezt a *világnézetet* képviselte Orczy Lőrinc báró, Virág Benedek (aki olykor *keresztényiessé* tette a pogány világi szöveget) és Berzsenyi Dániel is.

Ez a Horatius-tisztelet, mint társadalmi jelenség, szinte mit sem változott a 18. század óta – állítja Kerényi. Horatius költészete alapja annak, hogy az életbölcsek és a világ okosai kedveljék és idézhessék, ugyanakkor Kerényi szerint nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy még a 18. század horatiánizmusának is van valami *vallásos* jelentősége. (Korábban erről a *vateszerep* kapcsán beszélt.) Gondolatmenetében ezt a vallásos világnézetet, életformát és életstílust állítja szembe a 17. században különösen a protestáns Németországban létrejött *világnézettel* és *életformával*, amellyel szembekerült, a *pietizmussal*.

Tudjuk, hogy a lutheránus (majd református) *pietizmus*, melynek Philipp Jacob SPENER (1635–1705, lásd különösen a *Pia desideria* című kötetét) és Hermann FRANCKE (1663–1727) voltak a legjelentősebb képviselői (az angol ágat most nem említjük)¹⁰¹ a 17–18. századi protestantizmus megújító szellemi mozgalma, mely a hitet a befelé forduló ájtatosságban igyekezett megélni. Eszményképe a *jámbor, istenfélő* ember. Kerényi kiemeli, hogy a 17. században a merevebbé, egyházasabbá lett protestantizmust akarta megújítani, úgy, hogy az egész életet a tiszta lelkiség hassa át. Ugyanakkor, ami *nem volt az Isten felé forduló tiszta lelkiség*, azt a polgári életből is megpróbálta kiirtani. „Ellensége volt a természetnek és a kultúrának, amennyiben ez világi hiúságok és multságok forrása lehet.”¹⁰² Harcolt a 18. század társas életének erkölcsi ellen is, s így szembekerült a felvilágosodással. A lelki tisztaság ideája (nyilván nem

⁹⁸ KERÉNYI, 1936. 1.

⁹⁹ UŐ., uo. 1.

¹⁰⁰ UŐ., uo. 1.

¹⁰¹ L. pl. WALLMANN, Johannes, *A pietizmus*, Kálvin Kiadó, Bp., 2000. A magyar pietizmus történetéről l. SZENT-IVÁNYI Béla, *A pietizmus Magyarországon = Századok*, 1935. 1–38. (folytatása: 157–180.; 321–333.; 414–427.)

¹⁰² KERÉNYI, 1936. 2.

pietista értelemben), valamint Rousseau nyomán a természetszeretettel párosult tisztalelkűség a felvilágosodástól sem idegen. „Hogy ez a természetszeretettel és a lelki tisztaság kultuszával együtt nyerjen kifejezést a pietizmussal szemben, de egyúttal a kulturálatlan lélek vad indulataival szemben is – erre ott volt Horatius követése” – írja Kerényi.¹⁰³

Ily módon összekapcsolja a 18. században a horatiánizmust és a felvilágosodást, persze nem jár mindig együtt a kettő. Kiemeli, hogy Magyarországon a katolicizmus a barokk-kor latin költészetével maga vett át bizonyos horatiusi formákat. Ezek horatiusibb tartalommal való megtöltése az egyházi költők számára nem jelentett elszakadást a vallásos gondolkodástól. „Valami színeze volt azonban annak a horatiánizmusnak is, amely a pietizmussal szembenállott” – írja, majd így folytatja: „A természet, társasélet, barátság, világi erények, s a velük járó tisztalelkűség profán kultusza élettartalomná lett benne, s ezzel olyan világnézeté, amely a pietizmus vallásos világnézetével szemben tarthatta az egyensúlyt. A magyar horatiánus papköltők fokozatosan, vallási meggyőződésük feladása nélkül jutottak el ugyanoda: az ő horatiánizmusuk vallásuk kiegészítése, azzal együttesen alkotja világnézetüket.”¹⁰⁴

Kerényi ezzel a 17–18. századi Horatius-recepció jelentőségének ismét egy fontos alapelemére világít rá: Horatius életszemlélete, politikai és filozófia felfogása, tiszta élete, magatartása kiegészítője lehet katolikus vagy protestáns hitüknek, ahogy a sztoa vagy Plotinosz tanítása is a keresztény filozófiának. Az antik pogány és a keresztény bölcsesség összeegyeztethetősége az utóbbi kiegészítésére (gondoljunk az egyházatyákra, vagy Melancthonra, a jezsuita poétikáirókra) nem új keletű, melyhez, főként a 17–18. század viszonylatában Horatiust is odakapcsolták. (Ennek bemutatása lesz a továbbiakban fő célunk). Nézzük azonban tovább az esszé gondolatmenetét!

A pietizmus és a horatiánizmus viszonyát elemzi a továbbiakban: úgy kerül bizonyos mértékig a horatiánizmus a pietizmus hatása alá, hogy Horatius követését meg kellett védeni a pietistákkal szemben. Horatius nagy megvédelmezőjeként Lessinget említi (l. a *Rettungen des Horaz* című írását¹⁰⁵), aki mindezt úgy tette, hogy – a művészi őszinteség hiányát a költői génusz természetes sajátosságának tartva – a római költőt azoktól a fogyatkozásoktól is tisztára akarta mosni, amelyek a *Múzsáktól látogatott* elemi tisztaságú lelkiségét jelentik. Ezzel kezdődött az a folyamat, melyben Horatius önmagáról elmondott őszinte vívódásában is – hogy megvédjék a pietizmustól – csak költői játékot láttak.¹⁰⁶

Kerényi azonban úgy véli, az igazi Horatiust kell láttatni. Ebből a szempontból emeli ki (ismét) a 16. epódoszt, amelyről azt írja egyik ismertetője (Klinger, *Gedanken über Horaz* című írását említi¹⁰⁷), hogy „benne, mint növényi magban a későbbi növény minden lényeges vonása, együtt van máris, magyszerűen Horatius egész költészete – mondhatnók: az egész eredeti igazi horatiánizmus.”¹⁰⁸

¹⁰³ Uő., uo. 2.

¹⁰⁴ Uő., uo. 2.

¹⁰⁵ L. LESSING, *Rettungen des Horaz = Lessing's Werk, Achter Band*, Leipzig, 1867. 1–40.

¹⁰⁶ KERÉNYI, 1936. 3.

¹⁰⁷ Kerényi jegyzete: Klinger, Friedrich, *Gedanken über Horaz*. Die Antika V. 1929. 23 kk.

¹⁰⁸ KERÉNYI, 1936. 3.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

A horatiánizmus lényege tehát a 16. epódosz értelmezése és recepciója, melynek részleteibe igyekszik beavatni Kerényi. A *vatesi*, ostorozó jelleg (hiszen a görög jamboszköltészetet – Arkhilokhosz – utánzó horatiusi epódoszok világa ilyen) megnyilvánulása ott van Berzsenyinél a *Romlásnak indult hajdan erős magyar* (A magyarokhoz I.) kezdetű horatiánus ostorozó ódájában. Tudjuk, Horatius a költeményben próféciát mond, melyben (a görög vízözönmítosz utáni) újabb pusztulást hirdet:

*Altera iam teritur bellis civilibus aetas,
suis et ipsa Roma viribus ruít.*

*quaeque carent ventis et solibus ossa Quirini,
– nefas videre – dissipabit insolens.*¹⁰⁹

Az is ismert, hogy e pusztulásból Horatius menekülést ajánl, mégpedig az *érdemeseknek*. Arra szólít fel, hogy *vándoroljanak ki, s esküdjenek meg, vissza nem térnek soha*. „Hátat fordítani a pusztulásra ítélt világ undokságainak, és azt keresni, ami tiszta, szűzi, természetes és boldog: a boldogok szigeteit!”¹¹⁰

Kerényi gondolatmenetében a már korábban felvázolt *sziget-mítoszt* járja újra és újra körbe, melyet a *horatiánizmus* hamisítatlan s megkérdőjelezhetetlen sajátosságának tart. Ezt nem lehet *költői játékként* értelmezni, ebben nem lehet Horatius költészetével kapcsolatban az iróniát vagy a gúnyt keresni – írja. Példát is említ: a gúnyos Nagy Frigyes, a horatiusi tanácsot elítéli ugyan, mégis komolyan vette s értelmezte e horatiusi tanácsot. A legújabb értelmezések – írja Kerényi – a józan és költészetértő porosz király Horatius-értelmezésétől csak abban térnek el, hogy a tanács pozitív részét hangsúlyozzák. A római polgárháborúk idejére utalva emlékeztet arra is, volt olyan vezér, aki foglalkozott olyan tervvel, hogy párthíveivel a nyugati óceánon át megkeresik a *boldogok szigeteit*, amelyeket nem feltétlenül szükséges ott keresni: Horatius tanácsa *térbeli, szemléletes kifejezése az elfordulásnak mindattól, ami köröskörül a bűn terhe alatt nyög és végromlással terhes, felszólítása a bátrakhoz az élet tiszta szféráit felkeresni* – idézi Klingert Kerényi.¹¹¹

A *horatiánizmus* újabb jellemzőjeként fogja fel Kerényi azt is, hogy Horatius mint túlzott hatalomtisztelő költő élt a magyarázó irodalomban és a köztudatban, amely Lessing meghatározó hatásának tulajdonítható.¹¹² Nyilván a régi magyarázók, az uralkodótisztelő reneszánsz és a barokk recepció a hódolat magasztos gesztusait látták költészetében. Kerényi ebben is már akkor rendet teremt.¹¹³ E hatalomtisztelő Horatius-kép betetőzője is Lessing, aki Horatiusnak azt a költeményét, amelyben a pajzseldobásról beszél (az *Ódák* II. könyvének 7. verséről van szó¹¹⁴), úgy magyarázta, hogy *a költő tréfás játékot üz Augustus*

¹⁰⁹ Horatius, *Epodii*, 16. 1–2.; 13–14. Kerényi a kötetből (*Horatius noster – Magyar Horatius*) Csengery János fordítását idézi: „Második emberkor pusztul polgári tusákban, / Rómát magát önnön hatalma dönti meg.” „S Romulusnak csontját, amelyet nap s szél ma nem érint, / – Ó szörnyű látvány – dőllyős ellen szórja szét. UO. 125.

¹¹⁰ KERÉNYI, 1936. 4.

¹¹¹ UŐ., uo. 5.

¹¹² UŐ., uo. 5–6. Lessing szerepét l. fent.

¹¹³ L. RIMÓCZI-HAMAR, 2000.

¹¹⁴ L. HORATIUS, *Carmina*, 2. 7. 10. „et celerem fugam / sensi relicta non bene parmula”.

kedvéért az igazsággal. „Az uralkodóval szemben elkövetett tapintatlanság lett volna dicsekednie a köztársasági hadban viselt dolgaival, ezért vette magára inkább a gyávaság vádját.”¹¹⁵

Ahogy jeleztük, Kerényi az Augustus–Horatius kapcsolat vonatkozásában is igyekszik rendet tenni, ugyanis azt írja, e tekintetben Lessing véleményével ellentétben „minden kétséget eloszlatnak azok a hiteles idézetek Augustusnak és Maecenasnak Horatiushoz intézett vagy őt illető írásaiból, amelyeket a költő antik életrajza tartott fenn számunkra.”¹¹⁶ (Hozzátehetjük: kódolt versei, ódái is, melyekről majd a következőkben – a Bevezetésben – szólunk.) Kerényi viszonyuk tisztázásában kettős érvrendszert sorakoztat fel. Egyrészt azt hangsúlyozza, kettejük viszonyában a fennmaradt írásokból az derül ki, hogy a kérő és az udvarló sohasem Horatius s legtöbbször, ha hízelgésről van szó, Augustus az, aki hízeleg a költőnek. Augustus a következőket írta Horatiusnak: „Ha te gőgösen meg is vetted barátságunkat, mi azért nem gőgösködünk vissza”.¹¹⁷ Másrészt ezt megtámogatandó még arra utal, hogy a vallástörténeti kutatások azt támasztják alá, hogy Horatius Augustust ünneplő s dicsőítő vallásos hangja mily természetes volt abban a világvég-hangulatú és isteni megmentőt váró korban. „Horatius és Augustus egymáshoz való viszonya alapján véve nem emberek, hanem művek viszonya s a költő jelentősége ebből a viszonyból ismerhető meg” – írja.¹¹⁸

A másik (talán kevésbé védhető) érvrendszer megfogalmazásában a költő *vates-szerepére* utal: a költő olyan vezetőnek bizonyul, akinek az uralkodó a nyomdokain halad. E vélemény szerint a császárnak minden vallási szempontból jelentős vagy éppen döntő cselekedetét a költők irányították.¹¹⁹ E nézet hosszabban is megfogalmazódott a négykötetesnek szánt Egyetemes történet első kötetében, mely Hóman–Szekfű–Kerényi szerkesztésében 1935-ben jelent meg.¹²⁰ Ennek III. könyve ötödik részének 7. fejezete foglalkozik az augustusi kor (új kor) a költészetbeli vallási megalapozásával (HETEDIK FEJEZET: *Az új kor vallási megalapozása a költészetben*), melyben részletesen kifejti elméletét (e rész szerzője egyébként ALTHEIM Ferenc) és a vallás megerősítésében Vergilius és Horatius szerepét emeli ki. Ez utóbbi szerepéről a következőket írja: „Igaz, Horatius maga is mint látnok és pap szólalt meg, különösen a római ódáiban, és ezzel az eredeti hivatalt akarta újjáéleszteni; erre még majd vissza kell térnünk. De az, ami őt eltöltötte – legalábbis egyelőre – az valami más volt. A költőknek az új magatartásukat a tudat adta, hogy a dolgokat úgy szabad látniok és kimondaniok, ahogy a világ meglévő rendjében, akár a természetben, akár a nemzet történelmében és munkásságában nyilvánul ez meg, már valami módon benne foglaltattak, csak éppen a fölébresztőre és kinyilatkoztatóra vártak, hogy elevenen jelenlévővé legyenek mindenki előtt. A neoterikusok inkább az utakat választották, amelyeket sokan elkerülnek – itt más a törekvés. Érvényes és méltóságteljes formában kimondani azt,

¹¹⁵ KERÉNYI, 1936. 6.

¹¹⁶ Uő., uo. 6.

¹¹⁷ Uő., uo. 6.

¹¹⁸ Uő., uo. 6.

¹¹⁹ Uő., uo. 7.

¹²⁰ L. HÓMAN Bálint–SZEKFŰ Gyula–KERÉNYI Károly szerk., *Egyetemes történet négy kötetben*, Magyar Szemle Társaság, Bp., 1935–1937., I. Az ókor története. Elektronikus változat: <http://mek-niif.hu/07100/07139/html/0001/index.html>

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

*amire az egész kor a tekintetét függesztette, amit mindenki sejtett és elmosódott képben látott is – ez volt a vates igazi lényege. A kor ezt is mint régi és hagyományos magatartás újjáélesztését próbálta megérteni.*¹²¹

Kerényi példaként a híres ódát, a *Rómaiakhoz* (III. 6. *Delicta maiorum...* kezdetű) szólót említi, amelyben az elhanyagolt templomok kijavítását reméli, hogy a 16. epódoszban leírt végpusztulás a visszájára forduljon.

*Delicta maiorum inmeritus lues,
Romane, donec templa refeceris
aedisque labentis deorum et
foeda nigro simulacra fumo.*¹²²

A költemény tehát azelőtt született, mielőtt a császár terve s elhatározása megszületett volna – írja Kerényi. Horatius *vates*ként, a népet vezető próféta-költőként figyel nemzetére, s ebből a nemzetféléstől ered a versben komor figyelmeztetése (Augustus számára is, aki ezután fog hozzá e renovációhoz) a további romlás megakadályozására:

*Damnosa quid non inminuit dies?
aetas parentum peior avis tulit
nos nequiores, mox daturos
progeniem vitiosiore.*¹²³

Kerényi (és Altheim) e versnek és Horatius költeményeinek vallástörténeti szerepével a keresztény recepció újabb fontos elemére világítanak rá: az istenhit, Jézus hitének és a szentek szerepének horatianus befogadására, templomok építésének, gondozásának szintén horatianus fontosságára. (Munkánk fő részében Wallius költészetében ennek hatását látni fogjuk.)

Kerényi Károly e két érvrendszert azért sorakoztatta fel, hogy szakítson és cáfolja (s főként Horatius esetében) azt a Lessing-féle felfogást, hogy a művészet s a költői génusz sajátja a mesterkéltetés és a hamisság. Úgy véli, Horatius víziója (a 16. epódoszban) éppen az, hogy a tisztaságnak és a boldogságnak, az *aranykor*nak van valahol helye a kozmoszon belül.¹²⁴ A *római ódákban* (és más költeményekben, főként a satírákban) már az az élmény is hozzájárul, hogy „az *aranykor* itt van bennünk, lelkünk tisztaságában, egészségében, függetlenségében.”¹²⁵ *Teljes* költészetnek mégis az ódaköltést érezte; s e tiszta költészet élménye emelte őt fel a lélek természetes, aranykori tisztaságának állapotába, s „ezzel visszatértek a romló világba az istenek is, akiket addig nem tisztelt.”¹²⁶

Ezzel a kijelentéssel ódaköltészete recepciójának ismét egy fontos alapelemére tapint rá Kerényi, hiszen újkori követői számára is ez alapvető létél-

¹²¹ Uo. I. az elektronikus változatban.

¹²² Horatius, Carm. III. 6. 1–4. Magyarul (Lator László fordításában): „Rádszáll atyáid vétke, lakolni fogsz / helyettük is, míg isteneid ledőlt / hajlékait s füstfogta régi / szobrait újra nem ékesítéd.” L. HORATIUS, 1961. 201.

¹²³ UŐ., uo. 45–48. sor. Magyarul: „Rontó időnk mit meg nem emésztene? / Elődeinknél már szüleinink kora / satnyább, s mi náluk is silányabb / atyjai még gonoszabb fiaknak” Uo. 205.

¹²⁴ KERÉNYI, 1936. 7.

¹²⁵ UŐ., uo. 7.

¹²⁶ UŐ., uo. 8.

mény: a világ magasabb régióiba emelkedve a *vatesi-költői* lelki tisztaságban nézni a világot s a verseken, Horatiuson keresztül láttatni annak bűneit és erényeit. Ez a Horatius-követők egyik *ars poeticája*.

Kerényi szerencsés egybeesésnek tartja a költői aranykor jövendölésének és a béketeremtő-építő történelmi kor egybeesését. Az augustusi renddel új értelmet nyert Horatius vates-hivatása – írja –, megélése tiszta költői élmény s így a legmértőbb élettartalom.¹²⁷ Úgy véli, ez az *élettartalom*, azaz a *horatiánizmus* mint világnézet és életforma valójában a levelekben mutatkozik meg. Ebből a *világnézetből* és *életformából*, azaz a *horatiánizmusból* sok mindent életre keltett a 18. század, de leghoratiusibb az ódaköltő, aki nemzete *vatesének* érezte magát, mint Berzsenyi – írja Kerényi.¹²⁸ Írása végén így összegzi a *horatiánizmus* lényegét: „A teljes horatiánizmus nemcsak egyéni, szinte vallásos lélekápolás és a magánéletet ékesítő életmód, hanem az egész állami közösség átítatása a vates költészetéből fakadó tisztasággal és az isteni erőket tisztelő áhítattal. És ha van olyan közösség, amely elfogadja mesterének és ápolja a vatest, ő sem szakadhat ki belőle az önistenítő egyéni költők, az önmagukkal elteltek és kritikát nem tűrők módján.”¹²⁹ Ez a filozófus vonatkozásában a sztoa álláspontja: a bölcs adjon tanácsokat, de ne vegyen részt a *nem tiszta* (szennyes) politika csatározásaiban. Horatius Rómától s a római politikai csatáktól messze, vidéki birtokán valószínűleg meg e magatartást. A költő *vatesi* erejével, amit versben fejez ki, alakítja az ifjúságot, s *ha ereje fogytán, tanácsokkal* látja el utódait. Ezzel magyarázza Kerényi, hogy Horatius leghosszabb levelét a költői művészet elméletének (*ars poetica*) szentelte. „Mintha csak azt mondaná vele” – írja a tanulmányt befejező mondatában – „adjanak az istenek költőket nekünk, akik kellenek az államunknak, mert tiszta és boldog életre nevelnek.”¹³⁰ Kerényi Károly ezzel nemcsak a horatiusi költészetnek az utókorban szinte folyamatos, de a 17–18. században meghatározóvá váló recepciójának létjogosultságát, a költészet (s benne a horatiusi líra) társadalomjobbító, nevelő hatását fogalmazza meg, hanem korának igényét is a farkasverembe szorult társadalom kiszabadítását a költészet, a líra hatalmával, melyet Horatius is oly sokszor zengett.

¹²⁷ Uő., uo. 8.

¹²⁸ Uő., uo. 8.

¹²⁹ Uő., uo. 8.

¹³⁰ Uő., uo. 8.

Irodalom

- BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, szerk. BELIA György, Szépirodalmi, Bp., 1979.
- BELIA György, szerk., *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése*, Akadémiai, Bp., 1959.
- BORZSÁK István szerk., *Horatius: ódák és epódoszok*, Tankönyvkiadó, Bp., 1975.
- CICERO, *A jóslásról*, ford. HOFFMANN ZSUZSANNA, Belvedere, Szeged, 2005.
- CS. SZABÓ László, *Kerényi Károly arcképe = Kerényi Károly és a humanizmus*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1978. 92–109.
- ÉDER Zoltán, *Babits a katedrán*, Szépirodalmi, Bp., 1966.
- Görög gondolkodók*, I., Kossuth, Bp., 1992. 35. ford. KERÉNYI Károly.
- GYÖRGYI Gézáné ZÁMOR Magda, *Rédey Tivadar* (PDF), Magyar Elektronikus Könyvtár, 2003.
- HÉRAKLEITOS *Múzsái vagy a természetről*, ford. a Stemma-műhely, Helikon, Bp., 1983.
- HÓMAN Bálint–SZEKFŰ Gyula–KERÉNYI Károly szerk., *Egyetemes történet négy kötetben*, Magyar Szemle Társaság, Bp., 1935–1937., I. Az ókor története. Elektronikus változat: <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0001/index.html>
- KERÉNYI Károly, *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. Válogatta és sajtó alá rendezte KOMORÓCZY Géza és SZILÁGYI János György, Magvető, Bp., 1984.
- KERÉNYI Károly, *Horatius – Horatianizmus*, Válasz, 1936.
- KERÉNYI, Karl, *Apollon; studien über antike religion und humanität*, H. n. 1937.
- KERÉNYI, KARL, *Hermes der Seelenführer das Mythologem vom männlichen Lebensursprung*, Zürich, 1944.
- KERÉNYI Károly, *Hermés a lélekvezető. Az élet férfi eredetének mitológiája* (Hermes der Seelenführer), ford. Tatár György, Európa, Bp., 1984.
- KERÉNYI Károly, *Az örök Antigóné. Vallástörténeti tanulmányok*, szerk. BODOR Mária Anna, Paidion, Bp., 2003.
- LACKÓ Miklós, *Sziget és külvilág – válogatott tanulmányok*, MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1996.
- LESSING, *Rettingen des Horaz = Lessing's Werk, Achter Band*, Leipzig, 1867. 1–40.
- LONG, A. A., *A hellenisztikus filozófia*, ford. STEIGER Kornél, Osiris, Bp., 1998.
- LUCRETIUS, *A természetről*, ford. TÓTH Béla Kossuth, Bp., 1997.
- ORCZY Lőrinc, *Költeményes holmi egy nagyságos elmétől*, Pozsony, 1787.
- PAIS István, *A görög filozófia*, Gondolat, Bp., 1982.
- RADNÓTI Sándor, *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése Winckelmann és a következmények*, Atlantisz, Bp., 2010.
- RÁBA György, *Babits Mihály költészete 1903–1920*, Szépirodalmi, Bp., 1980.
- RÉDEY Tivadar, *Babits Mihály kritikusi „stílusgyakorlata” 1905-ből*, Irodalomtörténet (It), 1943.
- RIMÓCZI-HAMAR Márta, *Horatius, Vergílius, Maecenas. Barátság és hűség Augustus Rómájában*, Akadémiai, Bp., 2000.
- RITÓÓK Zsigmond, *Vágy, költészet, megismerés. Válogatott tanulmányok*, Osiris, 2009.
- SZENT-IVÁNYI Béla, *A pietizmus Magyarországon = Századok*, 1935. 1–38. (folytatása: 157–180.; 321–333.; 414–427.)
- TÓTH Sándor Attila, *Latin humanitas, neolatin poézis, I/1. A jezsuita rend 18. századi költői*, Gradus ad Parnassum, Szeged, 2010
- TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre szerk., *Horatius noster – magyar Horatius*, Officina, Bp., 1940.
- TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *Vallástörténeti tanulmányok*, Akadémiai, Bp., 1983.
- WALLMANN, Johannes, *A pietizmus*, Kálvin Kiadó, Bp., 2000.

Rippl Dóra

KRITIKA ÉS IRÓNIA BABITSNÁL SZÓKRATÉSZ, NIETZSCHE ÉS A POSZTMODERN IRÓNIA

A babitsi irónia az esszék rejtett olvasási rétegében fedezhető fel, és olyan gondolati játékoknak enged teret, amelyek a babitsi életmű decentralizációs értelmezési lehetőségei mellett az irónia filozófiai reflexivitását is megjelenítik, különösen, ami annak szókratészi vonatkozásait illeti. Az a magasabb szintű én, amely az irónia tradíciójában mint morális öntudat jelentkezik, és amely például Szókratész emelkedettebb nézőpontját eredményezi, morális öntudatunk részeként definiálható. Ez a morális öntudat Babitsnál az író irodalmi kritériuma. Ez egyesek szerint filozófiai magatartást, mások szerint csupán retorikát jelent. Babits verseinek nyelvi játékaiban azonban nem szójátékok, hanem egy olyan finom stílusjelek jelei, amely amellet, hogy fontos irodalomelméleti módszertani lépés, az exteriorizáció előfutára, egyben az irónia immanencia-hagyományát látszik követni. A babitsi szövegek játékossága nem annyira az irónia textuális feltételeként jelenik meg, hanem inkább egy kritika által megnyíló introspekciós lehetőségként, amely a babitsi művekben az író személyiségének rejtett textuális lenyomatát adja. Így az ironikus újraolvasásnak olyan terei nyílnak meg, amelyek pl. Colebrook szerint az irodalmi kritizizmust jelentik, annak ellenére, hogy az iróniát szerinte inkább a kontextus eredményezi. „A kontextust felismerjük vagy teremtyük?” – kérdésre válaszolva, ha az a szövegtől függ, akkor Babitsnál éppúgy felismerjük azt, mint Szókratésznél. És ahogy Colebrook szerint Szókratész egyszerre történelmi, filozófiai és irodalmi figura, úgy azt mondhatjuk, hogy Babits életműve egyszerre irodalmi és filozófiai.

Az iróniatörtént kezdeti lépéseinek visszhangja Babitsnál – Szókratész

A Szókratész által művelt „tudatlanság mestersége”¹ egy paradoxikus episztemológia tudatos felvállalása. Babits ezt az episztemológiai lehetőséget egy aracionális szempontból képviseli: a nem választás, a sehová sem tartozás nem tudatos döntésen alapul, hanem a művészi intuáció individuális keretei között teremti meg a távolmaradás pozícióját.

A korai Babits-írások filozófiai gazdagságát ez a pozíció adja; általa Babits az egzisztencializmus felé közelít, és bár az irányzatot nem képviseli, és szisztematikus elutasítását sem végzi, munkáinak filozófiai értelmezési lehetősége mégis ebből a közelítésből ered. A „közelítés, de el nem érés” nem episztemológiai, hanem egzisztenciális pozíciója Babits filozófiai értelmezési lehetőségeinek kiindulópontja. Ebből alkotva Babits saját ironikus értelmezési lehetőségeit teremtette meg. Műveinek ironikus dimenziója személyiségében gyökerezik, hasonlóan

¹ A fogalmat G. Vlastos használja Socrates-könyvében. In.: Gregory Vlastos: Socrates-Ironist and Moral Philosopher Cambridge University Press, 1991.

Szókratészhez, akinek ironikus kutatási módszere saját egyéni karakterének metodológiai differenciálása.

Gregory Vlastos Szókratésze² az etika-elmélet eudémonista alapjait nem instrumentalista elméletként artikulálja. Az „Azt mondd csak, amit hiszel!” szókratészi parancs³ olyan metodológiai implikációkat hordoz, amelyek eredetüket tekintve Szókratész személyiségében, filozófiai céljukat tekintve pedig egy új erkölcsfilozófia megalapozásában gyökereznek. A szókratészi irónia egy új életforma⁴, amely egyben egy új személyiségtípus kialakulását eredményezi. Szókratész erkölcsfilozófiája éppen olyan énfogalom-központú – individualisztikus – és pszichológiai relevanciákat hordozó elméleti lépés, mint Babits tudatlírāja. A választások nélküli átélés paradoxona Babitsnál csak filozófiai vonatkozásban jelentkezik, művészi-írói tekintetben ez a probléma irreleváns. Ezért állíthatjuk, hogy Babits ironikus értelmezési lehetőségei filozófiai értelmezések, amelyek metafizikai vonatkozása is filozófiai szempontból fontos.

A szókratészi módszer, a görögség új személyiségtípusának Babitsra tett hatása filozófiai szempontból jelentéktelen; a hasonlóság elsősorban az irónia személyiség-gyökerében, és ennek erkölcsiség-megalapozó hatásában áll. A szókratészi boldogságetika és az elenkhosz módszere egy episztemológiailag irreleváns tudáselmélet ironikus kidolgozása. Szókratész etikai intellektualizmusa erkölcsiségében teljeseedik ki, és vallásfilozófiai alapokon áll. Babits intellektualista törekvései irodalom (elméleti) célokat szolgálnak, ám erkölcsfilozófiai vonatkozásukban a Szókratész által keresett morális igazság státuszát örökítik tovább. Szókratész boldogságetikája személyiségetika is egyben, amely Babitsnál egy individualisztikus irodalom-művelés elsődleges szakmai kritériumaként jelentkezik. Az én fejlődés-lehetőségei azonban nála is elsősorban erkölcsi dimenziókban jelennek meg, és a morális tökéletesedéshez filozófiai eszköztárat mozgósítanak. Babitsnak ezért van szüksége a filozófiára, hogy az én erkölcsi fejlődését egy etikai szótár használatával elméletileg biztosítsa. Ez az etikai szótár azonban Babits számára nem eleve adott, hanem fogalmi kidolgozást igényel. Babits fogalmi inkonzekvenenciái ennek a kísérletnek jelei; a hiányosságok sokszor nem distinkciós adósságok, hanem olyan rejtett elméleti jelentésrétegek, mint az irónia, amely a fogalmiság szintjén nem jelenik meg, hanem személyiségének rejtett elemeként karakter-vizsgálati lehetőségeket implikál. A Szókratész számára életformává vált és metodológiailag kidolgozott irónia Babitsnál nem válik módszertanná, hanem a karakterológia területén marad. Irónia tekintetében a hasonlóságot a hozzá kapcsolható fogalmak adják: az én és az erkölcs fogalma. Szókratész boldogságetikájának célja az egyén életfilozófiai útmutatása, amely etikai szükségyszerűséget affirmál; Babits egyéniség-fejlődésének erkölcsi determinációja irodalmi szempontból szükségyszerű.

Amikor Vlastos a szókratészi elenkhtikus módszer morális öngigazoló hatása mellett érvel,⁵ nemcsak a szókratészi irónia etikai igazolását végzi, hanem a moralitásnak a személyiséggel való olyan összefüggését is feltárja, amely Szókratészt

² Vlastos Socrates-könyve elején leszögezi, hogy a Prótagorasz-dialógus Szókratészéről beszél; miért ne tehetném én ugyanezt, ti: a fenti tárgyalás Szókratész-elemzése nemcsak a Vlastos-könyvön, hanem az abban kirajzolódó Vlastos féle Szókratészen alapul, az a módszertan, amellyel Vlastos ezt véghezvitte, a Babits-tárgyalás során hasznosnak bizonyul.

³ U.ott: 14. o.

⁴ U.ott: 21. o.

⁵ U.ott: 32. o.

egész életén végigkíséri. Az *Apológia* éppen ezért válik kiemelt dialógussá, mert Szókratész itt adja bizonyítékát önmagához való hűségének. Ennek a hűségnek a Szókratész életében betöltött totalitása adja a morális dimenziót. Babits életművénél a korszakolhatóság mögötti individuációs folyamat permanens aktivitása hasonló Szókratész hűségének totalitásához. Ahogy Szókratésznél ez az átélés a nyugati filozófia gyökereit teremti meg, úgy Babits írói tevékenységének egyéniségteremtő és azt megőrző mechanizmusa egy esszéisztikus filozófiai alapot szolgáltat elméleti munkáihoz.

Szókratész önmegismerő buzdításának morális autonómiája Babitsnál is megjelenik, ha nem is tisztán filozófiailag, és nem etikailag explicit formában. Az én-fogalom, mint a tudatosság irodalmi feltétele nemcsak művészi szempontból releváns, hanem azért is, mert az írói tevékenységet individuációs kontextusba helyezve személyiségetikai értelmezési lehetőségeket teremt, és így közel kerül a szókratészi erkölcselméleti örökséghez. Van azonban a moralitásnak egy olyan kontextusa, amely bár mindkettejükénél megjelenik, mégis ellentétes módon. Ez a kontextus a moralitásnak az intellektuális érvényesülési lehetősége. Vlastos a szókratészi erkölcselmélet eudémonista vizsgálatánál kitér arra,⁶ hogy Szókratész számára az intellektuális javak morális szempontból neutrálisak, és az erkölcsi javak mögött elmaradnak. Babits tudatlírájának irodalmi nívója ezzel ellentétben éppen abban áll, hogy lélektani fogalmakkal⁷ a tudatosságot az irodalom számára etikailag igazolja. Ez adja etikai szótárának irodalmi relevanciáját. Az erény, ami Szókratésznél morális kritérium (illetve annak fogalma, ahogy arra Vlastos rámutat), Babitsnál irodalmi kritériummá alakul. A hasonlóságok elemzése során még nem esett szó a szókratészi hatás-lehetőségekről. Az összehasonlítás dimenziója az irónia fogalmának életműbeli használata, amelynek instrumentális jellege Szókratésznél és Babitsnál is etikai szempontból kérdőjelezhető. A hasonlóságok mellett szókratészi hatásnak tekinthetjük a görög erényelmélet szókratészi esszencializálódásának a személyiség fejlődési lehetőségeiben betöltött szerepét, illetve ennek Babits általi hangsúlyozását. A görög filozófia erkölcselméletének eudémonikus vonását ugyan nem veszi át Babits, sőt, etikai hivatkozásaiiban nem is említi, az erkölcsösség lélektani és művészeti vonatkozásának kettős preferációjával implicite mégis egy etikailag igazolható boldogságállapotot körvonalaz. Ez pedig valószínűleg görög olvasmányélményeiből, és Szókratész művészetértelmezési kísérleteinek hatására született, hiszen ismert, hogy legmélyebb filozófiai tartalmú versei és korai, filozófiai hatású elméleti írásai éppen a görög irodalomban és filozófiában való elmélyülésének korszakában keletkeztek.⁸

A szókratészi etika vallásosságának filozófiai szempontból legfőbb érdeme Vlastos szerint az, hogy hite Szókratészt nem szigetelte el saját kritikai intellektusától, hanem inkább olyan etikai dimenziót teremtett vallásos hite számára, amelyben az istenek etikai karaktere elsődleges szerepet kap. Ami Babits vallásosságának és etikai megfontolásainak kapcsolatát illeti, nem követte Szókratészt: katolikus vallásossága irodalmi szempontból nem került fókuszba, vallásos

⁶ U.o. 210.

⁷ Ilyen fogalmak pl.: én, emlékezet, tudat fogalmai.

⁸ Ez a fogarasi állás, az intellektuális száműzetés időszaka, amelynek gondolati sivársága ellen a görögség irodalmával vértette fel magát Babits. Ebben is láthatunk iróniát, hiszen a szellemi szenvedés közege teremti meg azt a gondolati gazdagságot, amely egész életművének elméleti alapját adja.

etikáját filozófiai és irodalmi célok mellett legfeljebb vallomásoként használja. Akár az etika védelmében folytatott intellektuális harcát tekintjük, akár a katolikus filozófiai irodalom remekeinek szakmai méltatását,⁹ azt találjuk, hogy az igazolás alapját mindig szakmai-irodalmi érdekek és szempontok adják. Babits katolicizmusa tehát irodalmi munkásságában önkényesen, formai prioritásként nem jelentkezik. A katolikus értelmiség gondolati örökségét azonban tudatosan és konstruktívan használja Babits, irodalomelméletének gyakorlati megalapozásában megtaláljuk az erre utaló jegyeket.¹¹

Az irodalom művelése Babitsnál a Szókratész-alkotta morális tudáshoz hasonló, amely a viszonylagosság határait az erkölcs által jelöli ki. Szókratész számára ezt saját daimónja biztosítja; ezt a vallás pszichologizálásának is tekinthetjük, de csak éppen annyira, amennyire Babits esetében a tudatosságot pszichológiai céloknak feleltetnénk meg. És ahogyan Szókratész számára a művészet nem tudás, hanem egy isteni hatású ihlet eredménye, úgy Babitsnál is az irodalmi alkotás folyamata egy belső, egyéni, nem-rationális folyamat.

Nietzsche irodalomértelmezési lehetőségeinek babitsi konnotációi

Nehamas *Nietzsche-life as literature* című művében¹² részletezi, hogy a nietzschei paradoxonok perspektivizmusának, ill. perspektivikus gondolkodásának eredményei, ám valójában már ez is paradoxikus; a perspektivizmus egyszerre sugallja valaminek a megértését, és ugyanakkor ennek lehetetlenségét. Nietzsche Nehamas által kiemelt legfontosabb paradoxonai, az örök körforgás, az én természete, a moralitás igazsága¹³ olyan lételméleti problémák, amelyek Babitsra kifejezetten jellemzőek. *Az örök folyosó*¹⁴, *A lírikus epilógja*¹⁵ pontosan ezeket a paradoxonokat jeleníti meg; Nietzschével ellentétben azonban Babits nem törekszik ezek megértésére vagy főleg nem feloldására. Ebben a különbségben rejlik görögségről, ill. Szókratészről való felfogásuk különbözősége is. Nietzsche nem vitatja az én és a moralitás elméleti pozícióinak igazságát, de ezzel együtt perspektivista nézetét is fenntartja, és ez látszólag feloldhatatlan ellentét-höz vezet. Nehamas módszertani kibúvót javasol: ha nem egyszerre, hanem felváltva nézzük ezeket, nem lesznek paradoxikusak. Ezzel kimenekítettük magunkat a végtelen relativizmus csapdájából, ezért ez egy biztonságos nézőpont lesz, ráadásul nem kell saját magunkat belekevernünk a választásba, mert nem kell döntünk ahhoz, hogy a paradoxonok lehetetlenségének disszonanciáját feloldjuk. Ez tehát egy módszertanilag indokolt ironikus pozíció. Nehamas ezt a Nietzsche-szövegek megértése érdekében javasolja, de egyben általános és közvetlen értel-

⁹ Ide tartozik mindenekelőtt Kosztolányi *homo aestheticus*-képével folytatott esztétikaelméleti vitája, de a korai *Játékfilozófia* is, amelyben az esztétikának tudományos létjogosultságot tulajdonítás kísérlete kudarcot vallott ugyan, a mű rejtett ironiájának megfelelően ugyanakkor épp az esztétikával szembeni etikai megfontolások nyertek igazolást.

¹⁰ Itt elsősorban Bergson és Augustinus műveinek méltatására gondolok.

¹¹ Például az erkölcsi emlékezet fogalma, amely pragmatista filozófiai és pszichológiai hatástörténete mellett gyakorlati szempontból a babitsi irodalomelmélet sajátos fogalmává vált. A fogalom hasonló-ságot mutat a keresztény-katolikus gyónás-folyamat lélektani következményeivel.

¹² Alexander Nehamas: *Nietzsche-Life as Literature*, Harvard University Press.

¹³ Uo. 1.

¹⁴ Babits Mihály: *Az örök folyosó*, 1908.

¹⁵ Babits Mihály: *A lírikus epilógja*, 1903.

mezési metódussal szolgál. Mert valóban: miért kellene az értelmezőnek pl. a Nietzsche paradoxonai által közvetített értékrendet magától értetődően dilemmamentesként kezelni? Az ironikus pozíció ezt a dilemmát formailag lehetővé teszi, igaz, hogy a következtetések levonásától mentes marad, azonban eleve kettős álláspont lehetőségét biztosítja magának. Ez az értelmezői pozíció, amelyet Nehamas metodológiai szempontból tudatosan javasol, Babits személyiségéből olyan természetességgel fakadt, hogy még ő maga sem vette észre e tulajdonságának sem elméletgeneráló dinamikusságát, sem poétikai hatását¹⁶. A párhuzam nem önkényes, hanem a kettejük közti fogalmi preferációkon valamint filozófiaértelmezésük hasonlóságán alapul. Az én és a moralitás fogalmainak centrális szerepe Nietzschénél világnézeti, Babitsnál irodalomelméleti szempontból indokolt. Ezen túl Nehamas Nietzsche esztéticizmusának is olyan definícióját adja, amely ezt a párhuzamot alátámasztja: annak a megállapításnak deduktív gondolati lépése, hogy Nietzsche a világot általánosságban műalkotásnak, részleteiben irodalminak tekinti, a fiatal Babits művészetértelmezésének az irodalomhoz való viszonyát tökéletesen kifejezi. Ez a diszciplináris hierarchia mindkettejüknél irodalmi igényből fakad, és míg Nietzschénél ez egyfajta filozófia-korrektív igénytel társul, Babitsnál a filozófia művelésétől való tudatos eltávolodás lépésével egészül ki. Irodalmi alkotóvágyában Nietzsche egy olyan irodalmi karaktert akar megalkotni, aki filozófus. Nos, lehet, hogy Nietzsche eszményi irodalmi karaktere Babitsban öltött testet? Az irodalom közegének interpretáció lehetőségei Nietzschének perspektivizmusának fenntartását, Babitsnak ironikus személyiségének megőrzését biztosítják.

Nehamas Nietzsche gondolkodásának írásaitól való elválaszthatatlanságát hangsúlyozza; Babits a maga *poeta doctus* intellektusával olyan irodalomelméletet dolgozott ki és olyan irodalmat művelt, amely a tudatosságból kiindulva egy énközpontú, egyéniségen alapuló irodalmat teremtett. Babits intellektusának esszenciális eleme a kérdés válaszadással ki nem elégíthető igénye, amely alapvetően filozófiai pozíció, és amelynek szisztematikus formáját a nyugati gondolkodástörténetben Szókratész alapozta meg. Műveinek immanens ironikus értelmezési lehetőségeivel Babits – öntudatlanul – az irónia megerősítő karakterét hangsúlyozza. Írásmódjának ironikus elemét, Szókratészhez hasonlóan a „felfelé tekintés” etikai dimenziója adja; ám míg Szókratésznel ez tudományos, filozófiai érvelésekkel megalapozott diskurzusban jelenik meg, addig Babitsnál ez a tudományos ösztönző erő nagyrészt feloldódik az irodalom művészi művelésében. E tevékenységnek konzisztenciája azonban az erkölcsi emlékezet fogalmának kidolgozásával és alkalmazásával éppúgy etikai dimenzióba ágyazott, mint Szókratésznel a Jó legfőbb ideaként való tételezése. Kétségetlen, hogy az irónia afirmatív szerepével a nyugati gondolkodástörténetben elsősorban filozófiai relevanciát nyert. Az iróniának a kritikus alakjában való megjelenése azonban, amely szintén Szókratészhez köthető, a kritikai perspektíva által irodalmi érvényt szerez. A kritikus személyiség az irodalomban Babitsnál az iróniához hasonlóan nem a tagadó-bíráló habitust jelenti, hanem sokkal inkább a konstruktív elemzés készségét, amely készség a kíváncsiság és az ítélkezés szubjektivitásának nem hagy korlátlan teret a bírálat folyamatában. A kritika így egy olyan emelkedett nézőpontot alakít ki, amely által maga is irodalommá válik. Minden-

¹⁶ Babits ironikus olvasási-értelmezési lehetőségeinek vizsgálat ebből a rejtett nézőpontból indul, hogy ti. Babits maga nem volt tudatában művészetében ezen dimenziójának.

nek folyamatában a filozofikumot már „csak” a kíváncsiság adta kételkedés biztosítja, amely Babitsnál egzisztenciális témájú kérdések, ill. problémafelvetések irodalmi megjelenésében él tovább. Egzisztenciális tépelődései valójában nem megválaszolt, sőt, válasz-igény nélküli kérdések. Ez a kérdés-igény Nietzsche-t is jellemzi; ilyen eszmei hasonlóságok keresése és artikulálása Babits és Nietzsche között itt azonban nem egy hasonlóság-kultusz kiépítésének lépései, hanem az ironia irodalmi lehetőségeinek keresését, és ennek a babitsi életműben betöltött szerepét hangsúlyozzák. Annál is inkább, mert bár a Nietzsche-irodalom- és filozófia-értelmezés, ahogy arra Nehamas rámutat, bár ironikus pozíciók kialakításának kedvez, Nietzsche-t mégsem nevezhetjük ironikusnak. Legalábbis abban az értelemben nem, ahogy az Babits esetében állítható. És bár a hasonlóság további kutatások lehetőségét rejti magában, az eszmei hasonlóság tényének a babitsi életműben sem a korszakolhatóság, sem elméleti munkássága kiteljesedésének szempontjából, az ironiával való közösséget tekintve nincs releváns szerepe.¹⁷

Nietzsche perspektivista elmélete, úgy tűnik, az ironia felszámolását célozza, hiszen a relativizmusnak olyan mértékben teret enged, amely az ellentétes nézetek – sőt, inkább minden nézet egyidejű – elfogadásával már nem ad lehetőséget semmiféle választásnak; és ez, bár a kritikai eszközlehetőségek tárházát gyöngíti, ugyanakkor maga is egy kritikai nézőpont, amely a saját fegyverével látszik legyőzni az ironia értelmező módszerét. Nietzsche perspektivista elmélete legfontosabb jellemzője nem annyira tudományos tarthatatlansága, mint inkább abszurditása, sőt, művészeti konzekvenciáinak továbbgondolásával a groteszk felé való elmozdulása. Ezek által pedig a posztmodern ironiaelmélet előfutárának tekinthető. Nehamas erre az abszurdításra hívja fel a figyelmet, amikor ellenvetésként a mindennapok gyakorlatát hozza fel példának. Szerinte ugyanis az, hogy *mégiscsak* vannak a többinél jobb interpretációink, tehát szelektálunk, arra enged következtetni, hogy Nietzsche elméletével ellentétben mégis vannak független tények, amelyeket észlelünk. Nietzsche elméletének az az eleme, miszerint nézetei nem interpretálnak semmit, a posztmodern elméletek eszmei előfutára. Nehamas azonban egy olyan Nietzsche tulajdonságra hívja fel a figyelmet, amely a legkevésbé sem posztmodern: ez gondolkodásának írásaitól való elválaszthatatlansága, amely művészetének lényegi elemeként határozza meg stílusát. Figyelemreméltó továbbá Nietzsche aforizmaművészete, amelynek archaizáló törekvésével Nietzsche már-már ironikusan eltávolodik posztmodern perspektivizmusának nézetétől. Nehamas egy posztmodern válaszlehetőséget kínál erre: Derrida aforizma-nézetét.¹⁸ Derrida szerint fragmentumot használni annyi, mint az egészszel leszámolni, azzal az egészszel, aminek ez a része. Probléma azonban, hogy Nietzsche fragmentumai olyan részek, amelyeknek nincs kontextusa. A fragmentumoknak ugyanakkor nincs stílusa, ezért Derrida szerint nem lehet interpretálni őket. Ezzel egy olyan Nietzsche belső ellentmondásra világított rá, amelyet Nehamas felold a perspektivizmus önellentmondásainak kiküszöbölésére. Derrida számára nem ilyen egyértelmű a megoldás, szerinte már maga a stílus léte felszámolja a perspektivizmust. Ha van stílus, akkor ugyanis nyilvánvaló-

¹⁷ Igaz azonban, hogy Babits filozófiatörténeti olvasmányainak fontos része a Nietzsche-irodalom, és ennek irodalomtörténeti szerepét tekintve – itt elsősorban a Kosztolányival való e témájú levelezésére gondolok – Nietzsche-élménye közvetetten, Kosztolányihoz való viszonya által mégis fontos lehet, hiszen a homo moralis alakjának a Kosztolányi-féle homo aestheticus-sal való ellentéte épp a különböző Nietzsche-értelmezésen alapul.

¹⁸ Alexander Nehamas: *Nietzsche Life as Literature*, Harvard University Press, 16.

an több van belőle. Ha egy szerző stílusát akarjuk meghatározni, legalább egy stílust meg kell különböztetni egy másiktól. Derrida itt a tudományosság olyan kritériumát igyekszik megőrizni, amelyet Nietzsche szándékosan figyelmen kívül hagy. Sem Nehamas, sem Derrida számára a kérdés tehát itt nem az, hogy a nietzschei elmélet fenntartásával milyen mértékben tudunk a tudományosság elméleti keretein belül maradni, hiszen Nietzsche célja e keretek felrúgása. Sokkal inkább mindketten arra törekednek, hogy a nietzschei elmélet következményeinek abszurditását csökkentsék. Ezért veti fel Derrida a stílus nietzschei problémájával kapcsolatban a gondolatot: lehet, hogy nincs is olyan, hogy stílus, csak különbség van a szövegek között? Nehamas nem véletlenül hivatkozik Derridára, hiszen a szövegek értékítéleteitől a különbség-tételezés az érték-lehetőségeket minőségileg redukálja. Nehamas sorozat-megoldása pedig szintén az értékítéletek kötelező érvényét oldja fel. Ezek a magyarázatok, azaz a stílus helyett a különbség fogalmának kiemelése, a perspektívák szimultaneitásának szekvencialitással való helyettesítése olyan determinációs lehetőséget teremtenek, amely mentes az értékítélettől, és így az értékelő kívül maradhat az értékelési folyamaton. Ez egy ironikus pozíció, amely a művek és alkotója személyiségének elválaszthatatlanságából fakadóan a Nietzsche-szövegek dinamizmusából éppúgy következik, mint ahogy Babits szövegeinek és verseinek ironikus játéktere következik a hasonló szerzői pozícióból, és a szövegek sokrétűségéből. Ahogy Nietzsche szövegeinek elevensége a legkisebb lehetősége sem hagyja a dogmatikus értelmezés számára, úgy Babits szövegei a bennük megmutatkozó erkölcsi értékek és fogalmi preferenciák permanens jelenléte miatt nehézkessé és erőltetetté teszik a korpusz centralizálását.

A babitsi irónia posztmodern cáfolata

Az egyes diszciplínák irónia-alkalmazásának történeti elemzése, ezek eredményei, illetve ezeknek Babitsnál megmutatkozó jelei olyannyira ellentétesek a posztmodern iróniaelmélettel, amely az iróniától minden filozófiai érvényt elvitat, hogy Babitsot a szó posztmodern értelmében nem is tekinthetjük ironikusnak. A posztmodern iróniaértelmezés retorika-központúsága, annak ellenére, hogy az egyén saját nézőpontja határainak felismerését hangsúlyozza, valójában kizár minden, e határokon túli létezését. Paul de Man művészi és filozófiai irónia-értelmezése¹⁹ a szimbólum fogalmát elemző retorika-kritikájával, és döntéseink állandó megkérdőjelezhetőségének szkeptikus attitűdjét eredményező tipológiai kísérletével a posztmodern számára úgy bővítette az értelmezési lehetőségeket, hogy az, bár megmaradt a nyelvbe vetett kétely talaján, mégis továbblépett a retorika formális értelmezési lehetőségein. A szimbólum fogalmának vizsgálatát Paul de Man az élmény művészet-konstituáló szerepe szempontjából kezdi meg. Későbbi konklúziói a nyelv, a tudat és az én olyan együtt-tárgyalásának eredményei, ami erősen rokon Babits művészetértelmezésével. De Man célja egy differenciált szimbólum-fogalom meghatározása, amely során az én az irónia hordozójává válik, hogy aztán a végén feladja ironikus jellegét, és helyet adjon a

¹⁹ A továbbiakban Paul de Man következő munkáira támaszkodom: *A temporalitás retorikája*, Thomka Beáta (szerk.), *Az irodalom elméletei 1.* Pécs, Jelenkor Kiadó, 1996. 5-60. Illetve: Paul de Man: Az irónia fogalma, In.: *Esztétikai ideológia*, Katona Gábor ford., Janus/Osiris, Budapest, 2000. 175-203.

schlegeli romantika irónia-szobjektumának. Ez már egy olyan iróniát képvisel, amely nem organikus jellegénél fogva nem igényli a teljességet, hanem inkább saját reflexiójának tárgyává válik. Ezzel a befelé forduló, szélsőséges szubjektivitást megalapozó irónialehetőséggel szakít Babits, amikor a romantika szimbólum-gyakorlatát felülírva a különbségre alapozza ontológiáját, ugyanakkor szimbólum-meghatározásában a nyelv és a képzelet egységét állítja. Mennyire más ez a nyelvfogalom, mint de Mané, aki szerint a nyelv az egyetlen entitás, amely lehetőséget ad arra, hogy az én megkülönböztesse magát a világtól. Az én öndifferenciálásának folyamatában ő a nyelvnek szánja a főszerepet, az én önreflexiók tevékenységét így lényegileg megkülönbözteti a világtól. Ez a megkülönböztetés teszi lehetővé a szimbólum énből való megmaradását, hiszen az én önmeghatározása által de Man szerint jelle válik. Babitsnak ez nem lehet elég, a szimbólum nála nem az én öndefiníciós tevékenységének eredménye, hanem a lélek víziói által teremődik. A képzelet az énnel a világtól eleve el nem választottságát biztosítja. Ebből dolgozza ki Babits az élmény fogalmát, amelynek művészeti konzekvenciái de Manéhoz hasonlóak. Hasonló művészetelméleti fogalmakkal dolgozva azonban mégis különböző irónia-pozíciót képviselnek. Míg de Man számára az individuális élmény esztétikai szempontból akkor válik fontossá, amikor a zseni általános igazsággá alakítja azt, Babitsnál a költő individuális karakterét egy általános szempont nem törheti meg. A szimbólum fogalmának fejlődéstörténetében de Man a lelkiállapot és a természet kapcsolatát, valamint az azonosság lehetőségét emeli ki. Ezek a romantika olyan eszmei jelei, amelyekkel Babits költészete szakít. És míg az iróniát de Mannál az én megkettőződése során történő szubjektivizáló törekvéseinek eredményeképp létrejövő differenciált és kettőszottt én biztosítja, addig Babitsnál a művész kettőző ösztöne teremt ironikus lehetőségeket. Paul de Mannál az irónia lélektanilag artikulált irodalmi jelenség, amelynek történeti vizsgálata retorikai célokat szolgál. De Man iróniaértelmezése ennyiben posztmodern, és csupán annyiban vonható eszmei párhuzamba Babits korai művészetelméleti törekvéseivel, amennyiben mindketten individuális szempontból tekintenek a – költői – én művészi lehetőségeire. A de Man által végzett szimbólum-fogalom vizsgálata segít abban, hogy a romantikus szimbólum-fogalommal való babitsi szakítás költészeti relevanciájának ironikus jelentéstöltet adjon. Az, hogy a romantikus szimbólum-fogalom ironikus irodalmi pozíciót képvisel, vagy legalábbis, ahogy arra de Man rámutatott, ennek lehetőségét eszmeileg alátámasztotta, problematikussá teszi azt a véleményt, amely szerint Babits ironikus lehetőségei rejtettek lennének, valamint, hogy korai művészetelmélete kizárólag irodalmi célokat szolgált. Babits filozófiai érdeklődése korai elméleti munkáiban és költészetében egyaránt jelen van. Irodalomelméletének fogalmi keretei szintén megjelennek már ekkor. E kettős jelenlét az irónia vonatkozásában is dilemmát okoz, tekintve, hogy Babits sem korai munkáiban, sem később tematikusan nem foglalkozott az irónia irodalmi lehetőségeivel. A babitsi irónia lehetőségeit ezért az írások rejtett olvasatának, és az ebből eredő értelmezési lehetőségeknek tudjuk csak fenntartani. Az ebből kiinduló értelmezések az ironikus dimenziókat nem retorikai vonatkozásban, hanem metafizikai relevanciával tárgyalják. A babitsi irodalom iróniapozíciói sokkal inkább filozófiaiak, mint ahogy tűnnek. Ez a dilemma de Mannál is megjelenik. Egy szöveg ironikus lehetőségeinek eldöntését filozófiai kérdésnek tekinti. Az irónia a min-

denben kételkedés lehetőségének filozófiai attitűdje. A „filozófia az irónia tulajdonképpeni hazája.” – írja *Az irónia fogalmában*²⁰. Csakhogy ez egy Schlegel-idézet idézése, a romantikus irónia legjelesebb képviselőjének állítása. Hogyan lehetséges, hogy Babits irónialehetőségei éppen olyan eszmei keretbe helyezhetőek, amellyel nyíltan és formailag szakítani kíván? Az ellentét látszólagos, ha figyelembe vesszük, hogy Schlegel a szókratészi irónia új formájára, a dialógus filozófiai közegére gondol, és így utalása történeti utalás. A problematizálás tehát itt Schlegelé, nem pedig de Mané. A történeti szál és Szókratész alakjának irónia-történeti hangsúlyozása segíthet abban, hogy felmentse a korai Babitsot a romantikus iróniához való rejtett kötődésének vádjá alól. Szókratész alakja, amely irodalmi téren nemcsak az irónia szempontjából elsődleges, hanem a kritikai attitűd nyugati megteremtője is egyben, dialogikus filozofálásával a platóni dialógusok új formakeretét készíti elő. Szókratész az irónia és a kritika elméleti együttmozgását a legnagyobb természetességgel valósítja meg. Az általa képviselt és művelt kritikai attitűdnek olyan etikai dimenziót ad, amelyet Babits új irodalomelméletébe beépít, és segítségével megalkotja a kritikai irodalom fogalmát, amely így nem választható el az iróniától, és elsősorban nem a szimbólum fogalmához köthető. Babits de Man fejtegetéseinek fordítottját adja. Babits rejtőzködő iróniája ezek szerint olyan dinamizmussal működik, hogy nem tudjuk megtagadni tőlük a posztmodern értelmezési lehetőségeket.

²⁰ Paul de Man: Az irónia fogalma, In.: <http://users.atw.hu/irodalomelmélet/deman2.pdf>, 13.

Klossy Irén: *A múlt emléke*

Farkas Zsolt

SZELLEM(ESSÉG)EK ÉS KÍSÉRTET(IESSÉG)EK A KRITIKÁBAN

1.

Derrida a *Marx kísértetei* című művében (1993) elemzi Marx és Engels ádáz, gunyoros, szellemes(/kedő) stb. kritikáját Max Stirner szellemisége ellen: túlságosan közeli, ismerős a kritizált szerző, túlságosan sok a közös bennük – annál élesebben rajzolódhatnak ki a különbségek. Ideális ugródeszka az önmegértéshez, az önmeghatározáshoz, az önmeghaladáshoz. A szerzők éppen ezzel vigasztalják magukat, miután Stirner műveit veszélyesen nihilistának és szélsőségesen anarchistának tekintve betiltották és szinte mindenünnen rémülten vagy vadul denunciálták és szerzőjük elszigetelődött – úgyhogy nem jelentették meg *A német ideológia* e részét sem, mivel illetlenség lett volna ezt a helyzetet egy ennyire közeli gondolkodó esetében a saját vad filippikájukkal megtoldani.

Derrida jellegzetes modorában olyasmit (is) mond, hogy Marxnál(–Engelsnél) a sohasem volt realizálódásának eminens módja, hogy először kísértetként kell megjelennie. Egyrészt Stirnert önmaguk el nem ismert kísértetként használják, műveit saját (közös) szellemi hátterük egy lehetséges, igen radikális és sajátos kísérleteként vagy (ahogy később mondták) „elhajlásaként”. Másrészt a történelem eseményeit is hasonlóan kezelik, pl. a jakobinus diktatúrát is „az igazság fantomjának” (*Gespenst der Wahrheit*) nevezik. Mely, úgy tűnik, túl rémisztő lett, nem kelhetett életre, de általa sokkal többet tudunk, mintha semmi se történt volna, vélik a szerzők a kommunizmus elméletének kidolgozása, *A német ideológia* megírása során, 1846-7-ben. E megfontolásból indul aztán a *Kommunista Kiáltvány* is e projektív szavakkal: „Kísértet járja be Európát”. Aztán meg is ismétli a szót.

Derrida agyában mélyen fészkel Freud „Kísérteties”-tanulmánya (wie unheimlich ist die ungarische Übersetzung). Ott van *Az igazság postása*-írásában is, és persze ott van Lacan agyában és vad olvasataiban. Legalább abban a mértékben, amennyiben Dupin Poe alteregója, vindikál magának Lacan egy mélyebb értést, mint a szerző maga. Egyrészt. Másrészt az igazi hűséget a freudí szellemhez, szemben a gúnyos utalgatásokban emlegetett hivatalos pszichoanalitikus ortodoxiával. Ha Lacan éppen mint a gyógyíthatatlan okostojás a tökéletes tanítványa Dupinnek – akkor ez az őt kritizáló Derridával is előfordulhatna, ha nem az önreflexió, az ambivalencia és a kísérteties visszahatástól való félelem analitikusa lenne. (Mondja Barbara Johnson, aki kedves új résztvevőként jelentkezik a játékba.)

Mestere lehetett ebben Paul De Man is, akinek kényszeres témája vakság és belátás dialektikája (talán nem függetlenül a *Homokember* intenzív olvasatától). Eszerint a mély belátáshoz, a rendkívüli tisztánlátáshoz mindig vakfolt, sajátos szelektív nemlátás és érzéketlenség-értetlenség tartozik. Derrida Rousseau-olvasatát ha nem is strawman-argumentációként kritizálja, de legalábbis de Man mindig talál olyan Rousseau-passzust, idézetet, amely tisztában lenni látszik Derrida fő kritikai célpontjaival Rousseau vakfoltjait illetően.

Vagy éppen Nietzsche Jézus-olvasata *Az Antikrisztusban*: szerinte az evangélisták és a keresztények voltaképp nem értik, elmaszatolják, illetve meg-

hamisítják a Mestert. Pál ráadásul szisztematikusan a saját képére formálja a tant. Feuerbach is pedzegetett 20-30 évvel Nietzsche előtt olyasmit, hogy a szeretet elve elég, ráadásul az az ész elve is. A hit viszont az ellenkezőjére fordítja, és isten is fölösleges, sőt, amennyiben mindent neki kell adni, ami az emberben és a világban jó. Mígnem az ember zord bűnös semmiként áll a végtelen mindenható jóval szemközt a földi siralomvölgyben és rettegve vagy fenyegetőzve várja az utolsó ítéletet. Ahol épp az evilági üdvösség isteni lehetőségeit vallók kerülnének a pokolba, az örök szenvedésbe. Az evilági szenvedésüket a túlvilági boldogság árának hívók pedig a mennyországba, az örök boldogságba. – Nem, ez a világ az édenkert, a mennyország, ha nem teszik siralomvölgygé, pokollá ezek a túlvilági tévedések és hazugságok. Ez volt tán az a közös alap, amiben a „Die Freie”, Feuerbach, Stirner, Bauer, Hess, Marx, Engels megegyeztek, túl azon, hogy ifjúhegeliánusok, és kinevetnek minden mestert, ki nem nevetett önmagán.

Derrida korai éveiben folyamatosan óv a Nagy és Egyetemes Kétozstatú Ellentétektől, ahol nem teheted meg, hogy ne válassz közöttük, de ha nem a jót választod, véged. A szovjet kommunizusból, a „létező szocializusból” is ismerjük ezt a logikát. A kommunizmus „kísértete” ma (kb. 30 éve) a „diktatúra” fantomja, szinte a nácizmus testvére. Ez oly fontos ma, hogy a különbségük nem is számít: a kommunizmus a radikális gazdasági és általános esélyegyenlőség antifasiszta diktatúrája volt. A fasizmus pedig „a” „saját” „minden” „más” fölé és elé helyezése, engedély és parancs minden más figyelmen kívül hagyására, elfojtására-elnyomására, elpusztítására. Ami egyrészt el nem ismerése annak (a hege-li trivialitásnak), hogy a saját a mással való közvetítődésben jön létre. Másrészt félreértése annak (a darwini trivialitásnak), hogy az evolúció nem öldöklő kiszorítósdi, hanem mélyülő egymásrautaltság. Harmadrészt a kommunizmus bukásával kezdődött csak el Marx, Lenin és az egész klasszikus nyugati baloldal legrosszabb álmának megvalósulása.

2.

Freud *A kísértetiesről (Über das Unheimliche)* szóló tanulmánya (1919) szerint csak attól igazán kísérteties, horrorisztikus az idegenszerű, hogy nem ismerünk rá arra, ami benne/rajta félreismerhetetlenül saját magunkra emlékeztet. Vagy fordítva: a nagyon is ismerős, otthonos váratlanul idegenszerűvé, ott-hontalanná, ijesztővé válik. A *heimlich* és az *unheimlich* jelentéstani kontinuumot képez és olykor ambivalensek, használatuk olykor megidézi egyszerismind az ellentett jelentésüket is.

Freud tanulmánya a fent emlegetettekhez hasonló fantomképzést „kénytelen” megcsinálni, „ha egyszer” tematikusan épp ilyesmiről szól a szöveg. Jentschnek a „kísérteties” fogalmával és Hoffmann *Homokember*ével kapcsolatos főbb belátásait Freud cáfolja írása elején, hogy később itt-ott viszontlássuk őket mint saját belátásait. Ilyen például az „intellektuális bizonytalanság” jentschi kritériuma, melyet több alkalommal kevésnek talál, ill. bírál Freud, viszont sok formában megismétel, ill. tkp. gazdagabban kibont. Hoffmann azért nem esik egy ilyen művelet áldozatául, mert elég távoli: nem ugyanabban a műfajban és korszakban alkot. (Oidipusz is sok szállal kapcsolódik ide; szintén vak-ság és látás, tudás és nemtudás felvilágosult és tudatos példázata.)

Freud persze egyéb módon is gazdagítja a fogalmat. Belekombinálja, tesztelni próbálja új és merész ösztönelméletét (Jung- és Ferenczi-hatások) és élet-filozófiáját, melyben a halál és az ismétléskényszer tkp. egymás feltételei, és

amelyben az egyedfejlődés nem csupán biológiai, hanem pszichológiai értelemben is megismétli a törzs/nem/faj-fejlődést, konkrétan a történelem nagy drámáit is. Gyakran „unheimlich”, mondja Freud, ami egy meghaladott és megvetett álláspontot látszik mégis igazolni – ez leggyakrabban az animizmusba való visszahullás kísértése. Ennek látjuk a történelmi-antropológiai közelségét és nyomait is az archaikus társadalmakban és vallásokban, látjuk megjelenni a jelenkori gyermekkori fejlődési szakaszokban, vagy épp felnőttek tüneteiként a pszichiátriai klinikákon, sőt a normálisnak számító társadalmi létben is.

Mindenesetre Freud épp e tanulmánya környékén kezdődő második korszakában hajlamosabb a metafizikai spekulációk irányába menni, mint a profán, pozitivistá pszichológiai, sőt akár a szexuális etiológia irányába. Vaskos példák: „Biológiánk még nem volt képes eldönteni, hogy a halál minden élőlény szükség-szerű sorsa-e, vagy csak egy szabályszerű, esetleg ki is küszöbölhető véletlen az élet folyamán. Az a mondat, hogy 'az ember halandó', a logika tankönyvben mint az általános tényállítás példája díszleg, de egyetlen ember számára sem meggyőző...” Pár sorral alább: „...hogyan lehet a halottak lelkével kapcsolat felvenni, és az sem tagadható, hogy a tudomány fiai közül többen, a legragyogóbb koponyák és éleselméjű gondolkodók – többnyire életük vége felé – úgy ítélték meg, hogy az ilyen kapcsolatfelvétel feltételei nem hiányoznak.”

De nézzük ezt a kísérteties példát: „Az 'intellektuális bizonytalanság' itt már szóba se kerül: mi már tudjuk, hogy nem egy őrült fantáziálásával van dolgunk...” – zárja Freud a Hoffmann-novella értelmezését. (A torony-jelenet kapcsán, amely az elbeszélés szándékos titokzatosságának és többértelműségének utolsó nagy dobása.) Ellenkezőleg: tudjuk, hogy Nathanaelnek vannak őrült fantáziásai. Sok esetben eldönthető, mi „igaz” (realisztikus) és mi nem abból, amit mond, sok esetben viszont, és pedig a leglényegesebbekben – primitív és mesteri elbeszélői fogások sokasága garantálja – nem tudjuk meg. Mindvégig intellektuális bizonytalanságban vagyunk Coppeliussal és Coppola valódi, realisztikus személynét illetően. Vagy hogy Clarát miért nem érdekli egyáltalán a szerelme örületének tárgya. A realizmusigényt eleve ironizálják a sci-fi-s (mesés?) elemek, mint pl. a fantasztikusan élethű automata szerepeltetése. A történet egyik legfőbb ambíciója annak az intellektuális bizonytalanságnak a kielezése, hogy itt most egy metafizikai képességekkel rendelkező ördögi alak horrortörténetét olvassuk-e, vagy pedig egy felvilágosult pszichológiai történetet egy viszonylag realisztikus paranoid skizofréniás esetről. Hogy Nathanaelnek van-e igaza vagy Clarának.

Clara álláspontja – bizonytalanság (vagy két) csúf, visszataszító ember az a Coppeliussal (vagy Coppolával), de bizonytalanság nem az a nagyhatalmú, sötét gonosz félisten, aminek képzeled, Nathanaelem; ezt az egészet te vetíted csak bele – támadhatatlan. Kivéve azt az aspektusát, hogy Clara egyszerűen nem veszi komolyan, amit a szerelme mond. (Mitől a szerelme?) Ettől pedig Nathanael végképp megőrül. Ez az érdektelenség, értetlenség az, ami a Homokembert oly nagyhatalmúvá teszi. Clara lenéző hallgatása arról, amiről ő beszél. A Homokemberről hallani sem akar, nem is érdekli. Tőle nem is tudunk meg semmit róla, pedig ismeri: amikor gyerekek voltak, vasárnaponként náluk ebédelt. Aki titokban, hogy a szülők ne lássák, hozzáért a sütiükhöz, beleivott a poharukba, perverz élvezetből, mert tudta, hogy undorodnak tőle (és hogy nem merik szóvá tenni a szülőknek – a Homokember hatalma az anyán a legerősebb, ő traumatizálja Nathanaelnek a figurát).

A tudatos élezés kiemelt jelenete. Előzmény: Clara a konyhában rászól Nathanaelre, hogy ne üldözze mindenhova a verseivel, mert ha itt is oda kéne figyelnie, még a végén odaégetné a kávé. (Vö. az E/3 bevezetőjével Nathanael 3 levele után: Clara társaságában a lila gőzös művészek elszégyellték magukat.) Nathanael vérig sértődik, 3 napig nem szól, nem sertepertél ott állandóan a vízióival. Clara úgy véli, rendbe jött. De 3 nap múlva egyszer csak előveszi a Nagy Poémát, amin 3 napig örülten dolgozott, és felolvassa. „Arról szól”, hogy esküvőjük van, kettejüknek, és már szinte kimondanák a boldogító igent, amikor a Homokember szőrös mancsa benyúl közéjük stb. Clara szörnyülködve és ijedten reagál a sötét versre: „Dobd a tűzbe, égesd el!” (Miért nem: „Add oda egy irodalmi folyóiratnak!”? – A kísérteties és az ironikus viszonya is megérne egy misét.) Mire Nathanael sértődése az egekbe csap, és így válaszol: „Te élettelen, átkozott gép!” (Ez után jön az Olympia-affér, ahol Nathanael végre felolvashatja összes verseit az igazi gépnek.)

Pszichoanalitikusan, a „szexuális” etiológiát kutatva: Clara és a Homokember nem úgy kerülnek egy jelenetbe Nathanael víziójában, hogy az eredeti (anyai) traumatizációt (túlreagálását) is faggatja, amikor Clara Coppeliushoz való viszonyára is kíváncsi, azt provokálja? Clara viszont egyáltalán nem reagál erre. Az utolsó jelenet: Nathanael rég meggyógyult, készülnek vidékre boldogan élni, amíg meg nem hálnak, de még „utoljára” felmennek a városháza tornyába. Amikor Clara felhívja Nathanael figyelmét arra a szürke „mozgó bokorra”, az azonnal előveszi (Coppola) „szemét”, messzelátóját, és először Clarára néz vele, majd pedig a „mozgó bokorra”, melyben felismeri Coppeliuszt, és kész, elszakad a cérna. „Fordulj, Fababám!” – jön a szokásos „örült beszéd”, amelyben a rendszert csak Gertrud és Claudius értik, Ofélia nem.

3.

Freud alapján is azt mondhatnánk, ez a fő probléma a neurózissal. Az ismétléskényszer a szabad vagy/és logikus gondolkodás és cselekvés lehetőségeit gátolja, oka pedig „mitologikusan rejtett”, a „titok”, aminek a schellingi definitív jegy szerint „nem szabad kiderülnie”. A kontaminációs szorongás és a tisztaság-mánia szintén az ellentétére fixált. A tárgymegszállási energia nagysága mintha az iránta való ambivalencia amplitúdójának nagyságával lenne arányos. Szignifikációja korlátozó. Az ennek megfelelő filozófia a „járt utat a járatlanért el ne hagyj”. Affektíve elsősorban depressziót jelent, melynek gazdasági jelentése jól tárgyalható pszichológiai jelentésével közös keretben. Hasonlóképpen, ahogy Deleuze és Guattari használják a „represszió” fogalmát, következetesen „összemosva” a pszichológiai „elfojtás” és a társadalmi „elnyomás” fogalmait és jelenségeit. Az említett szerzők viszont éppen azzal vádolják Freudot, hogy forradalmi felfedezései ellenére elmélete végső soron a neurózis védelmezőjévé és apológétájává vált.

A kísérteties persze jellegzetesen paranoid probléma. A neurózisban és a paranoiában a közös szerkezet: ragaszkodás szenvedésteli diszfunkciókhoz, melyek végső soron egyszerű logikai, ismeretelméleti, sőt nyelvhasználati tévedések. Ez indokolja azt a freudi belátást is, hogy a tagadás az elfojtott vagy kivetett tartalom tematizálásának egy fontos módoszata mindkettőnél. Ám a paranoid „mindent” meg akar tudni, a depressziós inkább nem akar mindent megtudni. A neurotikus beismeri magának, amit kifelé szégyell. Nem „függeszti fel a valóságelvet”. A szisztematikus elfojtás tompítja az érzéki-érzelmi-értelmi működést egya-

ránt. A paranoid „kivetés” („Entwurf”, a lacani „forclusion”) alanya viszont azt veszi észre rendkívüli élességgel másokon, sőt vetíti ki gyakran sikeresen másokra, amit önmagában letagad. A pszichózisnál így az elfojtott/letagadott kívülről, valóságosként fog megjelenni. Akár szisztematikus „tév”-interpretáció, „racionális” delúzió, akár hallucináció, „irracionális” illúzió formájában: „felfüggeszti a valóságelvet”.

Az utóbbi persze a forradalmak és paradigmaváltások sajátossága is. A valóság nem utolsó sorban el(/nem)fogadott virtualitások tömege. (A kulturális evolúció – eddig legalábbis – ezek exponenciális növekedése.) A szociálpszichológiában, a humán szférában, a szimbolikus univerzumban a megismerés alanya és tárgyja közös kontinuumban van, ugyanaz a közeg. A történész beleszól abba a történetbe, amit elmond. Isten(ek) létezését vagy a pénz korrumpáló hatalmát gondolhatjuk pusztán illúzióknak, de ha nagyon sokan nagyon hasonlóan és nagyon valóságosnak hiszik, akkor azt elég valóságossá tudják tenni e hívők.

A paranoid problematika nem kerülhető meg. Az információfeldolgozás egy komplexebb szintjéhez tartozik (mint a neurotikus, és épp az elfojtó neurotikus miatt ennyire patológikus). A paranoid figyelem megengedi magának olyan dolgok lekövetését, amelyeket a mainstream, „normális”-normatív neurotikus szégyell vagy/és tilt. Ráadásul a projekció/vetítés, a fikció, a képzelgés, a furcsa interpretáció messze nem csupán negatív, destruktív vagy agresszív lehet (mint patológiás, tehát szenvedést okozó esetben), hanem a kultúra, a szimbolikus működéseknek egyetemes módozata.

4.

Bizonyos mozzanataikban hasonló magyar irodalmi példák. Különösen kísérteties (mely, mint Freud írja, olykor a komikusba is belefuthat) eset Szabó Dezső *Filozopter az irodalomban* című, Babits Mihály *Halálfiái* című regényéről szóló ún. „pamfletje”(1929), valamint Kosztolányi Dezső 1935-ös „*Feljelentése*” egy ismeretlen elkövetővel szemben, aki „jobbnevű írónknak, Szabó Dezsőnek” nevével visszaélve egy „regényhamisítványt” hozott forgalomba, „ilyen időket élünk, nemcsak a tejet és a lisztet hamisítják” már.

Narciszok doppelgängerei a tükrök mélyén.

Mindkét írás erős, írójuk a legjobb formájában, kritikájuk lényeges, döntően igaz és roppant vicces. Szerkezetük nagyon hasonló. A viccességet másodsorban az összekötő szöveg dévaj iróniája adja, elsősorban viszont a „jó érzékkel” kiválasztott idézetek a kritizált művekből. Mely idézetek a hihetetlenül ügyetlen-től a meghökkentően ízléstelenen és a bámulatatosan modoroson át a fergetegeesen röhögtető önmaga paródiájáig ívelnek. Ezeket pedig olykor megszakítják komolyabb esztétikai okfejtések, valamint a bírált szerzők egész elhibázott életének és művészetének aforisztikus összefoglalói.

5.

Különleges eset József Attila hírhedt „*Az istenek halnak...*”-kritikája is. Nézetem szerint lényegében ez is igazságos kritika. Pimaszsága persze – talán nem túlzás a szó – némiképp kísértetiessé teszi a szellemességét. De szellemiségét híresen maga JA tagadta meg később, amennyiben elismerte igazságtalanságát is, azt hiszem, újabb túlzásba esve. Nem is azért, mert Babits és viselt dolgai ne lennének sok tekintetben tiszteletre és elismerésre méltóak. Hanem mert az igazság épp így nem lépett jogába, nem intézményesült: költőként biza éppúgy

sose voltak egy kategóriában, ahogy hivatalos-intézményes megbecsültségükben sem, csak, sajna, ellenkező előjellel. És ahhoz, hogy mindebből valami csilingeljen Magyarországnak, ahhoz JA-nak meg kell halnia, előbb a reménynek benne, aztán amúgy. De utána se lesz egészen világos, miért fojtja és táplálja, ignorálja és műveli majd' mindenki kényszeresen ezt a JA teljesítménye és elismerése közötti diszkrepanciát, amíg él.

6.

Persze majd' minden magyarnak ez a központi paranoid frázisa, hogy őt, teljesítményét nem értékeli annyira, amennyire megérdemelné. Szemben másokkal, akiket bosszantóan túlértékelnek. Tulajdonképpen épp ilyesféle, amivel Babits és Kosztolányi kénytelen előhozakodni Adyval szemben 1905-15 tájékán.

Kosztolányi eleve nagyon más háttér, történet és lelki alkat, mint Ady, de ha erre magától nem jönne rá (rájön, sőt, dühödten eltúlozza), akkor Ady maga jelzi ezt a *Négy fal között*ről írt eszmefuttatásában (1909). Mely barátságos írás a saját (a nyugatorientált magyar) táborba tartozó ügyes srác felé. Viszont a dicséret önapoteózisba csap át, ami egyúttal kijelöli Kosztolányi helyét a táboron belül Adyhoz képest. Éspedig fantomizációval egybekötött sértések formájában. Vissza is kapja mindezeket az *Ady-revízió*ban.

Ady ilyeneket ír: Kosztolányinál „[n]éha nem tudjuk: mi volt olvasmány, mi volt ötlet s mi volt benső, lírai fölfakadás? ...fogadok bármi pénzbe, hogy hús-vér asszony nincs egyetlen szerelmes verse mögött sem... Emberi dokumentumokat nem kínál ő, mert nem kínálhat... Ő művész, ő költő, ő író, nem tudom, hogy mindenkivel meg tudom-e magam értetni: ő irodalmi író. Bevallom, hogy az én számból nem éppen dicséret ez ma...” S végeredményben az alapkérdés az, “szabad-e az életet, mely cselekvést jelent, betűs álmodozásokra elfecsérelni?”

A hús-vér asszony hiányára vonatkozó bármekkora összegű fogadás propozíciójára talán még Babitsban is felforrnt volna a bikavér. Babitsot nyárs-polgárian szemérmes habitusa, művelt esztétikája, tanárossága, rezerváltsága stb. olyan elemi evidenciával helyezi szembe Adyval (még akkor is, ha egy táborban vannak, a nyugat-orientáltban), hogy az megóvja a konfrontációtól. Babits *Ady (Analízis)* című 1909-es írása ezt világossá teszi. Mindenesetre az addig főleg *stílyak*ban utazó filozopter költő először érzi kényszerítve magát határozottabb poétikai és művészetfilozófiai karaktert ölteni. Ez az első számú Ady-hatás, Kosztolányira is. A *stílyak* annak a költőnek a műfaja, akit, Harold Bloom kifejezésével, nem ért el egyetlen „erős költő” kihívása sem. Babits ünnepélyes tőmondatokban jellemez, ismer el és határolódik el. Diplomatikusan nem tér ki olyasmikre, amikre Kosztolányi kénytelen mindig. Babits megbocsátóbb a ripacs, az ízléstelen, a hamis Adyval szemben, részben talán mert ezek hasonlítanak saját *stílyak*jaira, részben mivel Kosztolányi ambíciói és hatásiszonya komolyabbak, és Ady-közeliibek.

1910-es *Petőfi és Arany* című írásában aztán Babits még inkább kidolgozza, most már történeti kontextusba helyezve az ellentétet. Az elődökről beszélve Babits már programatikusabb, radikálisabb; a fantomképzés masinériája nagy erővel zakatol. És végső soron és bizonyos fokig, mint azt többen regisztrálták, itt Babits Arany fedőnév alatt magamagának adja a babérkoszorút a Petőfi fedőnév alatt futó Adyval szemben, mélyen fájlalva az igazságtalanságot, hogy a jelek szerint nem sok összefüggés lehet aközött, ki hogy tempóz és hogy istenül.

A korábbi és későbbi Babitstól inkább azt várnánk, hogy az élesen szembeállítható típusok leírását – bevallván, hogy maga melyikhez tartozik – igyekeznek nem részrehajlóan elvégezni, mindegyiknek megadva ami az övé. Itt azonban azt látjuk, hogy (adys hatás), veszi magának az elfogultságot, és előszeretettel egy vad, öncentrikus rekanonizációban tombolja ki. Így lesz Petőfi (Ady) a naiv, félművelt, „egészséges” (érzéketlen), felszínes, látványoskodó, pongyola sutyerák; Arany (Babits) pedig a bonyolult, művelt, beteges (érzékeny), mély, szemérmes, gondos arisztokrata. Ez az oppozíció az 1909-es és 1910-es írások együtt olvasásakor szembeötlő. Ezek szorosan összetartoznak, egy időben írta őket, ugyanazok a gondolatsémák, kifejezések stb.

7.

Idézetek ez utóbbiból:

„[E] két nagy egyéniség oly hatalmas és végtelen két szembenálló típusa a magyar léleknek, hogy valamelyikét mindenünk közel állónak érzi a maga kedélyéhez, s e rokonságerzet adja meg irodalmi ítélkezéseinek öntudatlan alapját. Így lőn nálunk az esztétika bizonyos fokig vérmérséklet kérdése; s a flegmatikusok és melankolikusok különváltak a szangvinikusoktól és kolerikusoktól, öregek a fiataloktól s (mert a politika is többnyire vérmérséklet dolga) a nyugodtabb haladás hívei a függetlenségiektől és szocialistáktól.”

Petőfi „pongyola”. „Mindnyájan tudjuk, hogy szociális világnézete mennyire korlátolt és naiv, demokrata [! fura társaságba került ez a jelző] és nyárspolgári... Esztétikai ízlése éppoly korlátolt és naiv.” „[A] jelen embere, történelmi érzék és vatesi előrelátás nélkül.” „Valódi nyárspolgári gyűlölet az előkelők és minden arisztokratizmus ellen”.

„Szét kell tehát rombolnunk azok ábrándjait, akik Petőfiben a mai forradalmár költők rokonát akarnák látni: ilyesmiről szó sem lehet oly költőnél, aki maga a megtestesült egészség.” – A mondatból logikailag az következik, hogy a mai forradalmár költők betege(se)k. Az illogikusság a nem nyílt elismerése annak, hogy Ady ellen szól – így valamennyi értelme legalább van.

„Arany határtalanul modernebb Petőfinél.” „[A]z ő költészete valóban az egész múlt eredője.” „Milyen más az arisztokrata, Hamlet-lelkű, habozó, félénk Arany.” „Petőfi általában nem nagy művész... Kevés benne az alkotó, sokkal több a tükörszerű. A tükör minden képet gyorsan visszaad, és rögtön elfelejt. A tükör a képeket kevéssé alakítja. Petőfi ilyen. Nyelve nem mutat egyéni színezetet, mint Aranyé. Látása nem oly sajátos. Demokratikusabb és közérthetőbb.” Petőfi tükröz, Arany fest. Következésképp Aranynak van igazi saját stílusa, Petőfinek nincs. „[N]em ad mindennek külön fényt és színt, mint az abnormis nagy művészek, mint Arany.” „Arany a beteges, abnormis zseni, és Petőfi az egészséges nyárspolgár.” „Az ily arisztokrata lélek nem viszi sebeit a piacra.”

„Akinék egész lelke seb, annak az őszinteség keserves lelkiismeretesség”, „minden ártatlannak látszó cselekedete új lelki furdalások bőséges forrása”. Aha. Vajon ez még mindig az erények felsorolása?

És az aforisztikus, hírhedt összefoglalás: „Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában.”

Stb. Arany nagyszerű tudós, megelőzte Taine-t, először ismerte fel Hebbelt, Flaubert-t, az oroszokat, nála „az esztétikai ízlés és tudás egyesül a múlt iránti nagy érzékkel”, „idegesen borzad minden szemérmertlenségtől”.

Szóval hamisságok és féligazságok sokasága gondoskodik arról, hogy Babits amúgy valós kvalitásai pont itt ne működjének, és filológiailag is legsebezhetőbb írásává legyen ez az „adysan” bevállalás félnyílt önapológia. Pl. a *Nagyidai cigányok* (szerzője) nincs a fejében Babitsnak. Ahogy az sem, hogy Petőfi 26 évesen halt meg, Arany 65. Ahogy az sem, hogy az Aranytól magasztalt tulajdonságok sokasága, beteges érzékenység, örök lelkifurdalás, magának valóság stb. valójában nem magasztosak. Sem nem biztosítékai az igazi művészségnek. Petőfi-olvasata helyenként kiáltoan felszínes, tendenciózus, suttyó, pont olyan, amilyen minőségeket neki tulajdonít.

8.

Adynál az „életés” vs. „irodalmi” író/poéta szembeállítása az ellenfeleknél – pl. Kosztolányi hírhedt *Ady-revíziójában* is – a *homo ideologicus* vs. *homo aestheticus* ellentétéként köszön vissza, természetesen az értékelés megfordításával. Eszerint Ady nem tud igazán lírikus lenni, ő a versekben is publicista, botrányhős és ünnepest-gyűlölt, nárcisztikus celeb (vö. a Babits-féle Petőfi). Nem pedig igazi lírikus, mély, finom, arisztokratikus, a tökéletes műben utazó komoly költő (mint Arany), akinek művészetét a csőcselék (a többség?) nem értékelheti és nem fogyasztja.

Az „a minőségi mindig keveseké, a gagyi mindig a tömegeké” közkeletű vélekedése egy igazi kísérteties önbeteljesítő antidemokratikus ideológia fontos tétele. Avagy projekciója. Tipikus paranoid vetítési problematika, amennyiben igazsága csakis azon múlik, hányan, milyen mélyen hiszik ugyanezt, kommunikálnak és cselekszenek ez alapján, teszik valósággá ezt – vagy valami egészen mást. Ennek rokona a ma még vadabbul tomboló felvilágosodás-ellenes ideológéma, a „dilettáns” és a „profi” éles szembeállítása. Eszerint a profizmus épp az ideologizmus kizárása lenne, a dilettáns viszont ideológiákba menekül (melyek a csőcseléket is általában vezérlik).

De hisz „be is vallja” Ady: „én voltam Úr, a vers csak cifra szolgál”. „A tolakodó Gráciát ellöktem, / Én nem bűvészek, de mindennek jöttem” (*Hunn, új legenda*).

Mire aztán Babits is küldi az ellenkrédót: „Nem az énekes szüli a dalt: / A dal szüli énekesét” (*Mint forró csontok a máglyán*). Ez fontos (esztétikai) „ideológiai” ellentétel, még ha fenomenológiai univerzálé is. Vagyis Ady és Petőfi alkotásaiban is munkál ez az elv. De Aranyt és Babitsot biztosan sokkal inkább jellemzi, és pedig Petőfi vagy Ady hatásától függetlenül, esetleg ellenére. Mégis, ahogy Pilátus a *Credóba*, úgy kerül Ady ebbe a tőle független sajátság önreflexiójába. Minden viszony kölcsönös, még az ellenségek is döntően alakítják egymás önmeghatározását.

Ahogy az esszéikben, úgy a versekben is, ahogy Babitsnál, úgy Kosztolányinál is, visszatérő séma a hangoskodó, látványoskodó „üres poseur”-ök és a halkszavú, gazdag, érzékeny, kifinomult alkotók szembeállítása. A bunkó tömeg csak a festett vérzésre figyel, de nem veszi észre a hallatlan bonyolult, preszióz, finom lelkek/versek takart sebeit – tudjuk meg például Babitsnak az *Arany Jánoshoz* intézett verséből: „cintányérral mulatnak már a szittyák / s rejtett kincset sejteni rá nem érnek.” A „pongyola” versus „formaművész” témájára: „ki vérigéket, pongyolán, szeret, / az versemet ezentúl ne olvassa” (*Szonettek*). Az „Adypörben” Kosztolányi által legsúlyosabbként felhozott üres proféta-vád éppúgy jelenik meg Babitsnál: „festett céljuk pusztá semmi”, s ez érdekes módon össze-

kapcsolódik a kor modern jelenségeivel, látványosságaival, új fogyasztói kultúrájával szembeni idegenkedéssel és ellenségességgel: „rosszkor születünk”, panasolja Babits (*Festett cél, puszta semmi*). Ugyanez Kosztolányi-féle kiszereelésben: „Mit a csaló próféták csácsogása, / nem alkuszom én semmiféle rúttal, / se a labdákért ordító tömeggel, / se számarányokkal, se Hollywood-dal. / Tőlem lo-csoghat megváltó igéket / s unalmas örültségeket az ép ész, / nem az enyém a század rongy bohóca, / se a felhőkbe zörgő, bamba gépész. / Nem kell hatalmasoknak úri konca, / s a millióktól olcsó-ócska kegy.” (*Költő a huszadik században*) Vagy a mindezeket összegző Marcus Aurelius: „Császári felség, / emberi nagyság, / roppant pogányság / örök igazza, / bamba tömegből visszahúzódo, / trón magasában egyedül élő, / koldus imperátor. // Nem kancsal apostol, / nem zagyva keletnek elmebetegje, [...] megvetve, mi barbár, / mindazt, mi hazugság. // Semmi, ami barbár / nem kell soha nékem, semmi, ami bárgyú. / Nem kellenek ők se, kik titkon az éggel / rádión beszélnek, a jócsok, a boncok, / a ferde vajákos, ki cifra regéknek / gőzébe botorkál, csürhe-silányok, / kik csalva, csalatva egy jelre lehullnak, / s úgy fintorog arcuk, / mint a bolondé.”

9.

De az „Én voltam Úr, a vers csak cifra szolga” versus „Nem az énekes szüli a dalt: / A dal szüli énekesét” ellentétpár köré szerveződött értelmezői séma leginkább azért nagyon vicces eset, mert az Ady-sorban – egyébként kifejezetten Babitsra jellemző megoldás – a névelőnek az „Úr” előtti bántó hiánya nem másra, mint verselési okra vezethető vissza, magyarul, hogy kijöjjön a jambus. Vagyis azt, amit a költő „tartalmilag” állít, „formailag” hazudtolja meg: *a cifra szolga uralja az Úr megfogalmazását*. A filozofémát felülírja a poéma. Erre azt lehetne mondani, hogy, bizony, éppen ez bizonyítja, hogy Ady slendrián, slampos verselő. Viszont ha így értjük, akkor az ellenpéldaként szerepeltetett Babits a példaszzerű esete az efféle erőszaktevéseknek: ő az, aki a prozódia oltárán minden szemantikai áldozatra, sőt gyakran nyelvhelyességi hibákra képes. Az ikes és iktelen igék mint olyanok ritkán zavarják rímhelyzetben, szinte nem marad ékezet a helyén, a ritmus kedvéért semmilyen szószőrnyetegtől és neologizmustól nem riad vissza, a párhuzamos szerkesztésű (tag)mondatoknál a párhuzamosságot jelölő kötőszót vagy vonatkozó névmást a metrum kénye-kedvére alakítja, a szórend olykor az olvashatlanságig inverz és sorolhatnánk. A szóban forgó Babits-idézet egyébként olyan versből származik, amely éppen „formailag” meglehetősen slendrián, ad hoc rímek, hevenyészett metrika, a metaforika viszont ezúttal szépen felépített.

Talán Ady hatása, talán nem, idővel kifejezett öntudat, önérzet és önhietség (és önkanonizálás) dolgában nincs lényeges különbség közöttük, legfeljebb a „vérmérsékletben” (mint Babits mondja), az egymástól elválaszthatatlan poétikai-viselkedési stratégiákban. Választott, kipróbált pózokban és szerepekben. A bűvészetükre büszke Kosztolányi és Babits lassan, de biztosan adysodnak jó néhány dologban. Idővel Babitsnál éppúgy előfordulnak az Adyéhoz hasonló kijelentések, példaként említhetném *A lírikus epilógját*, amely sokkal erősebben nyilatkoztatja ki azt a szemléletmódot, amelyet az idézett *Hunn, új legenda-locus* alapján Adyhoz szoktak kötni: „Csak én bírok versemnek hőse lenni, / első s utolsó mindenik dalomban /... / mert én vagyok az alany és a tárgy, / jaj én vagyok az ómega s az alfa”.

És az imént Babitsról elmondottak nagyjából Kosztolányira is állnak. Elég, ha csak a Kosztolányit istenítő Szegedy-Maszák Mihály által idézett kisszámú mintára pillantunk, és a már emlegetett hibákba ütköziünk, pl. a névelő bántó hiányára: „megtette a halál már magáét”, vagy az igék ikes/iktelen voltának semmibe vételére: „s a változás ünneplő-ijedelmes / lázában elvesz”. Az önajnázás szintén meglehetősen gyakori tünemény Kosztolányinál, de a rendesen az Ady nevével társított önistenítés sem ritka, elég, ha csak egyik legismertebb versére, az arspoetica-szerű *Esti Kornél énekére* gondolunk: miután leosztott mindenkit, aki a mélységet kéri számon („Minden bűvárnak oly nagy / a képe”), imígyen szól a költő önmagához: „királyi ösztönöddel / ismersz-e még felettest?”, „légy mint a semmi, / te minden.” Vagy másutt (*Költő a 20. században*): „Recegjen a múlt s a bárgyú jövő is, / nekem magasabb kincset kell megónom. / Uralkodom tűzhányó kráterén is, / még áll a trónom. / Én önmagamot önmagammal / mérem. / Szavam ha hull, tömör aranyból / érem. / Mindegyiken képmásom, mint királyé, / s a peremén / a gőgös írás: / én.”

Babits mint a Nyugat minőségi-népfrontos jellegének letéteményese Adyt már életében a legnagyobbak panteonjába helyezi és abbahagyja az Adyval szembeni önmeghatározást. Kosztolányinak drámaibb kísértetsztori jutott, egy haláláig tartó pszicho-thriller. Kezdetől ambiciózusabb volt, mint Babits, Ady csak fokozta ezt. De költői érése lassú volt, ezért nem vívhatta meg korábban az „Ady-pört”. De e késlekedés a kísérteties fantom-ellentétek megképződésének, melodramáinak a korszaka is. Itt csak egy mondatot idéznék hírhedt írásából, egy igazi kritikabőrbe bújót (tudattalan) Adyvá-hasonulást: miszerint Ady fő/végző baja, hogy „felszínes és nem veszi észre az élet mélyén lakozó rettentet”. Mondja Kosztolányi Dezső, „Ady Endrének”. Aki számára – közelség – ennél durvább sértés aligha létezhetett. Kérdés azonban, érdemes-e egy hülyeségen marakodni.

10.

Petőfi vagy Ady, nyílt egocentrizmusuk formája ez talán, olyan sokféleképpen szituálták magukat és költészetüket, annyiféle trópus, szerep, manír, zsáner, póz fordul elő náluk, hogy már csak ezek sokasága is óvatosságra kell hogy intsen bennünket. Ez korántsem független a poétikai jelentőségtől. Inkább az extrovertált gyakorlatias automatizmusa, kísértetgyártó technikája. Amit az introvertált receptív automatizmusai kevésbé működtetnek. Mindkettő elengedhetetlen funkciója a nagy költészetnek.

Az önmeghatározás dialektikus folyamat. Hogy hogyan lesz valaki azzá, ami (akar / szeretne lenni), az az újdonságokkal találkozáskor derül ki. Nincs előre meghatározott önmagam, vagy legalábbis arról a legtöbbit a legvégén tudhatok meg. Inkább mint tabula rasát tudjuk elgondolni a véges, egyszeri szubjektivitást, amelynek „tartalma” a környezettel való intenzív közvetítődésben jön létre, amelyet a véletlen- vagy épp sorszerűnek gondolt körülmények alakítanak sajátossá, stílusossá, vagy épp (a/)tipikussá. Annál definiálatlanabb, minél kevésbé került intenzív kapcsolatba a konkrét történelmi-kulturális anyaggal, minél kevésbé nyilatkozott meg abban. És persze e megnyilatkozás sem mindig egyszerű ügy: lehet lassú és gyors, fordulatossá és észrevétlen stb.

Kis Attila

**FILOZÓFIAI HATÁSOK BABITSNÁL A DIENES
VALÉRIÁVAL FOLYTATOTT LEVELEZÉSE ALAPJÁN,
1890 ÉS 1914 KÖZÖTT**

Babits Mihály elképesztő műveltséggel rendelkező poéta és tanáregyéniség volt, aki igyekezett mindig mindenkitől csak tanulni. Ennek egyik bizonyítéka a jó pár kötetet kitevő levelezése, amelyben korának majd minden jeles tagjával eszmecserét folytat. Ezen levelek óceánjából a következőkben csupán néhány gyöngyszemet elemzünk, amelyeket Dienes Valériával váltott, fiatal éveikben. Két zseniális elme sorai, akiknek élettörténete több szálon összekapcsolódott, és a filozófia iránti közös szeretet, tisztelet, sőt szenvedély olvasható ki soraikból.

Geiger (Dienes) Valéria (1879–1978) négy évvel volt idősebb Babitsnál, és hárommal későbbi férjénél, Dienes Pál matematikusnál. Dienes Valéria Babits másod-unokatestvére anyai ágon, és szintén Szekszárdon kezdte meg kalandos életét. A gyermekkori játszótársak élete később szétvált, de barátságuk megmaradt. Ennek is példája levelezésük, és az, hogy Babits részben róla mintázta a *Halálfiái* című regényében Hintáss Gitta alakját. Dienes Valéria tanítóképzőt, majd egyetemet végzett, sőt ő lett az első női egyetemi tanár hazánkban. Matematikával, fizikával oktatás szintjén is foglalkozott, de emellett a filozófia, a zene, a tánc (orkesztika) és a vallásos hit töltötte ki éltét. Bergsonnal 1909-ben találkozott Párizsban, majd több szemesztert is végighallgatott nála a Collège de France-ban. Bergson hihetetlen hatással volt Dienes Valéria gondolkodására, és hitére is.¹

Dienes Valéria férje és Babits az 1910-es években rövid ideig együtt tanítottak a Gaál Mózes vezette tisztviselőtelepi gimnáziumban, és gyakran együtt töltötték a katedrán kívüli időt.² Ez tovább fokozta szétválásuk után a levelezésüket, amelynek témája leggyakrabban a filozófia, főleg Henri Bergson gondolatisága. Később, Babits Budapestre kerülése után megint sokszor találkoztak, sőt Dienes Valéria többször meglátogatta a költőt esztergomi nyaralójában, és dedikálta is az autogramfalat.

1919-ben férje elhagyta Dienes Valériát, aki továbbra is ezt a nevet használta, és két fiát egyedül nevelte fel. Szellemi fejlődését élete hátralevő részében még két ember befolyásolta Bergsonon kívül: Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök volt a lelkipásztorja 1924 és 1927 között, Prohászka haláláig; 1958-tól pedig Teilhard de Chardin francia jezsuita filozófus, paleontológus életművét tanulmányozta. A három nagyhatású gondolkodó szellemi kapcsolatáról Dienes Valéria többször írt.³

Egész életében fordított, amiért 1934-ben Baumgarten-díjat kapott. Segítségével Bergsonon és Teilhard de Chardin-en kívül Hume, Descartes, Locke, George Berkeley szólalhatott meg magyarul. Mai napig feldolgozásra és kiadásra

¹ Dienes Valéria 1922-ben tért meg a katolikus hitre. Hasonló hatásról számol be Raïssa Maritain (Jacques Maritain felesége) is Bergson kapcsán. Ld. MARITAIN, RAÏSSA: *Nagy barátságok*, 1986. 58-61.

² Vö. SZABÓ FERENC: *Keresztény gondolkodók a XX. században*, 2004, 192.

³ Ld. SZABÓ FERENC: *Keresztény gondolkodók a XX. században*, 2004, 200-202.

várnak haláláig vezetett naplói, jegyzetei, amelyek szerteágazó munkásságát, színes életútját és gazdag gondolatiságát örökítették meg.

E rövid életrajzi kitekintés után most már a Babits Mihály – Dienes Valéria levelezésre koncentrálunk. A Babits levelezés első kötete az 1890 és 1906 közötti éveket dolgozza fel. Ebből az időből Geiger (későbbi Dienes)⁴ Valéria neve csupán egyszer fordul elő, egy pletyka említése kapcsán, amikor Babits írt a nagyreményű Zalai Bélának⁵ 1904-ben.⁶ Ennek az oka az lehet, hogy gyermekéveiket és kamaszkoruk egy részét a másod-unokatestvérek egyaránt Szekszárdon töltötték, egymástól néhány utcányira, így nem volt szükség levelezésre a kapcsolat fenntartásához. A levelezés második kötetében (1907-1909) semmilyen formában nem található Dienes Valéria neve. Ezekben az években Babits már tanított, fordított, megjárta Velencét. Valószínű, hogy a tanári pálya elkezdése, a versírás, majd a fogarasi „száműzetés” eléggé lefoglalta, miközben Dienes Valériának is a szakmai önképzés, a tanítás és a házasság teendői kötötték le figyelmét.

A Babits levelezés harmadik kötetében (1909-1911) többször is szerepel Dienes Valéria neve, sőt címettként is feltűnik. Ezek az évek szellemileg már igen mozgalmasak voltak Babitsnak, bár inkább száműzetésnek élte meg a főváros szellemi életétől távol töltött időt. Ekkor, a fogarasi évek alatt került igazán közeli kapcsolatba a filozófiával, és főleg Bergsonnal. Az 1909 szeptemberében Osvát Ernőnek⁷ írt levelében említést tesz a majdan készülő Bergson tanulmányról. „Írok egy nagyobb dolgot Bergsonról, a filozófusról. Volna-e helye a *Nyugatban*?”⁸ A kész tanulmányt 1910 júliusában küldte el a *Nyugat*nak. „A mellékelt értekezés Bergson filozófiájának népszerű kivonata, mely úgy hiszem nagy szolgálatot tehet a filozófiában járatlanabb, de e hatalmas gondolatok iránt mégis érdeklődő olvasónak. Ezért kérem a *Nyugatban* való közlését.”⁹ Ezt a tanulmányt mutatta meg Bergsonnak Dienes Valéria. „Valéria Babits egyik Bergson-tanulmányát visszafordította franciára és megmutatta Bergsonnak, aki igen elismerően szólt róla: eszmevilága kitűnő összefoglalásának tartotta.”¹⁰

A *Nyugatban* megjelenő Bergson-elemzést Lukács György¹¹ is méltatta: „kevés magyar cikk végzett még eddig ilyen hasznos munkát.”¹² Ennek a cikknek kapcsán vette fel Babitscsal a kapcsolatot Fogarasi Béla,¹³ s ebben a levélváltásban kerül elő Dienes Valéria neve is. Fogarasi Béla levele nem olvasható, csak az erre érkezett válasz 1910 decemberben,¹⁴ ahol Babits megköszöni az első magyar

⁴ 1905-ben kötöttek házasságot Dienes Pál matematikussal.

⁵ Zalai Béla (1882-1915) filozófus, tanár; az I. világháborúban hadifogságba esett, és ott halt meg tífuszban.

⁶ Vö. *Babits Mihály levelezése 1890-1906*, 1998, 92-93.

⁷ Osvát Ernő (1876-1929) író, kritikus, 1908-1929 között a *Nyugat* szerkesztője.

⁸ *Babits Mihály levelezése 1909-1911*, 2005, 31.

⁹ *Babits Mihály levelezése 1909-1911*, 2005, 64-65.

¹⁰ SZABÓ FERENC: *Keresztény gondolkodók a XX. században*, 2004, 194.

¹¹ Lukács György (1885-1971) filozófus, marxista gondolkodó, egyetemi tanár.

¹² *Babits Mihály levelezése 1909-1911*, 2005, 92.

¹³ Fogarasi Béla (1891-1959) marxista filozófus, az MTA tagja, a Magyar Filozófiai Szemle alapító főszerkesztője.

¹⁴ Ld. *Babits Mihály levelezése 1909-1911*, 2005, 114.

nyelvű Bergson könyvet¹⁵ a fordítónak, és megköszöni Fogarasi Bélának, azt a számára új információt, hogy Dienes Valéria is foglalkozik Bergsonnal.¹⁶

A következő egy válaszlevél 1911 áprilisából Dienes Valériától Babitsnak Párizsból,¹⁷ aminek Babits által írt nyitó levele hiányzik. Valószínű, hogy a Fogarasi által megírt Dienes – Bergson kapcsolat kelthette fel Babits érdeklődését ilyen hirtelen unokatestvére iránt. Dienes Valéria levelében több párhuzamot talál önmaga és Babits Mihály között. Mindkettőjük jelleméből adódóan a levél sokkal inkább komolyabb, mintsem vidám. Mindkettőjüket „kikezde az élet”,¹⁸ amely nem hagyja őket nyugodni: Babitsot a poézis, Dienes a tudományos precizitás. A közös tulajdonságok között megjelenik megint a filozófia: „Te tudod, hogy a legnagyobb írók és költők Plátó óta filozófusok és Bergson után még inkább azoknak kell lenniök.”¹⁹ A levél alapján egyértelmű, hogy a vérségi rokonságon kívül szellemi rokonság is fennáll közöttük.

A következő levelet 1911. nyarán Babits írta Dienes Valériának Fogarásról.²⁰ Babits ebben a kora gyermekora óta meglévő filozófiai érdeklődéséről, gondolkodásáról ír. „Én voltaképpen kora gyermekkoromtól fogva filozófus voltam – bármilyen szétszórt és improduktív. [...] Én azt képzelem, hogy minden gyermek egy kicsit filozófus.”²¹ Ebben a gondolatban szerintem mindannyian osztozhatunk Babitscsal, csupán arra kell nagyon vigyáznunk, hogy ne neveljük ki a fiatalabbakból a gondolkodás szeretetét, az örök miértet. Ezt maga Babits is igyekezett megvalósítani könyvtárosként és költőként is. Ezek a személyes hangú, elmélkedő levelek azért is képeznek nagy értéket, mert 1909 után egyre kevesebb ilyen írt már Babits.²² A levelek nagy része a mindennapok ügyintézésében merült ki, gondolatait pedig egyre többször a folyóiratok hasábjain lehetett olvasni.

Babits tanárként is igyekezett terjeszteni a filozófiát mind óráin, mind pedig a Lyceum szabad előadásain (ezeket az előadásokat a helyi újságok teljes terjedelmében közölték), amelynek gyakran volt előadója; pl.: „1910. január 15-én *A filozófia főbb problémái napjainkig* címmel tartott előadást Babits.”²³

A levelezés következő kötete (1912-1914) alatt már Budapesten élt Babits is. Valériával sok levelet váltottak, bár ezek többsége inkább üzenet vacsoraegyeztetésre,²⁴ vagy egymást épp nem találták otthon, mikor meglátogatták, ezért levelet hagytak az asztalon.²⁵ Valószínű, hogy a mindennapi érintkezés lehetősége miatt a tartalmasabb témákat szóban beszéltek meg, és Babits készülő munkáit, verseit gyakran felolvasta a Dienes házaspárnak.²⁶

¹⁵ Henri Bergson: *Bevezetés a metafizikába*. Modern Könyvtár, 1910. 9. sz.

¹⁶ Korábban valószínű, hogy Babits matematikusnak könyvelte el rokonát, és nem is beszélgettek ilyen témákról.

¹⁷ Vö. *Babits Mihály levelezése 1909-1911*, 2005, 167-170.

¹⁸ Uő., uo. 2005, 168.

¹⁹ Uő., uo. 2005, 169-170.

²⁰ Uő., uo. 2005, 192-193.

²¹ Uő., uo. 2005, 192-193.

²² Vö. *Babits Mihály levelezése 1909-1911*, 2005, 207-208.

²³ Uő., uo. 2005, 212.

²⁴ Pl.: *Babits Mihály levelezése 1912-1914*, 2007, 18.

²⁵ Pl.: *Babits Mihály levelezése 1912-1914*, 2007, 18.

²⁶ Vö. *Babits Mihály levelezése 1912-1914*, 2007, 246.

Dienes Valériaék a szekszárdi rokonokkal is tartották a kapcsolatot, mert Babits édesanyja is érdeklődik felőlük a fiának írt levelében.²⁷

„Dienes Valéria 1966-ban írt, *Ilyennek láttam* című vallomása szerint ez az az időszak, amikor Babits, úgymond, probléma lett előtte; amikor szellemi alkatát koncentráltan, közelről és reflektív módon kezdhette szemlélni. [...] Dienes Valéria senkihez sem hasonlító emberproblémára akadt Babits Mihályban. Olyan személyiséget fedezett fel benne, akinek jelenléte folytonos nyugtalanság, aki áthatolhatatlan és megláthatatlan, mert képtelen saját belső világát megmutatni.”²⁸

Befejezőként a már említett Bergson-tanulmány rövid elemzése következik, mint a kor legjelentősebb filozófiai munkája Babits tollából. A munka a *Nyugat* 1910-es évfolyam 14. számában jelent meg. A stílus talán legfontosabb jellemzője, hogy az érthetőség mellett sokszor élvezhetőbb, mint maguk a bergsoni szövegek, amelyeknek összefoglalását nyújtja.²⁹ A tanulmány 12 részből áll a bevezető és befejező kereten kívül. Az egyes fejezetek eltérő hosszúságban tárgyalják a bergsoni filozófia főbb területeit, mint pl. az idő, a teremtés, a nevetés, az anyag és a lélek. Mint a legtöbb összefoglalás vagy fordítás ez a szöveg is felfogható értelmezésnek. Babits értelmezése Bergsonról és az általa elemzett témákról.

„Bergson alapvető gondolata az időről alkotott felfogása. [...] Mi minden pillanatban öregsünk, ami annyit jelent, hogy ránk nézve az idő minden pillanatban valami újat hoz, valami vissza nem térhetőt és visszafelé meg nem csinálhatót. A mi időnk csak egyirányú; az életet visszafordítani nem lehet. A mi időnk nem egynemű; sőt lényegileg különemű: minden pillanatban más, új. A mi időnk teremt, újat alkot minden pillanatban. Ez azért van, mert minden pillanatunkban benn van – tudunkkal vagy anélkül – egész múltunk, sőt őseink egész múltja; a múlt nem halt meg, hanem hat reánk; él testünkben, lelkünkben; egész valónk az egész múlt eredője; minden pillanat magában foglalja az egész múltat és valamit ad hozzá.

Az élőlények ideje, a teremtő idő, lényegileg különbözik a fizikai jelenségek idejétől, mellyel a fizikusok foglalkoznak s mely tényleg egynemű, melyben a jelenségek ismétlődnek, megfordíthatók és épp ezért előre vagy visszafelé ki is számíthatók, mint a napfogyatkozások. Eszerint kétféle idő van, az egyik a fizikusok által használt egynemű idő, a Kant-féle szemléleti forma; mely a térhez hasonlít; a másik az élőlények különemű, teremtő ideje: amelyet Bergson tartamnak nevez.”³⁰

Ez a rövid kitekintés is igyekezett bizonyítani, hogy Babits érdeklődése a polihisztorokéhoz hasonló, műveinek értelmezése többszintű lehetőséget ad a mindenkori olvasónak. A jövő tankönyveinek pedig egyre nagyobb hangsúlyt illene, sőt kell Babits filozófusi munkásságára is szentelni, ezzel is mintegy érthetőbbé téve irodalmi műveit.

²⁷ Ld. *Babits Mihály levelezése 1912-1914*, 2007, 44-45; 74-75.

²⁸ *Babits Mihály levelezése 1912-1914*, 2007, 231.

²⁹ Ugyanez a helyzet az 1928-ban Julien Benda: *Az írástudók árulása* című műről készült Babits tanulmánnyal is.

³⁰ BABITS MIHÁLY: *Bergson filozófiája*. In.: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00060/01697.htm> megtekintés dátuma: 2014. 09. 27.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

Irodalom

- BABITS MIHÁLY: *Bergson filozófiája*. In.:
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00060/01697.htm>
Babits Mihály levelezése 1890-1906 (Sajtó alá rendezte ZSOLDOS SÁNDOR),
Historia Litteraria Alapítvány – Korona Kiadó, Budapest, 1998.
Babits Mihály levelezése 1907-1909 (Sajtó alá rendezte SZÓKE MÁRIA), Akadémi-
ai Kiadó, Budapest, 2005.
Babits Mihály levelezése 1909-1911 (Sajtó alá rendezte SÁLI ERIKA, TÓTH MÁTÉ),
Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.
Babits Mihály levelezése 1912-1914 (Sajtó alá rendezte PETHES NÓRA, VILCSEK
ANDREA), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.
MARITAIN, RAÏSSA: *Nagy barátságok*, Szent István Társulat, Budapest, 1986.
SZABÓ FERENC: *Keresztény gondolkodók a XX. században*, Agapé Kiadó, Szeged,
2004.

Klossy Irén: *Hullámok* 2013.

Borbás Andrea*

BABITS ÉS COLERIDGE A MATHEMATICAL PROBLEM CÍMŰ VERSE

„[...] a hozzáértő tudja, hogy matematikában mély líra és metafizika van:
a matematika nem idegen a költészettől és zenétől: fantázia szüli mint
a költészetet s harmónia-vágy mint a zenét.”
Babits Mihály: *A végtelen felé*

„[...] ne feledjük, hogy Coleridge volt az, aki egy euklideszi tételt valóságos misztikus versekbe szedett [...]” – írta Babits Mihály *Könyvek angol költészetéről* című tanulmányában, 1911-ben. Milyen versről van szó, hol olvashatta Babits, és milyen viszony fűzi szerzőjéhez, s annak intellektuális horizontjához – merülnek fel sorra a kérdések. Ha e tárgykörben minden alkérdéssel behatóan foglalkoznánk, a következő magyarázat szerepelne a kritikai kiadásban:

I. Babits és az angol irodalom

„Babits Mihály szerepe a magyarországi angol művelődésben írói súlya, életműve és szervező tevékenysége következtében egyedülálló. Egyetlen hatalmas személyiség sem fordította a magyar szellemi élet érdeklődését olyan erővel és lendülettel az angol irodalom felé, mint éppen ő.”¹ – állítja Gál István. Schöpflin Aladár még tovább megy, amikor így fogalmaz: „Jól gondozott és nemes ízléssel elrendezett angol parkba lépek, ha Babits Mihály valamely könyvét felnyitom és olvasni kezdek.”²

„Az idegen irodalmak közül legjobban a két klasszikus nyelvet szerette, meg az angolt.”³ – emlékezett Szerb Antal. „A nagylendületű líra a modern időkben angol alkotás talán, mert Anglia volt az egyetlen föld, ahol a görög költészet, Pindar szelleme, a műveltek lelkében eleven maradt. Ez örökség tette talán, hogy leghamarabb az angolok ajándékozhatták meg a modern világot a széles, mély és ragadó énekkel.” – írta Babits Békássy Ferencről valló nekrológiájában. „Az angol léleknek a Vers nagyobb, mélyebb és máig is elevenebb élménye, mint bármely más nemzet lelkének Európában.”⁴ – fogalmaz az *Ezüstkorban*. Gál István elevenítette fel, hogy „1920-ban az írástudók (vagy tudós írók) vezető csoportja összefoglalja a magyar feladatokat a világirodalmi kutatások terén és kiválogatja a nagy irodalmak magyarra fordítandó remekműveit, Babitsra az angol irodalom fölmérése hárult.”⁵ Babits feljegyzéseiben a magyar tudomány feladataiként a negyedik pontban a

*A szerző a PPKE BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszékén működő Babits Kutatócsoport tagja. A Kutatócsoport e tanulmány megírásának idején OTKA K 105 283-as jelű támogatásban részesült.

¹ Gál István: Babits Mihály, Bp., Argumentum Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, 2003. 41–42.

² Schöpflin Aladár: Írók, könyvek, emlékek, Bp., Franklin, 107.

³ Szerb Antal: Babits és az angol költészet, Babits Emlékkönyv, Nyugat Kiadó és Irodalmi R.t., szerk: Illyés Gyula, 41.

⁴ Babits Mihály: *Ezüstkor*, Bp., Atheneum, 1938., 162.

⁵ Gál István: Babits Mihály, Argumentum Kiadó, 2003. 35.

következőt jelölte meg: „Az angol irodalom története a művelt nagyközönség számára, különösen az 19. század lírája.”⁶

Nem véletlen tehát, hogy a Nyugat első évfolyamaiban Babitsra bízta az angol vonatkozású magyar könyvújdonságok, Pestre költözése után a színházi újdonságok bírálatát. „Fogarasról Pestre kerülve éveken át Babits számított a Nyugat angol szakértőjének; angol darabokról és könyvújdonságokról éppúgy írt bele, mint angol vonatkozású magyar könyvekről. A Nyugat és a pesti irodalmi körök más angol olvasói messze mögötte maradtak Babits körültekintő és elmélyülő angol műveltségének. Érdeklődési körének határát maga vonta meg pesti évei előtt, s ez elsősorban az angol költészet két nagy korszakát, a viktoriánust és a romantikust ölelte magába; hozzá csatlakozott mint külön tartomány az Erzsébet-korral magá Shakespeare.”⁷

Babitsnak nem csupán lírájában, hanem „prózájában is sűrű angol nyomok találhatók. „[...] nem is annyira egyes nyomok, mint inkább légköri, műfaji, atmoszférikus hasonlóságok és párhuzamok. Így mindjárt a legelső prózai írásokban, melyek nemegyszer még témájukban is angolok. De műfajukban az esszének nálunk nem is sejtett új formáját, illetve Angliában évszázadok óta divatos változatát honosították meg. A verssel egybeszótt esszé ez, melynek szerkezete mégis egy sűrű szövésű belső egységet rejt magába. Ilyen az *Utínapló*, a *Líra*, *kalendárium*, *mese*, *vers*, *kabala*.”⁸ – vélekedett Gál István. Babits mindazonáltal *Európai irodalomtörténetében* sem „mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy az angol és a magyar irodalmat párhuzamba állítsa. Ahogy szintén Gál István fogalmaz „[...] de még kisebb tanulmányaiban is, sőt talán itt a legárurolóbban, a műhelytitkokat vizsgálókban, folyvást angolokhoz viszonyít mindent.”⁹

II. Babits és Coleridge

De a fókuszra Coleridge-re állítva, Gál István Babits angol nyelvű könyveiről szóló katalógusából tudjuk, hogy Babits angol fordítás-tervezetei között szerepelnek Coleridge főművei. Coleridge-től Gál listája szerint a következő kötetek sorakoztak Babits polcán: *Poems*, ed. Edward Dowden; *Biographia Literaria*; *Essays and Lectures on Shakespeare*. Minden bizonnyal az elsőként említettben olvashatta Babits a *Könyvek angol költészetéről* című esszéjében említett Coleridge verset. E költeményt, mely valóban egy euklidészi tétel bizonyításának összefoglalója, s címe *A Mathematical Problem*, mindmáig senki sem fordította le magyarra. E ponton fontos megjegyezni, hogy a tudományok jelentős szerepet nyertek Coleridge intellektuális horizontjának kialakításában; de Coleridge egyébként is nagyon érdekes példáját adja a romantika és a 19. sz. első fele tudományosságának interakciójára, hiszen komolyan hitt abban, hogy a múzsák és a képzelet segítségével a matematika kiszorítható izolációjából. Ennek leginkább figyelemre méltó megvalósulása az 1791-ben született *A Mathematical Problem* címet viselő vers, mely matematika és költészet kérdését tematizálja. A költemény, mely Eukleidész *Elemek* I. Könyvében szereplő első javaslata bizonyítéká-

⁶ idézi: Gál István, i. m. 35.

⁷ Gál István: Babits és az angol irodalom, Debrecen, 1942., 19.

⁸ Gál i. m. 51.

⁹ Gál i. m. 56.

nak összefoglalóját adja, Coleridge egy bátyjához íródott levelében található. Coleridge talán nem egészen tréfaként azt írta bátyjának, hogy a vers egy ambiciózusabb projektből származó példa, mely Eukleidész összes Elemének reprodukálására törekszik Pindaroszi ódák sorozatában. A projekt azonban, sajnálatra méltó módon, nem folytatódott. De lássuk mi állt Coleridge bátyjának írott levelében:

„Gyakran meglep, hogy a Matematika, az Igazság lényege olyan kevesek és olyan enervált csodálatára talál. A gyakori mérlegelések és aprólékos kutakodás hosszan tárta fel az okot, azt, hogy az Értelmet lakomán látják vendégül, míg a Képzetet éhezteszik; miközben az Értelem élvezkedik a maga Paradicsomában, a Képzetet elcsigázva a kietlen sivatagban utazik. A következő alkotás az Értelem segítése a Képzetet ösztönzésével. Végrehajtása során sok minden kifogásolható lehet. A versszakot (különösen az Óda bevezetésében) megokolhatatlan szabadságjogokkal lehet vádolni, de ezek olyan szabadságjogok, melyek egyaránt homogének a Matematikai értekezés pontosságával és a Pindaroszi merészség vakmerőségével. Három erős bajnokom van, hogy megvédjenek a kritika támadásaival szemben: az Újdonság, a Nehézség és a Munka Hasznossága. Jogosan kiemelhetem magamat, hogy az Elvont Elgondolás vizionált barlangjaiból elsőként húztam elő a Mathesis nimfát és egyesülésre bírtam a Harmóniával. Ezennel bemutatom ennek az Egyesülésnek az elsőszülöttjét: valójában érdeklődő motívumokkal – ahogy viszonzásképpen alig várom az önök Múzsájának értékesebb utódját.”

III. Babits és a matematika

A matematika Babits Mihálytól sem állt távol. Az egyetemi Négyeszesemináriumon ismerkedett meg és került szellemi kapcsolatba Fejér Lipóttal, barátságába fogadta egykori újpesti tanítványát, a később matematikából doktoráló Komjáthy Aladárt; de szoros barátságot ápolt a matematikus Dienes Pállal is. „Babitsot mindig hevesen érdekelte a matematika, a háborút közvetlenül megelőző években pedig Dienes Pál ösztönzésére behatóan foglalkozott halmazelmélettel.”¹⁰ – állítja Rába György. *Tudomány és művészet*¹¹ című esszéjének okfejtésébe be is kapcsolja Cantor halmazelméletét, „a végtelenség tornyosodó emeletei”-nek költői kifejezésével.¹² Ugyanebben az esszében, melyet egyébként Babits éppen Dienes Pálnak és Valériának dedikált, a Tudat a következőket mondja az Életnek: „A tudomány is túltesz rajtad. Bolyai megalkotta az abszolút geometriát, amely benned nincsen. De vajon csak a rendes geometria is megvan-e benned? Van-e benned csak egyetlen matematikai pont, matematikai vonal? Nem tett-e túl rajtad a tudomány, mikor ezeket a végtelenül finom dolgokat megalkotta? Beléd férhetnek-e ó te véges Élet, a végtelenség tornyosodó emeletei, melyeket Cantor szelleme felépített?”¹³ *Kosztolányi* című esszéjében Babits a következőket vallja saját eszményeiről:

¹⁰ Rába György: *Babits Mihály*, Digitális Irodalmi Akadémia, PIM, Bp., 2011., 104.

¹¹ A Nyugat, 1912. december 16-i számában jelent meg.

¹² Rába György: *Babits Mihály költészete*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981, 426.

¹³ *Nyugat*, 1912, V. évf., 24. sz., II. kötet, 956.

„matematikai rendbe szeretné szorítani a zűrzavart.”¹⁴ 1913-ban keletkezett a *Két szellem* címet viselő esszé, „mely a francia Henri Poincaré és Tannery egy-egy írása ismertetése kapcsán az aktuális két irányról, az irrealistáról és realistáról szól, mely utóbbit Poincaré, előbbit viszont Tannery képvisel ezen elmefuttatás szerint. Mind a két tudós matematikai ihletésű filozófiát képvisel, s Babits éppen arról tesz tanúságot e cikkében, hogy a matematika és a természettudomány sem idegen tőle.”¹⁵ De erről vall *Az én könyvtáramban* is: „A matematikát, az emberi tudás e nagyszerű nyelvét, egész kis szekció képviselte: boldog idők, mikor a fiatalság szabad napjaiból jutott még ily nehéz nyelv tanulására, ily súlyos torna tréningjére is! De e matematika nemcsak nyelv és torna volt; hanem a látható élettörténet egyik fejezete, a szellemi kíváncsiság egyik korszaka. Egy kiesett réteg: mert e matematikai könyvtárának csak maradékai vannak már. Elajándékozta egy ifjú tudós, ki megteheti, amit a görög mondás szerint az Isten tesz: hogy „mindig matematizál”. Karinthy Frigyesről pedig a következőképpen vall Babits: „A humoristában gyakran egy matematikus rejtőzik; s nem először írjuk meg azt sem hogy Karinthy szellemében van valami matematikai beállítottság. A matematika a lehetőségek tudománya, minden más tudománnyal szemben, melyek a valóságot keresik. Karinthy a lehetőségek szempontjából nézi a világot, s még a valóságot is a lehetőségek kontrasztjának szembeállításával szereti jellemezni. Ez viszi őt a fantasztikus novellához, amely egy másik matematikai hajlamosságú zseni (Poe Edgar) alkotása [...]”¹⁶

Babits, Coleridge-hez hasonlóan kereste a kapcsolódási pontokat matematika és irodalom között: „Vagy micsoda különös matematika fűzi össze az írói munka minden egyes szavát, hogy minden szó éppoly kicserélhetetlen, előre meghatározott (s mind egymástól függő) legyen benne, mint a matematikai feladványban a számjegyek?”¹⁷ – kérdezte *Könyvről könyvre* című tanulmányában 1933-ban. De a matematika és a művészetek kapcsolatának bemutatására példa Babits *Bolyai* című verse is, „mely mind ez idáig talán a legtömörebben és a legszebb költői alakban fogalmazza meg a leglényegesebb mondanivalókat Bolyai új, más világával kapcsolatban. A vers szinte olyan, mint egy matematikai képlet, mint az a feltétel, melyről Bolyai is beszél híres temesvári levelében.”¹⁸

Ahogy Nemeskéri Erika fogalmaz, a szonett éppen „az euklidészi geometria meghaladását ünnepli:

*Én, boldogolván azt a madarat
ki kalitjából legalább kilátott,
a semmiből alkottam új világot.”*¹⁹

¹⁴ Nyugat, 1936., XXIX. évf., 12. sz., 398.

¹⁵ Nemeskéri Erika: *Egy elfeledett Babits novella elé*, <http://www.es.hu/old/9951-52/babits.htm>

¹⁶ Babits Mihály: *Könyvről könyvre*, Nyugat, 1933. április 16., XXVI. évf., 8. sz., 486.

¹⁷ Nyugat, 1933., október 16, XXVI. évf., 20. szám, 374.

¹⁸ Toró Tibor: Toró Tibor, *Habent sua fata...Bolyai János 1823. november 3-i temesvári levelének sorstörténete*, <http://www.termeszetvilaga.hu/szamok/kulonszamok/ko301/toro.html>

¹⁹ Nemeskéri Erika i. m.

Bata Imre a szonettet Babits drámai formaszervezetének térhatását kiemelve hangsúlyozza: „Az euklidesi tér határa az ég; a megnőtt tér túlrad rajta,

Új törvényekkel túl a szűk egen,
új végtelent nyitottam én eszemnek;

A semmire terjed ki Bolyai tere, a semmiből épít új világot, ahol király gyanánt, túl minden képzeten/ kirabolván kincsét a képtelennek/ nevetlek, mint Istennel osztozó,/ vén Euklides, rab törvényhozó. [...] Euklides rab törvényhozó, mert börtönén belül maradva alkotja meg az empiria terének geometriáját. Bolyai nem nyugszik meg ebben. Az elme ráeszmél, hogy saját korlátjáig sem ért el ama törvényrenddel. [...] a semmiből alkotott új teret, s így istennel osztozik. Az alkotás – minden alkotás – ezzel olyan szabadsághoz jut, miről a rab törvényhozónak nincs elképzelése. Babits fölismerete a kreativitás természetét, pontosan tudja mi a szerepe az értelemnek, a logikának abban, hogy a líra a képiből a képtelenbe lendülhet át.”²⁰

A vers keletkezéstörténete viták keresztútjében áll. „Mottója idézet Bolyai János 1823. november 3-án apjához íródott leveléből: „Olyan felséges dolgokat hoztam ki, hogy magam elbámultam, s örökös kár volna elveszni; ha meglátja Édes Apám, megesmeri; most többet nem szólhatok, csak annyit: hogy semmiből egy új, más világot teremtettem: mindaz, valamit eddig küldöttem, csak kártyaház a toronyhoz képest. (L. Bolyai-levelek. S. a. Benkó Samu. Kolozsvár. 1975. 158.) Babits a levelet egy 1902-es kolozsvári kiadás hasonmás változatából ismerhette, s mint szenvedélyes amatőr matematikust, Bolyai János halálának [...] ötvenedik évfordulója is ihlethette.”²¹ E logika szerint tehát a vers 1910-ben született – ehhez képest azonban a *Nyugat* 1911. szeptember 1-jei számában jelent meg. „Milyen esemény történt 1911-ben a Bolyaiakkal kapcsolatban, melyre Babits is felfigyelhetett? A két Bolyait, Farkast és Jánost ekkor exhumálták és tették közös sírba, oda, ahol ma is nyugodnak a marosvásárhelyi református temetőben.”²² „A kihantolás napján, 1911. július 7-én készített jegyzőkönyv szerint: „Mind Bolyai János, mind Bolyai Farkas érckoporsóját még a mai nap folyamán délután 15 órakor a Bolyai Farkas régi sírhelyén kiszélesített sírba hantoltattuk el, ünnepélyes temetéssel egybekötve.”²³ – írja Toró Tibor. Kelevéz Ágnes 1909-re teszi a vers születését, az *Angyalos könyv* genetikai vizsgálata alapján; közvetlen összefüggéseket találva a szonett előtt és után álló, 1909-ben keletkezett költeményekkel. Igaz, az *Angyalos könyv*ben még nem szerepelt a Bolyai levélből vett mottó, tehát valószínűsíthető, hogy Babits a korábban keletkezett verset épp az újratemetés alkalmából látta el mottóval és jelentette meg. (A Bolyaiak újratemetéséről mindazonáltal Ady Endre is megemlékezett *Csaba új népe* című versében, mely a *Világ* 1911. december 24-i számában jelent meg.)

²⁰ Bata Imre: *Az ismeretlen Babits*, Tiszatáj, 1973. november, 27. évf. 11. sz., 80-81.

²¹ Rába György: *Babits Mihály költészete*, i. m. 626.

²² Toró Tibor, i. m.

²³ Toró Tibor, i. m.

Horváth Csaba Árpád: *Elfuego*

Miklós Barbara – Takács Mónika

JÓNÁS KÖNYVÉNEK PSZICHOANALITIKUS (MEG)HALLGATÁSA – ÁBRAHÁM MIKLÓS JÓNÁS KÖNYVE FORDÍTÁSA ÉS A MŰ ANALITIKO-ESZTÉTIKAI ÉRTELMEZÉSE.

„Kiáltok Tehozzád / hallj meg Isten” – bevezetés helyett

„Ezt a verset egy nagy betegségben, egy életveszélyes műtét előtt állva kezdtem és terveztem. Hosszú hónapokon át, fél-önkívületben kísértett a szerencsétlen Jónás próféta alakja, aki a cethal gyomrában lelte időleges koporsóját. A próféta sorsa, a szellem sorsa a világ hatalmaival szemben: lehet-e izgatóbb tárgy-e mai költőnek?”¹

A *Jónás könyvét* Babits az utolsó, nyugalomban és remények között töltött nyarán, az autográf kéziratban szereplő, feleségének szóló ajánlásból tudható, hogy 1938 augusztusában, Ilona napon fejezte be.²

A beszéd hangját egy időre elvesztő Babits rátalál Jónás hangjára, számtalan stílári regiszteren keresztül. Ahogy Jónás is megtalálja – Istennel szemben – a saját hangját a költemény világában.

Ninive és Tarsis

1938-ban, amikor a *Jónás könyvét* írta Babits, a kecskeméti születésű Ábrahám Miklós, a numerus nullus törvény elől menekülve, ami zsidó származása miatt megfosztotta volna a felsőfokú tanulmányok lehetőségétől, tizenkilenc évesen Párizsba emigrált.

Franciaországban műfordítóként és pszichoanalitikusként Nicolas Abraham néven vált ismertté.³

¹ Babits Mihály: Most fedeztem fel saját versemet. In: Uő: „Itt a halk és komoly beszédek ideje”, Interjúk, nyilatkozatok, vallomások. (szerk., vál., a szöveget gond. és a jegyzeteket írta Téglás János), Pátria Könyvek, Budapest, 1993, 233.

² A keletkezés legfontosabb körülményeit lényegre törően összefoglalja Kelevéz Ágnes utószava a *Jónás könyvének* angol nyelvű fordításához és magyar nyelvű faksimile kiadásához. Vö. in: Babits Mihály: *Jónás könyve / The book of Jonah* / (graf.: Gyulai Líviusz ; szerk. és az utószót írta Kelevéz Ágnes) ; [az utószót ford. Tom Chilton, Krokovay Nóra] ; [a verseket ford. Tótfalusi István], Arcus, Vác, 2004, 62.

³ Az 1918-1919-es és az 1938-1941 közötti időszakot, a magyar pszichoanalitikusok emigrációjának „hullámaiként” tartjuk számon, többek között Mészáros Judit kutatásai nyomán. A második emigrációs hullámban vándorolt ki pl. Bak Róbert, József Attila analitikusa vagy Róheim Géza, a híres etno-pszichoanalitikus is. A kivándorlók azonban zömében olyan országokat választottak, ahol a pszichoanalízisnek hagyománya volt, és ahol pszichoanalitikus közösségekbe illeszkedve folytathatták a „Budapesti Iskola” szellemében munkásságukat. (Vö.: Mészáros Judit: „Nem látom itt egy békés jövő lehetőségét.” A budapesti iskola emigrációja. In.: Erős Ferenc, Lénárd Kata, Bókay Antal (szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásairól*. Thalassa, Budapest, 2008 105–137.) Épp ezért Franciaországot kevesen választották, mert ott csak még az 1950-es években is kialakulóban volt a mozgalom. Jellemző különbség, hogy a Franciaországba emigrálók fiatalok voltak, ezért – Fónagy Iván kivételével – már odakint történt a pszichoanalitikus kiképzésük, kint nyerték el pszichoanalitikus identitásukat, mint Ábrahám is. Itt kell feltétlenül megemlítenünk Kassai György nyelvészt, irodalomtudóst is, akit a magyar közönség József

Ha áttekintjük Ábrahám életének néhány mozzanatát, még világosabbá válik, hogy a *Jónás könyve*, mint bibliai történet és mint irodalmi szöveg miért lehetett többszörösen kitüntetett jelentőségű Ábrahám számára.

Ábrahám Miklós (1918-1975) művelt zsidó családban született, édesapja képzett rabbi volt, de nyomdászként tevékenykedett. Gimnáziumi érettségét matematikából, természettudományokból szerzett, és mindeközben héber vallási tanulmányokat folytatott. Apja rabbinak szánta.

Kivándorlása után először a Sorbonne-on hallgatott filozófiát és esztétikát, majd a németek elől Toulouse-ba menekült, ott folytatta filozófiai tanulmányait. Itt ismerte meg első feleségét, akit pszichiátriai intézetben kezeltek 1945-től.

Húga, Edith, 1970-ig Magyarországon élt, amikor is fiával, Rand Miklóssal (Nicholas Rand) az Egyesült Államokba ment. Ez az unokaöcs jelenleg a Wisconsin–Madisoni Egyetem francia irodalmi tanszékének professzora, nagybátyja második feleségének, Török Máriának halála után, 1998-tól, hagyatékának kezelője és az életmű szakértője.⁴

Ábrahám Franciaországban tudta meg, hogy szinte a teljes családja a holokauszt áldozata lett.

1948-ben kapta meg diplomáját, innentől kezdve Franciaország egyik legrangosabb kutatóintézetében (CNRS), az esztétikai tagozat munkatársaként dolgozott. Az '50-es évek elejéig az irodalom, azon belül is a verstan és a műfordítás kérdései foglalkoztatták.

A háború eseménye, felesége betegsége és annak az igénye, hogy filozófiai és irodalmi tudását kiterjessze, a pszichoanalízis felé sodorták. 1950-ben találkozott Török Máriával (aki 1944-ben vándorolt ki Franciaországba), közös érdeklődésük az identitás problémája volt, amit Török Mária klinikai munkája során a Rorschach-teszten keresztül vizsgált, Ábrahám Miklós pedig a husserli fenomenológiára alapozva. Ábrahám és Török közös témája és „felfedezése”: a harmadik szerepe az identitás építésében. E szemlélet a harmadik szereplőnek két személy dinamikájában döntő jelentőséget tulajdonít, és tanulmányunkban igyekszünk rámutatni, hogy e koncepció Ábrahám *Jónás*-értelmezésében is rendkívül fontos szerepet játszik.⁵

Ábrahám Miklós és Török Mária kiképző analitikusa egyaránt a szintén magyar származású Grünberger Béla volt.⁶ Ábrahám 1959 és 1975 közötti munkáiban, amiket már gyakorló analitikusként részben Török Máriával együttműködve írt, a freudi pszichoanalízis megújítására törekedett. Kutatásainak fő pillére az én spontán önteremtő munkáját megállító, abba betörő trauma.⁷ Ábrahám munkássága a francia pszichoanalízisben harmadik út volt az ortodox freudizmus és a lacani mozgalom között.⁸

Attila-tanulmányairól ismerhet leginkább, és aki ugyan nem ebben az időszakban vándorolt ki, de Ábrahám révén ismerte meg az analízist, közreműködött Ferenczi Sándor és Hermann Imre műveinek franciára fordításában.

⁴ Ábrahám Miklós és Török Mária innovatív (klinikai és elméleti) gondolatainak és életművének továbbvitele céljával 1999-ben jött létre az „Association Européenne Nicolas Abraham et Maria Torok” (*Ábrahám Miklós és Török Mária Európai Társaság*).

⁵Török Mária – Rand Miklós, *A tudattalan fantomjai. Török Mária és Rand Miklós válaszol kérdéseinkre*. Thalassa, 1998, 2-3., 113.

⁶ 1939-en vándorolt ki Franciaországba.

⁷ Török–Rand, 1998, uott.

⁸ Ábrahám Miklós és Török Mária klinikai munkásságáról és a francia pszichoanalitikus mozgalomban betöltött szerepéről Ritter Andrea doktori disszertációja foglalkozik. Ritter Andrea: *A „budapesti*

Az ő irányításával kezdődött meg Franciaországban Ferenczi Sándor és Hermann Imre műveinek kiadása.⁹

Műfordítás és lélekelemző esztétika

Török Mária elmondása szerint is Ábrahám Miklós legkedvesebb költője Babits volt. Ezt erősíti meg az is, amit Bajomi Lázár Endre ír, egy 1957-es (!) eseményről, amikor Ábrahám *Jónás könyve*-fordításából olvastak fel részleteket a párizsi rádióban, az azt kísérő előszavával.¹⁰ Ebben a műfordító Ábrahám „leszögezi, hogy Babits az egyik legnagyobb, sőt talán a legnagyobb magyar költő volt a két háború közt.” (A műfordítás kapcsán még visszatérünk ehhez az érdekes „előszóhoz”¹¹).

Ábrahám személyes ízlésén kívül nem kevés része lehet ebben annak, hogy Babits óriási mennyiségű és jelentőségű műfordítói életművet hagyott maga után. Fordításköteteit a műfordítás elméletére vonatkozó nézeteit megfogalmazó szövegek kísérik, melyeket Ábrahám minden bizonnyal ismert. Így az egyik legjelentősebb műfordítói „ars poeticáját”, a *Dante*-fordításról¹² készített 1912-es „műhelytanulmányát” is.

Ábrahám már a háború után belekezdett a *Jónás könyvének* fordításába, s szinte élete végéig (1973-ig) dolgozott rajta. Azonban csak Ábrahám halála (1975) után, 1981-ben jelent meg, a nagy múltra visszatekintő Flammarion kiadásában. A kötet első felében az eredeti magyar szöveg és Ábrahám francia fordítása szerepel, második felében az ábrahám fordítás és a költemény soraihoz fűzött pszichoanalitikus költemény (mert e magyarázat – mint amellet érvelünk is majd a későbbiekben – szintén a műalkotások közé sorolandó). A törzsszövegeket kíséri két rövid előszó Török Mária tollából (1979-ből), és másik kettő Ábraháméból (1957 júliusából). Nem tartalmazza azonban a *Jónás imáját*, melynek akkor már volt francia fordítása.¹³

A fordítás felettébb különös módon úgy jelent meg, hogy Babits neve nincs is a címben, csak a belső szövegekben jelenik meg, hogy az ő költeményének fordításáról van szó.¹⁴

iskola” hatása a francia pszichoanalitikus elméletekre. Ábrahám Miklós és Török Mária pszichoanalitikus rendszerének elemzése és terápiás alkalmazása. Doktori értekezés. (PTE BTK Pszichológiai Intézet Pszichológiai Doktori Iskola Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program), Pécs, 2005

⁹ Rand, Nicholas, *Biographies de Nicolas Abraham et de Maria Torok*. <http://www.abraham-torok.org>

¹⁰ Az általunk is az irodalmak között feltüntetett 1981-es, *Anasemies [„Rejtett jelentések] III.* kötete-ként kiadott Jonas két előszót tartalmaz. A Bajomi Lázár által idézettet, ez a 19-20. oldalon található, valamint annak egy első változatát (15-17 oldal), amelyben két Babits-versrészlet is szerepel Ábrahám fordításában (a *Modern vázlatból*, illetve *A lírikus epilógjából*), valószínű ezek is Ábrahám fordításai (noha e tanulmány keretében erről nem győződhattünk meg, de Ábrahám nem tüntet fel fordítót). Ebben az első változatban rendkívül érdekes eszme-futtatás van a Babits nárcisztikus igényei és a küldetés, kötelezettségérzet közötti feszültség által generált izzó líraiságról, ez a gondolatmenet és a versrészletek a második előszóban már nem szerepelnek.

¹¹ Bajomi Lázár Endre, *A Fortissimótól a Jónás könyvéig. Jegyzetek a „francia” Babitsról*. Dunatáj, 1984. március, 17.

¹² 1912-ben jelent meg a *Pokol* és 1929-ben a három rész együtt. (vö: *Babits-bibliográfia*, összeáll. Sárkány Oszkár, *Babits Emlékkönyv*, 289-308.)

¹³ vö: Bajomi Lázár, 1984, 23.

¹⁴ Bajomi Lázár, 1984, 21.

Ami a fordítás tartalmi és formai hűségét illeti, arról a 1980-as évek magyar kritikai visszhangja – ez érdemben két remek, a francia irodalomban terén szakavatott, költő, illetve író, irodalomtörténész és műfordító, Rába György és Bajomi Lázár Endre megnyilatkozásait jelenti – messzemenően elismerően nyilatkozik.

„Ábrahám nagy fordítói gyakorlat, a költészet és műfordítás elméletének több könyvébe foglalt tanulmányozása után látott a Babits-mű átültetéséhez [...]. Fordításából kiderül, Babits költői műhelyének avatott ismerője, a közvetítés feladatát pedig a magyar hagyomány szerint, a finom szerkezetekre is érzékeny, formahű felfogásban teljesíti. Sőt, a műfordító Babits vízjelének, egyéni fordítói eljárásának tudatában tolmácsol” – írja Rába György *Kecskemét, Párizs, Ninive* című könyvismertetésében.¹⁵ Kiemeli a nyomatékosító hangfestés átültetését, a tenger hullámszerűségét érzékeltető („ingó és hulló kék hullámfalakból, / mintha egy új Ninive kelne-hullna” – a rím furcsaságait (belsejébe/bölcsejébe), és főképp, hogy átveszi Babits Dante-fordításaival összhangban, hogy „az átültetésnek az a nyelvszemléleti sajátja, hogy az élőbeszédtől eltérő szókincset nyomatékos, ritka szinonimákkal helyettesíti. Példaként ’rühellé’ szót említi, amit ’cagnard’ tohonya jelentésű szóval tolmácsolja, mert ez a francia szó, ugyancsak az első magyar bibliafordítások korából való, mint a ’rüh’, szó, melyből a rühellé ige képződött.”¹⁶

Bajomi Lázár Endre is megerősíti a Rába által leírt „jártasságot” Babits költői műhelyében, és a már említett 1957-es „előszóból” idézi Ábrahám hitvallását a műfordítással kapcsolatban: „megkíséreltem magának Babitsnak a fordítástechnikáját alkalmazni, hogy visszaadjam szótagról-szótagra a nagy magyar költő lírai hanglejtését és szándékát.”¹⁷ Bajomi kedvtelven írja, hogy „Ábrahám (ha nem is szótagról szótagra) szinte szóról szóra tükrözi az eredetit, méghozzá roppant leleményesen, hamiskásan-kedvesen, gunyorosan, a tudathasadás teljes vértetéssel játszva a klasszikus pátosz és a modern hétköznapi húrjain, az alázatos hányavettség, a szemtelen megalázkodás, a formai tökély és a pongyolaság csak ritkán verejtékes slalomversenyében.”¹⁸ És ha már Rába jellemzéséből is szerepelt egy példa, legyen itt egy Bajomi-Lázáréiból is: „Ki hinné, hogy vissza lehet játszani egy olyan tripla szaltót, mint a III. rész 25. és 26. sorában olvasható: *Másod estére másik térre ére / a színészek és a mimesek terére?* Nos, műfordítónk erre a teljesítményre is képes: *Secondsoir l'égarasur la seconde agora / Mimus et masquestienaient lá grand gala.* amint látható, az invenciózus égara-agora belső rím meg a második sorban lévő két *m*-es, illetve két *g*-s alliteráció tökéletesen babitsi!”¹⁹

Noha Ábrahám fordításának mindkét méltatójától meglehetősen idegen a szöveghez fűzött pszichoanalitikus magyarázat, ennek ellenére a könyv egészének fogadtatása egyértelműen pozitív.

Rába György rámutat, hogy a sajátos megközelítésnek és a szoros olvasásnak, amellyel Ábrahám a művet „hallgatja” köszönhetőek olyan sajátos szempontok felfedezései, amik akkor is érvényesek, ha „a mű pszichoanalitikus

¹⁵ Rába György, *Kecskemét, Párizs, Ninive*. Nagyvilág, 1982/5. 770.

¹⁶ Rába, 1982, 769.

¹⁷ Abraham, Nicolas, *Le cas de Jonas*. In: *Jonas (Anasémies III.)*. Flammarion, Paris 1981 15-17. Idézi: Bajomi-Lázár, 1984, 22.

¹⁸ Bajomi Lázár, 1982, 23.

¹⁹ Bajomi Lázár, uott.

magyarázatát mintegy felfüggesztjük.”²⁰ Erre hozza például, azt a meglátást, hogy a mű (lírai) énje olykor nemcsak Jónás, hanem az Isten is. Ennek lehet egy olyan olvasata is, hogy az „ingyen kegyelemből” megbocsátó Istennel való azonosulással a szerző az aktív humanizmus képviselője lesz. Ábrahám azonban magára a narratológiai tényre helyezi a hangsúlyt, hogy Jónás vágyai az Úr szájából szólnak, amire majd a rövid elemzett fordításrészlet kapcsán jelen tanulmány is kitér.

Bajomi Lázár Endre – a kötet címére gondolva is, lássuk be, némileg joggal – 1982-es cikkében aggódik amiatt, hogy a pszichoanalitikus értelmezéssel együtt megjelent Babits-fordítás nem tudja betölteni azt a fontos szerepet, amire a fordítás magas színvonala folytán hivatott lenne, hogy az irodalmat szerető francia közönség megismerje belőle Babits lírájának e reprezentatív darabját, mert Babits neve helyett csak a pszichoanalitikus gondolatok felé fog fordulni a figyelem. Ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy „nem szentségtörés” pszichoanalitikus kommentárral ellátni irodalmi műveket, megtörtént ez már Franciaországban jó néhány illusztris szerzővel (Baudelaire, Lautréamont).²¹

1986-os cikkében, amikor már volt szerencséje találkozni Ábrahám özvegyével, Török Máriával, Bajomi Lázár érzékenyebbnek mutatkozik a pszichoanalitikus ihletettséggel szemben. Hangsúlyozza, hogy Ábrahám Babits műfordítói felfogásának és eszköztárának alkalmazását nem pusztán intellektuális követelménynek tartja, hanem a műfordítás mint szövegértés organikus részévé téve – mint azt megkíséreljük a későbbiekben bemutatni –, a szöveg „tudattalanjának” feltárásában is „hasznosítja”.

A gyakorló pszichoanalitikus Ábrahám számára minden páciens költő volt, a műfordító-alkotó Ábrahám számára a pszichoanalízis pedig az önteremtés poétikája.²²

És ezen a ponton térünk vissza Babits említett tanulmányához, ahol a fordításról mint aktív megismerésről így ír:

„az egyéniséget is bajos lenne megismernünk, ha meg nem próbálnók lelki világát a mi lelki világunk edényébe, a mi nyelvünkbe átönteni. A lélektan tanítja, hogy voltaképp passzív megismerés nincs, minden megismerés aktív, mint ahogy a gyermek szájmozgása önkénytelen utánozza annak szájmozgását, aki hozzá beszél. [...] Előttem az egyetlen teljes asszimilálása valamely költőnek, ha megpróbálom lefordítani.”²³

Feltételezésünk, hogy ahogyan Ábrahám gondolkodik a szöveggel való találkozásról, legyen szó műfordításról avagy egy páciens szájából elhangzó asszociatív szövegfolyamról, az lényegileg hasonló ahhoz, ami Babits idegen alkotó és szöveg „asszimilációjának” nevez.

Lélekelemző esztétika és műfordítás

²⁰ Rába, 1982, 770.

²¹ Bajomi Lázár, 1984, 23.

²² Ábrahám, 1981, 11. (*Török Mária második, cím nélküli jegyzete*)

²³ Babits Mihály: *Dante fordítása. Műhelytanulmány*. Nyugat, 1912. 8. sz.

<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00102/03282.htm>

A *Ritmusok (Rhythmes)* című tanulmánykötetében²⁴ Török Mária és Rand Miklós Ábrahám három régebbi tanulmányát gyűjtötték össze, amelyek a költői nyelvről értekeznek.²⁵ Az írások kitérnek a költői nyelv fenomenológiájára: a költői nyelv egyes rétegeinek (fonetikus, szemiotikus, szemantikus, mitologikus és mindezek szintézise, a holopantikus réteg – „a költői mítosz” univerzuma) Ábrahám egy-egy fejezetet szentel. Foglalkoztatja a ritmus és az időiség jelensége, és annak kapcsolata a ritmizáló tudattal és a költői nyelv „tudattalanjával”.

A „pszichoanalitikus esztétikáról” írott esszéje azonban fontosabb számunkra: itt használja először az introjekció fogalmát, amit Ferenczi Sándortól vesz át, és ami összeköti a költői nyelvről alkotott gondolatait a pszichoanalízis gyakorlati tapasztalatával. Ferenczi így fogalmazza meg az introjekciót *Indulatáttétel és magábavetítés* című írásában: „a neurotikus a külvilágnak minél nagyobb részét bevonja érdeklődésének körébe, és tudatos vagy öntudatlan fantáziák tárgyává teszi.”²⁶

Ábrahám szerint az introjekció egy hatékony, az én-szerveződést segítő, önteremtő, önalkotó folyamat, amely egy „másikkal” való kiemelt találkozási pillanatban lép működésbe. Ez a „másik” gyerekkorunkban lehet a szülő is. Ehhez a folyamathoz, tehát identitásunk megalkotásához szükséges lehet egy harmadik „közvetítő”, aki ráébreszt saját, kialakulóban lévő vágyainkra,²⁷ támogatja azt, hogy „személyként” éljük meg önmagunkat.

Lehet valódi vagy elképzelt, de mindenképp omnipotens, mindenható figura, „bírók bírása”, aki a nyelv kialakulását is segíti, azáltal, hogy neve van, amelynek kiejtése mágikus hatású.²⁸

Ábrahám találkozása az irodalmi szöveggel introjekciós aktusként értelmezhető: a fordítás és értelmezés önteremtő alkotó folyamat. Ahogy később látni fogjuk, a *Jónás könyvéhez* írott értelmezésében Ábrahám arról beszél, hogyan teremt meg önmagát, hogyan talál rá saját hangjára Jónás.

Hanem az introjekciós folyamat elakadhat: a trauma, a szenvedés, elidegeníti a személyt másoktól és önmagától, mivel a szenvedés elmondhatatlan, artikulálhatatlan, néma szó lesz. Ami néma szó, azt nem értjük. A pszichoanalízis célja pedig az, hogy megtalálja az utat az elakadások feldolgozásához, a megértés és a szavak segítségével.

Ábrahám szerint a ritmus, a költemény, a fordítás, vagy egy meghallgatott élettörténet (pszichoanalízis), mind ugyanolyanok abban a tekintetben, hogy megtörhetnek mint teljes történet, traumák, viszontagságok által.

Ábrahám mint értelmező, mint fordító és mint pszichoanalitikus mindig a teljes mű-alkotásra (l'oeuvre) reflektál: azt kutatja, milyen feltételek között tud a néma szó megszólalni, hogyan lesz ékesszóló (éloquent), hogyan tudja elbeszélni a fájdalmaikat, viszontagságokat, a hozzáférhetetlen lelki tartalmakat. Ezzel

²⁴ Abraham, Nicolas, *Rhythmes. De l'œuvre, de la traduction et de la psychanalyse*, Aubier-Flammarion, Paris, 1985.

²⁵ Bajomi Lázár Endre, *Bolyongás Nicolas Abraham „fursza vidékén”*. Kritika, 1987/4., 25.

²⁶ Ferenczi Sándor, *Indulatáttétel és magábavetítés*. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor műveiből*, Magvető, Bp., 1982, 63. (Ferenczi kiemelése)

²⁷ Török-Rand, 1998.

²⁸ Juffé, Michel, *Genèse du sujet et altérité, chez Nicolas Abraham et Emmanuel Lévinas*, In: *Le Coq-héron* 4/ 2002 (n° 171), p. 26-46 URL : www.cairn.info/revue-le-coq-heron-2002-4-page-26.htm. DOI: 10.3917/cohe.171.46

mintegy a mű-alkotás tudattalanját kívánja „megszólaltatni”, ami más értelmezések által még néma maradt, amelybe beleíródott az elmondhatatlan szenvedés.²⁹ Úgy kísérli meghallgatni Jónás könyvét, hogy az valóban megszólaljon.

Jónás a díványon

A kísérlet egy szépirodalmi szövegalkotás formájában történik, két szinten: az egyik maga a műfordítás, a másik az interpretáció, amely szintén irodalmi szöveg szókincsében, nyelvi és formai megoldásaiban, de egyúttal az élő beszéd töredékessége, egy valódi pszichoanalízis jelentéseket keresgélő, szabad asszociációkban kibomló nyelvezete is jellemzi.

Egymás mellett a két szöveg szerves egységet alkot, ahogy a páciens fekszik a díványon, úgy fekszik a szöveg a bal oldalon, az analitikus pedig a jobb oldalon ül és hallgatja. Kettejük közös diskurzusában születik meg a mű-alkotás.

Ábrahám úgy vezeti fel értelmezését, mintha egy estén egy analitikus kezelés folyamatának történetét osztaná meg a hallgatóval, a maga intimitásában, diszkréciót követelve. Idézzünk ebből a bevezetőből:

„Ezen az estén két újdonságban lesz részünk: lefektetünk egy költeményt az analitikus díványra, majd elmeséljük, ahogyan meghallgatjuk a költeményt, és tesszük mindezt a lehető legkevesebb elmélet bevonásával. [...] A költemény története követi egy gyermek fejlődését a pubertás korig és egyben az analitikus érés folyamatát is. [...] Az értelmezés, ami kísérlet arra, hogy elmondja, hogyan hallgatom a költszetet, ennek a hallgatásnak a meghallgatására szólítja fel Önöket. Már előadásom formája is valami olyat fog előidézni Önökben, ami ellian a racionalitás elől. Ahelyett, hogy egy-egy részletre korlátoznák figyelmüket, hagyják magukat az alakuló jelentés hullámain sodródni, ahogyan váratlanul megjelennek, ahogy egymásra rezonálva összekapcsolódnak, és talán elérkezik az a pillanat, ahol Jónás története az előbb még egyfajta masszaként (masse) jelenik meg, de újra rátekintvén már a tudás birodalmában találják magukat.”³⁰

Ábrahám elgondolásában Jónás történetén keresztül egy gyermek fejlődését hallja meg, aki keresi önmagát, saját vágyait, ösztönei kielégülését. Isten elküldi Jónást Ninivébe, ezáltal az nem saját vágyait követi, hanem az Istenét, vagyis betölti a próféta küldetését. Isten szócsöve, tőle kölcsönzi szavait. Nincsenek saját szavai, de nem is kiált Ninive ellen, nem beszél. Az Isten szavai ösztöntől megfosztott szavak lennének Jónás szájában.

Jónás elmenekül az isteni küldetés elől, tengerre száll, a szökés gesztusában már artikulálódik Jónás ösztöne, amely a tenger hullámzásában felvonultatja szimbólumait: felemelkedés, ringatózás, megtörés/megfáradás. Jónás megküzd a harcát az Istennel (Apával?), aki Ninive ellen prófétálni küldi, és aki saját vágyainak szócsöveként használja (akárcsak Babits küzd a próféta-sággal és Ábrahám, mint a rabbinak szánt pszichoanalitikus-műfordító), és valódi

²⁹ Abraham, 1985., 8.

³⁰ Abraham, 1981, 63-64. A tanulmányban idézett Ábrahám-műrészleteket Miklós Barbara fordította. (A szerzők)

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

„megszületésének” is tanúi lehetünk, amikor a bálna hasában önmagát, vágyait, dühét artikulálni kezdi Isten felé, miután megszülettek első saját szavai.

Ennek az aktusnak Ábrahám nagy jelentőséget tulajdonít, az önteremtés kiemelt pillanatának tekinti, amelyben az eddigi Jónás-értelmezésekben „néma” „Kormányos” ölti magára a folyamatot katalizáló harmadik szerepét. Jónásnak Istennel „egybeforrt árboznak” kellene maradnia, kölcsönös hűségben, ahogy a hajótest darabjai, de ez a kapcsolat megtört, „deszkaszál nem maradt hű deszkaszálhoz.”³¹ A „Kormányos”, aki beszédre bírja Jónást, artikulálja Jónás diffúz konfliktusát, és őt magát: „Ki vagy te? Kelj föl, és kiálts a keserves istenedhez, talán ő megkegyelmez!”; hangot ad neki, amely a vágy hangja: vágyra ítéli, a saját vágyára és ezáltal Jónást elindítja saját fejlődéstörténetében.

Nézzük meg ezt a kiemelt találkozás-pillanatot, egyben Ábrahám értelmezésének sarokkövét a műfordítás és a szövegértelmezés szintjén. Lássuk előbb Babits művét, és Ábrahám francia műfordítását.³²

De a kormányos dühhel csapta vissza:
„Mit fecsegsz itt erdőről össze-vissza?
Hol itt az erdő? És hová tegyünk ki?
Innen csak a tengerbe tehetünk ki!
Ki is teszünk, mert nem türöm hajómon
az ilyet, akit mit tudom mi bűn nyom.

Már biztos hogy te hoztál bajba minket:
magad mondod hogy Isten átka kerget.
Ha Isten üldöz, az ördög se véd meg.
Hé, emberek! Fogjátok és vigyétek
ezt a zsidót!” S már nyolc marok ragadta,
nehogy hajójuk süllyedjen miatta,
mert nehéz a kő, és nehéz az ólom,
de nehezebb kit titkos súlyu bűn nyom.³³

Mais le Patron, colère, rabroua: „Qui?!”
Foin du sableux galimatias!
Où te jeter, quelle forêt, quels sables ?
Rien que dans la mer on est, d'ici jetable.
Et jeté seras, car je ne veux á bord
Quiconque est grevé d'on ne sait quel remords.
Plus de doute, c'est toi le porte-malheur !
Un qui cherche à fuir, maudit par son Seigneur !
Si ton dieu t'en veut, quel diable pour t'aider ?
Hé là, les gars, prenez-le et l'emmenez,
Ce Juif!” Et huit poignés déjà le saisirent,
Plutôt que de voir se rompre leur navire,
Mais plus lourd est le plomb et la pierre, lourde,

³¹ Babits Mihály: *Jónás könyve*. (Nyugat, 1938. 9. sz.) <http://mek.niif.hu/04300/04341/04341.htm>

³² Tanulmányunk végén a *Függelék*ben közöljük a Jónás könyve idézett 53–67. sorainak angol fordítását is.

³³ Babits, 1938.

Mais plus lourde d'un péché la tare sourde.³⁴

Ábrahám Babits stílusát híven imitálva ülteti át francia nyelvre a szakasz nyelvi fordulatait, az egyes regiszterek között bravúrosan módon közlekedik: Babits (dühhel) „csapta vissza” kifejezését a francia (colére) „rabrouer”: korhol, „lekap” (a tíz körméről) régies alakjába írja át, a „fecseg” franciául a „faire du foin – pofázik, fecseg, bizalmas, köznyelvi formájában jelenik meg. Babitsnál Jónása „összevissza” fecseg, míg Ábrahám Jónásának beszéde halandzsa, zagyvaság, badarság, összevissza beszéd: „galimatias” a franciában bizalmas, köznyelvi fordulatként fejezi ki ugyanazt, árnyaltan megfestve Jónás artikulálatlan, „valódi” szavai előtti beszédmódját. Babits titkos súlyú bűnről beszél, a franciában a „la tare sourde” ki nem mondott vagy süket (tehát nem hallható) (sourde) bűn, hiba, fogyatékoság, fizikai vagy lelki teher (tare) – utóbbi sűrítve hordozza a bűn és a súly jelentést. Ez sajnos az angol fordításban nem érzékelhető (v.ö. az angol fordítással a függelékben). A szöveg ritmusa is híven követi Babitsét, még a 62–63. sorok enjambement-ja is „helyt áll” (amit az angol fordítás szintén nem tud visszaadni).

Lássuk a továbbiakban Ábrahám értelmezését.

„Jónás futása”³⁵

A per: vágyra ítélve

Jónás megszólalt. Most először. De szót sem ejtett Ninivéről. A 'Kormányos' arra már rájött, hogy nem 'Isten'-ről van itt szó. Még csak nem is róla szól... Ez bolond: Megvádolják, és még csak nem is védekezik? Hát nem elég nagy bűn, amivel vádolólok? Csaknem alattomosabb, veszélyesebb bűnt követett el másokkal szemben, mint az, akinek nincs neve? Mindezt Jónás jól tudja. Hiszen nem ő maga provokálta ezt a reakciót? Óh, mekkora öröm, végre elítéltetik, most már biztosan. 'Hé, emberek!' Ad absurdum, az Ösztön, Kormányosnak álcázva, megmenekülésének kulcsa lesz. A hajó 'Jónás' nem süllyed el bűnének terhe alatt, ami valójában [...] az ártatlanság. Mitöbb, járművet vált [...]. De ne szaladjunk ennyire előre. Jelenleg Jónás az ítélet révén már kénytelen látni bűnét. Mitöbb, a dívány ítélete: 'vízbe dobni' őt nem lesújtja, hanem megkönnyebbül tőle. Az Ösztön az, ami felszabadul [...] felszínre tör.”

Ábrahám a költemény minden egyes részének és azon belül minden – általa meghatározott – értelmezési egységnek címet ad. A költemény első része a „Jónás futása” címet viseli, azon belül az ismertetett rész pedig „A per: vágyra ítélve” címet.

A „Kormányos” kérdéseitől ösztökélve itt szólal meg először Jónás. A „Kormányos” – a „harmadik” pedig sejti, hogy Jónás ártatlan, pusztán az a bűne, hogy nem Isten prófétája akar lenni, hanem önmaga. De bűnősként, mint aki veszélybe sodorta hajóját, elítéli, és ezáltal ad lehetőséget neki arra, hogy tudatosítsa benne és artikulálhatóvá tegye saját vágyait. Ezzel megszületik az ítélet („vágyra ítélve”), és kezdetét veszi a „per”, Jónás és Isten, (apa és fiú?) között.

³⁴ Abraham, 1981, 76.

³⁵ A függelékben közöljük Ábrahám értelmezés-részletének szövegét eredeti nyelven.

Hanem előbb Jónásnak valóban meg kell születnie, ezért „járművet vált”, és a cet gyomrába száműzve, ahová „Jónás simán és egészben úgy lecsusszant”, mintegy a nemi aktust és fogantatást megjelenítve saját intrauterén „bölcsojébe” kerül. Az „önteremtés” harcának „felvonásai” Jónás ninivei tartózkodása során követhetőek végig, ahol Jónás szexuális ösztönei és haragja egyaránt tombolnak – Isten pedig Ninivét választja. Csábító lenne végigtekinteni a teljes ábrahámi értelmezést, és még csábítóbb annak freudi (ödipális harc) illetve lacani (az Apa Neve és a Szimbolikus Tartományba íródás sorsa) továbbgondolásában elmerülni, de ezeknek a vágyaknak most határt kell szabnunk – talán egy következő előadásban eléggülhetnek ki.

Ábrahám az önteremtés útját mutatja be Jónás történetében: az Apával, vagy bármely Másikkal való azonosulás viszontagságait, amely, ha saját szavainktól és saját vágyaink artikulálásának lehetőségétől megfosztva elakad, egy Harmadik segítségével, aki engedélyt ad a beszédre, azzal, hogy segít megfogalmazni nekünk saját vágyainkat („vágyra íté”) utat biztosít az introjekciós folyamatoknak, a valódi identitásépítésnek.

Babits számára a cethal gyomra „ideiglenes koporsó”³⁶ az ábrahámi értelmezésben azonban bölcső, az újjászületés helye – amihez előbb meg kell halni. Ahogy Babitsot a „próféta sorsa, a szellem sorsa” foglalkoztatta a „világ hatalmasival szemben”³⁷ – Jónás szavai által a „prófétaságot rühellő”, a hangja elvesztésétől rettegő ember szólal meg, és lel új, emberi hangra költészetében.

„Hallj meg Isten!” – mondja Babits Jónása, „Halj meg Isten!”- mondja Ábrahám Jónása. Az Isten és az analitikus sorsának elemzése a műben még továbbgondolásra érdemes feladat – az ábrahámi értelmezésben előbbi meghal, utóbbi elhallgat – azonban ez már túllépné ezen előadás kereteit. Jónás beszél.

Irodalom

- Abraham, Nicolas: *Le cas de Jonas*. In: *Jonas (Anasémies III.)*. Flammarion, Paris 1981, 61-147.
- Abraham, Nicolas: *Rythmes. De l'œuvre, de la traduction et de la psychanalyse*, Aubier-Flammarion, Paris, 1985
- Babits Mihály: *Dante fordítása. Műhelytanulmány*. Nyugat, 1912. 8. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00102/03282.htm>
- Babits Mihály: *Jónás könyve*. (Nyugat, 1938. 9. sz.) <http://mek.niif.hu/04300/04341/04341.htm>
- Babits Mihály: *Most fedeztem fel saját versemet*. In: *Uő: „Itt a halk és komoly beszédek ideje”, Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*. (szerk., vál., a szöveget gond. és a jegyzeteket írta Téglás János), Pátria Könyvek, Budapest, 1993
- Babits Mihály: *Jónás könyve / The book of Jonah* / (graf.: Gyulai Líviusz; szerk. és az utószót írta Kelevéz Ágnes) ; [az utószót ford. Tom Chilton, Krokovay Nóra]; [a verseket ford. Tótfalusi István], Arcus, Vác, 2004
- Bajomi Lázár Endre: *A Fortissimótól a Jónás könyvéig. Jegyzetek a „francia” Babitsról*. Dunatáj, 1984. március. 17-24.

³⁶ Babits, 1993, 233.

³⁷ Babits, 1993, u.ott.

- Bajomi Lázár Endre: *Bolyongás Nicolas Abraham "furcsa vidékén"*. Kritika, 1987/4. 24-25.
- Ferenczi Sándor: *Indulatáttétel és magábavetítés*, In: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor műveiből*, Magvető, Bp., 1982, 50-75.
- Kelevéz Ágnes: [cím nélkül: utószó a faksimile kiadáshoz és az angol fordításhoz.] In: Babits Mihály, 2001.
- Mészáros Judit: „Nem látom itt egy békés jövő lehetőségét.” *A budapesti iskola emigrációja*. In.: Erős Ferenc, Lénárd Kata, Bókay Antal (szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásairól*. Thalassa, Budapest, 2008 105–137.
- Rába György: *Kecskemét, Párizs, Ninive*. Nagyvilág, 1982/5. 769-770.
- Rand, Nicholas: *Biographies de Nicolas Abraham et de Maria Torok*. <http://www.abraham-torok.org/>
- Sárkány Oszkár (összeáll.): *Babits-bibliográfia*. In: Illyés Gyula (szerk.): *Babits-emlékkönyv*. Nyugat, 1941, Budapest 289-308.
- Török Mária – Rand Miklós: *A tudattalan fantomjai. Török Mária és Rand Miklós válaszol kérdéseinkre*. Thalassa, 1998, 2-3. 112-121.
- Ritter Andrea–Erős Ferenc: (szerk.): *A megtalált nyelv. Válogatás magyar származású francia pszichoanalitikusok munkáiból*. Új Mandátum, Budapest, 2001.
- Ritter Andrea: *A „budapesti iskola” hatása a francia pszichoanalitikus elméletekre. Ábrahám Miklós és Török Mária pszichoanalitikus rendszerének elemzése és terápiás alkalmazása. Doktori értekezés*. (PTE BTK Pszichológiai Intézet Pszichológiai Doktori Iskola Elméleti pszichoanalízis Doktori Program), Pécs, 2005.

Függelék

Ábrahám Miklós Babits Mihály Jónás könyve című műve 53–67 sorainak francia fordításához fűzött értelmezésének szövege, eredeti nyelven.

La fuite de Jonas³⁸

Le procès: condamnation au désir

Jonas avait parlé. Pour la première fois. Mais il n'avait pas soufflé mot de Ninive. Le „Patron” saisissait seulement que ça ne tournait pas rond avec „Dieu”. Pas plus qu'avec lui. „Il est dans la lune celui-ci.” On l'accuse et il ne se défend même pas! N'est-ce pas un péché suffisant? Est-il péché plus sournois, plus dangereux pour les autres que celui qui n'a pas de nom?

Tout cela Jonas le sait bien. N'avait-il pas lui-même provoqué cette réaction? Oh bonheur, enfin il va être condamné, c'est sûr. „Hé là gars!” *In extremis*, l'Instinct, à visage de Patron, apporte donc son secours. La navire „Jonas” ne sombrera pas sous le poids du péché... d'innocence. Tout au plus changera-t-il de véhicule... Mais n'anticipons pas. Pour le moment Jonas se voit condamner à ne plus ignorer son „péché”. Aussi le

³⁸ Fejezet cím

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

verdict du divan d'être „jeté à l'eau" n'afflige pas mais allège. L'Instinct qui se libère... monte." ³⁹

Babits Mihály Jónás könyve c. művének 53–67. sorai angolul, Tótfalusi István fordításában.

„What babblest thou of shores and woods, oh hang it!
Where is the wood? Where could we put thee out?
Into the sea alone, and we, no doubt,
will do so, for boat shall carry none
whose heart is pressed by I know not what sin.
Now I am sure our fate was caused by thee:
thou saidst that from thy God's curse didst thou flee.
No devil can protect whom gods pursue.
Hey men! Come quickly and haul up this Jew!"
And eight hands grabbed his feet, his arms and throat,
lest he should cause the peril of the boat,
for stone and lead are havy, but haviest
is one who by a secret vise pressed.⁴⁰

³⁹ Abraham, 1981, 77.

⁴⁰ Babits, 2004, 41. (Tótfalusi István fordítása)

Hárs György Péter

ADALÉKOK BABITS ÉS A PSZICHOANALÍZIS
KAPCSOLATÁHOZ

Babits és a pszichoanalízis kapcsolatát már sokan tárgyalták.⁴¹ A legtöbb szerző Babits műveinek elemzéséből indul ki, jómagam – eltekintve a *Psychoanalysis Christiana* elemzésétől – szokásomhoz és meggyőződésemmel híven mellőzöm ezt a gyakorlatot. A tájékoztatás kedvéért mégis felsorolom, mely Babits műveket szokták a pszichoanalízissel kapcsolatba hozni. A versek közül természetesen a már említett *Psychoanalysis Christiana* (1927), *Az álom kivetett* (1929) és az *Álmok kusza kertjeiből* (1930) címűeket. A regények közül *A gólyakalifa* (1916), a *Tímár Virgil fia* (1922) és a *Halálfi* (1927) szerepelnek ezen a listán.

Babits és a pszichoanalízis kapcsolatához én három ponton fogok hozzászólni. Az első megjegyzésem a föllelhető adatokra szorítkozik. A második Ferenczi *Thalassájával* függ össze. A harmadik a *Psychoanalysis Christiana* értelmezésével. Volna még egy negyedik kérdés, amihez kesztyűs kézzel kellene hozzányúlnom, mert műteti eset és spekuláció, ami talán túllépi a tudományosság szigorú kereteit: ez Babits és a fiatalabb nemzedék tagjainak kapcsolata: Babits, az Apa.

Nézzük tehát a tényeket. Többen is állítják, hogy Babits jó, hacsaknem baráti viszonyt ápolt Ferenczivel.⁴² Harmat Pál Hegedűsre hivatkozva például azt írja: „Babits társasági jó viszonyban állt Ferenczivel. A pszichoanalízist nem csupán olvasmányáiból, hanem a lélekbűvár orvossal folytatott beszélgetéseiből ismerte meg.”⁴³ Ugyanerre a forrásra alapoz Valachi Anna is. Viszont, ha megnézzünk akár csak pár dokumentumot – Freud-Ferenczi Levelezés, Babits levelezése, Babits *Nyugatban* közölt írásai –, más benyomásunk támad.

Mielőtt nekiállnék ezek kommentálásához, hadd szolgáljak egy másik beszédes adattal. Ha Babits szerkesztői munkásságát tekintjük – 1929-ben vette át a *Nyugatot* –, a pszichoanalízis szempontjából számszerűsítve a következőket látjuk: egyrészt onnantól kezdve lecsökken a lapban közölt pszichoanalitikus vonatkozású írások száma, másrészt megváltozik a szerzők szakmai „hovatartozásának” összetétele. Míg 1909 és 1929 között a *Nyugatban* számításaim szerint⁴⁴ huszonnyolc pszichoanalitikus vonatkozású írás jelent meg, ebből tizenhat a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagjaitól származott, addig 1929 után húsz ilyen jellegű publikációt találunk, s ezek közül hetet jegyeznek pszichoanalitikusok vagy *valamelyik* pszichoanalitikus egyesület tagjai. A „valamelyik”-nek itt fontos szerepet szánok, mert a hétből négyet írtak a freudisták, a másik három adleristáktól és stekelistáktól származik. Úgy vélem, ez egyben értékpreferenciát is jelent. S látni fogjuk, hogy valóban, Babitsnál azon ritka esetekben, ha pszichoanalitikus terminológia használatára adja magát, beszivárog az adleri terminológia. Tisztában vagyok azzal, hogy 1909-től 1928-ig majdnem

⁴¹ L. pl. Balassa (1987), Harmat (1994), Hárs (2008, 2013), Hegedűs (1988), Nemes (1994), Rába (1965), Vadai (2002), Valachi (2008).

⁴² Vö. Hegedűs (1988), Harmat (1994), Valachi (2008).

⁴³ Harmat: 1994, 261.

⁴⁴ Vö. Hárs (2008a).

kétszer annyi idő telt el, mint 1928-tól 1941-ig: így a csupasz számarányok akár Babits felé is billenhetnének, sőt örvendetes és dicséretes repertoár-bővülést is jelenthetne a rivális egyesületek képviselőinek írásai. Ámde: a Független Orvos-analitikusok Egyesülete csupán 1925-ben, a Magyar Individuálpaszichológiai Egyesület 1927-ben alakul meg. Másrészt Babits regnálása alatt a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület publikációinak száma időarányosan évi 0,3, míg előtte évi 0,8 volt.

Beszédes adat az is, hogy Babits neve a Freud-Ferenczi levelezésben egyáltalán nem szerepel, és Babits sem írja le egyszer sem *Nyugat* béli cikkeiben sem Ferenczi, sem pedig Freud nevét. Hogy igazságosak legyünk, a „freudi” jelzőként azért két esetben megjelenik: mint „freudi gyűlölet és féltékenység az apa ellen”⁴⁵ és mint „freudi elszólás”⁴⁶ – mindkettő olyan íráson, egyben olyan kontextuson belül, amelyre még visszatérek. Emellett az is beszédes adat, hogy Babits eddig megjelent levelezésében sem Freudról, sem Ferencziről, de még az író társ Csáth Gézaról sem esik említés. Azt viszont bizvást ki lehet jelenteni, hogy Babits, ha nem is említi a pszichoanalitikusokat, olvasta és ismerte őket, noha ambivalensek lehettek érzelmei. Az egyik Babitshoz írott Kosztolányi levélben például ez olvasható, és a levél címzettje nyilvánvalóan tudta, kicsoda Georg Groddeck: „Füst Milánról, közös barátunkról van szó [...] Baden-Badenben kezeltette magát *Groddecknél*.”⁴⁷ Ezenkívül Kosztolányi 1925-ben interjút is készített Groddeckkel, Füst pedig emlékbeszédet írt róla.⁴⁸ Azért tértem ki példaként erre a levélre, mert meggyőződésem, hogy Babits ismerte a pszichoanalízist és irányzatait, és éppen emiatt nem jelennek meg életművében hangsúlyosan.

Nyilvánvaló, nem minden esetben lehet számon kérni egy szerzőn, hogy mi nem szerepel egy adott írásában. Azonban az is nyilvánvaló, hogy sokat elárul a szerzőről, ha ott nem szerepeltet valamit vagy valakit, ahol azt a téma és a kontextus megkövetelné. Két példa erre Babitsnál: az egyik az Ignotusról, a másik a Karinthyról szóló írásai.⁴⁹ Itt a Ki kérdezett? (*Széljegyzetek Karinthy Frigyes könyvéhez*) című írásból idézek. Babits ebben említi két olyan Karinthy művet, amelyek értelmezése, de akár csak ismertetése is, csonka marad Freud nevének említése nélkül. „Avagy lehet-e ’gondolatébresztően érdekesnél’ többnek fogadni például Karinthy elméletét a Legnagyobb Félelemről? A Halál vagy a Kísértet félelme nagyobb-e? alig hangzik jólföltett kérdésnek, melyet eldönteni logika vagy experimentum valaha kritériumot nyújthatna; s hozzá a Kísértetet a Tébolylal s az öngyilkosok ’pillanatnyi elmezavarát’ az Én elvesztésének félelmével okvetlen azonosítani, bizonyos kissé önkényes is.” – írja a ’Pillanatnyi elmezavar’ kapcsán. Babits hozzáállása nyilvánvalóan ellenséges. A másik bennünket érdeklő bíralt Karinthy írás pedig *A Macbeth-jóslat lélektana*. Babits itt is szája íze szerint helyezi át a hangsúlyt, tudomást sem véve a szöveg pszichoanalitikus vonatkozásairól: „A mechanikus világnézet bizonyos nem elégténé ki Karinthy; az ő zseniális s mégis józan pillantása hajlandó az egész mechanikus világnézetben egy óriás és átkos Macbeth-jóslatot látni, mely elcsüggeszti a lelket és elszürkíti a világot.”⁵⁰ A pszichoanalízis tudatos mellőzése – még ott is, ahol szerepelte-

⁴⁵ Ld. Babits:1924.

⁴⁶ Ld. Babits:1935.

⁴⁷ Kosztolányi: 1996, 573. – Kosztolányi kiemelése.

⁴⁸ Kosztolányi: 1925., Füst: 1934.

⁴⁹ Ld. pl. Babits: 1917, 1927.

⁵⁰ Babits: 1927.

tése mindenképpen indokolt lenne – véleményem szerint Babits pszichoanalízissel szembeni személyes, akár tudattalan, ellenállásának és hátrításának tudható be. Megerősít ebben a föltevésben, hogy ahol viszont a pszichoanalízis, legalábbis az analitikus terminológia megjelenik, ott Babits személyes sértődöttsége tör felszínre, a személyes megtámadottság érzése az, ami miatt úgyszólván „megfeledkezik magáról”.⁵¹ Jellemző módon mindkét esetben a fiatalabb nemzedéknek és a fiatalabb nemzedékről szól.

Az 1924-es szövegben Sárközi Györgynek válaszol.⁵² Ennek az írásnak alapmotívuma az „apagyilkosság”, ami a szövegben háromszor is megjelenik: „Az irodalomban bevett szokás az apagyilkosság, akárcsak egynémely vad törzseknél, lélektan indokolja, erkölcs szentesíti igen sok esetben.” Ezután ezt is írja: „Csakugyan, kultúránknak oly korszakában élünk [...], amikor irodalmi apagyilkosságra igazán semmi szükség [...]” Majd pedig: „Mégis, szomorú tény, az irodalmi apagyilkosságnak egy új fajtája kezd divatba jönni, melynek motívuma nem belső és szellemi, hanem külső, karrierbeli.” S végül ezzel zárja a gondolatkört: „S nem alkalmas helyzet-e ez, hogy felébredjen – talán tudattalan – ama freudi gyűlölet és féltékenység az apa ellen, egy irodalmi Oedipus-komplexum?”⁵³ A másik írás szintén egy válasz, ezúttal Halász Gábornak⁵⁴ 1935-ben. Itt Babits az adleri terminológiát is beveti: „Nem mintha a lázadást magát, mint afféle 'iskolamester' elvileg helyteleníteném. Hanem mert ezek a gesztusok az önismeret tökéletes híjjára vallanak, fogyatékosági érzésből származnak és önmagukat hazudtolják meg. [...] Az eredetiség hiányát ők maguk vetik, úgy látszik, önmaguk szemére. Persze titkon és tudat alatt.” De megszólal a babitsi (ön)ironia is: „Ha ez nem csupán paradox, vagy freudi elszólás: ennyi kegyeletlenséget mindig szívesen látunk az ifjabbakban.” És végül a következtetés: „S amely ilyen költőkre tud rámutatni, annak a nemzedéknek nincs oka a kisebbségi komplexumra.”⁵⁵

Áttérve a második pontra, a *Thalassára*: igaz, hogy 1924-ben jelent meg németül is 1928-ban magyarul, de az alapgondolat kialakulása 1914-re tehető, amikor is Ferenczi Freud *Három értekezését* kezdi el fordítani katonai szolgálat alatt.⁵⁶ A szimbólummal kapcsolatos írások Ferenczi munkásságában 1913-tól jelennek meg, s szaporodnak el egyre inkább. A Freuddal való levelezésben a téma először 1912-ben bukkan föl, de megjelenésére és Ferenczi sajátos szimbólum-fölfogására egyetlen dokumentumban sem találunk magyarázatot. Mindezenetire 1912. február 29-én Ferenczi ezt írja Freudnak: „A szimbólum-, reakció- és pótlékképződés megkülönböztetésének kérdése is foglalkoztat még.”⁵⁷ Alig több mint egy héttel később pedig ezt: „Jövő héten küldöm Önnek a pénzkoprophiliával foglalkozó munkámat a szimbolikáról szóló rövid utószóval az Imago számára.”⁵⁸ Úgy vélem, Ferenczi szimbólumról való gondolkodásának, s így a *Thalassának* is, egyik lehetséges forrása – Ignotus közvetítésével – Babits Mihály.

⁵¹ Babits: 1924, 1935.

⁵² Sárközi György (1899–1945), költő, prózaíró, folyóiratszerkesztő, műfordító, magántisztviselő.

⁵³ Babits: 1924.

⁵⁴ Halász Gábor (1901 – 1945), kritikus, irodalomtörténész, író.

⁵⁵ Babits: 1935.

⁵⁶ Freud: 1995.

⁵⁷ Freud-Ferenczi, 2002, 60.

⁵⁸ Freud-Ferenczi, 2002, 65.

Babits 1911-ben publikálja a *Nyugatban* Vörösmarty-tanulmányait.⁵⁹ Ignotus 1912. január 2-án így ír Babitsnak: „Kitünő Vörösmarty-tanulmányod egy megfigyelése vagy tétele: hogy a szimbólum szimbólum-volta a primár, s csak aztán sántít utána az értelem: valóságos trouvaille, s megfelel a pszichológia egy főtörvényének: – figyelmeztettem is rá a mi okos Ferenczi doktorunkat.”⁶⁰ Amint erre rámutattam, a Freud–Ferenczi levelezésben nem sokkal ezután megjelenik a szimbólum problémája.

A vonatkozó szövegrész és kontextusa Babitsnál:

„Sokat idéztem, hogy lássuk a gondolatok belső, szimbólikus ritmusát, mely végig tökéletes s melyben Vörösmarty legnagyobb művészete minden mes-terkéltség nélkül ragyog.

Ilyen emberszimbólum a mi Balgánk.

Az Asszony azonban, aki szemben áll Balgával az Emberrel, az Ilmává lett Böske, különösen földies és nőies alak, már nem járja az emberiség közönséges vágýtjtait, hanem a tündérek szolgálatába szegődött: az asszony, még a legföldiesebb is és épen a legnőiesebb a tündérek szolgálatába szegődött – nincs-e ebben valami szimbólikus? Azoknak a tündéreknek a szolgálatába, akiket hiába kerget mindig az ember. És az, hogy Ilma maga sehogyse hajlandó a tündérséget komolyan venni, csak tréfálkozik vele – nem szimbólikus-e szinte? De nem akarom állítani, hogy Vörösmarty mindezekre a szimbólumokra épen így gondolt. Amit a költő a képek nyelvén gondolt, azt ezerféleképpen lehet lefordítani a fogalmak nyelvére s minden fordítás szükségképpen halavány és hűtlen. *Tévednek, akik azt hiszik, hogy a szimbólum csak valamely gondolat kifejezése: ellenkezőleg, a szimbólum az elsődleges lelki tény és a gondolat csak gyenge kifejezése a szimbólumnak.*

Csongor és Tündének egyik legfőbb bája épen az, hogy benne a tündérvilág csodálatosan ölelkezik a reális élet alakjaival és minden tarka és összefüggéstelen dolog a főgondolatban nagy szimbólikus egységgé olvad.”⁶¹ Azt persze nem tudhatjuk, hogy Ignotus milyen „körettel” tálalta Ferenczinek Babits elméleti kiindulópontjait. Azt viszont bizvást kijelenthetjük, hogy Babits – a sors ironikus fintora – paradox módon hozzájárult egy új pszichoanalitikus elmélet kialakulásához.

Végül pár szó a *Psychoanalysis Christianaról*.⁶² A verset Babits 1927. október 2-án írta. Tehát abban az évben, amikor Karinthy könyvéről a *Nyugatban* publikálta *Ki kérdezett?* című bírálatát. A szóban forgó verset két kontextusban szokás elemezni, néha együtt is a kettőben: a kereszténység és a pszichoanalízis kontextusában. Létezhet ugyanakkor egy történeti kontextus is, amit tudtommal eddig figyelmen kívül hagytak az elemzők. Egyrészt a Karinthy-kritikában – mint láthattuk a pszichoanalízis mellőzésével, de mégis – azt a kérdést is fölveti Babits, hogy a „Halál vagy a Kísértet félelme nagyobb-e?”. S hogy „a Kísértetet a Tébollyal s az öngyilkosok ’pillanatnyi elmezavarát’ az Én elvesztésének félelmével okvetlen azonosítani, bizonyonnyal kissé önkényes is.” Babits itt megjelenő ellenállásának mintegy szimmetrikus párjának is tekinthető a *Psychoanalysis*

⁵⁹ Babits 1911a, 1911b.

⁶⁰ Babits 2003, 74.

⁶¹ Babits 1911a – az én kiemelésem.

⁶² A vers elemzése kapcsán jórészt egy korábbi tanulmányom gondolatmenetére támaszkodom (Hárs: 2008b).

Christiana. Továbbá: Freud 1926-ban ünnepelte 70. születésnapját, ebben az évben jelent meg Ferenczi *Sigmund Freud 70. születésnapjára* írott cikke⁶³ és *A kedvezőtlen mozzanatok elfogadásának problémája* című tanulmánya⁶⁴, majd 1927-ben a *Gulliver-fantáziák*.⁶⁵ A történeti kontextust tovább bővíti, ha figyelembe vesszük, hogy ugyanebben az évben jelent meg Freudtól magyarul éppen két „vallásos” vonatkozású mű: az *Utóirat a Michelangelo Mózeséről szóló tanulmányhoz*⁶⁶ és az *Egy illúzió jövője*.⁶⁷ Amellett vagyok, hogy mindezek figyelembe vételével a vers és helye Babits életművében és életében a szokásosnál tágabban is értelmezhető.

Mindenesetre lássunk néhány jellemző értelmezést. Harmat Pál úgy értékeli, hogy: „Ez a mű példa nélkül áll a pszichoanalízis befolyásolta magyar irodalomban: freudi és krisztusi hatás, pszichoanalízis és áhíhattal átélt, őszinte vallásosság tökéletes, finoman illeszkedő összefonódása. [A] költő nyilvánvalóan a lélek finomabb és egyenetlenebb, kifelé mutatott és elrejtett részeinek, pszichológiai terminológiában: énjének és ösztön-énjének ellentétét jeleníti meg költői képben. [M]inden sora, minden részlete egyszerre Krisztushoz fohászkodás és pszichoanalitikus lélekboncolás: valóban 'psychoanalysis christiana'.”⁶⁸ A Harmat Pál által fölvetett szempont szerint a mű valóban példaértékű. Mégis kérdés marad, hogy hogyan és miért kapcsolható össze ez a két (valójában eltérő) világ- és életfelfogás. Balassa Péter az ellenállás pszichoanalitikus fogalmában látja a megoldást. Szerinte a „vers szerkezete és paradox logikája [...] egy sikeres analízis: önnevelődés, önfeltárás lírai rekonstruálása, anélkül, hogy a költő járt volna terápiába vagy a kor átlag intellektueljénél jobban érdeklődött volna a freudizmus iránt. Kulcsa: az ellenállás tapasztalatának költői formába öntése. Babits az ember önismereti drámáját szimulálja a költeményben.”⁶⁹ Tehát: fohászkodás és ellenállás. Fohászkodás, de kihez, és ellenállás, de kivel vagy mivel szemben? Valachi Anna úgy véli „Babits költőként [...] is hasznosította a pszichoanalízis felismeréseit. [A] *Psychoanalysis Christiana* című verses fohászában, melyben az önmagát tanulmányozó, gyarlóságaitól és bűneitől szabadulni vágyó embert félig faragott szentek szobraihoz hasonlítja, Krisztus segítségét kérve az öntökéletesítés reménytelen törekvéséhez.”⁷⁰ Lehet, hogy az öntökéletesítés az ellenállás miatt „reménytelen”. Ezekkel az értelmezésekkel alapvetően az a baj, hogy kevésbé figyelnek oda a vers formájára, ahol az ellenállás a fonémák és a szavak szintjén is megjelenik, mintegy szembe megy a „fohással”. Vadai István értelmezésében már vannak utalások a formai sajátosságokra is. Azt írja, a *Psychoanalysis Christiana* mint cím „talán Keresztény Lélekelemzés lehetne magyarul. [...] Babitsnál magáról a folyamatról, az önvizsgálatról van szó.”⁷¹ S az önvizsgálat menete, lefolyása soha senkinél nem zökkenőmentes folyamat. Vadai észreveszi, hogy miként is öltönek formát az önvizsgálat zökkenői. „A *Psychoanalysis*

⁶³ Ferenczi: 1926.

⁶⁴ Ferenczi: 1997a

⁶⁵ Ferenczi: 2005.

⁶⁶ Freud: 2001.

⁶⁷ Freud: 2003.

⁶⁸ Harmat: 1994, 261.

⁶⁹ Balassa: 1987, 88. – kiemelés az eredetiben.

⁷⁰ Valachi: 2008, 228.

⁷¹ Vadai: 2002, 2.

Christiana refrénsorai éppen a rímtelenségükkel zökkentik meg a verset.⁷² A későbbiekben azonban Vadai is a „tartalommal” foglalkozik. „Babits nem tesz különbséget, ön maga és a többiek között. A második strófában kifejeződő vád, a tökéletlenség, illetve ennek titkolása, meg nem gyónása, a tökéletességre való törekvés hiánya mind őrá, az egyes szám első személyű alanyra is vonatkozik. Vagyis nem különféle emberi magatartásformákat szembesít, hanem emberi, nembeli vallomást tesz a létezésről.”⁷³ Ez a „nembeli vallomás” azonban a forma szintjén is jelenik meg. Vadai azt írja, „[H]a a lélek önmagát tekinti vizsgálata tárgyául, saját maga árulja el saját magát. Ő az Ítéző kéme.”⁷⁴ Babits zsenialitása ebben a versben szerintem éppen abban nyilvánul meg, hogy az „Ítéző kéme” szerepét átadja a formának, amely végig dialógust folytat a szó szerinti jelentéssel. Talán ebből a nézőpontból válhat még érthetőbbé, hogy „a tökéletesedés egyenlő a szenvedéssel. Ezt ismeri el a *Szenvedésre lettünk mi* refrénsor. Az eddigiekkel ellentétben kijelentő módban. Elfogadja a szenvedést, mint szükséges létállapotot. Sőt, a következő strófa első sora diadalként értelmezi. Szenvedni annyi, mint diadalt aratni.”⁷⁵ Szenved a vers, mert szenvedteti költője. Nem engedi tökéletessé válni. De a vers diadalt is arat költője fölött: időlegesen megsza- badítja saját szenvedésétől, átveszi tőle a szenvedést.

A pszichoanalízis és a vallás között szerintem az összekötő mozzanat az alkotás aktusa. Az analógia a világot és az embert megalkotó istenség, a művét megalkotó művész és az önmagát (vagy egy másikat?) megalkotó (ön)analitikus között húzódik. Háromféle alkotóval, háromféle alkotással és ezek viszonyával kell tehát számolni, ha a „psychoanalysis christiana”-t meg próbáljuk érteni. Nem fogok itt most bele a vers teljességre törő értelmezésébe, azt már – mint jeleztem – korábban megtettem, és nem látok okot arra, hogy megváltoztassam akkori elképzelésemet. Csupán egy rövid és hiányos összefoglalással szolgálhatok.

Babits verse olyan szobrokról szól, amiket alapvetően a „törés” fogalmával írhatunk körül. Félkész kőszobrok, amelyek folyamatos faragásra várnak. Paradox módon a törés, aminek igeként a szoborkészítés műveletét kellene jellemeznie, itt inkább főnévi alakban, egy létállapotot leíró értelemben jelenik meg – mint hasadás. Hasadás az Énen belül, hasadás az Én és a közösség, hasadás az én és a transzcendencia között. Az elemzőknek természetesen föltűnnek a vers formai jegyei, én arra hívnám föl a figyelmet, hogyan erősítik meg a strófaszerkezeti, nyelvi és rímeltetési sajátosságok a félig-kész mivolt és a törések főtémáját. Ezzel kapcsolatban egyetlen megjegyzés a strófákról, illetve a „pszeudo-refrén- sorokról”, amelyek közül csupán minden második tekinthető refrénnek: olyanok ezek, mint a szobrász kalapácsütései, egyszerre törik meg, törik össze és alakítják a tömböt, amely egyben a vers, és egyben annak alkotója és befogadója. És mint-hogy ezek a szobrok mi magunk vagyunk, a kalapácsütések egyben korbácsütések is – az „psychoanalysis christiana” Babits számára megkorbácsoltatás és önkorbácsolás: „Szenvedésre lettünk mi.” Külön tanulmányt érdemelne a már említett rímeltetés is, ironikus, fájdalmas, csonka, torz gesztusaival. Példaként:

⁷² Vadai: 2002, 7.

⁷³ Vadai: 2002, 9.

⁷⁴ Vadai: 2002, 10.

⁷⁵ Vadai: 2002, 11. (Vadai kiemelése.)

hátok – tátog, által – látja, alá – Halál. Költő ilyet nem ír, illetve ilyet csak költő ír. A költő szó szerint farag.

Kérdés persze, hogy ki is farag itt, a versen belül és a versen keresztül? És kit is farag? S ugyanaz faragott-e bennünket ilyenre, aki tovább is faraghat? Babits három alkotói szereppel és háromféle produktummal azonosul attól függően, hogy mit tekintünk „műnek”. Ez a három alkotói és három *alkototti* szerep: az Isten és az ember; a művész és énjének objektivációja, azaz a műalkotás; végül az analitikus és az analizált. Ha az alkotó és alkotása egybeesik, akkor önanalízisről beszélhetünk, önmagunk megértő rekonstruálásáról és konstruálásáról, arról a folyamatról, ami talán Augustinusszal kezdődik és Freud *Álomfejtésében* teljesedik ki. Ha Isten az alkotó, akkor is lehet – legalábbis Nietzsche szerint – az alkotás oka a szenvedés: „a létezés és a világ csakis *esztétikai jelenségként* nyeri el örök igazolását” – írja a *Tragédia születésében*.⁷⁶ A szenvedő Istennel való azonosulás gondolata valóban megjelenik Babitsnál: „Ki értené meg jobban a vallási misztikumot, mint a művész és író, hisz a művészet voltaképp egy verdrängolt vallás [...] valamint a vallás verdrängolt nemi ösztön.”⁷⁷ Itt a harmadik kétszeres azonosulás forrása: a művész, aki megismétli a szenvedésből lobbant alkotást és közben újraalkotja önnönmagát.

Babits elvárása föltételezhetően az volna, hogy a három alkotói folyamat essen egybe, vagy legalábbis feleljen meg egymásnak. Akárhogyan is van, a vers a „produktum”, nem pedig annak alkotója sorsára kérdez rá, még ha e kettő egybeeshet is. Így már a helyére tudjuk tenni a versbe látszólag idegen elemként beékelődő cserép-metaforát is. Amennyiben a szobor az múlhatatlanságnak is szimbóluma, annyiban a cserép a mulandóságé. S ez a cserép „hibás”, de mit is jelent ez? Hibás, mert hibázott, azaz vétkes – vagy hibás, mert alkotója elhibázta? Mindenesetre a szobor ugyanarra a sorsra juthat mint a cserép, a befejezetlenség és az összetörtség a végkimenetelt tekintve egybeeshet. Annak az embernek a sorsa ez, akin áthaladt az emberi idő, keresztül húzva Isten számításait. A traumatizált ember létmódja ez. S egyben azé a Babitsé, aki óvakodott a pszichoanalízistől.

Mégis létezik egy színvallás, ami talán egyben kulcs is Babits és a pszichoanalízis kapcsolatához. Meglepő – vagy talán annyira nem is meglepő – módon az 1934-ben megjelent *Az európai irodalom története* ez, ahol Babits tulajdonképpen végig önmagáról beszél. S ebben a műben több helyen is fölbukkan Freud és a pszichoanalízis, úgy, hogy választ kínálnak a *Psychoanalysis Christiana* által fölvetett kérdésekre is. Babits öt helyen idézi meg a pszichoanalízist, Dante, Shakespeare, Goethe és a katolikus irodalom kapcsán. Minden egyes esetben összefonódik a szerelem, az erotika, az alkotás és a misztikum. Olyannyira, hogy a szerelem, a misztikum, de maga a pszichoanalízis is a megtisztulás eszköze. Dante kapcsán Babits ezt írja: „Beatrice egy gyermekszerelem. Amilyenben Freud pszichológusai minden nagy művészet legtitkosabb gyökerét sejtik”.⁷⁸ Hamletről pedig ezt: „Felvonásokon át nem cselekszik. Miért? El lehet nevezni az okot például 'freudi komplexumnak'. Van valami rokonság itt *Oedipusszal*.”⁷⁹ Ödipusszal annyiban is van rokonság, hogy egyrészt Hamlet is

⁷⁶ Nietzsche: 1986, 54. – kiemelés az eredetiben.

⁷⁷ Babits: 1982, 442.

⁷⁸ Babits: 1991, 175.

⁷⁹ Babits: 1991, 242. – kiemelés az eredetiben.

valami egyetemest, tehát a babitsi fölfogásban katolikusát testesít meg, másrészt – mint majd egy későbbi idézet is mutatja – a férfilelek dilemmáit. A modern irodalom tárgyalásakor Babits újra összeköti a szálakat: „S ki lehet őszintébb Mauriacnál? Akiben a racinei fojtottság és a pascali töprengés freudi éleslátással és gidei merészséggel párosul. A katolicizmus előnye az irodalomban, hogy nem tagad sem egyént, sem hagyományt.”⁸⁰

De térjünk vissza a *Psychoanalysis Christiana* elképzelt korába. A középkor és az újkor között, ha jól értem Babitsot, az egyik különbség éppen abban áll, hogy miben és hogyan merül el a lélek. Az úton a váltókat a vallásosság, az erotika és a lélekelemzés között fektették le. „A naturalizmus irodalmának jóformán egyetlen, mindenestre centrális témája a nő volt és a nemi szerelem. A misztikumra vágyó lélek egyetlen misztikumot ismert: a testi kéj misztikumát. [...] De igazában a nemi 'megszállottságtól' csak az az irodalom szabadulhatott meg, amely a lelkiesség rejtett birodalmában új témákat, új érdeket, új misztikumot talált.”⁸¹

S fölfedez ezért Babits egy új pszichoanalitikus komplexumot is, Goethe és Frau von Stein kapcsolatáról elmélkedve, amely egyben önmaga gyógymódja, psychoanalysis christiana vagy psychoanalysis poeticus: „A férfilelek kutatóinak ismerniök kell a Muzsa-komplexumot, ha Freud nem is beszélt róla. A Múza közelléte fölemel s megtisztít.”⁸²

Coda

És talán itt lehet megemlíteni egy negyedik pszichoanalitikai aspektust: Babitsot mint apát. Babitsnak nem volt fiúgyermeke, de mégis lettek. Az egyik József Attila, a másik Szabó Lőrinc. Nem szokás erről beszélni, de ugyanolyan homoerotikus kapcsolatok ezek, mint Freud barátságai Fliess-szel, Ferenczivel és másokkal. József Attila apát keresett. Sajnos, egyik választása sem volt sikeres. Az első apapótlék, Juhász Gyula, nagyjából ugyanattól szenvedett, mint fogadott fia, és éppen ezért nem is válhatott József Attila apjává. Gyermeket választott Attila apjaként. A második választás más irányba mutat. Babits Mihály József Attila – és Szabó Lőrinc – apjává is válhatott volna. Ha barátságban volt valakivel – talán Móricz-cal, esetleg Kosztolányival és talán szegény Juhással is – soha nem vált társas lényvé, sohasem forgott oly körökben, ahol megmártóztak barátai. Levelezése, főként az anyai leveleket tekintve, bőséggel árulkodik erről az ellehetetlenülésről, de azt is látjuk, hogy Babits direkt rájátszott erre a kellemes szerepre. Olyan valakiként mutatta föl magát, aki főnről néz le még dédelgetett „fiaira” is, aki meg van sértődve az egész világra, mert a világ nem csak vele foglalkozik, aki a legnagyobb költőnek tartja magát, miközben már olvassa mások, a fiatalok verseit. Erről szól a két idézett pengeváltás is a fiatalabb nemzedékkel. Apa lett mégis – nemzedékek tisztelik és folytatják morálját és költészetét.

Irodalom

⁸⁰ Babits: 1991, 698.

⁸¹ Babits: 1991, 690.

⁸² Babits: 1991, 698.

- Babits Mihály (1911a): Az ifjú Vörösmarty. *Nyugat*, 1911. 21. szám.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- Babits Mihály (1911b): A férfi Vörösmarty. *Nyugat*, 1911. 24. szám.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- Babits Mihály (1917): Ignotus versei. *Nyugat*, 1917. 24. szám.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- Babits Mihály (1924): Könyvről-könyvre. Fiatalok. *Nyugat*, 1924. 3. szám
 (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>)
- Babits Mihály (1927): Ki kérdezett? (Széjegyzetek Karinthy Frigyes könyvéhez).
Nyugat, 1927. 7.szám (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>)
- Babits Mihály (1935): Vádak és ködök. Válasz Halász Gábornak. *Nyugat*, 1935. 10.
 szám (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>)
- Babits Mihály (1982): *Timár Virgil fia*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1982.
- Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Auktor Könyvkiadó, Bp., 1991.
- Babits Mihály: *Babits Mihály levelezése 1911-1912*. Magyar Könyvklub, Bp., 2003.
- Balassa Péter: Vagyunk – lennénk – leszünk – lettünk. Babits Mihály: Psychoanalysis
 Christiana című versének elemzése. In: uő. *A látvány és a szavak. Esszék, tanulmányok 1981-1986*. Magvető, Budapest, 1986, 73-89.
- Ferenczi Sándor (1920a) [1913]: Ágynemű-szimbolika. In: *A pszichoanalízis haladása*.
 Dick Manó, Budapest, 1920, 135.
- Ferenczi Sándor (1920b) [1913]: A sárkány, mint erekción-szimbólum. In: *A pszichoanalízis haladása*.
 Dick Manó, Budapest, 1920, 136.
- Ferenczi Sándor (1926): Sigmund Freud 70. születésnapjára. *Gyógyászat* 66, 19:
 438-439.
- Ferenczi Sándor (1997a) [1928]: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum,
 Budapest, 1997.
- Ferenczi Sándor (1997b) [1926]: A kedvezőtlen mozzanatok elfogadásának problémája.
 In: *Technikai írások (1921-33)*. Animula, Budapest, 1997., 35-47.
- Ferenczi Sándor (2000a) [1913]: A szimbólumok ontogenezise. Legújabb in: *Ferenczi Sándor*.
 (Vál. és s. a. r.: Erős Ferenc) Új Mandátum, Bp., 2000, 191-192.
- Ferenczi Sándor (2000b) [1913]: A szem-szimbolikáról. Legújabb in: *Ferenczi Sándor*.
 (Vál. és s. a. r.: Erős Ferenc) Új Mandátum, Budapest, 2000, 144-146.
- Ferenczi Sándor (2000c) [1914]: A pénz iránt való érdeklődés lelki gyökerei. Legújabb
 in: *Ferenczi Sándor*. (Vál. és s. a. r.: Erős Ferenc) Új Mandátum, Budapest, 2000,
 67-71.
- Ferenczi Sándor (2000d) [1913]: Jung libidó-elméletének bírálata. In: *Ferenczi Sándor*.
 (Vál., s. a. r.: Erős Ferenc) Új Mandátum, Bp., 2000, 181-191.
- Ferenczi Sándor (2005): Gulliver-fantáziák. *Thalassa*, 2005/1, 98-115.
- Freud, Sigmund [1905]: Három értekezés a szexualitás elméletéről. Ford. Ferenczi
 Sándor. In: *Sigmund Freud Művei IV. A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi,
 1995, 31-131.
- Freud, Sigmund (2001): Michelangelo Mózes. In: Sigmund Freud művei IX. Művészet
 írások. Filum, Budapest, 207-240.
- Freud, Sigmund (2003): Egy illúzió jövője. In: *Sigmund Freud: Válogatás az életműből*.
 (Vál., előszó, ismertető szöveg, jegyzetek, bibliográfia összeáll. Erős Ferenc).
 Európa, Budapest, 2003., 593-646.
- Freud – Ferenczi: *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor. Levelezés*. Thalassa Alapítvány
 – Pólya Kiadó, Budapest, 2002.
- Füst Milán (1934): Dr. Georg Groddeck. *Nyugat* (27), 12-13; [II. köt.] 73-74. („Emlékezés
 egy nagy-nagy orvosra, dr. Georg Groddeckre” címmel in: uő. *Emlékezések és tanulmányok*.
 Magvető, Budapest, 1967, 323-326.)

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

- Harmat Pál: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Hárs György Péter: *A szimbólumról*. Bölcsészdoktori értekezés. Szeged. Kézirat. 1993
- Hárs György Péter (2000): Thalassa - avagy a szimbólum regressziója. *Thalassa*, 2000/2, 35-56.
- Hárs György Péter (2008a): Pszichoanalízis a Nyugatban (I). *Múlt és Jövő*, 2008/1, 61-83.
- Hárs György Péter (2008b): Alkotás és pszichoanalízis Babits Psychoanalysis Christiana című versében. *Lélekelemzés*, 2008/I-II, 137-150.
- Hárs György Péter (2010): Túl az óFerenczián – Utószó a *Túl az óFerenczián*. *Válogatás Ignotus pszichoanalitikus vonatkozású írásaiból* című kötethez. *Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Pszichológia sorozat*, Budapest, 2010, 229-309.
- Hárs György Péter: „röpködő rémmaki”. In: Karinthy Frigyes: „Új lélektan”. *Pszichoanalitikus írások*. *Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Pszichológia sorozat*, Budapest, 2013., 371-443.
- Hárs György Péter (2013): Apró adalék a Thalassa egy lehetséges forrásához. *Imago Budapest (ex-Thalassa)*, 2013/3-4, 161-163.
- Hegedűs Géza (1988): Ferenczi és az irodalom. *Borsodi Orvosi Szemle*, 4, Supplementum (Dr. Ferenczi Sándor emlékkötet), 28-29.
- Kosztolányi Dezső (1925): Groddeck, a lélek orvosa. *Pesti Hírlap*, 1925. november 21. (In: uő. *Hattyú*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 388-393.)
- Kosztolányi Dezső (1996): *Levelek, naplók*. Osiris, Budapest, 1996.
- Nemes Livia: Lélektani ábrázolás Babits regényeiben. In: uő. *Alkotó és alkotás*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1994, 36-70.
- Nietzsche, Friedrich (1986): *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Rába György: Babits Mihály. In: Szabolesi Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 242-273.
- Vadai István: Szenvedni annyi, mint diadalt aratni". Babits Mihály Psychoanalysis Christiana című verséről. *Tiszatáj*, 2002. Október. (<http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/02-10/diak.pdf>)
- Valachi Anna: A pszichoanalízis és a magyar irodalom. In: Erős F. – Lénárd K. – Bókay A. (szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról*. Thalassa, Budapest, 2008, 213-260.

Mártonffy Marcell

AZ ÖNMEGHALADÁS ÉTHOSZA

Példa- és szövegszerűség Babits befogadástörténetében

Nemes Nagy Ágnes *A hegyi költő* című nagyesszéjén – amely a második világháború utáni Babits-recepció 1980-as években, a költő születésének századik évfordulóját közvetlenül megelőzően és utána kiteljesedő, de már jóval előbb megkezdődött első szakaszának¹ egyik legnagyobb hatású szövege – kimondva és kimondatlanul is végigvonul a *feszültség* trópusa. „van a fiatal Babits tárgyversei mögött valami állandóan érezhető, földtani remegés; forró gejzirekkel szabdalt, titkos mélyrengésekkel átjárt objektivitás ez, amelynek nem szűnő feszültségeit már csak azért is fontos tudomásul vennünk, mert ezek vezetnek át a későbbi Babits-mű értelmezéséhez” – olvassuk a könyv elején,² de hasonló látványszerűséggel később is többször találkozunk. Így a *Mint különös hírmondóról* szóló passzusban: „Persze hogy hömpölygés van [...] a versben, csak rándulós, csupa feszültséggel tele hömpölygés. Köteteket mesél ez a csupa zene és csupa rándulás ritmus – sziklákon megugró folyóvíz – a vers lelkiállapotáról.”³ A feszültség egyszerre a líraolvasó lírikust formáló szövegtapasztalat jelölője és saját, többek közt geológiai képekkel színre vitt léttapasztalatának visszairása a Babits-verskorpuszba: az olvasott mű és a szenvedélyes olvasói-tanítványi azonosulás összegző alakzata, amely a metaforikus szemléltetés alakváltozatainak egész sorát hívja létre a kötetben. A Babits-vers tipikus szerkezeti sajátosságaként középpontba állított antitézis – amely a ritmusváltásoktól a szintaxison át a kompozíció egészig, az ellentétező képalkotástól jelenségvilág és reflexió, emocionalitás és racionalitás egymást kölcsönösen energetizáló kettősségéig megmutatkozik – Nemes Nagy szerint bölcséleti igény, hajlam és tudás, illetve lírai valóságérzékelés páratlan és a magyar költészetben Babits Mihályig ismeretlen konstellációjának megnyilvánulása.

Az *Esti kérdés* elemzésében például az alábbiakat olvashatjuk: „Az úgynevezett logikai vázat minduntalan megszakítja itt az emóció áradása, a tárgy minden oldalról való megforgatása, az asszociációk és variációk hömpölygése, hogy aztán ismét következzen a közlés, az egyértelműen letett kijelentés. Olyasféle építettség ez, mint a szökőkúté: a víz a csúcson felszökik, kezd lefelé zuhanni, de ott felfogja az első kőtál; azon túlömlik, hogy felfogja a második kőtál és így tovább, míg végre a medencében összegyűlik.”⁴ A *Római szökőkút* című Rilke-vers felvillantásán túl a tárgyi észlelés esztétizációjának és a benne megformálódó, általa lehetővé tett absztrakt kijelentésnek, az önmagát transzcendáló fogalmi megragadás ideiglenes nyugvópontjának összetartozása is Rilke-analógiát hív be a babitsi „létlíra”⁵ értelmezésébe. Azt a szövegformáló elvet, amelyet Käthe Hamburger Rilke művészetének sarkalatos törvényeként ismert fel és amelyet rövid formulával így összegez: „költészet filozófia helyett” (Poesie statt Philosophie) –

¹ Vö. VIDA GERGELY: *Babits-olvasatok. Játék, konvenció és trópus a fiatal Babitsnál*. Pozsony, Kalligram 2009, 7.

² NEMES NAGY ÁGNES: *A hegyi költő. Vázlat Babits lírájáról*. Budapest, Magvető 1984, 18.

³ I. m., 148.

⁴ I. m., 48.

⁵ I. m. 194.

természetesen nem verses filozófiát, hanem öntörvényűségében filozófiai relevanciájú alkotást értve rajta.

A Nemes Nagy Ágnes esszéje szerint nem egyszer drámai mivoltában (például „egy belső, eltakart megvitatottság” s az ennek eredményét sűrítő „tömörülési folyamat” következtében) előálló feszültségnövekedésre, melynek során „a verssor megtelik, egyre inkább önmaga állítása lesz, miközben kidobált részeivel, elhárított nemcsak szöveg-, hanem gondolat-variánsaival oppozícióba lép”,⁶ Rába György két évvel korábban megjelent monográfiája is több ízben kitér. „A *Miatyánk* szerkezetét a meghatározó bibliai képzetkör ellenére a szövegellentét rendszere a görög tragédiák feszültségáramával telíti, s [...] a belső feszültségingadozást kifejező, szabálytalan ritmusváltásai a lappangó dialógus drámaiságát érzékeltetik”,⁷ míg az *Esti kérdés*ben a gondolati szekvencia töltődik föl feszültséggel. A vers szervezőlve „a végső kérdés mintegy önmagát megsemmisítő, ellentétes előjelű ismétlése”, s így a válasznélküliség, „a kérdés végtelen ritmusa maga a felelet”.⁸

Nemes Nagy könyvében az önértelmező alakzat funkcióját is magára ölti az a főként a fiatal Babits líráját átjáró dinamika, amelyet egyidejűleg működtet „ontológiai indulat”, magas hőfokú filozofikusság, és a „költői tárgy objektív megragadásának”⁹ intenciója, és amelyhez a kései Babitsnál „Isten versének ritmusa” a költészet és a létezés közös, rejtett alapját, egy a drámai feszültségek zaklatott temporalitásához képest másidejű és sugallata szerint egyenletes ritmika idealitását rendeli hozzá ellenpontként. A *hegyi költő* legelején az összetett ritmikában is leképeződő lírai totalitáshoz az intenzív befogadói jelenlét és a hasonlíthatatlan közelség eredendő élménye, mint nemkülönben a létezés alapritmusába tagolódó érzéklet adódik hozzá: „Akkor, ott, kamaszkoromban kezdtem el szeretni Babits Mihályt, ahogy az lenni szokott; rögtönös szívdobbanással ismerve föl: ez kell nekem. Vagy: kell nekem ez.”¹⁰ Maga a pályakép így a megértés értelmi és indulati összetevőinek kitartó színrevitelével nemcsak segíti az esszé befogadását, hanem egyben ki is jelöli a befogadás módját, azaz a mintaolvasót is megalkotja. Nemes Nagy Ágnes *Elégia egy fogolyhoz* című versének szállóigévé vált sorai, „ne mondd soha a mondhatatlant, / mondd a nehezen mondhatót”, Babits Mihály *Örökkék ég a felhők mögött* című *ars poeticájának* egy részletére is emlékeznek: „Ami szép, az nehéz; az anyag ellenáll [...] Hiszek a nehézben, hogy nem lehetetlen!”. A verssorok, miközben jelzik a két költő életműve közti hatástörténeti összefüggést, visszautalnak egy tanulmányfolyamat eredetére: „ő irodalmi tudatom iniciáléja”.¹¹ Ugyanígy a felismert és mindvégig példának tekintett babitsi minőség, illetve a Babits megnyitotta távlat kultikus szimbolizációja (a hegy és az égbolt) vagy például az „objektív líra” eredetének feltárása a versértelmezésekben a változatlanul szoros kötelék és a töretlenül eleven poétikai tapasztalat jegyében erősíti meg a példakép tekintélyét, megkerülhetlenségét és művészetének érvényét.

1961. augusztus 20-án az *Új Emberben* megjelent jegyzetében Pilinszky szintén biblikus tipológiát alkotva emlékezik meg Babits alakjáról. Figyelemre

⁶ I. m., 23.

⁷ Rába György: Babits Mihály költészete. 1903–1920. Budapest, Szépirodalmi 1981, 462.

⁸ Rába, i. m., 320.

⁹ NEMES NAGY, i. m. (2. lj.), 10.

¹⁰ I. m., 5.

¹¹ Uo.

méltó, hogy áldozatról és próféciáról szólva ugyanúgy saját magára is vonatkoztatott identifikációs mintákon keresztül létesít bensőséges kapcsolatot személyével, ahogy a „leküzdhetetlen monumentalitás”-sal¹² szembenező Nemes Nagy a kozmikus tér és a természeti nagyforma figurális közvetítésével jeleníti meg a Babits-vershez fűződő kapcsolatát: „Kívánt tőlem valamit az a versszöveg, nyújtózní kellett utána, ismeretlen tartományok felé. Tágas, hűvös-égető, hegyilevegője égboltként húzott magához”.¹³

A kvázi-vallásos áhítat humorral átszótt tanúságaként lehetne idézni Ottlik *Prózájának* beszámolóját Babitscsal való találkozásáról a Duna-korzó kávéházban: „Írói és emberi nagyságától egy normális, épeszű halandónak elszorult a torka, elakadt a hangja. Talán arra gondoltam, hogy jó volna megéríteni a ruháját, a kezét.”¹⁴ Megértés és személyes érintettség, vagy méginkább esztétikai tapasztalat és (korántsem elvakult, hanem ellenkezőleg: sokoldalúan hitelesített) tekintélytisztelet kapcsolatát illetően azonban beszédesebbek azok a műértéssel megalapozott tiszteletnyilvánítások, amelyek Nemes Nagy Ágnes könyvében az irodalomtudomány diskurzusainak később közmegegyezésessé vált szabályrendjéből – az esszéműfaj kötetlenségével – kilépve egyfajta emberi teljesség, az alkotásokba íródó humanitás-tapasztalat példaszerűsége jegyében tartják fent az értelmezés paradigmaváltásai közepette is érvényesség-igényüket.

Ez a nagymértékben az *Újhold* köréhez kötődő megértésforma egyfelől közvetlen folytonosságot mutat Babits esszéesztikájának azzal a jellegzetességével, amelyet Margittai Gábor így ír le: „Intellektualitás és líraiság drámája (...) megóvjá a babitsi esszéportrékat a teljes elvontságtól; s a poétikai nyitottságot, az alakok rajzának érzékletességét szolgálja a metaforikus és entuziasztikus-revelatív nyelvezet, a heves retorika, a vizsgált költészet megelevenítésének, újrapoétizálásának kísérletei. Babits éppen a pozitívista tudományos kompozíciókkal szemben alkotta meg saját kísérletező-kalandozó-lírai műfajváltozatát, mely az alkotói-történeti személyiség adatolhatatlan belső régióit hivatott megvilágítani.”¹⁵ Másfelől a diszkurzív folytonossággal is tanúsított adósság és kötelék, az elemi hatás és a megkerülhetetlen hangoztatása – noha az abszolútum magasságába emeli a példaképet – éppen hogy nem statikus értékképzet közvetítésére törekszik. Kétségtelen, hogy a monumentalitásnak, amely előtt hódol, ismeretelméleti alapja a recepció második, erőteljes törésvonallal elválasztott s jelenleg is tartó szakaszában már perbe fogott klasszikus modern dichotómia: az egységes, önmagát művelő, tudatos én szembenállása a tárgyi világgal, amelynek esztétikai átformálására, az így létrehívott valóságviszony uralására és e poétizált világ rejtett üzenetének kimondására törekszik.¹⁶

Ugyanakkor a napjainkig sokat idézett későmodern interpretációk figyelmét nem kerüli el a Babits-abszolútum egy lényeges idővonatkozása. A „hegyi költő” mint a szüntelen formálódás alanya válik példaképpé bennük: annak a dinamikus elvnek köszönhetően, amely szavatolja „a személyiség adatolhatatlan

¹² I. m., 50.

¹³ I. m., 6.

¹⁴ OTTLIK GÉZA: *Próza*. Budapest, Magvető 1980, 217–218.

¹⁵ MARGITTAI GÁBOR: *Líra és klasszicitás. A babitsi esszéportré antinómiái*. Forrás 33 (2001) 3, 48–62. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0103/margittai.html> (elérés 2014. 10. 24.).

¹⁶ Vö. LŐRINCZ CSONGOR: *A „szó” médiuma az esztétizmusban. Babits Mihály: Esti kérdés*. In: *A magyar irodalom története* II. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály–Veres András, Budapest, Gondolat 2007, 713–727.

belső régióinak” lassú vagy váratlan átrendeződéseit. Ez a mondhatni reaktív készség részint Babits poétikájának megújulásait eredményezi, részint alkotásának önlegyőzését, kontemplatív hajlamának és esztétikai konzervativizmusának állandó hozzáajlását nemcsak a kortárs irodalom nyelvi eseményeihez, hanem a történelem történéseihez is. Lírai magatartása tehát ebben a nézetben szétfeszíti világképeinek fogalmakkal rögzíthető kereteit és így önmeghaladásai óhatatlanul magukban hordozzák a saját líraeszményét is bizonyos értelemben „meghaladó” irodalmi paradigmaváltások lehetőségének elismerését.

Ha a 20. század utolsó évtizedeinek határozott rekanonizációs gesztusait nem valamely időfeletti eszményt felajánló szándéknak tulajdonítjuk, hanem a szükségessé vált rehabilitáció mellett a komplex nagyság irodalomtörténeti helyének kijelölésére irányuló kísérletet látunk benne, akkor különösen is érthető, hogy nem csak lelkesedés fogadja az újraolvasásnak azokat az eredményeit, amelyek – egy átfogó hatástörténeti koncepció jegyében – megkérdőjelezzik a Babits-életmű több (a köztudatban, az oktatásban és nem egy mértékadó értelmező közösségben megkérdőjelezhetetlenként számon tartott) darabjának jelenkori közlőképességét. Csak a dekanonizációs vagy ekként is felfogható kezdeményezések előfeltevéseinek részletezésével és néhány irányjelölő interpretáció tüzetes rekonstrukciójával lehetne most legalább csekély mértékben hozzájárulni az eltérő közelítésmódok termékeny párbeszédéhez, amely természetesen főként magát a Babits-olvasást befolyásolhatná jótékonyan. Az érvelő áttekintés hosszabb útjára itt több okból sem vállalkozhatom. Ehelyett egy, a recepció törése ellenére vagy talán épp azon belül felfedezhető folytonosság-mozzanatra, s ezzel együtt az eltérő értelmező pozíciók között az érdekeltségek egy közös mozgatójára szeretnék utalni.

*

A következőkben először a Babits-kanon átrendeződésének – amely vitathatatlanul magában foglal dekanonizációs hatáselemeket is – néhány jelentésteremtő eseményét idézem fel röviden. Ezután egy sokat tárgyalt világképi toposzt, Babits katolicitását előtérbe helyezve irodalom és hittapasztalat lehetséges párbeszédének egy, a szakirodalomban kevésbé figyelembe vett kérdését kísérel meg felvetni.

Úgy tűnik, a Babits vonatkozásában szinte kötelezően említett és méltatott morális tartás érvényességének esztétikai közvetítettsége már a recepció előbbiekben szóba hozott későmodern vonulata számára evidencia volt. A Kosztolányi és Babits összevetésében emblematikussá vált és a költők talál kölcsönösen és gazdagon reflektált *homo aestheticus*–*homo moralis* ellentétpár szemléleti megalapozottságához nem fér kétség. Margittai Gábor szerint ebben az „ellentétben kísértetiesen felidéződnek a felszín és a mély kozmogonikus optikai metaforái”¹⁷ – Babits maga is beismeri ilyen és hasonló képzeteket ébresztő ítélkező hajlamát. Az irodalomtörténet-írás kérdésirányait messzemenően befolyásoló jelentősége van annak a jövő felé fordulásnak, amelyben a jövőt az értelem halasztódó eljövetele konstituálja, és amely Kosztolányi létérzékelését és nyelvszemléletét szem-

¹⁷ MARGITTAI GÁBOR: *Két Babits-maszk. Babits, az agitátor: a történelem védelme és a prófétálás lélektana (Széchenyi István)*. Kortárs 44 (2000) 12.
<http://home.hu.inter.net/kortars/0012/margit.htm> (elérés: 2014. 10. 24.).

befordítja a hagyomány tekintélyével. Lőrincz Csongor szerint utóbbi, a hagyomány mint autoritás Babitsnál „az esztétikai értékek elavulásának ellenszeréül szolgál.”¹⁸ Kosztolányi „az újat” csakugyan „autorizáció nélkül, s nem mint autoritást, hanem inkább mint adományt vagy eseményt”¹⁹ fogadja el. Az a kijelentés viszont, hogy Babits hagyománytiszteletének következménye „az időbeli dinamika semlegesítése és a hagyomány szilárd rögzítése (a ’jelennel’ ellentétes pozícióban)”²⁰, csak azzal a megszorítással fogadható el, hogy költői gyakorlata e tekintetben felülírja *Az európai irodalom történetében* és még sok helyütt kifejtett nézeteit.

Az életmű nagykontextusában a lírai alkotások és az értekező szövegek, versírás és bölcelet műfaji, illetve diszkurzív autonómiájának és egyúttal a minőség éthoszának kivételes igényű fenntartása nem feltétlenül előlegezi meg az új önmegértés eseményeit a Babits-olvasás tapasztalatában. Az irodalmi valóságviszony babitsi intenzitása azonban a megismerés és a szakadatlan kérdezés „világos erkölcsi imperatívuszát” (Nemes Nagy Ágnes)²¹ összetéveszthetetlenül megkülönbözteti bármiféle moralizmustól. Ez az intenzitás Babits fáradozásának lényegét elsősorban a kulturális tradícióteremtő egyúttalakisításának személyiségformáló időbeliségében teszi érzékelhetővé. A megértés nem elengedetten elfogadó, hanem aszketikusan öntökéletesítő éthosza az önirónia modalitását is magába építi, amikor Babits szembenállása Kosztolányival végül új közelségbe fordul át. A Kosztolányiról mondott búcsúztató utolsó szakaszában Babits „gyökeresen átértékeli ítéleteit [...] és a *halálközelségben* megfogadó megértés, valamint a saját halállal való szembenézés motívumaival telítődik.”²²

Babits dekononizációjának a veszteség (vagy épp a detronizáció, a de-szakralizáció, esetleg a destrukció) melléköngéjét is sugalló fogalma az értekező művek közelmúltbeli újjáértékeléseinek fényében egyértelműen elveszíti vészterhességét, és sokkal inkább a részleges átrendeződés jelentésmozzanata felől értelmeződik. Szegedy-Maszák Mihály *Az európai irodalom történetéről* szóló tanulmányának záró passzusa áttételesen a költő befogadástörténetét is megvilágítja: egyidejű le-, fel és átértékelődések összetett folyamataként teszi láthatóvá – ahhoz hasonlóan, ahogy Babits művében rekanonizációs hatású értékalkotóként jelenik meg a szerzőjét is érintő dekanonizációs lehetőség). Szegedy-Maszák szerint ugyanis Babits *Az európai irodalom története* utolsó fejezeteiben már cáfolja azt a vélekedést, hogy az egyszer megírt műveknek maradéktalanul befejezett, állandóan létező azonosság tulajdonítható. A mű végén olvasható kitekintés azt sugallja, hogy a műalkotások jelentése értelmező tapasztalatokban keresendő. Mivel az irodalomnak mint önmagában létező lényegnek a fogalma sebezhetővé vált, a kánoni rang távlat függvényeként jelenik meg, időbeli folyamat eredménye, s a kánonhoz tartozó mű olyan változónak minősül, melyet nem lehet a történelmen kívül szemlélni. Bármennyire is vannak Babits könyvében hiányosságok, a szerző eljut az irodalmi műnek mint átértelmezhető összefüg-

¹⁸ LŐRINCZ, CSONGOR: *Ästhetisierung der Sprache. Klassische Moderne zwischen Metaphysik des Artistischen und Neusituierung des Subjekts*. In: *Geschichte der ungarischen Literatur. Eine historisch-poetologische Darstellung*. Szerk. Kulcsár Szabó Ernő, Berlin/Boston, Walter de Gruyter 2013, 292–380, itt: 306.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ NEMES NAGY, i. m. (2. lj.), 74.

²² MARGITTAI: *Két Babits-maszk*, i. m. (17. lj.).

gésrendszernek a szemléletéhez és ennyiben megkérdőjelezi a kánon állandóságát.”²³

A tudós költő saját irodalomtörténetének írása közben, mintegy az írás médiumában átforgulva jut el a tradíciónak ahhoz az új jelentéséhez, amelyben az érték állandósága helyett a hagyomány hatástörténeti létmódja és megértésének dialogikus eseményszerűsége kap hangsúlyt. Ennyiben (Németh G. Béla megemlékező esszéjének címét parafrázálva) a Babits-mű „szabadító” hatása²⁴ a befogadás különböző stádiumaiban és módozataiban – az újabb recepció első hulláma idején különösen sokatmondó, minőségelvű ellenállás-morálként, megértés és újjáalkotás kölcsönösségének katartikus tapasztalataként vagy épp a hatástörténeti szituáció megváltozásával előálló új megértésformáknak az életmű belső hierarchiait szükségképpen kikezdő produktivitasaként – a történő hagyomány folytonosságát tartja fenn a kánonnal végzett munka korszakai és az eltérő kérdészmódok között.

*

Arra az átértékelődésre, amelyre magától Babbitstól meríthető ösztönzés, példa lehet a költő „katolikusként” való önértelmezésének szemantikai nyitottsága és a belőle kiinduló hagyomány. Pilinszky nevezetes, az irodalom szabadságát védelmező diszjunktív önmeghatározása, amely egy vele készült interjúban hangzik el – „költő vagyok és katolikus”²⁵ –, nem vezethető vissza közvetlenül Babits fogalomhasználatára, amely köztudottan a ‘katolikus’ szó etimológiáját aknázza ki: „Hiszek a nemzeteken felülálló, egész világnak szóló katolikus igazságban” (*Örökkék ég a felhők mögött*); egyúttal pedig a „kozmosz polgára” szinonimájaként helyezi különböző részlegességek fölé és a művészet, illetve a kultúra jelölőjeként értett „felesleg” vallásával azonosítja. *Egyház és irodalom* című jegyzetében Babits egyenesen azt jelenti ki, hogy „az igazi katolicizmus éppen ezt a kötöttségnélküliséget, ezt a minden emberre érvényes vallást jelenti”. Allítása a szöveg összefüggésében általánosságban vonatkozik „az igazi nagy irodalom”-ra, amely „mégiscsak az, ami szabad, kötöttség nélküli és minden emberé” – vagyis táguló jelentése nemcsak megszünteti a konfesszionálisan elkötelezett irodalom határát, hanem egyáltalán a vallásos és szekuláris irodalom közti különbség törlődésének vagy e megkülönböztetés jelentésvesztésének eshetőségét is magában rejt: voltaképp tehát az irodalomnak a vallási önértés számára is meghatározó hermeneutikai elsőbbségét. Egyúttal azonban feltételezi valamilyen kimondottan vallásos, noha a felekezeti túlmutató irodalom idealitását, amikor Ady „istenverseit” a „nagy vallási költészet” példáiként hozza fel. Babits, a politikai katolicizmus háttéré előtt, az egyházhoz „érdekek és viszonyok láncolatával” kapcsolódó katolikus költőkkel, „elsősorban a papköltők”-kel szemben, irántuk való ellenszenvét nem leplezve tágitja ki a ‘katolikus’ fogalmi körét. A vallás elvben fenntartott egyetemesség-igénye és tényszerű részlegessége közti ellentmondásra nem reflektál. Pilinszky átveszi Babbitstól a *katolikum* mint határtalan tágasság

²³ SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: *A művészi értékek állandósága és változékonysága. Babits európai irodalomtörténete*. Alföld 48 (1997) 10. <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00022/szegedy.html> (elérés: 2014. 10. 27.).

²⁴ Vö. NÉMETH G. BÉLA: *Századutóról – századelőről*. Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, Magvető 1985 (Elvek és utak), 282.

²⁵ *Beszélgetések Pilinszky Jánossal*. Vál. és szerk. Török Endre, Budapest: Magvető 1983, 123.

babitsi eszméjét – amelynek időszerűsége épp kitételeinek kritikai pontosságából fakad –, de egyrészt, saját esztétikai és poétikai belátásaival és célkitűzéseivel összhangban (s ezért, érthető módon, kevésbé radikálisan) értelmezi, mint Babits. Másrészt a krisztusi megtestesülés dogmájának sajátos alkalmazásával igyekszik egyfajta „evangéliumi esztétika” többé-kevésbé egységes képzetébe foglalni a keresztény dogmatikai szimbólum normatívnak tekintett jelentés-konkretizációját és az irodalomnak a krisztológia központi beszédalakzatával *nem* átfogható történetét.

Pilinszky voltaképp megoldhatatlan feladatot állít maga elé azzal, hogy a hiteles alkotások rögzíthetőnek vélt kanonikus rendjét az isteni jelenlét médiumaként tételje a szintézis horizontjában gondolja el hit és irodalom viszonyát. Így valójában a vallásos szubjektivitás egy partikuláris képletének tulajdonít illetékességét bármely műalkotás megítélésében. Babits azzal, hogy klasszikus keresztény szerzőket inspirációforrásnak tekint, de a nyelvi-kulturális egyetemességet a felekezeti formák fölé rendeli, nem csupán az irodalom vallási instrumentalizációjának mond ellent, s ennek távolabbi következményeképpen nemcsak hozzájárul a vallási hagyományban részesedő szövegek nyelvi megelőzöttségének, retoricitás és hittapasztalat megszüntethetetlen különbségének felismeréséhez, hanem szándékolatlanul a hitreflexió és az esztétikai kommunikáció lehetséges viszonyának árnyalását is előmozdítja. Hiszen a jelentésteremtő művészi szövegek olvasása épp a szabadság teológiai és antropológiai értékét közvetítve újíthatja meg a transzcendencia tapasztalatát is hordozó hagyomány beszédének megértését, és nem fordítva. Nincs tükörszimmetria az irodalom nyelvi univerzumának a teológiai reflexióra gyakorolt (szükségszerű) hatása és a keresztény hithagyomány különféle tartalmainak (kontingens) irodalmi beíródásai között.

Dante fordítása című 1912-es tanulmányában Babits Kosztolányi nyelvfelfogásával is egybehangzóan szögezi le: „csupán a nyelv segítségével vagyunk képesek gondolkodni és öröklött nyelvünk alkalmazkodó képessége oly elenyésző, hogy jóformán csak annyit vagyunk képesek elgondolni, amennyit nyelvünk enged. A műfordítás tehát, amely a nyelvet a gondolat után hajlani kényszeríti, a nemzetek *finomabb* gondolati közösülésének jóformán egyetlen eszköze. De természetesen igazi közlekedő eszköz két nemzet lelki élete között csak a ritmushű műfordítás lehet, hisz a gondolat legsajátosabb színét ép a ritmus adja meg s aki csak tökéletlenül tudja nyelvét az idegen ritmushoz hajlítani (mint pl. a francia), az elől a megértés és közlekedés legfontosabb lehetősége zárva maradnak.” Ha eltekintünk a szövegrész szemléleti és lexikai archaizmusaitól, a műfordítás itt olyan kommunikációként jelenik meg, amelyben a megértés feltétele a ritmikai hűség. A megértendő „gondolat” a két nyelv közös alkotásaként közvetítődik a fordításban, amely a másként kimondhatatlan (ritmikai) megformálásával mint az üzenet létesülésének, nem pedig továbbításának médiuma konstituálódik, egyszersmind az idegen szöveg megértését is bevonja az azonosságok körébe: a gondolat a nyelv, a költészet, a fordítói közvetítés és a megértés keletkező terméke. Babits erre az elválaszthatatlanságra alapozva tekintheti évtizedekkel később katolikusnak a kultúra és a művészet egészét.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a költészet létesítő erejével együtt az igazság történetét vallja az előzetesen adott igazságokkal szemben. Bár az a vita, amelyet Reisinger Jánosnak a centenáriumi évében megjelent provokatív, Babits

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

„kulturkatolicizmusát” a keresztény hitvallás esszenciájának egyfajta értelmezésével ütköztető tanulmánya váltott ki,²⁶ számos értékes belátáshoz vezetett, úgy tűnik, az egyaránt igazolható vagy cáfolható kulturkatolicizmus fogalom csupán tautologikus jelölője annak Gadamer után már magától értetődő előfeltevésnek, hogy a nyelvi folyamattól és az újraértés módjaitól elkülönülő gondolat – a leválasztott „dolog” – reflektálatlan képzetszerűségében maga is nyelvi természetű. Babits feltétlen hite az előző nemzedékek szemében és fragmentálódó, de újjá is alkotódó szövegszerűsége a kanonizáció későbbi jelenidejében bizonyosan nem volt és ma sem független a magára záruló igazságtudat ellentététől: a *poiészisz*en alapuló világlátás és a „költőien lakozás” példaszerűségétől.

²⁶ REISINGER JÁNOS: „*Hanem hát ki vált meg engem?*” Babits és a kereszténység; Babits és a katolicizmus. In: Mint különös hírmondó. Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára. Szerk. Kelevéz Ágnes, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda 1983, 45–67.

Sziklai Anett Gabriella

BABITS, A PEDAGÓGUS

A műalkotások hatásmechanizmusa Babits és Szokolay műveiben

Babits Mihály pedagógiai munkásságát próbáltam kronológiában végigtekinteni a szakirodalmak és a visszaemlékezések alapján. Elmondható, hogy nagyon kalandos utat járt be, köszönhetően az akkori társadalmi és politikai elvárásoknak.

1905. szeptember 30-án a Zirc- Ciszterci Rend Bajai Katolikus Főgimnáziumban elkezdte tanárjelölt gyakorlóéveit. A bajai gimnázium ekkor élte fénykorát. A költőt Ilka néni vette pártfogásba. Szükség volt erre, ugyanis – emlékeznek a bajai év tanúi – Babits esetlenül mozgott, csetlett-botlott a hétköznapi életben. A tanártársak, akik „csodákat meséltek róla”, tudásáról „a legnagyobb elismeréssel és bámulattal szóltak”, abban is megegyeztek, hogy nem volt tanárnak való. „Nem tudott leereszkedni a gyermeki lélekhez és egyáltalán nem tudott fegyelmet tartani. Órái a tanítványok fegyelmezésére irányuló törekvésekkel teltek.” – írta Palotai Ireneusz János. A diákok sem őrizték meg jó emlékezetét. Egyikük Ruppert Miklós, kopott külsejére, az osztály egyharmadát megbuktató szigorúságra, a havonta írott latin fordítandók hihetetlen bonyolultságára emlékezett. Egy másik diákja, Udvardi-Heckenshoffer Lázár száraz, kissé rideg egyéniségét emlegette, igaz, hozzátette: „pár hónap múlva már figyelték előadásait a rómaiak életéről.”

Távodik Bajáról, bizonyára szerepet játszik ebben a gyakorlóévet lezáró pedagógiai záróvizsga, melyre nem tudott rendesen felkészülni. Akadályozták az iskolai munka hétköznapijai, de egyre több időt igényelt az irodalom is. Az iskolai feladatok és kudarcok, a társadalmi kötelezettségek, a sokasodó irodalmi események elvonták figyelmét.

A Rend a következő tanévben nem tartott igényt szolgálataira. A nem várt hír lesújtotta és megbénította. A hetek kifolytak a keze alól, múlt a nyár, múlt a szünetidő tétlenül. Végül kérvényt nyújtott be a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, hogy nevezzék ki az ország akármelyik gimnáziumába.

1906. október 3-án a latin nyelv tanítására helyettes tanári minőségben a szegedi főreáliskolába helyezték. Babitsról a tanárok és a diákok is nagyon hamar elismerően vélekedtek. Munkáját sikeresnek ítélték és ennek alapján az igazgató Homor István december 31-én ezt írta róla: „Alapos készültségű, pontos és lelkiismeretes tanár. Eredményes a tanítása, szoros a fegyelmezési ügyessége. Magaviselete kifogástalan. Rendes tanári kinevezésére a legmelegebben ajánlom.” Ez az általános elégedettség jelenhetett meg abban is, hogy a tantestület 1907. május 8-án egyhangúan őt javasolta a külföldi ösztöndíjra. Az ösztöndíjra ajánlás minden esetben a tanári kar döntéskörébe tartozott, és az oktatásügyi miniszter valójában csak elfogadta az iskola által ajánlott nagy reményekre jogosító kezdő tanár kérvényét. Babits esetében a formális elfogadás mindenképpen indokolt lett volna önmagában is, hiszen a folyamodó egyrészt „a magyar és francia irodalom kölcsönhatásának bővebb ismeretét” kívánta hasznosítani a reáliskolai irodalomtanításban, másrészt kutatni akarta a magyar és francia irodalom kapcsolatát.

Az ösztöndíjat azonban nem kapta meg. Apró Ferenc és Éder Zoltán adatai alapján valószínűsíthető, hogy ennek általános kultúrpolitikai okai voltak. Ebben az időszakban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a középiskolai ügyosztály vezetője Barkóczy Sándor minden erővel érvényesíteni kívánta a katolikus szervezetek vezető szerepét. Ennek érdekében akarta 1909-ben a tankerületekben „megvitatni”, „miként domborítható ki bizonyos tantárgyakban a vallás-erkölcsi érzület”. Akkor alakult meg a Mária-kongregáció, szervezeti keretet adva a klérus befolyásának. 1907-ben ennek a szellemi offenzívának az előjeleként Barkóczy előnyben részesítette a katolikus tanárokat a kinevezéseknél és a segítők, az ösztöndíjak odaítélésénél.

A polgári radikális újságok ezért 1907-ben támadták a minisztériumot és személy szerint Barkóczyt, kérve a tanárok esetében a vallás szerinti megkülönböztetés megszüntetését. A hadjáratban részt vett a *Szeged és Vidéke* is, amely nemcsak átvette a budapesti újságok támadásait, de július 14-én maga is szót emelt a tanárok vallási hovatartozásának feltüntetése ellen.

A *Szeged és Vidéke* 1908. március 3-i számának első oldalán jelent meg Babits tanulmánya az *Erkölc és iskola*, melyben helyteleníti az iskolákban uralkodó szellemet. Ebben az írásban elutasítja az akkori pedagógiai gyakorlatot, helytelennek ítéli azt az elképzelést, hogy a tanár, ha „erkölcsileg elemzi a történelmet és az írók műveit, erősen fegyelmez és rend őrökdi”, akkor képes befolyásolni a gyermekek erkölcsi fejlődését. Az iskolának, írja, biztosítani kell a tanulók egymásra hatását, és biztosítani kell azt is, hogy a tanárok valóban tudják formálni a diákokat. Ehhez azonban meg kell ismerni a tanulók „nemes lelkét”, és le kell mondani a megtorlásokon alapuló fegyelmezésről.

Nem elképzelhetetlen, hogy a cikknek is köszönhetően esetleg az igazgató és a tankerületi főigazgató közötti előzetes egyeztetés alapján, 1908. április 14-én Homor István hivatalosan előterjesztette javaslatát: „Babits! Mihály latin nyelvi helyettes tanárnak valamely gimnáziumhoz való áthelyezése kívánatos. Babits igen művelt, alapos készültségű, tudós tanár, de reáliskolai latin nyelv tanításában eredményt elérni még hosszú évek során lesz csak képes. Ha a tanárban változás nem történik, a tanár is, a tanítványok is az eredménytelenség folytán elvesztik önbizalmukat, lassanként csökkenni fog a tanítványok száma, s hovatovább be kell szüntetni résztvevők híján a latin nyelvi tanfolyamot.”

A Budapesti Közlönyben 1908. július 23-án jelent meg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 78915 sz. rendelete, mely szerint Babits Mihályt a szegedi főreáliskola helyettes tanárát kinevezték a fogarasi gimnáziumba „rendes tanárnak”. Babits, aki maga is csak a hivatalos lapból értesült a döntésről, még aznap tudósította Juhász Gyulát: „Értesítelek, amiről én is most kaptam értesítést, hogy kinevezték Fogarasra rendes tanárnak. Ez a rettenetes hír különben is rossz kedélyállapotomban annyira leverte, hogy vigasztalásra van szükségem. Minden kilátástalan, minden reményem egyszerre elveszett.”

Fogarast úgy képzelte, azért érkezett ide, hogy segítse a szegényeket „kiemelkedni egészségtelen, puliszkás életükből”. Az idegenek feszélyezték – mondta róla Salló László – hűvös, tartózkodó embernek ismerték. Visszavonultan élt. 1911 augusztusában az újpesti Magyar Királyi Állami Főgimnázium tanára lett. 1912. november 13-án a vallás és közoktatásügyi miniszter a Tisztviselőtelepi Gimnáziumba helyezte át.

A költözködésre azonban nem volt pénze. Özvegy anyjától kért kölcsön „egyetlen reményem – írta -, hogy ti még most az egyszer kiségitetek néhány száz koronával. Tudom, hogy ezt nem érdemlem meg, de nincs máshová fordulnom.” „Az én életemben a legnagyobb fordulópontra a háború volt”.

A „hétköznapokban” még erőteljesebben érezhette a háború következményeit. 1915. augusztus 16-án a *Nyugatban* megjelent a - Játszottam a kezével c. verse. Ezért az alkotásért, melynek záró három sorában a kedvesről szólva leírja: „nagyobb örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért, / mint száz királyért, lobogóért!” Az alkotás miatt országos hírlapi hajsza indult ellene. 1916 januárjában szolgálatátételre berendelték a Budapest-vidéki Tankerületi Főigazgatóságra.

A Főigazgatóság mentesítette a munkavégzés alól. Október 31-éig a vallás- és közoktatásügyi miniszter betegség címén szabadságolta.

1917. március elsején megjelent a *Nyugatban* a *Fortissimo*. A lap példányait a „közbotrányokozásra alkalmas” vers miatt lefoglalták, eljárás indult ellene. November 9-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter szolgálatátételre a VI. kerületi főgimnáziumba helyezte. A költő nem sokat maradt az intézet kötelékében. Végigtanította az 1916/1917-es tanév hátralévő részét, elkezdte a következő tanévet is. 1918. február 27-től május 26-ig betegszabadságra ment, júniusban irodai szolgálatot teljesített, szeptember 3-án pedig „hatósági orvosi bizonyítvánnyal felszerelt” iratban kérte ideiglenes nyugállományba helyezését. Kérését – tekintettel arra, hogy állami gimnáziumokban rendes kinevezett tanárként leszolgált tíz évet – a minisztérium teljesítette. 1919 januárjában megkapta a nyugdíjazásáról szóló hivatalos értesítést.

Március 25-én a Tanácsköztársaság kormánya kinevezte egyetemi tanárnak a budapesti egyetemre és április 8-án megkezdte a tanítást.

„Az irodalom elmélete” címmel főkéllégiumot tartott, meghirdette az Ady költészetét értelmező stílusgyakorlat órákat.

1920. március 31-én a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fegyelmi tanácsa az *Igazi haza (Cikk a Szózatról)* című írása és az egyetemi tanárság elfogadása miatt „nyugdíjának elvesztésére” ítélte. 1921 decemberében „a rendőrség toloncházi osztálya” beidézte, eljárást indított ellene és nyilvántartásba vette „mint a fennálló társadalmi rendszerre veszélyes egyént”. 1922 februárjában Fenyő Miksa közbenjárására Vass József miniszter törölte a nyilvántartásból.

1926 decemberében kérte a vallási- és közoktatásügyi minisztertől a nyugdíját megvonó korábbi fegyelmi határozat felülvizsgálatát és a nyugdíj újbóli megállapítását. 1928 januárjában a korábbi minisztériumi fegyelmi döntést hatályon kívül helyezték, nyugdíját újból folyósították.

Halála évében 1941-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta a Nyelv- és Széptudományi Osztály, Széptudományi Alosztályába levelező tagnak.

„Mindenik embernek a lelkében dal van” – eme gyakran idézett sor Babits Mihály sokáig rejtegetett művéből – *A második énekből* való. Babits fiatal pedagógus éveiben az első nagy világegés előtt írta négy felvonásos mesedramáját, melynek csak a harmadik része – *A vihar* jelent meg 1911-ben a *Nyugatban*, később pedig 1928-ban az *Összes Versek* között. Felesége Török Sophie nem is tudott a darabról csak 1942-ben Babits halála után jelentette meg a teljes művet.

Babits a *Nyugat*ban kiadott harmadik felvonás elé a következő bevezető sorokat írta: „Ez a költemény harmadik felvonása egy készülő mesedramának, amellyel talán valamelyik színházunk is kísérletet tehet. A mese, mely egészen sablonos, egy balatoni mondán és a jó Garay ismert versén alapul a kecskekör-mökről és a tihanyi ekhóról. Az első felvonásban a dalos pásztor „aranszörű kecskéket őriz Tihany fokán”, míg a király meghallja bűvös énekét és elhívja őt a beteg királylányhoz, hogy dalával felvidítsa. Ez ama véletlenség, mely minden dalos életében egyszer előfordul.

A második felvonás azt adja elő, hogyan gyógyítja meg a pásztor dalával a beteg királylányt. Hősiesen, mert sikertelenség esetén a halál vár rá, mint minden dalosra. A harmadik felvonásban a pásztor már ifjú király és a királylány férje. Így látjuk őt viszont.”

Felesége visszaemlékezése szerint – „mikor a *Vihart* Összes versei közt újra kiadta, alcímet is írt a cím alá: Egy balatoni mesedráma töredéke – viszont az első két sort elhagyta, - talán mert színházaink tizenhét év alatt sem „tettek kísérletet”. A két kiadás között azonban úgy látszik tervbe vette az egész mesedráma kiadását, mert hagyatékában megmaradt egy kartonblokkba rendezve az egész mese gépelt szövege, s egy előszó, amelyből kiderül, hogy a *Második éneket a Hadjárat a semmibe* című verssel együtt akarta kiadni. Ez a terv, s az előszó, amit szó szerint közlök, érzésem szerint az 1919-ik évből való – írja Török Sophie. Ezen a sajtó alá rendezett gépelt szövegen kívül a mesedramának két teljes kéziratos példánya is megvan. Először abban a füzetben, melyben fiatalkori verseinek kéziratai vannak egybekötve, ide, ha nem is legelső fogalmazványként, de még munka közben írhatta be, mert utólag még nagyon sok változtatást, javítást és sok új részletet jegyzett be, részint ceruzával, sorközökben és a margón. A második kézirat, ami nyilván későbbi, egy fekete táblás füzetbe van bemásolva, mondhatnám nyomdakész állapotban gondosan letisztázva. Itt a címlapon a következő szöveg áll:

„A második ének. Mese négy részben. Írta Babits Mihály. S alatta e pár sor: „Történik egy dalos lelkében, melyet az író Meseországának nevez. Ebben a lélekben van egy nagy tó, melyet Balatonnak nevezünk; ennek a partján él egy szép királylány. Erről a tóról és erről a királylányról lesz szó a mesében.” S a szöveg előtt még e szavak: „Előjáték arról, hogy minden dalos egyszer aranszörű nyáját táplál bús legelőkön, mígnem a véletlenségek királya meghallja.”

Tanner Ilona elmondása szerint, „hogy végül különböző tervei ellenére miért nem adta ki soha e fiatalkori szép művét, s miért nem mutatta senkinek, nekem se (?), holott minden apróságot szívesen, sőt sokszor szenvedéllyel szeretett megmutatni és felolvasni – erre nem tudok magyarázatot, mást, minthogy ő csak a készet és a tökéleteset becsülte, s ezt a művét nem tartotta késznek, s így tökéletesnek sem. Ez az egyetlen írása, amit életében nem ismertem meg. Azért mondom el mindezt, hogy az olvasó tudja meg, hogy olyan alkotás kerül most elébe, amit Babits Mihály az ő nagy igényességében nem adott ki a kezéből, de az, akinek e kincses hagyaték rendezése jutott feladatul, nem engedheti mégsem az ismeretlenségben elveszni ezt az írást, mely Babits pályájának egy különösen érdekes állomása.”

Szokolay Sándor a '60-as években talált rá a műre, melyből létrehozta – *A zene hatalma* című Kórusfantáziáját, melyet 1969 októberére komponált meg. Ehhez azonban felhasználta még Babits – *Mint forró csontok a máglyán* - című késői versét.

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

Babits két alkotását – *A második ének* című mesedráma harmadik részét – *A vihart*, valamint a *Mint forró csontok a máglyán* – című verset a NarrCat pszichológiai tartalomelemző programmal vizsgáltuk. A Babits alkotásokból létrehozott Szokolay művet – *A zene hatalma* című *Kórusfantáziát* szintén a tartalomelemző programmal elemeztük. A műveket összevettem egymással. A vizsgálatban a relatív (százalékos) értékek a fontosak, mert így a hosszabb szöveg - jelen esetben – *A vihar* szószáma 3116 – nem indul helyzeti előnyből a narratív mutatók tekintetében a rövidebb – *Mint forró csontok a máglyán* szószáma 115, valamint a *Kórusfantázia* szószáma 73-hoz képest.

A pszichológiai belső perspektíva 3 modul összegződése: kogníció, érzélem, intenció – ez utóbbi modul jelenleg nem állt önállóan rendelkezésre.

A vihar az aktivitás, a *Kórusfantázia a kogníció*, a *Mint forró csontok a máglyán a pozitív érzélem* tekintetében érdekes, a *negatív érzélem* – *A vihar*nál volt magasabb. A *pozitív értékelésnél* a *Kórusfantázia* jelentősebb, viszont a *negatív értékelés*, a *tagadás* és a *pszichológiai belső perspektíva* - *A vihar*nál tűnt ki. Az *én referencia* a *Mint forró csontokban* a *mi referencia* pedig a *Kórusfantáziában* volt domináns.

Végeredményben elmondható, hogy Szokolay Sándor – *A zene hatalma* című *Kórusfantáziája* pszichológiai értelemben véve is jelentős alkotás.

Irodalom

Babits Mihály: *Összegyűjtött versei*, Századvég, Bp., 1993.

Sipos Lajos: *Babits Mihály Élet - Kép Sorozat*, Elektra Kiadóház, Bp., 2003.

Szokolay Sándor: *A zene hatalma Kórusfantázia Babits Mihály versei nyomán*, Zeneműkiadó 6206, Bp., 1969.

Török Sophie: *Babits Mihályról „most én vagyok hang helyetted...”*, Palatinus, Bp., 2000. www.mek.oszk.hu.

Horváth Csaba Árpád: *Entre*

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

TARTALOMJEGYZÉK TABLE OF CONTENTS

Hárs György Péter: Előszó – BABITS ÚJRA BAJÁN Hárs György Péter: Foreword – BABITS IN BAJA AGAIN.....	3
Sipos Lajos: A BABITS-KUTATÁS HELYZETE MA Sipos Lajos: THE BABITS RESEARCH OF OUR DAYS.....	5
Téglás János: „CSAK MOST ÉRZEM, MILYEN KEVESET MONDTAM EL ABBÓL, AMIT ELMONDANI RÁM BÍZATOTT” Téglás János:”I ONLY FEEL NOW, HOW LITTLE I COULD TELL FROM WHAT I HAD TO TELL”	15
Németh Ferenc: BABITS MIHÁLY SZERB BARÁTJA: TODOR MANOJLOVIĆ Németh Ferenc: TODOR MANOJLOVIĆ: THE SERBIAN FRIEND OF MIHÁLY BABITS	25
Káposztay János: KITEKINTÉSEK A BABITS LEVELEZÉSBŐL Káposztay János: PERSPECTIVES OF THE CORRESPONDENCE OF BABITS	33
Tompa Zsófia: BABITS MIHÁLY ISMERETLEN ISMERŐSE Tompa Zsófia: AN UNKNOWN ACQUAINTANCE OF BABITS.....	41
Sebők Melinda: BABITS MIHÁLY ÉS GYÖRGY OSZKÁR PÁRBESZÉDE Sebők Melinda: THE DIALOGUE OF MIHÁLY BABITS AND OSZKÁR GYÖRGY	49
Mórocz Gábor: PÉTERFY ÉS BABITS: KÉT ESSZÉÍRÓ TALÁLKOZÁSA Mórocz Gábor: PÉTERFY AND BABITS: MEETING OF TWO ESSAY WRITERS	59
Rózsafalvi Zsuzsa: BABITS MIHÁLY KÖNYV-ELŐSZAVAI 1920 ÉS 1926 KÖZÖTT Rózsafalvi Zsuzsa: THE FOREWORDS IN BOOKS OF MIHÁLY BABITS BETWEEN 1920 AND 1926	67
Zsoldos Sándor: AZ „ADRESSE-ÜGY” TÖRTÉNETE Zsoldos Sándor: THE HISTORY OF THE „ADRESSE-CASE”	73
Takács Tímea: „A KÖZVETLEN HAGYOMÁNYOKAT NEM LEHET EGYSZERŰEN MEGTAGADNI.” Takács Tímea: „DIRECT TRADITIONS CAN NOT SIMPLY BE DENIED ”	79
Kálmán C. György: A MODERN KONZERVATIVIZMUS HAGYOMÁNYÁNAK KIALAKULÁSA - BABITS VITÁJA AZ AVANTGÁRDDAL Kálmán C. György: THE EVOLUTION OF MODERN CONSERVATISM – BABITS’S POLEMY WITH THE AVANTGARD	85

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

Bókay Antal: BABITS KORAI POÉTIKÁJA Bókay Antal: THE EARLY POETICS OF BABITS.....	97
Kelevéz Ágnes: AZ ÁTRENDÉZÉS SZENVEDÉLYE Kelevéz Ágnes: THE PASSION OF REORDERING.....	105
Géczi János: BABITS RÓZSAKÉPZETEI Géczi János: IMAGES OF ROSES IN THE WORKS OF BABITS	121
Finta Gábor: „... BÁRÁNY-E VAGY FARKAS” Finta Gábor: „... IS IT A LAMB OR A WOLF?”	127
Horváth Réka: BABITS MIHÁLY: KÁRTYAVÁR – EGY VÁROS REGÉNYE. AZ ALKOTÁS REGÉNYTERÉRŐL ÉS KÓSZÁLÓJÁRÓL Horváth Réka: BABITS MIHÁLY: HOUSE OF CARDS- NOVEL ABOUT A TOWN. ON THE SPACIAL PARAMETERS OF THIS WORK AND ABOUT ITS RAMBLER.....	135
Tóth Sándor Attila: HORATIUS ALAKJA, KÖLTÉSZE BABITS MIHÁLY ÉS KERÉNYI KÁROLY OLVASATÁBAN Tóth Sándor Attila: THE FIGURE AND POETRY OF HORATIUS IN THE WORKS OF BABITS AND KÁROLY KERÉNYI.....	143
Rippl Dóra: KRITIKA ÉS IRÓNIA BABITSNÁL Rippl Dóra: CRITICISM AND IRONY IN THE WORKS OF BABITS	169
Farkas Zsolt: SZELLEM(ESSÉG)EK ÉS KÍSÉRTET(IESSÉG)EK A KRITIKÁBAN A 2014-ES BAJAI BABITS-KONFERENCIÁRA Farkas Zsolt: SPIRIT(EDNES)S AND PROBLEM AND PRESENCE OF THE UNCANNY IN CRITICS	179
Kiss Attila: FILOZÓFIAI HATÁSOK BABITSNÁL A DIENES VALÉRIÁVAL FOLYTATOTT LEVELEZÉSE ALAPJÁN, 1890 ÉS 1914 KÖZÖTT Kiss Attila: PHILOSOPHICAL INFLUENCES ON BABITS BASED ON HIS CORRESPONDENCE WITH VALÉRIA DIENES BETWEEN 1890 AND 1914	189
Borbás Andrea: BABITS ÉS COLERIDGE A <i>MATHEMATICAL PROBLEM C.</i> VERSE Borbás Andrea: A MATHEMATICAL PROBLEM. A POEM OF BABITS AND COLERIDGE	195
Miklós Barbara – Takács Mónika: JÓNÁS KÖNYVÉNEK PSZICHOANALITIKUS (MEG)HALLGATÁSA – ÁBRAHÁM MIKLÓS JÓNÁS KÖNYVE FORDÍTÁSA ÉS A MŰ ANALITIKO-ESZTÉTIKAI ÉRTELMEZÉSE	

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

Miklós Barbara – Takács Mónika: THE PSYCHOANALYTIC LISTENING (TO) THE BOOK OF JÓNÁS – THE TRANSLATION OF THE BOOK OF JÓNÁS FROM MIKLÓS ÁBRAHÁM AND ITS ANALYTIC-ESTHETIC INTERPRETATION.....	201
Hárs György Péter: ADALÉKOK BABITS ÉS A PSZICHOANALÍZIS KAPCSOLATÁHOZ Hárs György Péter: CONTRIBUTIONS TO THE CONNECTION OF BABITS TO PSYCHOANALYSIS	213
Mártonffy Marcell: AZ ÖNMEGHALADÁS ÉTHOSZA Mártonffy Marcell: THE ETHOS OF SELF-TRANSCENDING	223
Sziklai Anett Gabriella: BABITS, A PEDAGÓGUS Sziklai Anett Gabriella: BABITS, THE EDUCATOR.....	231

DANUBIUS NOSTER 2014/1-2.

A kiadvány megjelenését a PRO-RENO-14-C-0025 számú projekt keretében a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal támogatta.

Lektorálta:

Tóth Sándor Attila

DANUBIUS NOSTER

SZERZŐINKRŐL

- BÓKAY Antal: egyetemi tanár,
Pécsi Tudományegyetem, antal.bokay@gmail.com
- BORBÁS Andrea: muzeológus, irodalomtörténész,
Petőfi Irodalmi Múzeum, borbasa@pim.hu
- FARKAS Zsolt: egyetemi adjunktus,
Miskolci Egyetem, istenaldja@gmail.com
- FINTA Gábor: egyetemi adjunktus,
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Babits Kutatócsoport, fintula@gmail.com
- GECZI János: egyetemi docens,
Veszprémi Egyetem, janos.gecz@gmail.com
- HÁRS György Péter: főiskolai docens,
Eötvös József Főiskola, harsgyp@gmail.com
- HORVÁTH Réka: PhD hallgató,
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Babits Kutatócsoport, horvath.reka87@freemail.hu
- KÁLMÁN C. György: tudományos főmunkatárs,
MTA Irodalomtudományi Intézet, kalman@iti.mta.hu
- KÁPOSZTAY János: PhD hallgató,
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Babits Kutatócsoport, kaposztay.janos@gmail.com
- KELEVÉZ Agnes: irodalomtörténész,
Petőfi Irodalmi Múzeum, keleveza@pim.hu
- KIS Attila: PhD hallgató,
Eötvös Loránd Tudományegyetem, attilakis@gmx.de
- MÁRTONFFY Marcell: egyetemi docens,
Andrássy Egyetem, martonffy.marcell@gmail.com
- MIKLOS Barbara: PhD hallgató,
Eötvös Loránd Tudományegyetem, miklos.barbara@gmail.com
- MÓROCZ Gábor: PhD hallgató,
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, morocz81@gmail.com
- NÉMETH Ferenc: egyetemi docens,
Újvidéki Egyetem, Szabadka, ferencnemet@yahoo.co.uk
- RIPPL Dóra: PhD hallgató,
Pécsi Tudományegyetem, ripdor@gmail.com
- RÓZSAFALVI Zsuzsa: tudományos főmunkatárs, Országos Széchényi Könyvtár –
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Babits Kutatócsoport, rzsuzsanka@yahoo.com
- SEBŐK Melinda: egyetemi adjunktus,
Károli Gáspár Református Egyetem, Babits Kutatócsoport, melinda.sebok@gmail.com
- SIPOS Lajos: professor emeritus,
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Babits Kutatócsoport, sipos.lajoszsuzsa@gmail.com
- SZIKLAI Anett Gabriella: PhD hallgató,
Pécsi Tudományegyetem, anettsziklai@yahoo.com
- TAKÁCS Mónika: PhD hallgató,
Pécsi Tudományegyetem, monitakacs@gmail.com
- TAKÁCS Tímea: PhD hallgató,
Eötvös Loránd Tudományegyetem, eftimea@gmail.com
- TÉGLÁS János: irodalomtörténész,
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Babits Kutatócsoport, teglas36@freemail.hu
- TOMPA Zsófia: PhD hallgató,
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Babits Kutatócsoport, zsofia.tompa@gmail.com
- TÓTH Sándor Attila: főiskolai tanár,
Eötvös József Főiskola, sandorattiladrttoth@gmail.com
- ZSOLDOS Sándor irodalomtörténész, zsoldsan@gmail.com

